A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.

A RÓMAI PÁPÁK

AZ UTOLSÓ NÉGY SZÁZADBAN.

IRTA

RANKE LIPÓT.

A M. TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL A HETEDIK KIADÁS UTÁN

FORDITOTTA

LEHR ALBERT.

ELSŐ KÖTET.

Ára 2 frt 80 kr.

BUDAPEST, 1886.
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

M. ACADEMIA
KÖNYVTARA

464.
1

A RÓMAI PÁPÁK

AZ UTOLSÓ NÉGY SZÁZADBAN.

M. ACADEMIA
KÖNYVTARA

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

A RÓMAI PÁPÁK

AZ UTOLSÓ NÉGY SZÁZADBAN.

IRTA

RANKE LIPÓT.

BUDAPEST,
1886.

A RÓMAI PÁPÁK

AZ UTOLSÓ NÉGY SZÁZADBAN.

IRTA

RANKE LIPÓT.

MAGY. TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL A HETEDIK KIADÁS UTÁN

FORDITJA

LEHR ALBERT.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST, 1886.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

194050

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Budapest, 1886. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

R

TARTALOM.

Lap

Első könyv. — *Bevezetés.*

Első fejezet. *A pápaság korszakai.*

A kereszténység a római birodalomban 1

A pápaság egyesülésben a frank birodalommal 9

A német császárokhoz való viszony. A hierarchiának önálló kifejlődése. 17

A tizennegyedik és tizenötödik század ellentétei . . . 27

Második fejezet. *Az egyház és az egyházi állam a tizenhatodik század kezdetén.*

Az egyházi állam terjeszkedése 36

Az egyház elvilágiasodása 47

Szellemi irány 51

Oppositió Németországban. 62

Harmadik fejezet. *Politikai bonyodalmak. A reformátiónak velök való összefüggése* 66

Második könyv. *A katholicismus regenerátiójának kezdetei* . 109

A protestantismus analógiái Olaszországban. 112

Belső reformokra és a protestansokkal való kibékülésre tett kisérletek 123

Uj rendek 144

Loyola Ignácz 151

A tridenti zsinat első ülései 167

Inquisitio 175

A jezsuita intézmény kifejlődése 182

Harmadik könyv. *A pápák a tizenhatodik század közepe táján* 201

III. Pál 204

III. Gyula. II. Marcellus 232

Lap

IV. Pál 240
A protestantismus előmentéről e kormány alatt . . . 263
IV. Pius 269
A tridenti zsinat későbbi ülései 278
V. Pius 300

Negyedik könyv. *Állam és udvar. XIII. Gergely és V. Sixtus ideje* 321
Az egyházi állam igazgatása 324
Pénzügyek 342
XIII. Gergely és V. Sixtus ideje 357
XIII. Gergely. 357
V. Sixtus 373
A banditák kiirtása 383
Kormányzási mozzanatok 387
Pénzügyek 395
V. Sixtus épitkezései 403
A szellemi irány megváltozása 413
A kuria 427

ELSŐ KÖNYV.

BEVEZETÉS.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A Magyar Tudományos Akadémia föladata lévén, a tudományok önálló mívelése és emelése mellett, azoknak *terjesztésére* is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A Magyar Tudományos Akadémia ezen *könyvkiadó bizottsága* föladatának megfelelni kívánván, mindenekelőtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennélfogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsáttassanak.

Ekkép a bizottság eszközlésére, részint a Magyar Tudományos Akadémia, részint egyes vállalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a külföld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatványt is kívánva — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos bírálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága.

ELSŐ FEJEZET.

A pápaság korszakai.

A keresztyénség a római birodalomban.

Ha a régibb századokbéli ó világ kerekségén végigtekintünk, azt találjuk, hogy nagyszámu független népségek foglalják el. Lakoznak pedig, a meddig a partoktól befelé terjed tudásunk, a földközi tenger környékén: tarka különféleségben, eredetileg mind szoros határok közt, csupa szabad és sajátságos szervezetű államokban. Függetlenségök, melyben élnek, nem pusztán politikai; mindenütt helyi vallás kapott lábra; istenről és isteni dolgokról az eszmék úgyszólván lokalizálódtak; a legkülönbözőbb tulajdonságokkal felruházott nemzeti istenségek töltik el a világot; a mely törvénynyel a hiveik élnek, az állami törvénynyel elválhatatlanul egybe van forradva. Bátran mondhatjuk, hogy az állam és vallás eme benső egyesülésének, ennek a kettős szabadságnak, melyet a törzsrokonság könnyed kötelezettségei ha korlátoltak, főfő része volt az ókor műveltségében. Szűk határok közé volt az élet szorulva; de azokon belül egy magára hagyott ifjui létnek egész teljessége szabad ösztönei szerint fejledezhetett.

Mennyire megváltozott mindez Róma hatalmának fel-

lendültével! Mindazok az autonomiák, melyek a világot betöltik, egymásután meghajlanak s elenyésznek: szabad népekből beh egyszerre kipusztúlt a föld!

Egyébkor az államokat az rendítette meg, hogy megszünt a vallásban való hit: ekkoriban az államok leigázása vonta maga után a vallások elhanyatlását. Szükségképen, a politikai hatalom nyomán, özönlöttek ezek Rómába: de kitépve a szokott honi földből, mi jelentőségök lehetett volna még? Az Isis-tiszteletnek volt talán értelme Egyiptomban, mert az ott nyilatkozó természeti erőket istenítette: Rómában minden értelem hijával levő bálványimádás lett belőle. A különféle mythologiák egymással érintkezvén, csak egymás ellenére s vesztére lehettek. Nem volt oly philosophéma gondolható, a mely ellenkezésöket képes lett volna megszűntetni.

De ha ez lehetséges lett volna is, már nem felelt volna meg többé a világ szükségének.

Bármily részvevő sajnálattal legyünk is annyi szabad állam romlása iránt, tagadhatatlan, hogy omladékukból közvetetlenül egy új élet sarjadzott föl. A szabadság buktával egyszersmind a szük nemzetiségek korlátai is összeomlottak. A nemzeteken erőt vettek, mind-egyre meghóditották, de épen ez által lett meg az egyesitésök, összeolvadásuk. A mint a birodalom területét földkerekségnek nevezték, úgy lakosai egy összetartozó, egységes nemzetségnek érzik magokat. Az emberi nem kezd az ő közösségének tudatára ébredni.

A világfejlődés ezen momentumában született meg a Jézus Krisztus.

Mily együgyü és rejtett volt az ő élete, foglalkozása, hogy betegeket gyógyitson, s egynéhány halásznak, kik őt nem mindig értették meg, példabeszédekben beszéljen isten-

ről; nem volt hová hajtania fejét; — de ezen mi világi felfogásunk szempontjából is elmondhatjuk: ártatlanabbat és nagyobbszerűt, fenségesebbet és szentebbet nem látott a föld az ő életénél és halálánál; beszéde minden igéjében a tiszta isteni lehellet fuvall; a szók, Péterként, az örök élet szavai; az emberi nemnek nincs emlékezete ehhez csak hozzáfogható is.

Ha a nemzeti tiszteletekben rejlett valami igaz vallás eleme, úgy ez most végkép el volt homályosodva; nem volt már, a mint mondottuk, semmi értelmök: az emberfiában, istenfiában ő velök szemközt az istennek a világhoz, az embernek istenhez való örök és általános viszonya tűnt fel.

Azon nemzet kebelében született vala Krisztus, a mely az ő egyoldaluan szigoru szertartásos törvényénél fogva mind a többitől a leghatározottabban különvált, de a mely azt a véghetetlen érdemet szerezte meg magának, hogy a monotheismushoz, melyet eleitől fogva vallott, mindvégig ragaszkodott, tőle soha el sem is szakadt. Igaz, hogy azt is csak nemzeti tiszteletnek tartotta; de az már most teljességgel más jelentőséget nyert. Krisztus eltörölte a törvényt, az által, hogy teljesítette; az emberfia, a saját mondása szerint, a szombat urának is vallotta magát; felszabadította a rövid észnek megfoghatatlan formák örök tartalmát. Abból a népből, melyet mindeddig a gondolkozás és erkölcs áthághatatlan korlátai mind a többitől elválasztottak, az igazság erejénél fogva oly hit támadt fel, mely mindannyiokat meghívta és befogadta. A közös isten hirdettetett, ki által, mint Pál prédikálta az athénieknek, egy vérbeli emberek laknak világszerte. E fenséges tan számára, a mint láttuk, elérkezett a kellő idő: volt egy emberi nemzetség, hogy befo-

gadja. Mint a napvilág, ugymond Eusebius,[1]) végigsugározta ez a tan a földet. Azt tapasztaljuk, hogy rövid idő alatt az Euphratestől az Atlanti tengerig, a Rajna és a Duna mentében, a birodalomnak összes határán el van terjedve.

De békés és ártatlan létére is, a dolog természeténél fogva kemény ellenállásra kellett találnia a fennálló tiszteletekben, melyek az élet szokásaihoz és szükségeihez, továbbá régi emlékekhez füződve, ujabban oly fordulatot vettek vala, melynek következtében a birodalom alkotmányának mégis csak ismét megfeleltek.

Az antik vallások politikai szelleme még egyszer próbát tett egy uj alakulással. Mindazon autonomiák sommája, melyek egykor eltöltötték a világot, az ő összes tartalmok *egynek* jutott részül: csak egyetlen egy hatalom volt még, mely magamagától látszott függeni; a vallás ezt azzal ismerte el, hogy az imperatornak isteni tiszteletet szentelt. Templomokat raktak számára, oltárokon áldoztak neki, nevére esküdtek, s ünnepeket ültek a tiszteletére; képei asylum voltak. Az a tisztelet, melyet az imperator geniusának adtak, volt talán az egyetlen egy általános az egész birodalomban.[2]) Mind a többi bálványimádás hozzá simult: ő volt a támaszuk.

Ez a Caesar-tisztelet és Krisztus tana a helyi vallások irányában némi hasonlatossággal birtak; de egyúttal oly ellentétben is állottak egymással, hogy annál élesebbet gondolni sem lehet.

---

[1]) Hist. eccl. II, 3.

[2]) Eckhel, Doctrina numorum veterum P. II, vol. VIII, p. 456; Tertullianusnak egy helyét hozza fel (apol. c. 28), melyből az látszik kitünni, hogy a Caesar-tisztelet néha a legélénkebb is volt.

Az imperator a legvilágiasabbnak fogta fel a vallást, mint a mely a földhöz s annak javaihoz van kötve: neki vannak ezek átadva, mondja Celsus; a mink van, ő tőle jön. A keresztyénség a léleknek és a földfeletti igazságnak teljességében fogta fel.

Az imperator államot és vallást egyesített; a keresztyénség mindenekelőtt elkülönitette azt, a mi az istené, attól, a mi a császáré.

Azzal, hogy az imperatornak áldoztak, elismerték, hogy a legmélyebb szolgaságba vannak sülyedve. Épen abban, a miben az előbbi alkotmány mellett a teljes függetlenség állott, a vallás és állam egyesítésében, abban állott a mostani mellett a rabság megpecsétlése. A felszabadítás ténye volt, hogy a keresztyénség a hivőknek megtiltotta, hogy ne áldozzanak a császárnak.

Az imperator tisztelete végre a birodalomnak, a vélt földkerekségnek, határaira szoritkozott; a keresztyénség arra volt hivatva, hogy az igazit karolja át, az összes emberiséget. Az eredeti legrégibb vallásos öntudatot, ha igaz, hogy egy ilyen minden bálványimádást megelőzött volna, legalább valami feltétlenül tisztát, az államra való vonatkozás által meg nem zavartat igyekezett az uj hit a nemzetekben költeni, s ellenébe tette ennek a világbiró hatalomnak, a mely nem érve be a földivel, az istenit is alá akarta magának vetni. Ez által az ember bizonyos szellemi elemet nyert, minthogy ismét önállóvá, szabaddá és személyesen legyőzhetetlenné vált; frisseség és uj életrevalóság került a világ földébe; termékenynyé lett uj alkotásokra.

Ellentéte volt ez a földinek és szelleminek, a szolgaságnak és szabadságnak, a lassu haldoklásnak s eleven megujhodásnak.

Nincs itt helye ez elvek hosszas harczát rajzolnom. A római birodalomnak minden életeleme belevegyült ebbe a mozgalomba, s fokonként megragadván és átjárván a keresztyénség valója, a szellemnek e nagy irányába belesodródott. Magamagától megszűnt, ugymond Chrysostomus, a bálványimádás tévelygése.[1]) Már ő neki úgy tünik fel a pogányság, mint valamely elfoglalt város, melynek falai elpusztultak, melynek csarnokai, színházai és nyilvános épületei elhamvadtak, melynek védői életöket vesztették: csak a romok alatt látni még egynehány lézengő öreget és gyermeket.

Nemsokára már ezek se voltak, s páratlan átalakulás következett be.

A katakombákból a vértanúk tisztelete kelt ki; azokon a helyeken, a hol az olympusi isteneket imádták, tulajdon azon oszlopokból, melyek ezek templomait tartották vala, szentegyházak emelkedtek olyanok emlékezetére, a kik ama tiszteletet megvetvén, halált szenvedtek. Az a cultus, mely pusztákon és börtönökben kezdődött, foglalta el a világot. Csodálkozás fog el néha, hogy a pogányoknak épen egy világi épülete, a basilika alakíttatott át keresztyéni tisztelet helyévé. Ebben bizonyára valami nagyon jellemző van. A basilika apsisa egy augusteumot foglalt magában,[2]) épen azon Caesarok képeit, kiket isteni tiszteletben részesítettek. Helyökbe, a hogy azt ma is nem egy basilikában látni, Krisztus és az apostolok képe lépett; a világbírók helyébe, a kiket magukat isteneknek tekintettek, az emberfia, istenfia lépett. Minden országúton, a hegység meredek ormán, a

[1]) λόγος εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν καὶ κατὰ Ἰουλιανοῦ καὶ πρὸς Ἕλληνας. Chrysostomi Opp. ed. Paris II, 540.

[2]) Ezt az adatot E. Q. Visconti-ból veszem: Museo Pio-Clementino VII, p. 100. (1807-iki kiad.)

völgyek szorosain, a házak tetején, a pallók mozaikjában a kereszt volt látható. Teljes-tökéletes diadal volt ez. Valamint Constantinus pénzein a labarumot látni Krisztus monogrammjával a legyőzött sárkány felett, úgy az elhanyatlott pogányság fölött Krisztus tisztelete és neve emelkedett.

Ez oldalról tekintve is, mily véghetetlen a római birodalom jelentősége! Emelkedése századaiban megtörte a függetlenséget, leigázta a népeket; amaz önállás érzetét, mely az elkülönzésben volt, megsemmisítette; ellenben a későbbi időkben az igaz vallást kebeléből támasztotta elő, — egy közös öntudat legtisztább kifejezését, mely messze túlhág a határain, az egy igaz Istenben való közösség öntudatáét. Elmondhatjuk-e, hogy a birodalom e fejlődés által a saját szükségképeniségét eltörölte? Az emberi nem immár önnön magának tudatára ébredt: egységét a vallásban találta meg.

Ennek a vallásnak azonfölül a római birodalom adta meg a külső alakját is.

A pogány papságokat úgy osztogatták, mint polgári tisztségeket; a zsidóságban egy törzsökre volt bizva az egyházi kormány; a keresztyénséget az különbözteti meg, hogy benne oly külön rend adta magát »az egyházi és isteni dolgokra,« mely önelhatározásu tagokat számlált, mely a kéz rátételével szenteltetett föl, s minden földi foglalkozástól távol maradt. Eleinte köztársasági formák közt mozgott az egyház; de azok az uj hit uralomra jutásával mindjobban elenyésztek. A klerus lassanként egészen szemközt állt a laikusokkal.

Nem történt ez, ugy tartom, bizonyos belső szükségesség nélkül. A keresztyénség fellendültében a vallásnak a politikai elemektől való megszabadulása rejlett. Evvel összefügg, hogy az állammal szemben egy különálló, saját al-

kotmánynyal bíró egyházi rend képződött. Az egyháznak az államtól való ezen különszakadásában rejlik talán a keresztyén korok legnagyobb s leghathatósabb sajátossága. Az egyházi és világi hatalom közel állhatnak egymáshoz, sőt a legszorosabb kapcsolatban lehetnek; egészen egybe esniök legfölebb kivételképen s csak rövid időre lehet. Egymáshoz való viszonyukon, kölcsönös állásukon nyugszik ezentúl egyike minden történet legfontosabb momentumainak.

Ennek a rendnek azonban egyúttal az alkotmányát a birodalom mintája szerint kellett létesítenie. A polgári kormányzat fokozatának megfelelőleg támadt a püspökök, a metropolitánok s patriarchák papi urasága. Nem sok idő mulva a római püspökök jutottak legfőbb rangra. Hiú képzelgés ugyan, mintha az első századokban, vagy általában valaha, kelettől nyugatig elismert primatussal birtak volna; de mindenesetre nagyhamar oly tekintélyre tettek szert, melynél fogva minden többi egyházi hatalmasságon túl emelkedtek. Sok összejött, a mi őket ily tekintélyes rangra segítette. Ha már valamely tartományi főváros nagyobb jelentőségéből mindenütt különös túlsúly származott annak püspöke számára, mennyivel inkább meg kellett lenni ezen esetnek az összes birodalom régi fővárosára nézve, melynek az nevét viselte![1]) Róma egyike volt a legelőkelőbb püspöki székhelyeknek; itt vérzett vala a legtöbb mártir; az üldöztetések idejében a római püspökök leginkább kitettek magokért, s gyakran nem annyira a hivatalban, mint a martiromságban s a halálban következtek egymásra. Azonfölül pedig a császárok is jónak látták, hogy egy nagy patriarchalis tekin-

---

[1]) Casauboni Exercitationes ad annales ecclesiasticos Baronii p. 260.

tély felemelkedését előmozdítsák. Egy törvényben, mely a keresztyénség uralkodására döntővé lett, azt parancsolja Nagy Theodosius, hogy mindazok a nemzetek, a melyek az ő kegyelmes uralása alatt állanak, azt a hitet vallják, melyet szent Péter a rómaiaknak hirdetett vala.[1]) III. Valentinianus megtiltotta a Galliában s egyéb tartományokban lévő püspököknek, hogy az eddigi szokásoktól el ne térjenek a tiszteletreméltó férfiúnak, a szent város pápájának jóváhagyása nélkül. A császárok oltalma alatt gyarapodott hát ezentúl a római püspökök hatalma. De épen ezen politikai viszonyban rejlett egyszersmind e hatalomnak korlátozása is. Ha *egy* császár lett volna, az egyetemes primatus gyökeret verhetett volna: a birodalom felosztása utját állotta. A keleti császárok, a kik egyházi jogaikat oly féltve őrizték, semmiképen sem mozdíthatták elő a nyugati patriarcha hatalmának terjedését az ő országrészökön. Az egyház alkotmánya itt is a birodalom alkotmányának felelt meg.

A pápaság egyesülésben a frank birodalommal.

Alig hogy ez a nagy változás végbement, a keresztyén vallás gyökeret bocsátott, az egyháznak alapja vettetett: uj világesemények következtek be; a római birodalmat, mely

---

[1]) Codex Theodos. XVI, 1, 2: Cunctos populos quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religione versari, quam divinum Petrum Apostolum tradidisse Romanis religio usque nunc ab ipso insinuata declarat. III. Valentinianus edictumáról említést tesz Planck is: Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschaftsverfassung I, 642.

oly sokáig győzött és hódított vala, most magát is megtámadták, elborították, legyőzték a szomszédok.

Ebben az általános pusztulásban a keresztyénség is még egyszer megtántorodott. A nagy veszedelmek idején még egyszer megemlékeztek a rómaiak az etruriai titkokról, az athéniek azt hitték, hogy Achilles és Minerva mentette meg őket, a karthagóiak a Genius Coelestishez könyörögtek, — de ezek csak múló mozgalmak voltak; míg a birodalmat a nyugati tartományokban dúlták-pusztították, az egyház összes alkotványa ott épségben maradt.

Csakhogy az egyház is, a mi elkerülhetetlen volt, sokszoros veszedelembe s egészen megváltozott állapotba jutott. Egy pogány nemzet foglalta el Britanniát; a többi nyugat tetemes részén arianus királyok vettek hatalmat; Italiában, Róma kapui előtt, a lombardok, sok ideig arianusok s mindenkor veszedelmes, ellenséges szomszédok, hatalmas uralmat alapítottak.

Mialatt a római püspökök, mindenfelől szorongatva, azon fáradoztak — még pedig már azzal az okossággal és makacssággal, mely azóta is sajátjok maradt — hogy legalább az ő régi patriarchalis megyéjökben ismét fölülkerekedjenek: egy uj, még nagyobb csapás érte őket. Az arabok, nemcsak hódítók, mint a germánok, hanem egy positiv büszke s a keresztyénséggel gyökeresen ellenkező hit gyujtván őket a fanatismusig, elárasztották nyugatot és keletet: Afrikát uj-uj támadásokkal, Spanyolországot egy rohammal bevették; Musa azt hánytorgatta, hogy a pyrenaei szoroson át az Alpokon keresztül Itáliába nyomúl, s a Vatikánban kiáltatja ki Mahomet nevét.

A helyzet, melybe ez által a nyugati-római keresztyénség került, annál veszedelmesebb volt, mert épen ekkor

a képvita mozgalmai a legszilajabb ellenségeskedésekké voltak fajulva. A konstantinápolyi császár más pártot fogott, mint a római pápa; sőt ennek nem egyszer életére is tört. A lombardok mihamar átlátták, mily javokra van ez a visszavonás. Aistulph királyuk oly provinciákat is hatalmába kerített, melyek még mindig a császárt uralták: Róma ellen vonult s ádáz fenyegetődzések közt felhítta ezt a várost is, hogy neki adót fizessen s adja meg magát.[1])

A római világban nem akadt segítség, még a lombardok ellen sem, nemhogy az arabok ellen, kik időközben a középtengeren uralkodni kezdtek, s a keresztyénséget élet-halál harczczal fenyegették.

Azonban ez szerencsére már nem volt a római világra szorítkozva.

A keresztyénség, eredeti hivatásához képest, már rég ideje tulterjedt annak határain; nyugatra főkép a germán népek közt vert tanyát; mi több, ezek közepett immár egy keresztyén hatalom támadt, mely felé csak a kezét kellett kiterjesztenie a pápának, hogy kész szövetségesekre tegyen szert minden ellensége ellen s nyomos támogatást találjon.

Valamennyi germán nemzet közül egyedül a frank lett, mindjárt első felléptekor a római birodalom provinciáiban, katholikussá. Ez a hitvallása nagy előmentére szolgált. Arianus ellenségeiknek, a burgundoknak és nyugati góthoknak katholikus alattvalóiban a frankok természetes frigyestársakat találtak. Annyit olvashatni azokról a csodákról,

---

[1]) Anastasius Bibliothecarius: Vitae Pontificum. Vita Stephani III ed. Paris. p. 83. Fremens ut leo pestiferas minas Romanis dirigere non desinebat, asserens omnes uno gladio jugulari, nisi suae sese subderent ditioni.

melyek Chlodwiggal történtek, mikép Sz. Márton egy nőstény eb által mutatta meg neki a Vienne-en az átjárót, hogy Sz. Hilárius tűzoszlopban járt előtte: aligha csalódunk, ha azt gyanítjuk, hogy ezekben a mondákban az a segítség példáztatott, melyet a benszülöttek azon hitrokonuknak nyujtottak, kinek, mint tours-i Gergely mondja, »mohó vágygyal« kivánták a diadalmat.

Ez a katholikus érzület, mely mindjárt eleinte oly nagyszerű eredményeket vivott ki, végre egy máshonnan jövő igen sajátságos hatás által megujíttatott és rendkivül megerősíttetett.

Nagy Gergely pápa egyszer angolszászokat látott Rómában a rabszolgavásáron, kik magokra vonták figyelmét s arra birták, hogy nemzetöknek hirdettesse az evangyéliomot. Bajosan határozta el magát valaha pápa következésekben dúsabb vállalatra. A keresztyén tannal a germán Britanniában egyúttal oly tisztelet honosodott meg Róma és a szent szék iránt, a minő addig soha és sehol sem mutatkozott. Az angolszászok elkezdtek Rómába zarándokolni; oda küldték fiatalságukat, hogy belőle papokat neveltessenek; a zarándokok könnyebbségére Offa király behozta a péterfillért; az előkelőbbek azért vándoroltak Rómába, hogy ott halhassanak meg, s úgy a mennyei szentek által szivesebben fogadtassanak. Mintha ez a nemzet azt a régi német balhitet, mely szerint az istenek egyik helyhez közelebb volnának, mint másikhoz, Rómára s a keresztyén szentekre vitte volna át.

Ehhez járult azonban, a mi még fontosabb volt, hogy az angolszászok ezen gondolkozásukat már most a száraz földre és a frank területekre is átplántálták. A németek apostola egy angolszász volt. Bonifacius, eltöltvén nemzeté-

nek Sz.-Péter és utódjai iránt érzett tisztelete, legeleitől fogva állott abbeli igéretének, hogy hűségesen a római szék rendszabályaihoz tartja magát. Ezt az ajánlatát a legnagyobb pontossággal teljesítette. A német egyházat, melyet ő alapított, rendkivüli engedelmességre kötelezte. A püspököknek egyenesen azt kellett fogadniok, hogy a római egyház, Sz. Péter és helytartói iránt mindhalálig alázatos függésben maradnak. De nemcsak a németeket szorította erre. A galliai püspökök idáig némi függetlenségben éltek Rómától. Bonifacius, a ki zsinataikat egyszer-másszor vezette, alkalmat talált, hogy a frank egyháznak e nyugati részét is ugyanazon eszmék szerint rendezhesse be; a galliai érsekek ez időtől fogva Rómától kapták a palliumot. Ilyenformán az összes frank birodalmon az angolszász alávetettség terjedt el.

S ez a birodalom volt most az összes germán-nyugati világ középpontja. Nem volt ártalmára, hogy a régi királyi ház, a merovingok nemzetsége, irtóztató gyilkosságok által maga magát tönkre tette; helyébe egy másik emelkedett legfőbb polczra: csupa energikus, hatalmas akaratú és fenkölt erejű férfiak. Míg a többi birodalmak összeomlottak s a világ már-már a moslim kard hatalmába esett: ez a nemzetség, a heristalli Pippinek, utóbb karolingok háza volt az, mely az első és a döntő ellenállást fejtette ki.

Épen ez a nemzetség mozdította elő egyszersmind a munkában lévő vallási fejlődést; már nagyon korán jó egyetértésben találjuk Rómával; Bonifacius Martel Károlynak és Kis Pippinnek különös oltalma alatt munkálkodott.[1])

---

[1]) Bonifacii Epistolae: ep. 12, ad Danielem episc. Sine patroci-

Gondoljuk el már most a pápai hatalom világállását: egyfelől a keletrómai császárság, hanyatlóban, erőtlenül s képtelen a keresztyénséget az izlam ellenében megoltalmazni, de még arra is, hogy a saját itáliai tartományait megvédelmezze a lombardok ellen, s e mellett főuri hatóság igényével még a lelkiekben is; másfelől a germán nemzetek, életerőben, hatalmasan, diadalmaskodva az izlam felett; az autoritásnak, melyre még szükségök volt, ifjui lelkesedésök frisseségével hódolva; eltelve feltétlen, önkéntes tisztelettel.

Már II. Gergely érezte, hogy mit nyert. »Mind a nyugatiak« — így ir önérzettel telten ama képromboló császárnak, izauriai Leónak, — »alázatos magunkra vetették szemöket, földi istennek tekintenek.« De az utódai mindjobban érezték annak szükségét, hogy attól a hatalomtól megszabaduljanak, mely csak kötelességeket ró rájok és ótalmat nem nyujt: a római név és birodalom successiója nem köthette őket; ellenben azokra fordították figyelmöket, a kiktől egyedül várhattak segedelmet: nyugatnak nagy fejedelmeivel, a frank uralkodókkal álltak összeköttetésbe, mely év év mellett szorosabbá lett, mind a két félnek nagy javára szolgált s végre világtörténeti nagyszerü jelentőséget fejtett ki.

Midőn az ifjabb Pippin, nem elégedvén meg a királyi hatalom lényegével, annak nevét is birni ohajtotta, szüksége volt — jól érezte — egy felsőbb szentesítésre: a pápa megadta neki. Ennek dijában aztán az uj király magára vállalta, hogy a pápát, »Istennek szent egyházát és köztár-

---

nio principis Francorum nec populum regere, nec presbyteros vel diaconos, monachos vel ancillas dei defendere possum, nec ipsos paganorum ritus et sacrilegia idolorum in Germania sine illius mandato et timore prohibere valeo.

saságát« védi a lombardok ellen. Hogy védje, azzal még nem érte be a buzgalma. Csakhamar arra kényszerítette a lombardokat, hogy a keletrómai birodalomtól Itáliában elszakasztott földet, az exarchatust is, szabadon ereszszék. Azt hozta volna bizony magával az igazság, hogy a császárnak, a kié volt, visszaadassék, s Pippint meg is keresték e végett. Ő azt felelte, hogy »nem ember kedvéért szállott harczba, hanem egyes-egyedül Sz. Péter tiszteletéből, hogy bűnei bocsánatját nyerhesse.“[1]) Sz. Péter oltárára tétette le a megvett városok kulcsait. Ez az alapja a pápák egész világi uralmának.

Ily élénk kölcsönös támogatásban fejlődött tovább ez a szövetség. A lombard fejedelmeknek oly régóta alkalmatlan és nyomasztó szomszédságától végre N. Károly szabadította meg a pápát. Ő maga a legmélyebb alázatot tanusította: Rómába ment; Sz. Péter lépcsőit megcsókolva, az előcsarnokba lépett, a hol a pápa várt rá; megerősítette számára Pippin adományait. De a pápa is rendületlen barátja volt neki; az egyházi főnek viszonyai az itáliai püspökökhöz könnyitették meg Károlynak, hogy a lombardokon erőt vehessen, s birodalmukat magának hódíthassa.

A dolgok e folyása nyomban még nagyobb eredményre vitt.

A saját városában, hol az ellenkező pártok dühös tusában állottak egymással, sem tarthatta magát többé a pápa külső oltalom nélkül. Még egyszer fölkerekedett Károly Rómába, hogy őt megvédelmezze. A vén fejedelem már

---

[1]) Anastasius: affirmans etiam sub juramento, quod per nullius hominis favorem sese certamini saepius dedisset, nisi pro amore Petri et venia delictorum.

most dicsőségben és diadalokban bővelkedett. Hosszas harczokban apródonként minden szomszédját leverte és a román-germán-keresztyén nemzeteket majd valamennyit egyesítette; győzelemre vezette őket közös ellenségeik ellen; látni való volt, hogy a nyugati imperatoroknak Italiában, Galliában és Germániában volt minden székhelyét s hatalmukat kezében tartja.[1]) Igaz, ezek az országok azóta teljességgel más világgá lettek; de hát kirekeszszék-e ezt a méltóságot? Igy nyerte el Pippin a királyi diademát: mert azt, a ki a hatalmat birja, nem kevesbbé illeti meg a tisztelet is. Ezúttal sem vonakodott a pápa. Háladatosságból, s a tudva, hogy folytonos védelemre szorúl, megkoronázta Károlyt a 800-ik év karácsonján a nyugati birodalom koronájával.

Ezzel véget értek azok a világesemények, melyek a germánoknak a római birodalomba tett első betörései óta fejlődésben voltak.

A nyugat-római imperatorok helyébe egy frank fejedelem lép s gyakorolja minden jogát. A Sz. Péternek átadott tartományokban, azt találjuk, hogy N. Károly a legfőbb tekintélynek kétségtelen actusait végezi. Nemkülönben unokája Lothár a maga biráit teszi ott hivatalba s megsemmisit pápai confiscátiókat. A pápa pedig, a római nyugaton a hierarchia feje, a frank birodalom tagjává lett. Kelettől külön szakad s lassanként megszűnik, ott további elösmerést

---

[1]) Igy értem az Annales Laureshamenses-t: ad annum 801. Visum est et ipsi apostolico Leoni, — — ut ipsum Carolum regem Francorum imperatorem nominare debuissent, qui ipsam Romam tenebat, ubi semper Caesares sedere soliti erant, et reliquas sedes quas ipse per Italiam seu Galliam nec non et Germaniam tenebat (igy akarta mondani: ipsi tenebant): quia deus omnipotens has omnes sedes in po-

találni. Keleten a patriarchai kerületétől már régen megfosztották a görög császárok.[1]) Ezért aztán a nyugati egyházak — nem fogva ki a lombardit sem, melyre a frank egyház szervezete alkalmaztatott — eddig soha sem tapasztalt engedelmességgel viseltettek iránta. A mint Rómában befogadta a friesek, szászok és frankok iskoláit, melyek által ez a város maga germanizálódni kezdett, germán és román elemekkel lépett szövetségbe, mely ezóta a nyugat jellemzőjévé lett. Hatalma a legnagyobb szorultságban friss földben vert gyökeret: midőn már épen veszni tért volna, hosszu időszakokra megerősödött. A hierarchia, mely a római birodalomban termett, a germán nemzetbe áradott át; itt határtalan tért lel egy mindinkább gyarapodó munkásság számára, s csak ennek folyamán fejti ki maga is igazában valósága csiráját.

A német császárokhoz való viszony. A hierarchiának önálló kifejlődése.

Uj századokat átröpülünk, hogy a fejlődésnek azon pontját, melyre juttattak, annál világosabban magunk előtt lássuk.

testatem ejus concessit, ideo justum eis esse videbatur ut ipse cum dei adjutorio — — ipsum nomen haberet.

[1]) I. Miklós panaszolkodik a római szék patriarchai hatalmának elvesztésén: „per Epirum veterem Epirumque novam atque Illyricum, Macedoniam, Thessaliam, Achaiam, Daciam ripensem Daciamque mediterraneam, Moesiam, Dardaniam, Praevalim," és a calabriai s siciliai patrimonium elvesztésén. Pagi (Critica in Annales Baronii III, p. 216) izt az irást egy másikkal állitja össze, melyet I. Adorján N. Károlyhoz antézett, melyből látni, hogy ezeket a veszteségeket a képromboló vita elkalmával szenvedték.

A frank birodalom összeomlott: hatalmas emelkedést vett a német.

Soha se volt a német névnek Európában nagyobb súlya, mint a 10-ik és 11-ik században, a szász és az első saliai császárok alatt. A keleti határokról, a hol a lengyel király személyes meghódolásra kénytelen fanyalodni s országa felosztásába nyugodni bele, a hol a cseh herczeg fogságra ítéltetett, fel látjuk kerekedni II. Konrádot, nyugat felé, hogy Burgundot, franczia nagyok igényei ellen, megvédelmezze. Champagne rónáin leveri őket; a Bernhardon át olasz vazalljai jönnek segítségére; megkoronáztatja magát Genfben s Solothurnban tart országgyülést. Mindjárt ezután Alsó-Italiában leljük őt. »Birodalma határán,« ugymond történetirója Wippo, »Capuában és Beneventben, szavával véget vetett a czivódásoknak.« Nem kisebb hatalommal uralkodott III. Henrik. Majd a Schelde és Lys mellékén találjuk — diadalmasan a flandriai grófokon; majd Magyarországban, melyet legalább egyidőre hűbérességre szorított, a Rábán túl, s csak az elemek szabnak neki korlátokat. Dánia királya felkeresi őt Merseburgban; Franczia ország egyik leghatalmasabb fejedelmét, a tours-i grófot, hűbéresének fogadja; a spanyol történetek azt beszélik, hogy castiliai I. Ferdinandtól, bármily győzedelmes és hatalmas volt is ez, azt követelte, hogy őt minden keresztyén királyok főhűbér-urának ismerje el.

Ha már most azt kérdezzük, hogy ez a nagy kiterjedtségü, s európai suprematiát követelő hatalom min alapult a maga belsejében, azt tapasztaljuk, hogy jelentékeny egyházi elemet foglalt magában. A németek is hódítottak, midőn térítettek. Az egyházzal határaik is előbbre tolódtak, az Elbén át Odera felé, le a Dunának; szerzetesek és

papok előzték meg a német befolyást Cseh- és Magyarországban. Ennélfogva a papi személyeknek mindenfelé nagy hatalmat engedtek. Németországban püspökök és apátok nemcsak saját birtokaikon, hanem ezeken kivül is grófi, sőt néha herczegi jogokat nyertek; s az egyházi javakat immár nem a grófságokban, hanem a grófságokat a püspökségekben fekvőknek jelölik. Felső-Italiában majd minden város a püspöke vicegrófjának hatósága alá került. Tévednénk, ha azt hinnők, hogy az egyházi méltóságoknak ez által már valódi függetlenség volt adva. Minthogy a papi állomások betöltése a királyokat illette — a püspökségek elhúnyt urok gyürüjét és botját vissza szokták küldeni az udvarnak, hol is aztán ujra eladományoztattak, — tehát rendszerint még hasznára is volt a fejedelemnek, ha az ő választottját, kinek hűségére számithatott, világi jogokkal szerelte fel. A nyakas nemesség ellenére ültetett III. Henrik egy neki hódoló plebejust Mailandban az ambroziusi székbe; az engedelmességet, melyet utóbb Felső-Italiában talált, jóformán ennek a rendszabályának köszönhette. Egymásban leli magyarázatát, hogy II. Henrik minden császár közül legnagyobb bőkezüséget bizonyitott az egyház iránt, s e mellett a püspökök kinevezésének jogához legszivósabban ragaszkodott.[1]) Volt gondoskodva arról is, hogy az adományozással az államhatalom csorbát ne szenvedjen. Az egyházi javak a polgári terhek, de még a hűbéri kötelezettség alól se voltak kivéve: gyakran látjuk a püspököket embereik élén táborba szállani. Mily nagy haszonnal járt pedig oly püspököket nevezhetni ki, a kik, mint p. a brémai érsek,

[1]) Példák erre a szigorúságra Plancknál: Geschichte der christl. kirchl. Gesellschaftsverfassung III. 407.

legfőbb egyházi hatalmat gyakoroltak a skandináv országokban és sok vend törzsök felett!

Ha már a német birodalom intézményeiben oly nagy jelentőségü volt az egyházi elem, tudnivaló, hogy mily sok függött attól a viszonytól, melyben a császárok az összes papság fejéhez, a római pápához, állottak.

A pápaság, valamint a római imperatorokkal, valamint Nagy Károly utódjaival, úgy a német császárokkal is a legszorosabb összeköttetésben állott. Politikai alárendeltsége kétségtelen volt. Igaz ugyan, hogy a pápák, mig a császárság határozottan a németekhez nem került, valahányszor gyönge és létovázó kezekben volt, rajta magasabb tekintély aktusait gyakoroltak.

Azonban midőn az erős német fejedelmek kerítették ezt a méltóságot hatalmukba, ők voltak, ha ellenmondás nélkül nem is, de valójában csak ugy, mint a Karolingok, a pápaság főurai. Hatalmas kézzel megoltalmazta Nagy Otto azt a pápát, a kit ő tett meg ;[1]) fiai követték példáját ; az, hogy a római pártok egyszer ismét feltámadtak, s ezt a méltóságot családi érdekeikhez képest fogadták el, adtak túl rajta, vásárolták és szerezték el, csak annál nyilvánvalóbbá tette egy felsőbb beavatkozás szükséges voltát. Tudjuk, mily hatalmas módon lépett közbe III. Henrik. Sutri-beli zsinata letette a feltolakodott pápákat; miután a patriciusi gyűrűt előbb a maga kezére öltötte és a császári

[1]) Goldast-nál Constitutt. Imperiales I, p. 221 találtatik egy okirat (niemi Dietrich scholiáival), melynél fogva Nagy Károlynak abbeli joga, hogy maga magának utódot s jövendőre római pápákat nevezhessen ki, Ottóra s a német császárokra ruháztatik át. De ez kétségkivül úgy van koholva.

koronát fejére tétette, kijelölte a maga tetszése szerint azt, a ki a pápai széket elfoglalja. Négy német pápa következett egymás után, kiket mind ő nevezett ki; a legfelsőbb egyházi méltóság megüresedése alkalmával a római követek csak úgy jelentek meg a császári udvarban, mint más egyéb püspökségek küldöttei, hogy kijelöltessék magoknak az utódot.

A dolgok ily állásában a császárnak még kedvére volt, ha a pápaság kiváló tekintélynek örvendett. III. Henrik előmozdította a reformatiókat, melyekre az általa megtett pápák vállalkoztak; hatalmok gyarapodása nem költött benne féltékenységet. Hogy IX. Leo a franczia király akaratja ellenére Rheimsban zsinatot tartott, franczia püspököket iktatott be és ki, s azt az ünnepélyes nyilatkozást vette, hogy a pápa az egyetemes egyháznak egyetlen primása, a császárnak egészen kedvére lehetett, valamig csak ő maga rendelkezett a pápaság fölött. Kellett ez ahhoz a legfelsőbb tekintélyhez, melyet Európában igénybevett. Afféle viszonyba, mint a brémai érsek által éjszakhoz, jutott a pápa által a keresztyénség többi hatalmasságaihoz.

De ebben nagy veszedelem is rejlett.

Egészen más intézménynyé lett az egyházi rend a germán és germanizált birodalmakban, mint a milyen a rómaiban volt. Kezébe volt adva a politikai hatalom nagy része: fejedelmi hatalommal birt. Látjuk, hogy még a császártól, a legfőbb világi tekintélytől függött: de hátha ez valaha ismét gyönge kezekbe kerül? s a papság feje, háromszoros hatalmának: méltóságának, mely iránt közönséges tisztelettel viseltettek, alattvalói' engedelmességének, s

más államokra való befolyásának tudatában, élne a kedvező pillanattal s a királyi hatalomnak ellene szegülne?

Magában a dologban erre nem egy ok rejlett. Az egyháziságban mégis csak egy ily nagy világi befolyással ellenkező, saját elv volt, melyet, mihelyt elég erős lett hozzá, ki kellett mutatnia. De meg, úgy látom, ellenmondás is volt abban, hogy a pápa mindenfelé legfőbb egyházi hatalmat gyakoroljon, s a mellett alá legyen vetve a császárnak. Egészen más lett volna, ha III. Henrik valósággal az összes keresztyénség fejévé tudta volna magát felküzdeni. Mivel pedig ez nem sikerült neki, tehát a pápa a politikai viszonyok némi bonyolodtával a császárhoz való alárendelt állása miatt bizonyára akadályozva láthatta magát, hogy teljes szabadon a hivők közönséges atyja lehessen, a mint tiszte tartotta.

Ily körülmények közt foglalta el VII. Gergely a pápai széket. Gergelynek merész, egyoldalu, magasröptü szelleme volt; következetes, mint holmi scholastikus rendszer; tántorithatatlan a logikai consequentiában s e mellett szintoly fortélyos, hogy igazi s alapos ellenmondást jó szin alatt ki tudjon játszani. Látta, hová vitt a dolgok áramlata; a mindennapi ügyek-bajok kicsinyes mozgalmaiban szemre vette a nagy világtörténeti lehetőségeket; eltökélte magában, hogy a pápai hatalmat felszabadítja a császárinak gyámsága alól. Erre vetvén czélját, minden tekintet, minden haladék nélkül a döntő eszközhöz folyamodott. Az a végzés, melyet egyik egyházi gyülése által hozatott, hogy t. i. papi állást ezentúl világi soha többé ne osztogathasson, lényegében, kellett, hogy felforgassa a birodalom alkotmányát. Ez ugyanis, a mint említve volt, az egyházi és világi intézmények egyesítésén sarkallott; kettejök közt az inves-

titura volt a kapocs: ez ősi jogtól megfosztani a császárt — szinte forradalom-számba ment.

Nyilvánvaló, hogy Gergely ezt eszébe se vehette, nem hogy kivihette volna, ha a német birodalom zilált állapota IV. Henrik kiskorusága idején, s a német törzsököknek és fejedelmeknek e király ellen feltámadása nem esik kezére. A nagy vazallokban természetes frigyestársakra talált. Azok is görnyedtek a császári hatalom túlsúlya alatt; azok is szabadulni kivántak. Néminemüképen hisz a pápa is a birodalom nagyja volt. Nagyot lendített a dolgon, hogy a pápa Németországot választóbirodalomnak nyilatkoztatta — a fejedelmi hatalomnak ez véghetetlen növekedésére szolgált — és hogy a fejedelmeknek vajmi kevés kifogásuk volt az ellen, ha a pápa felszabadulna a császári hatalom alól. Sőt az investiturai pörben is karöltve járt a javuk: a pápa még korántsem volt annyira, hogy a püspököket épenséggel maga akarta volna kinevezni; a választást a káptalanokra hagyta, melyekre a főbb német nemességnek igen nagy befolyása volt. Elég az hozzá: az aristokratia érdekei a pápa részén voltak.

De még ezekkel a szövetségesekkel is — mily hosszas és véres harczokba került a pápáknak, mig vállalatukat véghezvihették! Dániától fogva Apuliáig, szól Sz. Anno hymnusa, Carlingentől egész Magyarországig önnönmaga ellen fordította fegyverét a birodalom. Az egyházi és világi elvnek, melyek korábban karöltve jártak, a meghasonlása kárhozatos szakadást támasztott a keresztyénségben. Nem egyszer oda kellett hagyniok a pápáknak fővárosukat is, s ellenpápákat tűrni az apostoli széken!

Végre azonban mégis sikert arattak. Az alárendeltségnek hosszu századai, s az ide-oda hajló harcznak más

századai után végre ki volt víva a pápai széknek s elvének függetlensége. Ezentúl a pápáknak valójában a legnagyobbszerü állásuk volt. A papságot egészen kezökben tartották. Figyelemre méltó, hogy ez időszak legelszántabb pápái, mint maga VII. Gergely is, benedictinusok voltak. A nőtlenség behozatalával az összes világi-papságot amolyan szerzetesi renddé változtatták át. Az egyetemes püspökség, melyet magoknak követeltek, némikép hasonlít a clugny-i apát hatalmához, a ki az egyedüli apát volt a rendjében: így a pápák is egyedüli püspökei akartak lenni az összes egyháznak. Nem tétováztak belenyúlni valamennyi diöcesis kormányzásába:[1]) holott hiszen legátusaikat is régi-római proconsulokhoz hasonlítgatták. A mig ez a szorosan egybekapcsolódó s egész világszerte elterjedt, birtokainál fogva hatalmas és minden életviszonyon uralkodó rend az egy fő iránti engedelmességben képezte magát, vele szemközt minden államhatalom erejét vesztette. Már a 12-ik század elején azt mondhatta Gerohus pápa: »még annyira haladunk, hogy a királyság arany szobra végkép összezúzódik, s minden nagy birodalom negyedlő fejedelemségekre fog szétoszlani; csak akkor lesz az egyház szabad s a nyomástól ment, a koronázott nagy pap oltalma alatt.«[2])

Kevés híja is volt, hogy szószerint annyira nem haladtak. Mert csakugyan ki volt a XIII-ik században hatal-

[1]) A főpontok egyike, melyre nézve hadd hozok fel egy helyet IV. Henriknek Gergelyhez intézett egy leveléből (Mansi Concil. n. collectio XX. 471): Rectores sanctae ecclesiae, videl. archiepiscopos, episcopos, presbyteros, sicut servos pedibus tuis calcasti. Látjuk, hogy ebben a közvélemény a pápa részén volt: In quorum conculcatione tibi favorem ab ore vulgi comparasti.

[2]) Schröckh említi fel ezt a helyet: Kirchengeschichte Th. 27, p. 117.

masabb Angolországban, III. Henrik-e vagy azok a *husszonnégyek,* kikre ideiglen ruházva volt a kormány: s Castiliában, a király-e vagy az Altoshomes? A császári hatalom szinte nélkülözhetővé vált, miután Frigyes a birodalom fejedelmeinek megadta a felségi lényeges attributumokat. Mind Itália, mind Németország tele volt független hatalmasságokkal. Összetartó, egyesítő hatalommal jóformán csak a pápa rendelkezett. Igy történt, hogy az egyházi elv függetlensége mihamar a főuraság egy uj nemévé csapott át. Az egyházi-világi jellem, melyet az élet általában öltött, az események folyása már magokban véve ily főuraságra dolgoztak. Ha oly sokáig veszve volt országok, mint Spanyolország, a muhammedanismustól, — s oly provinciák, melyek még soha sem voltak megszerezve, mint Poroszország, a pogányságtól elhódíttattak s keresztyén népségekkel rakattak meg; ha még a görög hit fővárosai is a latin ritus alá hajlottak, s még egyre százezrek szálltak ki, hogy a kereszt lobogóját megoltalmazzák a szent sír felett: nem kellett-e vajjon a főpapnak, a kinek mind e vállalatokban főrésze volt, s a ki az alávetettek hódolatát fogadta, véghetetlen tekintélylyel birnia? Az ő vezetése alatt, az ő nevében terjeszkednek a nyugati nemzetek, mint *egy* nép, roppant gyarmatokban, mintha a világot akarnák elfoglalni. Csodálkozzunk-e, ha ő aztán belül is mindenható tekintélyt gyakorol, ha egy angol király a birodalmát tőle veszi hűbérül, egy Aragon királya az övét Péter apostolnak ajánlja fel, ha Nápoly tettleg a pápa által jut egy idegen ház birtokába? Csodás physiognomiája azon időknek, melyet még senki se mutatott be a maga teljessége és valósága szerint! A legrendkivüliebb combinatiója ez a belső visszavonásnak s a kifelé való ragyogó gyarapodásnak, autonomiának és engedel-

mességnek, egyháziságnak és világiságnak. Beh ellenkező jelleme van magának a kegyességnek is! Néha a zordon hegységben, a rideg erdővölgyben vonul meg, hogy teljes életét csöndes áhitattal az istenszemléletnek szentelje: magára várván a halált, már mindazon élvezetről lemond, melylyel az élet kinál; vagy pedig, ha az emberek közt tartózkodik, ifjui hévvel azon van, hogy a titkot, melyet sejt, az eszmét, melyben él, vidor nagyszerü és mélységes formákban fejezze ki; — de ennek tőszomszédjában találunk egy másikat, melyet az inquisitió gondolt vala ki, s a kardnak irtóztató igazságossága gyakorol a más hitüek irányában: »se nemnek« — igy szól az albigensek elleni hadjárat vezetője, — se kornak, se rangnak nem kegyelmeztünk, hanem mindenkit a kard élével sujtottunk.« Olykor mind a kettő egyszerre jelenik meg. Jeruzsálem láttára gyalog szálltak a keresztesek, levetették lábbelijöket, hogy igazi zarándokokként érkezzenek a szent falakhoz; a leghevesebb harczban azt képzelték, hogy jelen vannak a segítő szentek és angyalok. De alighogy a falakat meghágták, szétrohantak rablani és öldökölni; Salamon temploma helyén sok ezer saraczént levágtak; a zsidókat a zsinagógájokban égették meg; a szent küszöböket, a hova imádni mentek, elébb vérrel fertőztették be. Oly ellenmondás ez, mely az akkori vallásos államot eltöltvén, annak lényegét képezi.

A tizennegyedik és tizenötödik század ellentétei.

Néhol-néhol különösen kisértve érzi magát az ember, hogy — ha ki szabad mondanunk, — az isteni világkormány terveit, az emberi nem neveltetésének mozzanatait fürkészsze.

Bármily hiányos volt is a fejlődés, melyet jelöltünk, mégis szükséges volt, hogy a keresztyénséget nyugaton tökéletesen meggyökereztesse. Nagy munka volt, a daczos éjszaki kedélyeket, az ősrégi balhit hatalmában állott összes népségeket a keresztyénség eszméivel áthatni. Az egyházi elemnek egykorig uralkodnia kellett, hogy a germánságot igazán megragadhassa. Ezzel végbement egyszersmind a germán és román elemek egyesítése is, melyen a későbbi Európa jelleme nyugszik. Megvan a modern világnak bizonyos közössége, melyet mindenha olybá tekintettek, mint államban és egyházban, erkölcsben, életben és irodalomban való összes művelődésének főfő alapját. Ennek előteremtése végett a nyugati nemzeteknek valamikor *egy* világi-egyházi államot kellett képezniök.

De a dolgok nagy folyamában ez is csak egy momentum volt. Az átteremtés létrejöttével uj szükségképiségek állottak be.

Már abban is egy uj epocha jelentkezett, hogy a vidéki nyelvek majd mindenütt egy időben léptek föl. Lassanként, de feltartóztathatatlanul behatoltak a szellemi munkásság különféle ágaiba; léptenként tágult előlök az egyház idiomja. Az általánosság visszaszorult; alapján uj különödés támadt, magasabb értelemben. Az egyházi elem mindeddig

úr volt a nemzetiségeken: — ezek átváltozva, de ismét különválva, már most új ösvényre tértek.

Nincs másképp, mint, hogy minden emberi működés a dolgok halk és sokszor észrevétlen, de hatalmas és fel nem tartóztatható folyásának van alávetve. A pápai hatalmat a korábbi világtörténeti momentumok elősegítették: az ujak ellene támadtak. Minthogy a nemzetek az egyházi hatalom impulsusára nem szorultak többé oly mértékben, mint azelőtt, tehát csakhamar ellene szegültek neki. Kezdték érezni az önállóságukat.

Érdemes eszünkbe hozni azon fontosabb eseményeket, melyekben ez a tény nyilvánul.

Tudjuk, a francziák voltak, a kik a pápa követeléseinek először álltak keményen ellent. Hazafias egyérzelemmel szegültek ellen VIII. Bonifáczius átokleveleinek; több száz okiratban fejezték ki a nép valamennyi hatóságai, Szép Fülöp király lépései iránt, a helyeslésöket.

Következtek a németek. Midőn a pápák még egyszer a régi szenvedélylyel megtámadták a császárságot, habár ez már korántsem birt a hajdani jelentőséggel, midőn ebben idegen hatásoknak engedtek tért, — a választófejedelmek összegyültek ama rajnaparti rense-i mezőn, hogy „a birodalom becsülete és méltósága“ megóvása végett közös-akarattal valami rendszabályról gondoskodjanak. Az volt a szándékuk, hogy a birodalom függetlenségét a pápák beavatkozásai ellen ünnepélyes határozattal mondják ki. Ez nemsokára rá teljes forma szerint meg is lett, minden hatalmasság, a császár, a fejedelmek és választófejedelmek részéről egyszerre: közösen ellenmondtak a pápai államjog alapelveinek.[1])

[1]) Licet juris utriusque. Olenschlägernél, Staatsgeschichte des röm. Kaiserthums in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts. Nr. 63.

Nem soká késett Angolország sem. Sehol se volt a pápáknak nagyobb befolyásuk, sehol sem gazdálkodtak önkényesebben az egyházi javadalmakkal; midőn III. Eduard végre nem akarta tovább fizetni azt az adót, melyre előbbi királyok kötelezték magokat, összeállt vele a parlamentje s megigérte e részt a támogatását. A király intézkedett, hogy a pápai hatalom egyéb beavatkozásainak elejét vegye.

Látjuk, hogy egyik nemzet a másik után érezni kezdi az önállóságát és egységét; valami felsőbb tekintélyről tudni sem akar többé az állami hatalom; az alsóbb körökben nem találnak már szövetségeseket a pápák: beavatkozásaikat fejedelmek és rendek elhatározottan visszautasítják.

Ezenközben megtörtént, hogy a pápaság is oly gyöngeségbe és zavarba esett, mely a világi hatalmaknak, melyek mindeddig csak biztosítani igyekeztek magokat, még a visszahatást is lehetővé tette.

Beállott a schisma. Vegyük fontolóra a következéseit. Sokáig úgy tettek a fejedelmek, hogy politikai tetszésök szerint hol az egyik, hol a másik pápával tartottak; — magamagában nem talált az egyházi hatalom eszközt és módot a szakadás megszüntetésére, erre csak a világi hatalom volt képes; — midőn e czélra Constanczban összegyültek, nem fejenként szavaztak többé, mint eddig, hanem a négy nemzetek szerint: mindegyik nemzetnek szabadjára volt hagyva, hogy előértekezleteken az adandó votuma iránt tanácskozhassék; — közösen letették az egyik pápát; az ujonválasztott kénytelen volt egyezményre lépni az egyesekkel, kik legalább adott példájokkal nagy jelentőséggel birtak; — a bazeli zsinat és az új szakadás alatt némely birodalom még semlegesen is tartotta magát — csak a fejedelmek közvetlen buzgólkodása volt képes ennek a második egyházi szakadás-

nak végetvetni.[1]) Nem lehetett semmi, a mi a világi hatalom túlsúlyát s az egyes birodalmak önállóságát ennél jobban előmozdíthatta volna.

Most ugyan ujonnan nagy tekintetben állott a pápa; mindenek neki engedelmeskedtek; még mindig a császár vezette a paripáját; voltak püspökök nemcsak Magyarországban, hanem Németországban is, a kik méltóságukat az apostoli szék kegyelméből emlegették,[2]) éjszakon még mindig szedték a péterfillért: különféle országokból számtalan zarándok kereste fel az 1450-iki jubilaeum alkalmával az apostolok küszöbeit; méhrajokkal, költöző madarak seregeivel hasonlítja őket össze egy szemtanú, a mint érkeztek; de mindemellett is a régi viszonyok már korántsem voltak meg többé.

Erről könnyű volt meggyőződést szerezni, ha az ember a szent sir látogató régi buzgalmat emlékezetében feleleventette, s elgondolta hozzá azt a hideg közönyösséget, melylyel a tizenötödik században a törökök ellen való közönséges felkelésre hívó minden szózatot fogadtak. Mennyivel sürgősebb volt a saját földjöket egy fel nem tartható, bizonyossággal közelgető veszély ellen oltalomba venni, mint a szent sírt keresztyén kezek közt tudni! Minden ékesszólásukat megfeszítették Aeneas Sylvius a birodalmi gyülésen, Capisztrán minorita a városok piaczán a nép előtt, s beszélik a történetirók a szivekre tett nagy hatást, de azért, hogy valaki fegyvert ragadt volna, abból semmi sincsen. Mennyit nem fáradoztak a pápák! Az egyik hajóhadat szerelt fel, a

---

[1]) Felixnek pápává nyilatkoztatása Georgiusnál, Vita Nicolai V. p. 65.

[2]) Constancz, Schwerin, Pécs. Schröck: Kirchengeschichte, 33. kötet, 60. l.

másik, II. Pius, ugyancsak amaz Aeneas Sylvius, gyönge betegeskedő létére, maga megjelent annál a kikötőnél, a hol ha más nem, hát a leginkább fenyegetettek gyülnének össze: ott akart lenni ő is, hogy a mint mondta, mást ugy sem tehetvén, legalább kezeit istenhez emelje a harcz közben, mint Mózes; de se buzdítás, se kérés, se példa nem fogott a kortársakon. A lovagi keresztyénség amaz ifju lelkesedése oda volt: nem volt pápa, a ki azt új életre tudta volna költeni.

Más érdekek izgatták akkor a világot. Az az idő volt, midőn az európai birodalmak hosszas belső küzdelmek után végre consolidálódtak. A centralis hatalmaknak sikerült a pártokon, melyek addig fenyegették a trónokat, erőt venni, minden alattvalójokat uj engedelmességre szorítani. Nemsokára aztán a pápaságot is, mely mindenen uralkodott, mindenbe beleavatkozott volna, az államhatalom szempontjából tekintették. A fejedelemség sokkal nagyobb igényeket kezdett hangoztatni, mint eddig.

A pápaságot sokszor szinte korlátlannak gondolják a reformatió idejéig; de valójában a tizenötödik század folytán s a tizenhatodik elején az államok az egyházi jogok és kiváltságok nem csekély részére tettek már szert.

Francziaországban a római szék beavatkozásainak a pragmatica sanctio, melyet félszázadnál tovább a birodalom palladiumának tekintettek, nagyobbára véget vetett. Ámbár XI. Lajos az ő ál vallásosságában — melynek annál jobban hódolt, minél kevesbbé volt meg benne az igazi — erre nézve engedékenységre ragadtatta magát; de utódjai csak még nagyobb buzgalommal tértek vissza ezen alaptörvényükre. Midőn aztán I. Ferencz concordatumra lépett X. Leóval, ebből már most azt következtették, hogy ezzel

a római udvar ismét visszanyerte a régi tulsúlyát. Igaz is, hogy a pápának ujra jártak az annataek. De ezért aztán sok más jövedelméről le kellett mondania, s a mi fő, átengedte a királynak a püspökségekre s minden főbb javadalmakra való kinevezés jogát. Tagadhatatlan, hogy a gallikán egyház elvesztette a jogait, de azok nem annyira a pápának, mint inkább a királynak jutottak kezébe. Azt az axiomát, melynek érdekében VII. Gergely a világot mozgásba hozta, X. Leo könnyü szerrel feladta.

Ennyire Németországban nem mehetett a dolog. A baseli végzések, melyek Franciaországban pragmatica sanctióvá fejlődtek,[1]) Németországban, hol eleinte szintén elfogadták, a bécsi concordatumok által roppantúl enyhíttettek. De ezt az enyhítést még se vette meg a római szék áldozatok nélkül. Németországban nem volt elegendő a birodalmi fővel megegyezni: meg kellett nyerni az egyes rendeket is. A mainzi és trieri érsekek jogot nyertek arra, hogy a pápai hónapokban is osztogathassák a megüresedett állásokat; a brandenburgi választó kiváltságot szerzett, hogy az országában lévő három püspökséget betölthesse; a kisebb jelentőségü rendek is, mint Strassburg, Salzburg, Metz, holmi kedvezményekben részesültek.[2]) De mindez

[1]) Megismerni a viszonyt Aeneas Sylviusnak következő szavaiból: Propter decreta Basiliensis concilii inter sedem apostolicam et nationem vestram dissidium coepit, cum vos illa prorsus tenenda diceretis, apostolica vero sedes omnia rejiceret. Itaque fuit denique compositio facta — per quam aliqua ex decretis concilii praedicti recepta videntur, aliqua rejecta. Aen. Sylvii Epistola ad Martinum Maierum contra murmur gravaminis Germanicae nationis 1457. Müller: Reichstagstheatrum unter Friedrich III. Vorst. III. p. 604.

[2]) Schröck: Kirchengesch. 32 köt., p. 173. Eichhorn: Staats- und Rechtsgeschichte III. köt. §. 472. n. c.

nem fojtotta el az általános oppositiót. 1487-ben az összes birodalom ellenszegült egy tizednek, melyet a pápa be akart hozni, s azt meg is gátolta.[1]) Az 1500-ik esztendőben a birodalmi kormány a bünbocsánati prédikációkból befolyt jövedelemnek csak egyharmadát adta oda a pápai legatusnak, kétharmadát magának fogván vissza, a török háborúra kivánta fordítani.

Angolországban uj concordatum, s pragmatica sanctio nélkül, sokkal túlmentek ama constanczi engedményeken. Azzal a joggal, hogy a püspöki székekre jelöltet nevezhessen, ellenmondás nélkül élt VII. Henrik. De nem érte be azzal, hogy a papok megtétele az ő kezében legyen, hanem az annataek felét is magának foglalta le. Midőn aztán Wolsey VIII. Henrik első éveiben többi hivatalaihoz még a legatusi méltóságot is megkapta, az egyházi és világi hatalom némikép egyesitve volt; már jóval a reformatió előtt megkezdették ott számos klastromnak erőhatalommal való lefoglalását.

Azonban a déli országok és birodalmak se maradtak hátra. A spanyol király is birta a püspöki székekre való kinevezés jogát. A korona, melylyel össze voltak kötve az egyházi rendek nagymesteri méltóságai, melyeket az inquisitio teremtett meg, sokféle egyházi attributummal s joggal volt felruházva. A pápai hivatalnokoknak nem egyszer szegült ellene Katholikus Ferdinánd.

Csak úgy, mint a spanyolok, a portugál egyházi lovagrendek is, Sz. Jakab, Avis, a keresztyénrend, mely a templomosok jószágait örökölte, a korona patronátusai vol-

[2]) Müller: Reichstagstheatrum, Vorst. VI. p. 130.

tak.[1]) Emanuel király nemcsak a cruciata harmadát nyerte meg X. Leo pápától, hanem az egyházi javak után a tizedet is, avval a határozott joggal, hogy jótetszése s érdem szerint osztogathassa el.

Elég azon, hogy mindenfelé, az egész keresztyénségben, délen és éjszakon azon voltak, hogy a pápa jogait megszorítsák. Kiváltkép az egyházi jövedelmekben való osztozás s az egyházi állások és javadalmak eladományozása volt az, a mihez az államhatalom közét tartotta. A pápák nem fejtettek ki komoly ellenállást. Meg igyekeztek tartani, a mi megtartható volt: egyebekben engedtek. Ferdinánd, nápolyi királyról azt mondja Medici Lőrincz annak a római székkel való egy összeakadása alkalmából, hogy nem fog az fukarkodni az igérettel: kötelezettségei teljesitésében úgy is elnézők lesznek majd iránta, a mint minden pápa minden király iránt szokott lenni.[2]) Mert Italiába is elhatott az oppositiónak ez a szelleme. Medici Lőrinczről magáról azt írják, hogy ebben a nagyobb fejedelmek nyomdokiban járt, s a pápai parancsokból csak annyit s nem többet teljesített, mint a mennyi neki tetszett.[3])

Tévedés volna, ha eme törekvésekben csak az önkény

---

[1]) Instruttione piena delle cose di Portogallo al Coadjutor di Bergamo, nuntio destinato in Portogallo. Az Informationi politiche MS. a berlini k. könyvtárban Tom. XII. X. Leo jóváhagyta a rendek ezen patronatusát: contentandosi il re di pagare grandissima compositione di detto patronato.

[2]) Lőrincz de Lanfridinis Jánoshoz. Fabroni Vita Laurentii Medici II, p. 362.

[3]) Antonius Gallus (de rebus Genuensibus: Muratori scriptt. R. It. XXIII, p. 281) így szól Lőrinczről: regum majorumque principum contumacem licentiam adversus romanam ecclesiam sequebatur, de juribus pontificis nisi quod ei videretur nihil permittens.

cselekedeteit látnók. Az egyházi irány megszűnt az európai nemzetek életén oly általánosan uralkodni, mint annakelőtte: a nemzetiségek kifejlődése, az államok szervezkedése lépett most elő hatalmasan. Szükséges volt, hogy ennek következtében az egyházi és világi hatalom közötti viszony is gyökeres átalakulást szenvedjen; hisz magok a pápák is nagy változást mutattak!

MÁSODIK FEJEZET.

Az egyház és az egyházi állam a tizenhatodik század kezdetén.

Az egyházi állam terjeszkedése.

Bármikép itéljünk is a régebbi pápák felől, mindenkor nagy érdekeket tartottak szem előtt: egy elnyomott vallás istápolását, a pogánysággal való harczot, a keresztyénségnek az éjszaki nemzetek közé elterjesztését, egy független hierarchikus hatalom megalapítását. Az emberi lét méltósága úgy hozza magával, hogy valami nagyot akarjunk, vigyünk véghez; ezek a törekvéseik bizonyos magasságban, fenköltségben tartották a pápákat. De már most ezek az irányok az időkkel együtt el voltak enyészve: a szakadás megszűnt: bele kellett nyugodni, hogy a törökök ellen általános hadivállalat létesitése úgy sem sikerül. Igy történt, hogy az egyház feje mindenekelőtt s még eddig soha se tapasztalt elhatározottsággal az ő világi fejedelemsége czéljaira tört s munkássága javát nekik áldozta.

Már jó régóta benne volt ez a század törekvéseiben. „Annakelőtte," igy szólt már a baseli zsinat egyik szónoka „abban voltam, hogy jó lenne a világi hatalmat egészen elkülöníteni az egyházitól. De most megtanultam, hogy az

erény hatalom híján nevetséges, hogy a római pápa az egyház öröke nélkül csak szolgája mije a királyoknak és fejedelmeknek.“ Ez a szónok, a ki oly nagy befolyással volt a gyülésben arra, hogy Felix pápa választassék, nem tartja valami nagy bajnak, ha a pápának fiai vannak, a kik őt a zsarnokok ellen támogathatják.[1])

Más oldalról fogták fel ezt a dolgot valamivel később Olaszországban. Nagyon rendiben találták, hogy a pápa a családját rátegye, polczra segítse; sőt azt érte volna szó, a ki nem tette volna. „Mások,“ igy ír Medici Lőrincz VIII. Inczének, „nem vártak vele oly sokáig, hogy pápák akarjanak lenni, és édeskeveset törődtek a tisztességgel s szeméremmel, melyek Szentségedet oly hosszan tartóztatták. Most már Szentséged nemcsak Isten és ember előtt tisztán áll, de sőt ezt a becsületérző magaviseletét tán még vétkelleni is lehetne és másféle oknak tulajdonítani. Buzgalom és kötelesség késztik lelkiismeretemet, hogy Szentségedet arra figyelmeztessem, hogy egy ember sem halhatatlan, hogy egy pápa annyit ér, a mennyit érni akar, méltóságát nem örökölteti: csak a becsületet, s azokat a jótéteményeket, melyekben övéit részesíti, mondhatja tulajdonának.“ [2]) Ilyen tanácsokat osztogatott az, a kit Olaszország legbölcsebb emberének tartottak. Igaz ugyan, hogy ő maga is érdekelve volt a dologban: leányát a pápa fiához adta férjhez; de sohasem nyilatkozhatott volna ily őszintén és kereken, ha ennek a nézetnek nem lett volna a felsőbb körökben kétségtelen érvénye és kelete.

---

[1]) E beszédből kivonatot közöl Schröck 32 k., 90. l.

[2]) Lőrincz levele — kelet nélkül, de jóformán az 1489-dik évről, mert benne VIII. Incze ötödik évéről van szó. Fabroninál Vita Laurentii II, 390.

Ezzel belső összefüggésben áll, hogy épen ez időtájt az európai államok — jogai egy részétől elejtették a pápát, s ez csupa világi vállalatokban kezdett forgolódni. Mindenekelőtt olasz fejedelemnek érezte magát.

Még nem volt oly nagy ideje, hogy a flórenczieknek szomszédjaikon erőt vettek, s a Medici-ház mind a kettő felett megalapította hatalmát: a Sforzák uralma Mailandban, az aragon házé Nápolyban, a velenczeieké Lombardiában, mind a három, egy öltője sincs, hogy kerekedett és gyökeret vert; hát egy pápát ne kecsegtethessen-e a remény, hogy azokon a vidékeken, melyeket az egyház örökének tekintettek, de melyek számos független városnagyok alatt állottak, egy nagyobb saját uralmat alapíthasson?

IV. Sixtus volt az első, a ki öntudatos szándékkal s nyomós eredménynyel erre az útra tért; leghatalmasabban s bámulatos szerencsével haladt rajta VI. Sándor; váratlan s tartós fordulatot adott neki II. Gyula.

IV. Sixtus (1471—1484) arra tette a czélját, hogy Romagna szép és dús rónáin Girolamo Riario unokaöcscse számára fejedelemséget alapít. Már javában vetélkedtek a többi olasz hatalmak a túlsúlyért e tartományokban vagy birtokukért, és ha itt jogról volt szó, a pápának nyilván több joga volt, mint a többinek. Csakhogy államerőre és hadieszközökre korántsem mérkezett velök. Nem tétovázott az egyházi hatalmat, mely pedig természete és rendeltetése szerint felette állott minden földinek, világi czéljai szolgálatába szegődtetni, s a melyekbe belekeveredett, a pillanat bonyodalmaiba vonni le. Mivel kiváltkép a Mediciek állottak utjában, beleártotta magát a flórenczi zavarokba, s a mint tudjuk, azt a gyanút vonta magára, mintha tudós lett volna a Pazzik összeesküvésében, abban a gyilkos tá-

madásban, melyet ezek egy székesegyház oltára előtt hajtottak végre, mintha — mondom — ezekben tudott volna ő, a hivők atyja. — — Midőn a velenczeiek megszüntek az unokaöcs eddigi támogatásától, nem érte be a pápa azzal, hogy cserben hagyja őket egy oly háborúban, melyre ő maga ösztönözte volt; annyira ment, hogy kiátkozta őket, midőn folytatták.[1]) — Nem kisebb erőszakoskodással járt el Rómában is. Riario ellenfeleit, a Colonná-kat veszett dühhel üldözte; elütötte kezökről Marinót; a protonotarius Colonnát azonfölül az ő saját házában ostromoltatta s kézre kapván, kivégeztette. Anyja S. Celsóba ment, a hol fia holtteste feküdt; hajánál fogva felemelte a lecsapott főt s igy kiáltott: „Ez a fiam feje: ez a pápa hűsége. Megigérte, hogy ha Marinót átengedjük neki, fiamat szabadon bocsátja; övé Marino: kezünkben van a fiam is, de halva! Igy tartja szavát a pápa.“ [2])

Ennyibe került, mig IV. Sixtus az államon belül és kivül lévő ellenségein diadalmat vehetett. Valóban sikerült is neki unokaöcscsét Imola és Forli urává tennie; de nem is kérdés, hogy a mennyit világi tekintélyben nyert, sokkal többet vesztett az egyházból. Kisérletet tettek, hogy ellene zsinatot állítsanak össze.

Azonban Sixtuson csakhamar túltettek. Ő utána nem sok idő mulva (1492) VI. Sándor foglalta el a pápai széket.

---

[1]) A ferrarai háborúról 1829-ben kinyomattak Velenczében a Commentarii di Marino Sanuto; az 56. lapon említi a pápa elpártolását. Utal a velenczei követ beszédjeire: Tutti vedranno, aver noi cominciato questa guerra di volontà del papa: egli però si mosse a rompere la lega.

[2]) Alegretto Alegretti: diarj Sanesi p. 817.

Sándor teljes életében csak azon volt, hogy világát élje, mulatságot, örömöket hajhászszon, s nagyravágyásának eleget tegyen. Boldogságának semmi híja se volt már, hogy végre a legfőbb egyházi méltóságot elérte. Ebben az érzelemben, öreg létére napról-napra szinte neki fiatalodott. Kelletlen gondolatok nem háborgatták álmait. Csak azon törte az elméjét, miből huzhatna hasznot, s mikép juttassa fiait méltóságokhoz és államokhoz: egyéb soha komolyan nem bántotta.[1])

Politikai összeköttetéseinek, melyeknek oly nagy befolyásuk volt a világeseményekre, ez az egyetlen-egy tekintet képezte az alapját; az, hogy a pápa mikép szándékozik megházasítani vagy férjhez adni gyermekeit, s mikép kiván rólok gondoskodni, fontos momentummá lett Európának összes politikai viszonyaira nézve.

Borgia Czézár, Sándor fia, Riario nyomdokiba lépett. Ugyanott kezdette: az volt a legelső dolga, hogy Riario özvegyét Imolából és Forliból kiűzte. Vad kiméletlenséggel haladt tovább: a mit amaz csak megpróbált, megkezdett, ő végrehajtotta. Hogy micsoda utat követett e végre, néhány szóból világossá lesz. Az egyházi államot eddigelé a guelfek és gibellinek, az Orsiniak és Colonnák két pártja meghasonlásban tartotta. Mint a többi pápai hatalmak, mint még IV. Sixtus, szintén Sándor is fiával együtt eleinte a pártok egyikével, az Orsini-guelfivel kötelőzködött. E szövetségben csakhamar sikerült is valamennyi ellenségökön hatalmat venniök. Elkergették a Sforzákat Pesaróból, a Malatestákat Riminiből, a Manfreddieket Faenzából: e hatalmas, jól megerősitett városokat bevették: már itt jelentékeny ural-

[1]) Relatione di Polo Capello 1500. MS.

mat alapítottak. De alig hogy ennyire mentek, alig hogy ellenségeiktől megszabadultak, önnön barátjaik ellen kezdtek fordúlni. Épen ebben különbözött a borgiai hatalom az előbbiektől, hogy ezeket az a párt, melyhez csatlakoztak, mindig kötve tartotta. Czézár tétovázás és haladék nélkül megtámadta a maga szövetségeseit is. Az urbinói herczeget, a ki őt mindeddig támogatta, észrevétlen körülhálózta, úgy hogy csak nagy bajjal birt megmenekűlni, s aztán saját országában üldözött földönfutóvá lett.[1]) Vitelli, Baglioni, az Orsiniak fejei, erre legalább meg akarták neki mutatni, hogy ellene tudnak állani. Ő azt mondta: jó azokat rászedni, a kik minden árulás mesterei; megfontolt, s előre kiszámított kegyetlenséggel csalta őket kelepczéjébe: s irgalom nélkül eltette láb alól. Miután ekképen mind a két pártot elnyomta, ő lépett helyökbe: hiveiket, a kisebb rangu nemeseket, zsoldjába fogadta: a meghódított vidékeken rémülettel s szigorúsággal tartotta fenn a rendet.

Igy hát Sándornak legélénkebb vágya teljesűlve volt, az ország bárói megsemmisűlve, családja pedig már-már egy nagy örökös uralmat alapított Olaszországban. Azonban már ő maga is érezni kezdte, hogy mire visz a fellázadt szenvedély. E hatalomban Czézár egy rokonnal vagy kegyenczczel sem akart osztozni. Testvérét, a ki utjában állt, meggyilkoltatta, s a Tiberisbe vettette; sógorát a palota lépcsőjén támadtatta meg.[2]) A megsebesültet neje és nő-

[1]) Sanutónak nagy kézzelirt krónikájában az egész 4-ik kötetben még számos nevezetes jegyzésre akadunk Borgia Czézárról; van ott egy pár levele is: Velenczéhez 1502. Dec., a pápához; emebben így irja magát alá: V-rai S-tis humillimus servus et devotissima factura.

[2]) Diario de Sebastiano de Branca de Telini: MS bibl. Barb. n.

testvére ápolták: emez főzte az ételeit, hogy meg ne találják mérgezni; a pápa őriztette a házát, hogy a vőt a fi ellen oltalmazza. Ezekre az intézkedésekre ügyet se vetett Czézár. Azt mondta: „a mi délben nem lett meg, meglehet estére": midőn a herczeg már lábbadozóban volt, szobájára tört, nejét és testvérét kikergette, szólt a bakójának s a nyavalyást megfojtatta. Mert atyja személyére, kinek életét és állását csak eszköznek tartotta arra, hogy ő maga hatalmassá és nagygyá lehessen, különben nem volt kedve csak legparányibb tekintettel is lenni. Sándor kedves emberét, Perotót, a pápához simultában a főpapi köpeny alatt ölte meg; a pápa arczába fecsesent a vér.

Egy pillanatra hatalmában volt Czézárnak Róma és az egyházi állam. A legszebb férfiu: oly erős, hogy bikaviadalon egyszerre le tudta csapni a bika fejét; bőkezű: nem fenkölt vonások híjával; buja: vérrel szennyezve. Hogy reszketett Róma a nevétől! Czézárnak pénz kellett s voltak ellenségei: minden éjjel találtak meggyilkoltakat. Mindenki meghúzta magát: nem volt, a ki ne félt volna, hogy ő reá is rákerül a sor. A kihez erőszakkal nem lehetett férni, azt megétették.[1])

1103. ilyformán sorolja el Czézár szörnytetteit: Il primo, il fratello che si chiamava lo duca di Gandia, lo fece buttar in Fiume: fece ammazzare lo cognato, che era figlio del duco di Calabria, era lo piu bello jovane che mai si vedesse in Roma: ancora fece ammazzare Vítellozzo della città di castello et era lo piu valenthuomo che fusse in quel tempo. Faenza urát igy nevezi: lo piu bello figlio del mondo.

[1]) Az erről való feljegyzésekhez még egyetmást hozzátettem Polo Capellóból. Nevezetes halálseteknél mindjárt a pápa mérgezésére gondoltak. A veronai bibornok haláláról Sanutóban ez áll: Si judica, sia stato attoscato per tuorli le facultà, perchè avanti el spirasse el papa mandò guardie attorno la caxa.

Csak egyetlen egy állás volt a földön, a melyen ilyesmi lehető volt. Csupán csak ott, a hol a világi hatalom teljessége s a legfőbb egyházi itélőszék egyesítve volt. Ezt az állást foglalta el Czézár. Az elfajultság is tökéletességre viheti. Sok pápai vér próbált már hasonlókat, de ennyire nem vetemedett senki más. Czézár a bűn virtuóza.

Nem volt-e eleitől fogva a keresztyénségnek egyik leglényegesebb törekvése, hogy ily hatalmat lehetetlenné tegyen? Most maga magának, az egyházfő állásának kellett ily hatalom létesítésére szolgálni.

Bizony itt nem kellett még előbb egy Luthernek jönnie, hogy ebben az üzelemben a keresztyénség egyenes ellentétjére mutasson. Már akkor panaszkodtak, hogy a pápa az Antikrisztusnak egyengeti utját, hogy a sátáni nem a menynyei ország eljövetelén munkálkodik.[1])

Sándor történetének folyamát nem veszszük itt apróra. Egyszer azon mesterkedett, hogy egy dúsgazdag bibornokot méreggel emészszen el; ez azonban ajándékkal, igérettel és könyörgéssel meg tudta lágyítani a pápai konyhamestert; a bibornok számára kotyvasztott étket a pápa elé tálalták; őt magát ölte meg az a méreg, melylyel mást akart megölni.[2]) Halála után a vállalataiból egészen más eredmény fejlődött ki, mint a minőt ő forgatott elméjében.

---

[1]) Egy röpirat, MS. Sanuto krónikájából. A függelékben.

[2]) Successo de la morte di Papa Alessandro. MS. u. o. V. ö. Analecten Nr. 4. Jól tudom, hogy a mérgezés ténye nem régiben kétségbe vonatott, mert a diariumok hallgatnak róla s az e napokról való néhány nyilvános és privát tudósítások sem említik. De még ezek is felhozzzák azt a vacsorát Hadrián bibornoknál, melyen a kevés nap mulva halálossá vált betegség kezdetét vette. Hadrián bibornok Giovio történetirónak világosan mérgező kisérletekről szólt, melyek akkori-

A pápai nemzetségek mindig azt remélték, hogy örökös uraságra tesznek szert: de a pápa elhunytával rendszerint az atyafiak hatalmának is vége szakadt; s a mint polczra jutottak, úgy el is enyésztek. Ha a velenczeiek kezök-összedugva nézték Borgia Czézár vállalkozásait, annak más egyéb okai is voltak ugyan; de a főfő ok a dolgok eme folyásának észrevételében rejlett. Úgy okoskodtak, hogy: „mindez úgy is csak szalmatűz: Sándor halálával magától visszakerül majd a régi állapot.“ [1]).

Ezúttal azonban reményökben megcsalatkoztak. Oly pápa következett, a ki a Borgiákkal ellentétben szerette ugyan magát mutatni, de azért folytatta azok vállalatait: csakhogy más értelemben tette. II. Gyula pápa (1503—1513) azzal a megbecsülhetetlen elsőséggel birt, hogy módot talált nemzetsége igényeinek békés úton tenni eleget: megszerezte számára Urbino örökségét. Ezután hozzátartozóitól nem háborítva, adhatta magát annak a szenvedélynek, melyre most korviszonyok és méltóságának érzete tüzelték veleszületett hajlandóságát, t. i. hadviselő, hódító szenvedélyének, — de magának az egyháznak, a pápai széknek javára. Más pápák fiaiknak, kegyeltjeiknek igyekeztek fejedelemségeket szerezni: II. Gyulának minden becsvágya arra irányult, hogy az egyház államát gyarapítsa. Ő annak igazi megalapítója.

---

ban őt is fenyegették. (V. ö. romanische und germanische Geschichte 213. l.) Kritikailag megállható ok, hogy a mérgezést tagadjuk, a kortársak egyértelmű állítása ellenére, szerintem nem létezik. A tudósítások közül a fennidézett hangra és tartalomra a leghitelesebb.

[1]) Priuli Cronaca di Venezia. MS. Del resto poco stimavano, conoscendo che questo acquisto, che all' hora faceva il duca Valentinois, sarebbe foco di paglia, che poco dura.

Az egész területet szörnyü zavarban találta. Mind azok visszatértek vala, a kik Czézár elől még elmenekülhettek: Orsiniak s Colonnák, Vitelliek és Baglioniak, Varaniak, Malatesták és Montefeltriek; országszerte feltámadtak a pártok, egészen Róma borgójáig tusakodtak egymással. Gyulát a virgiliusi Neptunhoz hasonlították, a ki nyugalmas orczával előkél a habok közül s zajgásukat lecsillapítja.[1]) Elég fortélylyal bírt, hogy Borgia Czézártól is meg tudott szabadulni s várait kezére kerítette, herczegségét elfoglalta. A kisebb hatalmu bárókat féken tudta tartani, a mint amaz megmutatta az utját: attól ugyan ovakodott, hogy bibornokokat ne adjon nekik főnökül, mint a kiknek nagyravágyása könnyen felébreszthette volna a régi nyakasságot[2]): a hatalmasabbakat, a kik felmondták az engedelmességet, menten megtámadta. Puszta megjelenése elegendő volt, hogy Baglionit, a ki ismét kezére kerítette Perugiát, a törvényszerű alárendeltség korlátai közé visszakényszerítse; Bentivoglio János, ellen nem állhatván, kénytelen volt nagy öreg korában megválni attól a pompás palotától, melyet Bolognában épített magának, s attól a felirattól, melyen idő előtt magasztalta magát boldognak; két ily hatalmas város elismerte a pápai szék közvetetlen uralmát.

De Gyula ekkor még koránsem volt czélnál. Az egyházi állam partvidékének tetemes részét a velenczeiek birták; eszök ágában sem volt, hogy jószántukból lemondjanak

---

[1]) Tomaso Inghirami, Feánál: Notizie intorno Rafaele Sanzio da Urbino p. 57.

[2]) Nemcsak Macchiavelli említi ezt Principe c. XI. Joviusnál is: Vita Pompeji Columnae p. 140 panaszolkodnak II. Gyula alatt a római bárók: principes urbis familias solito purpurei galeri honore pertinaci pontificum livore privari.

róla, holott sokkal nagyobb hadierővel rendelkeztek, mint a pápa. Bölcsen tudta azt, hogy végére láthatatlan európai mozgalmat idéz elő, ha őket megtámadja. Ily formán neki szánja-e magát?

Bármily öreg volt is már Gyula, bár a jó és balsors sűrü változása, melyet hosszú élete folytában tapasztalt, a háború és futás viszontagságai derekasan megviselhették — mértékletlenség és kicsapongások is megtették a magokét, — mindamellett a félelmet és aggódást hiréből sem ismerte; késő vénségében is meg volt benne egy férfiú nagy tulajdonsága, a rettenthetetlen bátorság. Kora fejedelmeivel nem sokat törődött, oda se nézett nekik valamennyinek; épen egy általános harcz zajában remélte, hogy nyerni fog; csak arra volt gondja, hogy pénznek sohse legyen hijával, hogy az alkalmas pillanatot teljes erővel megragadhassa, a világ játékának, a hogy egy velenczei talpraesetten mondja, ura és mestere akart lenni;[1]) türelmetlenül leste vágyai teljesülését, de azokat magába zárta. Ha meggondolom, hogy mi adott neki támaszt, azt találom: főkép az, hogy czélját megnevezhette, vallhatta, vele dicsekedhetett. Az egyházi állam helyreállítását az akkori világ dicsőséges vállalatnak tartotta, mi több: vallásos dolognak; a pápa minden léptét ezen czél felé irányozta, minden gondolatját ez az eszme táplálta, hogy ugy mondjam, edzette meg. Minthogy pedig a legmerészebb combinatiókhoz nyúlt, minthogy mindent

[2]) Sommario de la relation di Domenigo Trivixan. MS. Il papa vol esser il dominus et maistro del jocho del mondo. Létezik egy második relatio is Polo Capellótól 1510-ből, melynek itt egy pár jegyzete fel van használva. Francesco Vettori, Sommario dell' istoria d'Italia, MS. ezt mondja róla: Julio più fortunato che prudente, e più animoso che forte, ma ambitioso e desideroso di grandezza oltra a modo.

koczkára tett — maga is háborúba szállt, s Mirandulába, melyet megostromolt, a befagyott árkon át vonult be a résen, — minthogy a legfájóbb csapás se bírta rá, hogy tágítson, hanem inkább uj segédforrásokat látszott benne teremteni, azért sikert is aratott; nemcsak a saját birtokait ragadta ki a velenczeiek kezéből, az erre fellobbant heves harczban végre Parmát, Piacenzát, sőt Reggiót is megszerezte: oly hatalmat alapított, minővel még egy pápa sem birt soha. Piacenzától kezdve Terracináig neki hódolt a legszebb ország. Mindig szabadító gyanánt szeretett megjelenni; új alattvalóival jól és ildomosan bánt: el is nyerte ragaszkodásukat és hódolatukat. Nem félelem nélkül látott a világ ennyi harczias szellemű népséget egy pápa uralma alatt. „Annakelőtte," ugymond Machiavelli, „a leghitványabb báró is megvetette a pápai hatalmat; ma egy franczia király is fejet hajt előtte."

Az egyház elvilágiasodása.

Nem is gondolható máskép, mint hogy abban az irányban, melyet az egyházfő vett, az egyház egész intézményének része volt, azon irány megteremtésére közremunkált, de viszont hatását is nagyban érezte.

Nemcsak a legfőbb polcz, hanem a többiek is valamennyien világi birtok gyanánt tekintettek. Bibornokokat a pápa személyes kegyből nevezett ki, vagy hogy valamely fejedelemnek kedvében járjon vagy épen — a mi nem volt ritkaság — pénzért. Meg lehetett-e tőlük okos észszel várni, hogy papi kötelességeiknek eleget tegyenek? IV. Sixtus a legfontosabb hivatalok egyikét, az u. n. pönitenciariát, mely

a dispenzáló hatalom nagy részét gyakorolja, valamelyik rokonára ruházta. Azonkívül a hivatalnak jogkörét kibővítette; egy külön bullában adta mindenek eszére: mindazokat, a kik ez intézmények jogszerűségében kételkednének, átalkodott embereknek s a gonoszság fiainak szidta.[1]) Az lett belőle, hogy a kegyelt atyafi a hivatalát csak oly javadalomnak nézte, melyből minél több hasznot igyekezett húzni.

Ekkoriban már, a mint láttuk, majd mindenütt a világi hatalom döntő beleszólásával osztogatták a püspökségeket; a család érdekei, az udvar kegye szerint, sinecurák gyanánt adogatták őket. A római curia csak üresedéskor s a betöltés alkalmával munkálkodott tőle telhetőleg a maga javára. Sándor kettős annatát vett: két, sőt három tizedet kötött ki maga részére: kevés hija volt a teljes eladásnak. A pápai kanczellária taksái nap nap mellett nagyobbodtak; a regensnek kellett volna a panaszokról tenni, de az rendszerint épen azokra bízta a reviziót, a kik a taksákat megszabták vala.[2]) Minden kedvezésért, melyet a „dataria“ hivatala kibocsátott, egy előre megszabott összeget kellett fizetni. A fejedelemség és a curia közötti czivódás rendszerint nem is

---

[1]) Bulla 1484. május 9-kéről. Quoniam nonnulli iniquitatis filii, elationis et pertinaciae suae spiritu assumpto, potestatem majoris poenitentiarii nostri — in dubium revocare — praesumunt, — decet nos adversus tales adhibere remedia etc. Bullarium Romanum ed. Cocquelines III, p. 187.

[2]) Reformationes cancellariae apostolicae Smi Dni Nri Pauli III. 1540. A Barberini-féle bibl. MSa Rómában Nro 2275 a Sixtus és Sándor óta lábrakapott visszaéléseket mind elősorolja. A német nemzet sérelmei különösen a római kanczelláriának ezen »új találmányai«-val és hivatalaival foglalkoznak. §. 14. 38.

egyéb körül forgott, mint e fizetségek körül. A curia lehetőképen kiterjesztette volna őket: az egyes országokban ellenben azon voltak, hogy minél jobban megszorítsák.

Ennek az elvnek az ily módon állomáshoz jutottaknál le kellett hatnia az alanti fokokig. Le-lemondottak ugyan a püspökségről, de a jövedelmeket jobbrészint magoknak tartották, néha még azonfölül a püspökség alá tartozó fárák collatióját is. Sőt azokat a törvényeket is, hogy egy lelkész fia soha se nyerhesse el az atyja hivatalát, s hogy senki a maga állását végrendeletileg másra ne hagyhassa, szépen kijátszották: minthogy akárki, ha nem sajnálta a költséget, azt kaphatta coadjutornak, a kit akart, s ez által csakugyan az örökölhetésnek bizonyos neme kapott lábra.

Ebből önként következett, hogy ilyformán a papi kötelességek teljesitése többnyire abban maradt. E rövid előadásban azon nyilatkozatokhoz tartom magam, melyeket a római udvarnak egyes jóérzületű praelatusai maguk tettek. „Mily látvány," így kiáltanak föl, „annak a keresztyénnek, a ki a keresztyén világot bejárja: az egyháznak ez a pusztultsága: a pásztorok mind odahagyták a nyájukat, ezek mind béres kezekre bízvák."[1])

Mindenfelé alkalmatlanok, hivatlanok, vizsgálat nélkül, választás nélkül jutottak az egyházi ügyek vezetéséhez. Minthogy a javadalmak birtokosai csak azon voltak, hogy minél olcsóbb helyetteseket szerezzenek, kiváltkép a koldus-

[1]) Consilium delectorum cardinalium et aliorum praelatorum de emendanda ecclesia Smo D. Paulo III ipso jubente conscriptum anno 1538, mindjárt akkor többször nyomatott, s azért fontos, mert a bajt, a mennyiben az az igazgatásban feküdt, alaposan és kétségtelenül feltűnteti. Rómában, kinyomatása után is sokkal, még mindig a curialisticus kéziratok közé iktatták be.

barátokon kaptak. Ezek mint suffraganeusok (ily értelemben hallatlan czim!) a püspökségeket, mint vicariusok a papi állomásokat birták.

A koldusszerzeteknek különben is rendkivüli kiváltságaik voltak. IV. Sixtus, maga is franciscanus, még szaporította a privilegiumaikat. A gyóntatás, a megáldoztatás jogát, hogy az utolsó kenetet feladhassák, hogy a szerzet telkén, mi több: a szerzet csuklyájában temethessenek — oly jogok, melyekből tekintély és haszon háramlott, — egész teljességök szerint megadta nekik, s az engedetleneket, a papokat, azokat, a kik a szerzeteket nevezetesen a hagyatékok dolgában háborgatnák, hivatalvesztéssel fenyegette.[1])

Mivel pedig egyszersmind a püspökségeket, a papságokat is ők igazgatták, látni való, mily roppant befolyásuknak kellett lenni. Minden magasabb állás és fontos méltóság, a jövedelmek élvezete, a nagy nemzetségek és párthiveik, az udvarok és a curia kegyeltjeinek kezében volt; az igazi hivatalviselés azonban a koldusbarátokéban. A pápáknak pártfogása alatt állottak. Hisz ők voltak, a kik többi közül a bűnbocsánatot árulgatták, melylyel ez időben — még csak VI. Sándor mondta ki hivatalosan, hogy az kiszabadítja az embert a purgatoriumból — oly roppant mértékben kufárkodtak. De ők is teljes világiasságba voltak sülyedve. Mily kapkodás a szerzetben a magasabb állásokon! Mennyire serénykedtek a választások idején, hogy a nem kegyeltektől, az ellenfelek-

[1]) Amplissimae gratiae et privilegia fratrum minorum conventualium ordinis S. Francisci, quae propterea mare magnum nuncupantur. Aug. 31. 1474. Bullarium Rom. III, 3, 139. A dominikanusok számára hasonló bulla adatott. Az 1512-iki laterani gyülésen sokat bajlódtak evvel a mare magnum-mal; de privilegiumokat — legalább akkor — könnyebben adtak, mint elvettek.

től megszabaduljanak! Amazokat prédikátorokul, papi helyettesekül iparkodtak kiküldeni: emezek ellen a tőrtől, a kardtól sem riadtak vissza, gyakran méreggel támadták meg őket![1]) Ez alatt végbement az egyházi hivatalok eladása. Potom áron fogadva, mohón kaptak a koldusbarátok a kínálkozó véletlen nyereségen.

„Oh jaj!“ igy kiált fel ama praelatusok egyike, „ki nyitja meg szememben a könnyek forrását! A szerzetesek is elpártoltak, az Úr szőleje pusztaságban hever. Vesznének ők maguk, baj volna, de eltűrhetné az ember; de mivel az egész keresztyénségen el vannak terjedve, mint az erek a testen, romlásuk szükségképen maga után vonja a világ veszedelmét.“

Szellemi irány.

Ha a történet könyveit, a mikor az lefolyt, akkor lehetne felnyitnunk, ha az elmúló szónak állana, mint a természet, mily gyakran látnók, valamint ebben, a megsóhajtott enyészetben az uj csirát, a halálból az életet felsarjadzani!

Ha az egyházi dolgoknak ezen elvilágiasodását, a vallásos intézménynek ezen romlását fájlalnunk is, e nélkül az emberi szellem az ő egyik legsajátabb s legdúsabb eredményű irányát nehezen ragadhatta volna meg.

Tagadhatatlan, hogy bármily elmések, változatosak s

---

[1]) Egy nagy informatióban, melyet Caraffa intézett Kelemenhez s mely Bromatónál Vita di Paolo IV csak csonkán fordul elő, ez van a klastromokról: Si viene ad homicidi non solo col veneno, ma apertamente col coltello e con la spada, per non dire con schiopetti.

mélyek is a középkor alkotásai, a dolgok realitásának meg nem felelő, phantastikus világnézetben gyökereznek. Ha az egyház teljes, öntudatos erejében megmaradt volna, ama nézethez bizonyára szigorúan ragaszkodik. Igy azonban nem fogta meg a szellemtől egy uj, egészen más felé irányult fejlődésnek szabadságát.

Azt lehet mondani, egy szük határu horizon volt az, mely ama századok alatt szükségkép a maga körületében zárva tartotta a szellemeket; az ókor megujult ismerete keresztültörte ezt a kört, s egy magasabb, szélesebb, nagyobb kilátást nyitott.

Nem mintha a középkori századok nem ismerték volna a régieket. Az a mohó vágy, melylyel az arabok, a kiktől annyi tudományos törekvés származott utóbb nyugatra, a régiek műveit összegyüjtögették s elsajátitották, nem sokkal áll alantabb annál a buzgalomnál, melylyel a 15. század olaszai ugyanazt tették, s Mamun kalifa e részben méltán Cosimo Medici mellé állítható. De vegyük fontolóra a különbséget, mely bármily csekélynek lássék is, azt hiszem, döntő. Az arabok fordítottak: az eredetieket sokszor meg is semmisítették; mivel pedig a fordításokat az ő sajátságos eszméikkel hatották át, az történt, hogy Aristotelest, úgy szólván, theosophálták, hogy az astronomiát csillagjóslásra, ezt a gyógyászatra alkalmazták, hogy épen ők ama phantastikus világnézet megteremtésére nagyban közreműködtek. Az olaszok ellenben olvastak és tanultak. A rómaiaktól áttértek a görögökhöz; számtalan példányokban terjesztette világgá a könyvnyomtatás az originálokat. Az igazi Aristoteles kiszorította az arabot: a régiek meg nem változtatott irásaiból tanulták a tudományokat, geográfiát egyenesen Ptolemäusból, botanikát Dioskoridesből, a gyó-

gyítás tudományát Galenusból és Hippokratesből. Mily hamar elenyésztek igy a képzelődések, melyek eddig a világot betöltötték, s az előitéletek, melyek a szellemet rabul tartották!

Egyébiránt kelleténél többet mondanánk, ha ebben a korban menten egy önmunkálkodó tudományos szellem fejlődéséről, új igazságok felfedezéséről, s nagy gondolatok megteremtéséről akarnánk szólani: csak megérteni igyekeztek a régieket, rajtok nem mentek túl; nem annyira azzal hatottak ezek, hogy productiv tudományos tevékenységet költöttek volna, mint az untánzással, melyet előidéztek.

Ebben az utánzásban rejlik ama kor fejlődésére nézve egyike a legfontosabb momentumoknak.

A régiekkel az ő nyelvükben versenyeztek. E törekvésnek különös pártfogója X. Leó pápa volt. Jovius történetének jólirt bevezetését ő maga olvasta fel a társaságának: úgy vélekedett, hogy Livius óta ilyet nem irtak. Ha még latin improvisatorokat is kegyelt, el lehet gondolni, mennyire elragadta őt Vida tehetsége, a ki afféle tárgyakat, mint a sakkjáték, gördülékeny latin hexameterek teljes hangjaival tudott rajzolni. Egy mathematikust, a kit magasztaltak, hogy tudományát elegáns latinsággal adja elő, Portugáliából magához hivott: azt óhajtotta, hogy jogot és theologiát is így tanítsanak, egyháztörténetet így irjanak.

Azonban itt nem lehetett megállapodni. Bármennyire vitték is a régieknek ezt a saját nyelvökön való közvetlen utánzását, avval a szellemnek összes birodalmát még sem ölelhették át. Van ebben magában valami elégtelen, s ez annál is inkább szembetűnt, mert nagyon is soknak volt része benne. Feltámadt az az új gondolat, hogy a régieket anyanyelvükön utánozzák: olyformán voltak velök, mint a rómaiak a

görögökkel: többé nem egyes dolgokban, hanem az összes irodalomban akartak velök versenyre kelni: ifjui merészséggel léptek erre az új mezőre.

Szerencsére épen akkortájt jutott a nyelv általános érvényü kiképzésre. Bembo érdeme nem annyira az ő jó irályu latinságában vagy az olasz költés próbáiban áll, melyeket tőle birunk, mint abban a jól kezdett és végzett törekvésben, hogy az anyanyelvnek szabatosságot és méltóságot adjon, azt szoros szabályok szerint construálja. Ez az, a mit Ariosto dicsér benne; eltalálta a kellő időpontot: kisérletei csak például szolgáltak a tanításainak.

Ha már most végigtekintjük azon dolgozatok körét, melyekre ezt a sima folyékonyságban és széphangzatban hasonlíthatatlan s annyi belátással előkészített anyagot a régiek mintája szerint alkalmazták, nem lehet a következő észrevételre nem jutnunk.

Nem ott voltak szerencsések, a hol úgyszólván tapadtak a régiekhez. Oly tragédiák, mint Rucellai Rozmundája, melyek, mint a kiadók mondják, antik-mintára készültek, oly tanköltemények, mint ugyanannak „méhei," melyek mindjárt előjáróba Virgiliusra utaltak, s ez aztán százszorosan fel is használtatik, nem tettek szerencsét s igazán nem hatottak. Már a comédiák szabadabban mozognak: a dolog természeténél fogva a jelen színét és benyomását kell felölteniök; de majd mindig az ókornak egy-egy meséjét, egy-egy plautusi darabot vettek alapúl,[1]) s még oly szelle-

[1]) Marco Minio oly sok más nevezetes közül egy komédiának Rómában egyik első előadásáról is tudósítja signoriáját. 1519. Márczius 13. igy ir: Finita dita festa (a Carneválról van szó) se andò ad una comedia, che fece el reverendmo Cibo, dove è stato bellissima cosa lo apparato tanto superbo che non si potria dire. La comedia fu

mes emberek is, mint Bibbiena és Macchiavelli, nem tudták komikus dolgozataik számára a későbbi idők méltánylását biztosítani. Egyéb faju művekben néha a belső alkatrészeknek bizonyos ellenmondásával találkozunk. Mily furcsán yeszi ki magát Sannazár Arcádiájá-ban a prózának áradozó latinos periodologiája a versek egyszerűsége, bensősége és zengzetessége mellett!

Ha hát itt, bármily sokra vitték is, nem arathattak teljes sikert, azon nem lehet csodálkozni. Mindig adtak valami nagy példát, tettek oly kisérletet, mely roppant termékenyítő volt; de a klassikus formákban a modern elem nem mozoghatott teljes szabadsággal. A szellem egy rajta kivül lévő, természete kánonjává nem vált szabályt uralt.

Hogy is lehetne beérni utánzással? Van hatása a mintáknak, a remekműveknek; de az a szellem hatása a szellemre. Mai napság mindnyájan azt valljuk, hogy a szép formának nevelni, képezni, gerjeszteni kell: leigáznia nem szabad.

Annak kellett a legnevezetesebb alkotásnak lennie, ha egy, az akkori idők törekvéseiben résztvevő genius oly művel próbálkozott meg, melyben tárgy és alak eltértek a régiségtől, s ennek csupán belső hatása mutatkozhatott.

A romantikus epos azért oly sajátszerű, mert ez az eset forgott fenn körüle. Anyagul egy vallási- hősi tartalmu keresztyén mese szolgált: a legfőbb alakok kevés nagy és erős ál-

---

questa, che fu fenta una Ferrara e in dita sala fu fata Ferrara preciso come la è. Dicono che Monsignor Rev^mo Cibo venendo per Ferrara e volendo una comedia li fu data questa comedia. E sta tratta parte de lí Suppositi di Plauto e dal Eunucho di Terenzio molto bellissíma. Kétségkivül Ariosto Suppositi-ját érti; — de látjuk, nem emliti sem a szerző nevét, sem a darab czimét, csak, hogy honnan van meritve.

talános vonásokban adva voltak; fontos helyzeteket, bár fejletlenül, készen találtak; a költői forma is meg volt, mely közvetlenül a néptől származott. Ehhez járult a század tendentiája, az antikhoz csatlódás, mely is alakítva, képezve, emberiesítve lép föl. Beh egészen más a Bojardo Rinaldja, nemes, szerény, vidor tenni vágyó, mint a régi mondának szörnyü Haymonfia! Hogy átidomult, a mi a régi elbeszélésben erőszakos, mesés, óriási volt, megfoghatóvá, kellemessé, bájossá! A cziczomátlan régi elbeszéléseknek is meg van, épen egyszerüségüknél fogva, a maguk vonzó kedvessége: de mily más élvezet, midőn az embert az ariostói stanzák édes hangzata játszsza körül, s egy mivelt, derült szellem társaságában röppen szemléletről szemléletre! A nemszép, az alaktalan, ékes formává és zenévé képződött által.[1])

Kevés kor fogékony az alak tiszta szépsége iránt: csak a legáldottabb, legszerencsésebb korszakok hozzák azt létre. A tizenötödik század vége, a tizenhatodik eleje ilyen volt. Mikép birnám a benne élt művészi törekvések és kisérletek gazdagságát csak körvonalozni is? Bátran elmondhatni, hogy mindaz a legszebb, a mit ujabb időkben épitészet, szobrászat és festészet teremtett vala, ebbe a rövid epochába esik. Ennek a tendentiája volt az, de nem az elméletben, hanem a praxisban s kivitelben. Merem állítani: az erősség közt, melyet a fejedelem az ellenség ellen épit, s a jegyzet közt, melyet a philologus auctora szélére ir, van valami közös. *Egy* határozott és szép alapvonás jellemzi e kornak valamennyi alkotásait.

[1]) Én ezt egy értekezésben: »Zur Geschichte der italienischen Poesie« (Abh. des k. Akad. d. W. zu Berlin aa. d. J. 1835) igyekeztem kifejteni.

E mellett azonban félreismerhetetlen, hogy a művészet és költészet megragadván az egyházi elemeket, ezek tartalmát nem hagyták érintetlenül. A romantikus epos, mely egy egyházi mondát jelenit meg, ezzel rendszerint ellentétbe helyezi magát. Ariosto szükségesnek találta, hogy meséjét megfoszsza a háttértől, mely annak eredeti jelentését foglalja magában.

Korábban a festők és képzőművészek minden alkotásában a vallásnak annyi része volt, mint a művészetnek. Mióta a művészetet megérintette az antik lehellete, lerázta magáról a hitképzetek békóit. Észre lehet venni, hogy ez még Raphaelnél is évről évre határozottabban így van. Ám vétkelljük ezt, ha úgy tetszik: de mintha a profan elemnek hozzá kellene járulni, hogy teljes virágzás jöhessen létre.

S vajjon nem volt-e nagyfontosságu dolog, hogy maga egy pápa arra szánta magát, hogy Sz. Péter régi bazilikáját, a keresztyénség központját, melynek minden helye meg volt szentelve, melyben annyi századok tiszteletének emlékei egyesülve voltak, lerontassa, s helyébe a régiség műszabályai szerint készült templomot emeltessen? Tisztán művészeti törekvés volt ez. Mind a két felekezet, melyek akkor az oly könnyen féltékenységre és versengésre indítható művészvilágot szétszakasztották, egyesültek abban, hogy erre rábirják II. Gyulát. Michel Angelo méltó helyet óhajt a pápa síremléke számára, melyet egy terjedelmes tervezet szerint szintabban a nagyszerűségben szándékozott kivinni, mint a melyben Mózest valójában meg is alkotta. Még sürgölődbb lett Bramante. Ő azt a merész gondolatot akarta megtestesíteni, hogy a pantheonnak egy mását egész nagyságában kolosszális oszlopokon emeljen. Sok bibornok ellenkezett: ugy is látszik, hogy egy általánosabb rosszalás nyilvánult;

annyi személyes ragaszkodás kapcsolódik egy régi templomhoz, hát még mily sokkal több a keresztyénségnek eme legfőbb szentegyházához.[1]) De II. Gyula nem igen szokott ellenmondásra hajtani: minden további tekintet nélkül, a régi templomnak felét lerontatta; az ujnak ő maga tette le az alapkövét.

Igy a keresztyén cultus középpontjában támadtak fel azok a formák, melyekben a régi isteni tiszteletek szelleme oly sajátszerüen nyilatkozott. Sz. Pietro mellett Montorióban Bramante egy kápolnát épített a vértanú vére felett, egy peripterosnak vidor és könnyü formájában.

Ha ebben ellenmondás van, hát meg van az eme korszak összes léte-voltjában.

El-elmentek a vatikánba, de nem annyira azért, hogy az apostolok küszöbén imádkozzanak, mint hogy a pápa házában az antik müvészet nagy alkotásait, a belvederi Apollót, a Laokoont bámulják.

Ekkor is felszólitották ugyan a pápát, mint hajdan, hogy háborút eszközöljön a hitetlenek ellen: ezt találom p. o. Navageronak egy előszavában;[2]) de a keresztyén érdekről, a szent sír elfoglalásáról, szót se tesz; az a reménye van neki, hogy a pápa a görögöknek s talán még a rómaiaknak is föl fogja födözni az elveszett irásait.

---

[1]) Panviniusnak nyomatlan müvéből de rebus antiquis memorabilibus et de praestantia basilicae S. Petri Apostolorum principis etc. Fea Notizie intorno Rafaele p. 41 a következő helyet közli: Qua in re (az új épités szándékában) adversos pene habuit cunctorum ordinum homines et praesertim cardinales, non quod novam non cuperent basilicam magnificentissimam exstrui, sed quia antiquam toto terrarum orbe venerabilem, tot sanctorum sepulcris augustissimam, tot celeberrimis in ea gestis insignem funditus deleri ingemiscant.

[2]) Naugerii Praefatio in Ciceronis orationes T. 1.

Törekvések és alkotások, szellem és müvészet ezen gazdagságának közepette, a legfőbb egyházi méltóság világias fejlődésének élvezetében élt X. Leo. El akarták tőle vitatni azt a dicsőséget, hogy ő ád nevet ennek a kornak: s talán nem is annyira érdeme ez neki. No de ő volt az a szerencsés. Azon elemek közt nőtt fel, melyek ezt a világot alkották; elég szellemi szabadsággal, fogékonysággal birt, hogy szép virágzásukat előmozdítsa, élvezze. Ha már a közvetlen utánzók latin munkáiban is öröme telt, hogy tagadta volna meg részvételét kortársai önálló müveitől? Az ő jelenlétében adták elő az első tragédiát olasz nyelven, s a plautusi tartalom botránkoztatósága daczára, az első comédiákat is. Alig van egy is, melyet először ne látott volna. Ariosto ifjukora ismerősei közé tartozott; Machiavelli egyet-mást egyenesen az ő számára irt; Raphael eltöltötte szobáit, galleriáját és kápolnáját az emberi szépségnek és tisztán kifejezett existenciának ideáljaival. Rajongott a zenéért, mely épen akkor vett Olaszországban müvésziebb lendületet s jött nagyobb divatba; naponként hangzott zenétől a palota: dúdolva kisérte a pápa a melódiákat. Lehet, hogy ez amolyan szellemi bujálkodás: úgy legalább az egyetlenegy, mely illik az emberhez. Egyébiránt X. Leo tele volt jósággal és személyes részvétellel; soha sem tagadott meg semmit vagy csak a legkiméletesebb kifejezésekkel, holott hiszen lehetetlen volt mindent megadni. „Ő jó ember," igy szól egyike e figyelmes követeknek, „igen bőkezü, jóságos természetü: ha a rokonai rá-rá nem vennék, minden versengést kikerülne".[1]) „Ő tudós," — mond egy másik, —

[1]) Zorzi. Per il papa, non voria ni guérra ni fatiche, ma questi soi lo intriga.

„barátja a tudósoknak, bár vallásos, de élni akar.“ [1]) Igaz nem mindig őrizte meg a pápai decorumot. Olykor Rómát, szertartó mestere nagy bújára, nem csak miseing nélkül hagyta el, hanem“, a mint az naplójában följegyezte, „a mi legnagyobb baj, csizmásan.“ Az őszt falusi mulatságok közt töltötte el, Viterbóban sólymászott, Cornetóban szarvasra vadászott; a bolsenai tó a halászat örömeit adta; azután egy ideig Mallianán, e kedves helyén, tartózkodott. Könnyü, virgoncz tehetségek, kik minden órát fel tudnak deríteni, improvisatorok voltak itt is körüle. Tél felé visszatértek a városba. Ez nagyban gyarapodott, lakosai száma néhány év alatt egy harmaddal növekedett. Benne a mesterség hasznot, a művészet pártolást, ki-ki biztosságot talált. Soha se volt az udvar élénkebb, kedvesebb, szellemesebb: egyházi és világi ünnepélyekre, játékra és szinházra, ajándékokra és egyéb kegyekre bőven telt költség: semmiben sem fukarkodtak. Örömmel hallották, hogy Juliano Medici ifju nejével Rómában szándékszik megtelepedni. „Hál'istennek,“ igy ir neki Bibbiena bibornok, „mert itt semmiben sem látunk szükséget, egyéb egy női udvarban.“

VI. Sándor kedvtöltései örökre utálni valók: Leo udvartartását magában véve nem is vétkellhetjük; de már azt semmiképen sem tagadhatni, hogy az egy egyházfő rendeltetésének nem felelt meg.

Az élet könnyen eltakarja az ellentéteket; de ha higgadtan végig gondolta őket az ember, ki kellett tünniök.

Igazi keresztyén érzületről és meggyőződésről ily vi-

---

[1]) Marco Minio: Relazione. E docto e amador di docti, ben religioso, me vol viver. Bona personá-nak nevezi őt.

szonyok között szó sem lehetett. Sőt inkább határozott ellenmondás költ ellenök.

A philosophusok iskolái azon vitatkoztak, vajjon az okos lélek, anyagtalan és halhatatlan létére, egyetlenegy-e valamennyi emberben, vagy hogy épen halandó. Ez utóbbit állította az akkori philosophusok legnevezetesebbike, Pietro Pomponazzo. Prometheussal hasonlitotta magát össze, kinek azért eszi a keselyü a máját, mert Jupitertől el akarja lopni a tüzét. De mind e kínos erőlködéssel, mindez éleseszüséggel csak oda jutott, „hogy ha a törvényhozó megállapította, hogy a lélek halhatatlan, ezt az igazság tekintetbe vétele nélkül tette.“[1])

Soha se higyük, hogy ez a gondolkodás csak kevesek sajátja lett volna, vagy hogy titokban tartották. Erasmus elálmélkodott, hogy micsoda istenkáromlásokat kellett meghallgatnia: vele, mint idegennel, Pliniusból igyekeztek elhitetni, hogy az emberek és állatok lelke közt nincs különbség.[2])

---

[1]) Pomponazzót ezért komoly támadások érték, a mint a többi közül Contelorinak »pápai levelek kivonatá«-ból is kitűnik. Petrus de Mantua, ez van benne, asseruit quod anima rationalis secundum propria philosophiae et mentem Aristotelis sit seu videatur mortalis, contra determinationem concilii Lateranensis: papa mandat, ut dictus Petrus revocet: alias contra eum procedatur. 1518 Junius 13.

[2]) Burigny: Erasmus élete I, 139. Hadd közlöm még itt egy helyét Canensius Pálnak. Vita Pauli II: Pari quoque diligentia e medio romanae curiae nefandam nonnullorum juvenum sectam scelestamque opinionem sustulit, qui depravatis moribus asserebant nostram fidem orthodoxam potius quibusdam sanctorum astutiis quam veris rerum testimoniis subsistere. — Nagymértékü materialismust lehell N. Károly diadalma, Ludovici költeménye, mint Daru citatumaiból látni a histoire de Venise 40-ik könyvében.

Mig a köznép majdnem pogány babonás hitre vetemedett, mely holmi opus operatumban kereste üdvét, a felsőbb rendek vallásellenes irány felé hajlottak.

Mint elcsodálkozott az ifju Luther, midőn Olaszországba érkezett! A miseáldozat végrehajtása közben blasphem szókra fakadtak a papok, melyekkel azt tagadták.

Rómában a társalgás pallérozottságához tartozott, hogy ellentmondjanak a keresztyénség alapelveinek. Az olyant, így szól P. Ant. Bandino,[1]) nem is tartották már míveltnek, a ki a keresztyénség felől nem táplált eretnek véleményeket. Az udvarnál a katholikus egyház tanairól, a szent irás egyes helyeiről már csak tréfálkozva szóltak: a hitnek rejtélyeit megvetették.

Látni való, hogy mikép függ össze minden, mikép szüli egyik a másikat: a fejedelmek egyházi igényei a pápák világi igényeit, az egyházi intézmények romlása egy uj szellemi irány kifejlődtét, mig végtére a közvéleményben magát a hit alapját éri támadás.

Oppositió Németországban.

Mód nélkül nevezetesnek találom azt a viszonyt, melybe Németország, jelesül ehhez a szellemi fejlődéshez lépett. Részt vett benne, de egészen elütő módon.

Ha Olaszországban költők voltak, mint Boccaccio és Petrarca, a kik a maguk korában ezt a studiumot előmoz-

---

[1]) Caraccoliónak: IV. Pál Vita MS-ban. In quel tempo non pareva fosse galantuomo e buon cortegiano colui che de' dogmi della chiesa non aveva qualche opinion erronea ed heretica.

dították és hozzá nemzeti ösztönt adtak. Németországban az egy egyházi társaságtól, a közélet hieronymitáitól, indult ki, oly társaságtól, mely munkásságot elvonultsággal egyesített. Egyik tagjuk a mély gondolkodású, ártatlan mysticus Kempis Tamás volt; ennek iskolájában nevelődtek mindazon érdemes férfiak, a kik a régi irodalomnak Olaszországban feltűnt világosságától először odavonzatva, majd visszatértek, hogy azt Németországban is terjeszszék.[1])

A mily különböző volt a kezdet, olyan volt a további fejlődés is.

Olaszországban azért tanulmányozták a régiek műveit, hogy elsajátítsák belőlük a tudományokat: Németországban iskoláztak. Amott megpróbálták az emberi szellem legfőbb problemáinak megoldását, ha nem is önálló módon, de a régiek keze alatt: emitt a legjobb könyvek az ifjuság oktatását czélozzák.

Olaszországban a forma szépségének hatása alatt elkezdték a régieket utánozni: a mint emlitettük, nemzeti irodalmat teremtettek. Németországban ezek a tanulmányok egyházi irányt vettek. Ismerjük Reuchlin és Erasmus dicsőségét. Ha kérdést teszünk, miben áll amannak főérdeme, az a felelet, hogy ő irta az első héber grammatikát, oly emlék, melyről csak ugy mint az olasz poeták azt reményli, „hogy érczné maradandóbb lesz.“ Mig ezzel először nyitott utat az ó-szövetség tanulmányozásához, addig Erasmus az uj szövetségre fordította szorgalmát: ő nyomatta ki először görögül; paraphrazisának, hozzá irt jegyzeteinek oly ha-

[1]) Meiners érdeme, hogy ezt a geneaologiát Revius Daventria illustratá-jából először eruálta: Lebensbeschreibungen berühmter Männer aus den Zeiten der Wiederherstellung der Wissenschaften II, 308.

tásuk volt, a mely saját szándékát és várakozását is sokkal fölülmulta.

Olaszországban az az irány, melyet választottak, eltávozott az egyháztól, sőt vele ellenkezésbe állt: ilyesmi történt Németországban is. Amott a szabadszellemüség, melyet sohase lehet egészen elfojtani, vegyült az irodalmi elemek közé s helylyel-helylyel határozott hitetlenséggé fajult. Valami mélyebb theologia is keletkezett, de bizonytalan forrásból, melyet az egyház mellőzhetett ugyan, azonban soha el nem nyomhatott. Ez csatlakozott Németországon az irodalmi törekvésekhez. Nevezetesnek találom e részben, hogy már 1513-ban a cseh testvérek Erasmushoz közeledtek, a kinek pedig teljességgel más iránya volt.

Ilyenképen a század fejlődése az alpokon túl és innen oppositióra vitt az egyház ellen. Amott a tudománynyal és irodalommal függött az össze; emitt egyházi tanulmányok és mélyebb theologia volt a forrása. Amott negativ volt és hitetlen; emitt positiv és hivő. Amott teljesen felforgatta az egyház alapját; emitt ujból megvetette. Amott gúnyolódó és satirikus volt s alávetette magát a hatalomnak; emitt tele volt komolysággal és haraggal, s oly merész támadásra ment, a minő a római egyházat még soha nem érte.

Történetesnek találták, hogy ez a támadás először azon visszaélés ellen fordult, melyet a bűnbocsánattal űztek. Azonban minthogy a legbensőbbnek elidegenitése, melyet a bünbocsánat magában foglalt, az egész rendszernek kórosságát, mely általában véve az egyházi elemeknek elvilágiasodásában állott, épen a legfelötlőbb módon tüntette ki, tehát a mélyebb német theologusokban képződött fogalommal homlokegyenest ellenkezett is. Oly ember, mint Luther, ki benső tapasztaláson nyugvó vallásossággal birt, kit a bűn

nek és megigazulásnak a német theologia által már ő előtte kinyilatkoztatott fogalmai eltöltöttek, s kit ebben még megerősített a szentirás, melyet szomjazó szívvel magáévá tett, a világon semmiben sem botránkozhatott meg annyira, mint a bűnbocsánatban. Pénzért vásárolható bünökbocsánatján legmélyebben fel kellett háborodnia annak, a ki épen ebből a pontból ismerte meg az Isten és ember között lévő örök viszonyt, s a ki a szentirást átérteni megtanulta.

Igaz, hogy ő az egyes visszaélések ellen kelt ki; de már a balul támogatott s egyoldalu ellenmondás is, melyet tapasztalt, lépésről lépésre tovább vitte: csakhamar átlátta azt az összefüggést, melyben ama garázdálkodás az egyháznak általános romlásával állott: oly természet volt ő, mely a legvégsőtől sem retten vissza. Magát az egyház fejét rettenthetetlen merészséggel támadta meg. A pápaságnak legalázatosabb hivei és védelmezői, a koldusbarátok közül támadt annak legvakmerőbb, leghatalmasabb ellensége. Minthogy Luther ennek az elvétől annyira eltávozott hatalomnak épen ezt vetette ellenébe nagy élesen és világosan, minthogy azt mondotta ki, a miről már mindenki meg volt győződve, minthogy az ő oppositiója, mely még nem fejtette volt ki összes positiv momentumait, a hitetleneknek is kedvére volt: de, mert azokat magában foglalta, a hivők komolyságának is eleget tett, tehát az ő iratainak roppant hatásuk volt: egyszerre betöltötték Németországot és a világot.

HARMADIK FEJEZET.

Politikai bonyodalmak. A reformatiónak velök való összefüggése.

A pápaságnak világi törekvéseivel ilyformán kettős mozgalom keletkezett: az egyik a tulajdonképi egyházi téren, hol egy oly elszakadás kezdett mutatkozni, mely kiszámithatatlan nagy jövendőt zárt magában; a másik politikai természetű; a pápák által harczra költött elemek még forrongásban voltak, mely a közügyek uj fejlődését sejtette. E két mozgalom, egymásra hatásuk, az ellentétek, melyeket teremtettek, uralkodtak azután századokig a pápaság történetén.

Se fejedelem, se állam soha se képzelje, hogy javára válhatik valami, a mit nem maga magának köszön, a mire nem önerején tett szert!

Az által, hogy az olasz hatalmak idegen nemzetek segedelmével iparkodtak egymáson erőt venni, azt a függetlenséget, melylyel a tizenötödik század folytán birtak, maguk megsemmisitették, s országuk másoknak közös martaléka lett. A pápáknak ebben a dologban kétségkivül nagy részök volt. Igaz, hogy immár oly hatalomra vergődtek, minővel a római szék soha sem birt; de erre nem önnönmaguk által

tettek szert: franczióknak, spanyoloknak, németeknek, svajcziaknak köszönhették; XII. Lajossal való szövetkezése nélkül Borgia Czézár bajosan ment volna valami sokra. Bármily nagyszerűek voltak is II. Gyula szándékai, bármily hősiesek is a törekvései, a spanyolok és svajcziak segitsége nélkül kudarczot kellett volna vallania. Hogy is eshetett volna máskép, mint hogy a kik a diadalt kivivták, a nekik jutott túlsulylyal élni is igyekeztek.

Már II. Gyula sajdította ezt: arra szánta magát, hogy a többieket amolyan egyensulyban tartja, s csak a legkisebb hatalmuakkal, a svajcziakkal kötelőzik, mint a kiket reménye volt, hogy vezethet; de egészen máskép fordúltak a dolgok, mint a hogy elgondolta.

Két nagy hatalom képződött, a melyek, ha nem is a világuralomért, de legalább Európában a legfőbb tekintélyért küzdöttek, s melyekkel a pápa sehogy sem mérkőzhetett: — olasz földön vivták ki versenytusájukat.

Elsőben is a franczia'k támadtak fel. Nem sokkal X. Leo trónralépte után még eddig nem mutatott hatalommal keltek át az Alpokon, hogy Mailandot visszafoglalják: élökön lovagias ifju bátorsággal I. Ferencz. Attól függött minden, vajjon a svajcziak ellenök tudnak-e állani. A marignanó-i ütközet azért oly fontos, mert a svajcziak tökéletes vereséget szenvedtek, mert e csatavesztés óta Olaszország ban soha többé önálló befolyásra nem juthattak.

Első nap a csata nem dőlt el, sőt a svajcziak győzelmének hirére már örömtüzeket gyujtottak Rómában. Első tudósitást a második nap sikeréről s az igazi kimenetelről a velenczeiek követe kapott, a kik is a királylyal szövetségben álltak s az eldöntésben nem csekély részök volt. Már jókorán a vatikánba ment, hogy a pápát értesitse. Ez még fél

pongyolában jött ki az audiencziára. „Szentséged," igy szólt a követ, „tegnap nekem rossz s egyszersmind hamis hírt mondott; ma én helyette jóval és igazzal szolgálok: a svajcziak meg vannak verve." Fölolvasta előtte a leveleket, melyek effelől hozzá érkeztek: oly emberektől, kiket a pápa ismert, kiknek teljes hitelt kellett adnia.[1]) A pápa nem titkolta szörnyü rémületét. „Mi lesz majd velünk, mi lesz kegyelmetekkel is?" „Mi mindkettőnkre nézve minden jót reménylünk." „Követ úr," felelt a pápa, „a király karjaiba kell magunkat vetni s irgalomért esedeznünk."[2])

Valóban ezzel a diadallal a francziák határozott túlsúlyra emelkedtek Olaszországban. Ha kellőleg felhasználták volna, úgy se Toscana, se az egyházi állam, melyeket könnyü szerrel lázadásra lehetett lobbantani, nem sok ellenállást fejtettek volna ki, s a spanyolok bajosan tarthatták volna magukat Nápolyban. „A király," igy szól Vettori Ferencz egyenesen, „urrá lehetett volna Olaszországon." Menynyi állt e pillanatban León!

Medici Lőrincz ezt mondta három fiáról, Juliánról Péterről és Jánosról: az első jó, a másik bolond, a harmadik János, okos. Ez a harmadik X. Leó pápa; most is megmutatta, hogy ura azon sulyos helyzetnek, melybe került.

Bibornokai tanácsának ellenére Bolognába ment, hogy

---

[1]) Summario de la relatione di Zorzi. E cussi desmissiato venne fuori non compito di vestir. L'orator disse: pater sante, eri Vra Santà mi dette una cattiva nuova e falsa, io la daro ozi una bona e vera, zoe Sguizari è rotti. A levelek Pasqualigótól, Dandolótól s egyebektől voltak.

[2]) Domine orator, vederemo quel fara il re christmo e ci metteremo in le so man dimandando misericordia. Lui, orator, disse: pate sante, vostra santità non avra mal alcuno.

a királylyal értekezzék.[1]) Itt léptek arra az egyezményre, melynél fogva a gallikan egyház jogaiban egymással osztoztak. Fel kellett adni Leónak Parmát és Piacenzát is; de különben sikerült a vihart lecsillapítania, a királyt visszavonulásra birnia s tartományainak bántatlan birtokában maradnia.

Hogy mily szerencse volt ez ránézve, azokból a következményekből látni, melyeket a francziáknak puszta közeledése nyomban maga után vont. Teljes elismerésre méltó dolog, hogy Leo, miután szövetségesei megverettek, s egy tartományrészt át kellett engedni, két alig megszerzett, függetlenséghez szokott s a lázongás ezernyi elemeivel elárasztott provinczíát képes volt megtartani.

Mindig Urbino ellen tett támadását rótták neki vétkül, azon fejedelmi ház ellen, melynél a számkivetés idejében saját nemzetsége menedéket és szives fogadtatást talált. Ez volt az oka: az urbinói herczeg zsoldot fogadott el a pápától, de aztán a válságos pillanatban cserben hagyta. Leo azt mondta, „ha ezért nem bünteti meg, ugy maholnap az egyházi állam legtehetetlenebb bárója is ellene fog szegülni. Tekintetben találta a pontificatust, s abban meg is akarja őrizni.“[2]) De minthogy a herczeg legalább alattomban a francziákra támaszkodhatott, minthogy az egész államban

---

[1]) Zorzi. Questo papa è savio e praticho di stato e si pensò con li suoi consultori di venir abocharsi a Bologna con vergogna di la sede (ap.): molti cardinali, tra i qual il cardinal Hadriano, lo disconsejava: pur vi volse andar.

[2]) Franc. Vettori (Sommario della storia d'Italia), a ki igen bizalmas lábon állt a Mediciekkel, adja ezt a magyarázatot. Maria Ferencz védelmezője, Giov. Batt. Leoni (Vita di Francesco Maria), — a 166 sk. l. — oly dolgokat beszél el, melyek ehhez nagyon közel járnak.

sőt a bibornokok collegiumában is frigyestársakra talált, a harcz még mindig veszedelmes volt. Nem volt oly könnyü munka előzni a hadértő fejedelmet: nem egyszer látták megreszketni a pápát a balhirek hallatára s kijönni sodrából; azt beszélik, hogy szövetkezés is támadt oly czélból, hogy valami testi bajának orvoslása mellett megétessék.[1]) A pápa szerencsésen megvédte magát ezen ellenségei ellen; de látnivaló, hogy mennyi küzdelmébe került. Az, hogy pártját a francziák megverték, elhatott a székvárosáig, el a palotájáig.

Ezenközben pedig megerősödött a második nagy hatalom. Ha csudálatosnak tetszett is, hogy ugyanegy fejedelem uralkodjék Bécsben, Brüsselben, Valladolidban, Saragossában és Nápolyban s azonfölül még egy más világrészben is, de a családi érdekeknek könnyü s alig észrevehető összefonódásaszövődése által csakugyan létrejött. Az osztrák háznak imez emelkedése, mely oly különböző nemzeteket egyesített, az Európát ért változásoknak egyik legnagyobbika és eredményekben legdúsabbika volt. Abban a pillanatban, hogy a nemzetek eddigi központjoktól különváltak, politikai ügyeiknél fogva egy uj kötelékbe, egy uj rendszerbe fonódtak. Ausztria hatalma nyomban szembe állt Franciaország túlsulyával. A császári méltóságnál fogva V. Károly törvényes igényeket nyert a főurasági tekintélyre legalább Lombardiában. Ezen olasz ügyek felett haladék nélkül ki is ütött a háború.

A mint mondva volt, a pápák abban reménykedtek, hogy államuk kiterjesztése által teljes függetlenségre tesz-

---

[1]) Fea (Notize intorno Rafaele 35 l.) a consistoriumi actákból közzétette a három bibornok elleni itéletet, mely nyilván a Maria Ferenczczel való egyetértésüket mutatja.

nek szert. Most látták, hogy két sokkal erősebb hatalom fogja őket közbe. A pápa nem volt oly jelentéktelen-mi, hogy ezek harczában semleges lehetett volna; de hatalma sem volt annyi, hogy azt döntőleg vethesse latba: nem volt a maga javára mit tennie egyebet, mint a dolgok állását ügyesen felhasználnia. Leo — azt mondják — olyformán nyilatkozott, hogy ha már az ember az egyik féllel megegyezett is, azért nem kell megszüntetni a másikkal való alkudozásokat.[1])

Ily kétszinü politika kényes helyzetének következménye volt.

Azon egyébiránt Leót sem hányhatta a hab, hogy melyik párthoz kell csatlakoznia. Ha nem állt volna is kiváló érdekében Parma és Piacenza visszaszerzése, ha nem tudta volna is V. Károlynak abbeli igérete, hogy olaszt tesz Mailand fejévé, (a mi pedig nagyon kedvére volt), elhatározásra birni, hát volt még egy másik, ugy tetszik, döntő ok is. S ez pedig a vallás viszonyában rejlett.

Ebben az egész korszakban, melyről szólunk, semmi sem volt a fejedelmek előtt a római székkel való bonyodalmaikban kivánatosabb, mint hogy ellene egyházi oppozicziót támaszszanak. VI. Sándor ellen VIII. Károly franczia királynak nem volt bizodalmasabb segitsége, mint a flórenczi Savonarola Jeromos dominikánus. Midőn XII. Lajos minden reményen feladott, hogy II. Gyulával kibékülhessen, zsinatot hivott össze Pisába: ha csekély eredménye volt is, de Rómában nagyon veszedelmes dolognak nézték. Mikor

[1]) Suriano, Relatione di 1533. Dicesi del papa Leone, che quando 'l aveva fatto lega con alcuno prima, soleva dir, che però non si dovea restar de trattar cum lo altro principe opposto.

támadt azonban a pápának merészebb és szerencsésebb ellensége Luthernél? Megjelenése, léte maga már fontos politikai jelentőséget adott neki. Ez oldalról fogta a dolgot Miksa: nem szivelte volna, hogy a baráton erőszakot tegyenek, sőt még különösen ajánlotta is a szász választónak: „hátha még valamikor rászorulunk.“ S ezóta Luther hatása nap nap mellett növekedett. A pápa se meggyőzni, se megrémíteni, se kezére keríteni nem volt képes. Sohse higygyük, hogy Leo ne ismerte volna a veszélyt! Hányszor megkisérlette azokat a tehetségeket, melyek Rómában körülvették, erre a küzdő térre vinni! De volt még egy más mód is. Valamint, ha a császár ellen nyilatkozik, attól tarthatott, hogy ama veszedelmes oppozicziót csak szítja és elősegíti, ugy másfelől remélhette, hogy ha vele szövetkezik, az ő segitségével a vallási ujitást is elfojthatja.

A wormsi országgyülésen 1521-ben a politikai és vallási viszonyok felett tanakodtak. Leo V. Károlylyal szövetséget kötött Mailand visszafoglalására. Ugyanazon a napon, melyről ez a szövetség van, költ az a számkivetési nyilatkozat is, melylyel Luthert sujtották. Ennek más egyéb inditó okai is lehettek ugyan; de senki sem hitetheti el magával, hogy az ne állt volna a politikai egyezménynyel a legszorosabb kapcsolatban.

S csakhamar mutatkozott is e szövetségnek kétoldalu sikere.

Luther Wartburgban fogva és rejtekben tartatott.[1]) Az olaszok nem voltak hajlandók mindjárt hinni, hogy Károly

[1]) Luthert halottnak vélték: beszélték, hogy mint gyilkolták meg a pápa emberei. Pallavicini (Istoria del concilio di Trento I, c. 28) ugy érti Aleander leveleiből, hogy ama hir hozóinak veszedelemben forgott az élete.

lelkiismeretességből engedte távozni Luthert, nem akarván megszegni a szabad járhatásra adott hitét: „mivel hogy észrevette," igy szóltak, „hogy a pápa fél Luther tanától, ezzel akarta őt zabolán tartani."[1]) Bármint legyen is a dolog, az igaz, hogy Luther egy pillanatra letűnt a világ szinpadáról; úgyszólván, kivűl állott a törvényen, s a pápa minden esetre döntő rendszabályt tudott ellene kivinni.

Ezalatt a császári-pápai fegyvereknek is kedvezett a szerencse. A pápának egyik közelről való rokona, unokatestvére Medici Gyula bibornok szintén részt vett a táborozásban s maga is bevonúlt az elfoglalt Mailandba. Hire járt Rómában, hogy ezt a herczegséget neki szánta a pápa. Én ennek nem találom kellő bizonyitását, s a császár oly könnyen bajosan is egyezett volna ebbe. De e nélkül is kiszámithatatlan volt a nyereség. Parma és Piacenza ujból meg voltak hódítva, a francziák elűzve: Mailandnak uj fejedelmére mulhatatlanúl nagy befolyást kellett nyerni a pápának.

A legfontosabb momentumok egyike volt ez. Uj politikai fejlődés vette kezdetét, egy nagy egyházi mozgalom indult meg. Oly pillanat volt ez, melyben a pápa bátran elmondhatta, hogy amazt vezeti, emennek gátot vetett. Még elég fiatal volt arra, hogy remélhesse, hogy ezt a pillanatot mindenkép felhasználhatja.

Csodálatos, csalóka emberi sors! Leo épen Malliana villáján volt, midőn övéinek Mailandba vonulását hirül hozták. Átadta magát annak az érzelemnek, melybe egy szerencsésen végrehajtott vállalat ejti az embert. Kedvteléssel

[1]) Vettori: Carlo si excusò di non poter procedere piu oltre rispetto al salvocondotto; ma la verità fu che conoscendo che il papa temeva molto di questa doctrina di Luthero, lo volle tenere con questo freno.

nézte az ünnepiességeket, melyeket emberei ez alkalomból rendeztek; késő éjjelig járt az ablak és az égő kandalló közt — november volt — fel alá.[1]) Kissé kimerülve, de vidám kedvvel érkezett Rómába. Ott még vége se szakadt a győzelmi ünnepnek, midőn halálos nyavalyába esett. „Imádkozzatok értem," igy szólt szolgáihoz, „én még mindnyájatokat boldoggá teszlek." Szerette az életet, látjuk; de ütött az órája. Arra se ért rá, hogy meggyónjon s az utolsó kenetet fölvegye. Oly hirtelen, élete virágjában, nagy remények közepett, úgy halt meg, „mint a hogy a mák elhull."[2])

A római nép nem tudta neki megbocsátani, hogy a szentségek nélkül húnyt el, hogy annyi pénzt költött, s mégis tetemes adósságot hagyott hátra. Szitok-átok közt kisérte holttestét. „Róka módra színletted be — folyt a szó — magadat, oroszlán módjára uralkodtál, eb módra haltál meg."[3]) Az utókor ellenben az emberiség nagy fejlődésének egy századát az ő nevével jelölte meg.

Boldognak mondottuk őt. Miután az első balesetet,

---

[1]) Copia di una lettera di Roma alli Sgri Bolognesi a dì 3 Dcbr. 1521 scritta per Bartholomeo Argilelli. Sanutónál a 32-ik kötetben. A hírt a pápa nov. 24-ikén a benedicite-nél kapta. Ezt még különösen is jó előjelnek vette. Igy szólt: Questa è una buona nuova che havete portato. A svajcziak azonnal elkezdtek örömet lőni. A pápa kérette őket, hogy csendesen legyenek, de hiába.

[2]) Mindjárt mérget emlegettek. Lettera di Hieronymo Bon al suo barba a dì 5. Dec. — Sanutónál. Non si sa certo se 'l pontefice sia morto di veneno. Fo aperto. Maistro Ferando judica sia stato venenato: alcuno de li altri no: è di questa opinione Mastro Severino, che lo vide aprire, dice che non è venenato.

[3]) Capitoli di una lettera scritta a Roma 21 Dec. 1521. „Concludo che non è morto mai papa cum peggior fama dapoi è la chiesa di Dio."

mely nem annyira őt, mint családja más tagjait érte, kiállotta, szerencséje élvről élvre, sikerről sikerre vezérelte. Épen a viszontagságok emelték őt mind nagyobbra. Amolyan szellemi mámorban s vágyai folytonos teljesülése közt telt el az élete. Ehhez járult, hogy oly jószivü és bőkezű-oly művelődésre képes s az elismerésben pazar volt. Épen ezek a tulajdonságok a természet legszebb adományai, szerencsejavak, melyeket nagy ritkán szerez meg az ember, pedig tőlük függ az életnek minden élvezete. Foglalatosságai ebben nem igen háborgatták. Minthogy azokat nem részleteikben, hanem egészökben tekintette, nem váltak terhére, s szellemének csupán nemes képességeit foglalkoztatták. Épen az által, hogy nem bajlódott velük minden nap és minden órán, válhatott neki lehetővé, hogy szabad áttekintéssel űzte őket, hogy a pillanatnak minden zavarában szeme előtt viselte a vezérlő, utmutató gondolatokat. A legfőbb irányt mégis csak mindenkor ő adta. Végső pillanatában politikájának minden törekvését örvendetes siker koronázta. Sőt még szerencsének tarthatjuk, hogy azután meghalt. Más idők következtek be, s alig hihető, hogy a beállott viszontagságoknak szerencsésen ellent tudott volna állani. Utódjaira egész sulylyal nehezedtek.

A conclave nagyon elhuzódott. „Urak," szólt egyszer Medici bibornok, kit háza ellenségeinek Urbinóba és Perugiába visszatérte rémületbe ejtett, ugy hogy még Flórenczet is féltette, „Urak," igy szólt, „úgy látom, hogy közülünk, a kik itt egybe vagyunk gyülve, egyik se lehet pápává. Hármat, négyet javasoltam nektek; de ti visszautasítottátok: azokat meg, a kiket ti ajánltatok, én nem fogadhatom el.

Olyan valaki után kell néznünk, a ki nincs jelen.“ Helybenhagyólag azt kérdezték tőle, hogy kire gondol. „Álljatok,“ ugymond, „a tortosai bibornokhoz, ő tisztes, meglett korú férfiú, s szentség hirében áll.[1]) Ez utrechti Adorján volt,[2]) azelőtt lőweni professor, V. Károly tanitója, s ennek személyes hajlandósága következtében jutott „spanyol governator“ tisztre, bibornoki méltóságra. Kajetán bibornok, a ki különben nem tartozott a Mediciek pártjához, felállt s dicsérte az ajánlatba hozottat. Ki hitte volna, hogy a bibornokok, kik régtől fogva megszokták személyes javukat nézni a pápa választáskor, egy távolesőre, egy németalföldire bukkanjanak, a kit csak kevesen ismertek, a kitől egyikök sem tudott valami hasznot kialkudni? A váratlanul kapott lökés ragadta el őket. Mikor már megesett, jóformán maguk sem tudták, hogyan jutottak odáig. Halálos rettegés fogta el őket, ugymond egyik tudósitónk. Azt beszélik, hogy még egy pillanatig abban reménykedtek, hogy nem fogadja el a választást. Pasquino csúfot űzött belőlök: ugy rajzolta a megválasztottat, mint preczeptort, a ki a bibornokokat, mint iskolás gyerekeket, megfenyíti.

Azonban érdemesebb emberre régóta nem esett a

---

[1]) Lettera di Roma a dì 19 Zener. — Sanutónál. Medici, dubitando de li casi suoi, se la cosa fosse troppo ita in longo, deliberò mettere conclusione, et havendo in animo questo cardle Dertusense per esser imperialissimo disse: etc.

[2]) Igy nevezi magát egy 1514-iki levélben, mely Burmann Gáspárnál: Adrianus VI sive analecta historica de Adriano VI, p. 443 — található. Honi okiratokban igy fordul elő: Meyster Aryän Florisse von Utrecht. Ujabbak néha Boyensnak nevezték, mert atyja Floris Boyensnek irta magát; no de ez csak azt jelenti, hogy Bodewin fia és nem családnév. L. Burmann jegyzeteiben: Moringi Vita Adriani-hoz 2 l.

választás. Adorján feddhetetlen volt: becsületes, jámbor, munkás; igen komoly, legfölebb ha csöndes mosolygás ült ajkán, de tele volt szives, tiszta szándékkal, lelki atya az igazijából.[1]) Mily ellentét, midőn bevonult oda, a hol Leo oly pompával és pazar fénynyel tartotta volt udvarát! Van egy levele, melyben ezt mondja: jobb szeretne a lőweni prépostságában szolgálni istennek, mint pápa lenni.[2]) S a vatikánban csakugyan folytatta is professori életét. Jellemzi őt, s hadd említsük meg, hogy még az öreg ápolónéját is magával hozta, a ki mint azelőtt, ezután is gondoskodott házi szükségeiről. Egyéb élete módjában se változtatott semmit. Kora reggel kelt föl, misét olvasott, s aztán a szokott dolgaihoz, tanulmányaihoz fogott, melyeket csak a legegyszerübb ebéddel szakasztott meg. Nem mondhatni, hogy századának műveltsége idegen lett volna előtte; szerette a németalföldi müvészetet, s a tudományosságban néminemű elegánciát becsült. Erasmus megismeri, hogy legjobban ő védelmezte meg a heveskedő scholastikusok támadásai ellen.[3]) Csupán azt a szinte pogány irányt, melynek akkor

[1]) Literae ex Victorial directivae ad Cardinalem de Flisco, Sanuto 33-ik kötetében, ekkép festik őt: Vir est sui tenax: in concedendo parcissimus: in recipiendo nullus aut rarissimus. In sacrificio cotidianus et matutinus est. Quem amet aut si quem amet nulli exploratum. Ira non agitur, jocis non ducitur. Neque ob pontificatum visus est exultasse: quin constat graviter illum ad ejus famam nuntii ingemuisse. Burmann gyüjteményében van egy Itinerarium Adriani-Ortiztól, a ki a pápát kisérte és jól ösmerte. Ez azt erősíti a 323. l., hogy benne soha semmi vétkelleni valót nem vett észre. Minden erény tükre volt.

[2]) Florenz Oem Wyngaerdenhez: Vittoria Febr. 15. 1522. Burmannál 398 l.

[3]) Erasmus ezt mondja róla egyik levelében: libet scholasti-

Rómában hódoltak, kárhoztatta: s a költők felekezetéről nem akart tudni.

Senki sem óhajthatta komolyabban, mint VI. Adorján — nevét megtartotta — a keresztyénségben elharapódzott bajok orvoslását.

A török fegyverek előrenyomulása, Belgrád és Rhodus eleste különösen is arra sarkalták, hogy a keresztyén hatalmak közt helyre igyekezzék állítani a békét. Ámbár tanitója volt a császárnak, mégis mindjárt semleges állást foglalt el. A császári követnek, a ki őt a már-már kitört háborúban elhatározó nyilatkozatra akarta birni növendéke javára, semmire se menve kellett Rómát odahagynia.[1]) Midőn a pápának felolvasták a Rhodus elfoglalásáról szóló tudósitást, lesütötte szemét, nem szólt egy igét se, csak nagy-nehezet sóhajtott.[2]) Magyarország nyilvánvaló veszedelemben forgott. Sőt Olaszországot és Rómát is féltette. Mindenképen azon fáradozott, hogy ha békét nem is, de legalább egyelőre három évi fegyverszünetet hozhasson létre, hogy időközben egy általános hadjáratra lehessen készülni a törökök ellen.

Arra is erősen el volt tökélve, hogy a németek kivánságainak eleget tesz. Az egyházban elhatalmazott visszaélések felől nem lehet határozottabban nyilatkozni, mint ő

---

cis disciplinis faveret, satis tamen aequus in bonas literas. Burmann 15. l. Jovius örömmel beszéli el, mennyit használt neki Adorján előtt az ő »scriptor annalium valde elegans« hire, kivált hogy nem volt poéta.

[1]) Gradenigo — Relatione — a nápolyi viczekirályt nevezi. Girolamo Negro, kitől (Lettere di principi T. 1.) egy pár felette érdekes levelet találunk ezen időről, a 109. l. ezt mondja Manuel Jánosról: Se partì mezo disperato.

[2]) Negro, a velenczei titkár elbeszéléséből 110 l.

maga tette. „Mi tudjuk," ezt mondja a birodalmi gyülésre küldött Chieregato nuntiusnak szóló instructióban, „hogy nagy idő óta sok utálatraméltó dolog járta a szentszéknél: visszaélések egyházi ügyekben, a jogok áthágása: mindent gonoszra fordítottak. A főről a tagokra, a pápáról a prälatusokra terjedt a romlás: mindannyian félretértünk: nincs, a ki jót tett volna, de egyetlen egy is." Ő ellenben már most mindent igért, a mi egy jó pápához illik: hogy az erényeseket és tudósokat támogatja, hogy a visszaéléseknek, ha egyszerre nem is, hát kicsinyenként végét szakasztja; a régóta oly sokszor sürgetett főben és tagokban való reformatióhoz reményt nyujtott.[1])

De nem oly könnyedén lehet a világot rendre téríteni. Ahhoz az egyesnek, bármily magas polczon álljon is, korán sem elegendő a jóakarata. A visszaélés nagyon is mély gyökeret szokott verni: magával az élettel van az összenőve.

Nem hogy Rhodus eleste arra birta volna a franczia-kat, hogy békére lépjenek; sőt azt sejtették, hogy ezen veszteség miatt meggyűlik a császár baja, azért is csak még nagyobbra vetették a fejöket ellene. Annak a bibornoknak a tudtával, a kiben Adorján még legjobban bízott, összeköttetéseket szőttek Siciliában, s czélt tettek e szigetre. A pápa kénytelen volt utoljára maga oly szövetséget kötni a császárral, mely épenséggel Francziaország ellen fordult.

A németeknek se lehetett többé avval, a mit főben és tagokban való reformatiónak neveztek, eleget tenni. Pedig még ez is mily nehéz, majdnem kivihetetlen volt!

---

[1]) Instructio pro te Francisco Cherepato etc. etc. többi közt Rainaldusnál Tom. XI. p. 363.

Ha meg akarta volna a pápa a curiának azon jövedelmeit szüntetni, melyekben némi simoniát látott, nem tehette volna a nélkül, hogy meg ne sértse azok jólszerzett jogait, a kiknek hivatalai ama jövedelmeken alapultak, oly hivatalok, melyeket rendszerint úgy vásároltak meg.

Ha a házassági dispensatióban szándékozott változtatást tenni, s egy-egy eddigi tilalmat megszüntetni, azzal álltak neki elő, hogy az csak az egyházi fegyelmet sértené és gyengítené.

Hogy a bünbocsátó garázdálkodásnak véget vessen, szivesen visszahozta volna a régi vezekléseket; ugyde a penitenciária arra figyelmeztette, hogy ezzel Németország kedvéért könnyen Olaszország nélkül maradhatna.[1])

Elég az hozzá, hogy minden léptében száz meg száz akadályra bukkant.

Ehhez járult, hogy Rómában idegen elem közt látta magát, melyen már csak azért sem tudott uralkodni, mert nem ismerte, belső életösztöneit nem értette. Örömmel fogadták vala; azt rebesgették, hogy vagy 5000 megüresedett benificiuma van kiosztani való, s mindenki reménykedett. De e részben soha nem volt még pápa tartózkodóbb. Adorján tudni akarta, hogy kiről gondoskodik, kire bizza az állásokat: kicsinyes lelkiismeretességgel járt el ebben;[2]) számtalan várakozást meghiusitott. Pápaságának első végzése az volt, hogy az exspectantiákat, melyeket mindeddig egyházi

---

[1]) Sarpi P. Historia del concilio Tridentino cz. művének első könyvében (1629-iki kiad. 23 l.) a dolgok ezen állásának derék feltegetése találtatik, mely Chieregato diarió-jából van véve.

[2]) Ortiz Itinerarium c. 28. c. 39, a legnagyobb hitelt érdemli, ezt mondván: »cum provisiones et alia hujusmodi testis oculatus inspexerim.«

méltóságokra osztogattak, eltörölte; sőt a már eladottakat is visszavette. Nem csoda, hogy, midőn ezt a végzést Rómában kihirdette, tömérdek ellenséget szerzett magának. Eddigelé az udvarban a szólásnak és irásnak bizonyos szabadságát élvezték; ő annak is véget vetett.[1]) Hogy a pápai pénztár kimerültsége és a nőttön-növő szükség következtében néhány uj adót rótt ki, elviselhetetlennek találták ő tőle, a ki oly keveset költekezik. Általános elégedetlenség támadt. Jól érezte: vissza is hatott reá. Az olaszokban most már még kevésbbé bizott, mint eddig: az a két németalföldi, kiknek befolyást engedett, Enkefort és Hezius, amaz datariusa, emez titkára, az ügyekhez és az udvarhoz nem tudtak; magának se volt kellő áttekintése; de meg tanulmányozni is még mindegyre akart, nemcsak olvasni, hanem irni is; hozzáférni sem igen lehetett; a dolgokat hurzták, halasztották, vagy ügyetlenül intézték el.

Ez volt az oka, hogy a legfontosabb közügyekben semmi se történt. Felső-Olaszországban ujból megindult a háboru. Németországban ujra fellépett Luther. Rómában, melyet azonfölül a pestis is tizedelt, általános elégületlenség vett hatalmat a sziveken.

Adorján egy izben azt mondta: mennyit tesz, hogy micsoda korba esik a legjobb ember is! Helyzetének teljes érzete benne van ebben a fájdalmas felkiáltásban. Nem hiába vésték ugyanezt a római német templomban lévő emlékére.

---

[1]) Lettere di Negro: Capitolo del Berni:

E quando un segne il libero costume
Di sfogarsi scrivendo e di cantare,
Lo minaccia di far buttare in fiume.

Legalább nem lehet egyedül Adorján személyiségére vetni, ha az ő ideje eredményekben terméketlen maradt. A pápaságot nagy világbiró kényszerüségek vették körül, melyek az ügyekben jártasabb, a személyeket s eszközöket jobban ismerő férfiunak is sok gondot és dolgot adtak volna.

Valamennyi bibornok közül egy sem volt, a ki a pápaság kormányzására alkalmasabbnak, e teher viselésére rátermettebbnek látszott volna, mint Medici Gyula. Már Leo alatt kezében tartotta az ügyek jó részét. Még Adorján alatt is volt egynémi befolyása.[1]) Ezuttal nem szalasztotta el ujból a legfőbb méltóságot. VII. Kelemen nevet vett föl.

Nagy gonddal kikerülte az uj pápa azon bajos állapotokat, melyek két előde alatt mutatkoztak vala: Leónak pontatlanságait, pazarlásait és botránkoztató szokásait, nemkülönben azt az ellenkezést, melybe Adorján udvara irányaival került; minden szép csinján folyt; legalább ő rajta magán nem lehetett látni csak feddhetetlenséget és magamérséklést;[2]) a pontifikalis szertartásokat gondosan végezték, az audiencziákat reggeltől estig untalan megtartották, a tudományokat és művészeteket abban az irányban, melyben már meg voltak indulva, tovább is elősegítették. VII. Kelemen ritka tanultsággal birt. Épen olyan avatottan hozzá tudott szólani a mechanika és vizépitészet tárgyaihoz, mint philosophiai és theologiai kérdésekhez. Minden dologban rendkivüli éles elmét mutatott: keresztül látott a leg-

[1]) Relatione di Marco Foscari 1526 ezt mondja róla amaz időkre vonatkozólag: Stava con grandissima reputatione e governava il papato et havia piu zente a la sua audientia che il papa.

[2]) Vettori azt mondja, hogy 100 esztendeje nem volt ily jó ember pápa: non superbo, non simoniaco, non avaro, non libidinoso, sobrio nel victo, parco nel vestire, religioso, devoto.

nehezebb ügyeken s mindennek végére tudott menni: nálánál szóval nem győzte jobban senki. Leó alatt bölcs tanácsban és ovatos kivitelben senki sem érkezett vele.

Azonban csak vihar idején látszik meg az igazi kormányos. Ő a pápaságot, ha ezt csupán csak olasz fejedelemségnek tekintjük is, szörnyü aggasztó állapotban vette át.

A spanyolok legtöbbet tettek az egyházi állam kiterjesztésére és oltalmára; ők állították vissza Flórenczben a Mediciek uraságát. A pápákkal, a Medici-házzal való ezen szövetségben azután maguk is meggyarapodtak Olaszországban. VI. Sándor megnyitotta előttük Alsó-Olaszországot; Gyula Közép-Olaszországba vezette őket; a Mailandra Leóval közösen intézett támadás által urrá lettek a felsőben. Maga Kelemen is nagyban kezökre játszott. Van tőle egy instructió, melyet a spanyol udvarnál levő valamelyik követéhez intéz; abban elősorolja azokat a szolgálatokat, melyeket V. Károlynak s családjának tett vala. Ő vitte ki, hogy I. Ferencz az első bejövetelekor nem nyomult Nápoly ellen; ő általa lett meg, hogy Leó V. Károlynak császárrá választása ellen semmi akadályt nem gördített s azt a régi constitutiót, mely szerint nápolyi király ne lehessen egyszersmind császár is, eltörölte; a francziák minden igéretei daczára kieszközölte Leónak V. Károlylyal való szövetkezését Mailand visszafoglalására s e vállalattól sem hazája s barátjai vagyonát, sem saját személyét nem kimélte; VI. Adorjánnak ő szerezte meg a pápaságot, pedig akkor körülbelől egyre ment, akár Adorjánt, akár a császárt magát tegyék meg pápának.[1]) Nem kutatom, hogy X. Leó

[1]) Instructione al Card. reverendmo di Farnese, che fu poi Paulo III, quando andò legato all' Imperatore Carlo V doppo il sacco di Roma. A függelékben.

politikájában mennyi része van a tanácsadónak, mennyi a fejedelemnek: az bizonyos, hogy Medici bibornok mindig a császárral tartott. Még miután császárrá lett is, pénzzel, élelemmel s egyházi jövedelmek odaengedésével segitette a császári csapatokat: még egyszer részint az ő támogatásának köszönhették a győzedelmüket.

Ily szoros viszony állt fenn Kelemen és a spanyolok közt; de amint nem ritkán megesik, szövetségük eredményei tetemes bajokat hoztak napfényre.

A pápák előmozdították a spanyol hatalom gyarapodását, de tulajdonképi szándékuk az soha sem volt. Mailandot el akarták ütni a francziák kezéről, de nem akarták a spanyolokéra juttatni. Sőt épen azért folyt nem egy háború, hogy Mailand és Nápoly ne essék egy birtokos uralma alá;[1]) az, hogy a spanyolok már oly régóta urai Alsó-Olaszországnak, nap nap mellett jobban megfészkelték magukat Lombardiában, s hogy Sforza beiktatását halogatták, Rómában nagy türelmetlenséget és boszuságot okozott.

Kelemen maga is elégületlen volt: amaz instructiójából látni, hogy már bibornok korában se méltatták érdeme szerint; még most is csak keveset adtak rá, s épen az ő tanácsa ellenére határozták el a Marseille-re való támadást 1524-ben. Miniszterei — ők maguk mondják — az apostoli széknek mind nagyobb fitymálására voltak elkészülve: a spanyolokban nem láttak, csak uralomvágyat és durva gőgöt.[2])

---

[1]) Amaz instructióban világosan ez van: a pápa arra is, a mi nem volt tetszésére, késznek mutatta magát: purche lo stato di Milano restasse al duca, al quale effetto si erano fatte tutte lo guerre d'Italia.

[1]) M. Giberto datario a Don Michele di Silva. Lettere di principi I, 1976.

Mennyire ugy látszott, hogy Kelemen a dolgok eddigi meneténél és személyes állásánál fogva a kényszerüség és az akarat kötelékei által van hozzákapcsolva a spanyolokhoz! Most már száz meg száz ok késztette, hogy elátkozza azt a hatalmat, melyet alapítani segített, s épen azokkal álljon szembe, a kiket eddig pártolt és támogatott.

Minden politikai vállalat közül talán az a legnehezebb, hogy oly vonalat hagyjon el az ember, a melyen eddig mozgott, oly eredményeket tegyen semmivé, melyeket maga teremtett.

S mennyire ezen fordult meg most minden! Az olaszok mélyen érezték, hogy századokra szóló eldöntés előtt állanak. A nemzetet nagy közérzés izgatta. Én azt tartom, hogy az irodalmi-művészeti képzettségnek, mely más nemzetek alkotásain olyannyira túltett, volt ebben legtetemesebb része. Aztán a spanyolok dölyfe és kapzsisága is, vezéreké s közembereké egyaránt, már-már türhetetlenné vált. A megvetés és bosszu vegyüléke volt, a melylyel ezeket a jövevény félbarbár hatalmaskodókat tekintették. Még ugy álltak a dolgok, hogy tőlük talán meg lehetett szabadulni. De ugyancsak fontolóra kellett venni: ha nem az összes nemzeti erőkkel szállnak sikra, ha vesztenek, ugy oda vannak örökre.

Kivánnám ugyan, hogy e korszak fejlődését teljességében, a felzaklatott erők egész küzdelmét terjedelmesen adhatnám elő. Itt azonban annak csupán egy-egy főmozzanatát lehet érintenem.

Azzal kezdték, s ugy látszik, a dolog bölcsen volt kigondolva, hogy 1525-ben a császárnak legjobb tábornokát, a ki, való is, nagyon elégületlen volt, magukhoz hódítani igyekeztek. Mi is kellett volna egyéb, mint ha, a mint re-

mélték, a császártól a tábornokkal együtt azt a hadsereget is eltéríthetik, mely által Olaszországon uralkodott? Igéretekkel nem fösvénykedtek: sőt koronával is kecsegtették. De mily rossz volt a számitás! Mennyire hajótörést szenvedett a finomságára sokattartó okosság azon a kemény anyagon, melyhez ütközött! Ez a tábornok, Pescara, Olaszországban született ugyan, de spanyol vér volt: csak spanyolul beszélt; csak spanyol akart lenni; az olasz kulturából nem volt része; müveltségét a spanyol regényeknek köszönhette, melyek csak loyalitást és hűséget lehellnek. Egy nemzeti-olasz vállalatnak természeténél fogva ellene volt.[1]) Mihelyt megtették neki amaz ajánlatot, tudtára adta bajtársainak, tudtára a császárnak: csak arra használta fel, hogy az olaszokat kifürkészsze s minden szándékukat meghiusítsa.

De épen ennélfogva — mert hogy is ne oszlott volna el már most végkép a kölcsönös bizalom? — elkerülhetetlenné lett a császárral a döntő harcz.

1526 nyarán végre önerejükön látjuk az olaszokat cselekedni. A mailandiak immár felkelőben vannak a császáriak ellen. Egy velenczei és egy pápai had segítségökre nyomúl. Svajczi segedelem igérkezik; szövetség jön létre Franczíaországgal és Angliával. »Ezúttal,« igy szól VII. Kelemennek legbizodalmasabb minisztere, Giberto, »nem

---

[1]) Vettori vajmi kevés böcsületet hagy rajta. Era superbo oltre modo, invidioso, ingrato, avaro, venenoso e crudele, senza religione, senza humanità, nato proprio per distruggere d'Italia. Morone is azt mondta egyszer Guicciardinak, hogy nincs hitlenebb s gonoszabb ember Pescaránál (Hist. d'Italia XVI, 476), s mégis azt az ajánlatot tette neki. Nem azért hozom fel ezen itéleteket, mintha igazak volnának: csak azt tanusítják, hogy Pescara az olaszok irányában csak ellenséges indulatot s gyülöletet mutatott.

valami kicsinyes boszu, valami becsületbeli kérdés, egy egyes város forog fenn: — ez a háboru Olaszország felszabadulását, vagy örökös rabságát dönti el.« Nem kételkedett a szerencsés kimenetelről. »Az utódok irígykedni fognak, hogy nem a mi korunkban éltek, hogy nem érhettek meg ily nagy szerencsét, nem vehettek részt belőle.« Reményli, hogy nem szorulnak idegenekhez. »Magunké lesz a dicsőség, s a gyümölcs annál édesebb.«[1])

E gondolatokkal és reményekkel kezdte meg Kelemen a háborút a spanyolok ellen.[2]) Ez volt a legmerészebb, legnagyobbszerű, legszerencsétlenebb, legkárhozatosabb gondolatja.

Az állam és az egyház dolgai a legszorosabban egymásba vannak fonódva. A pápa, ugy látszik, teljességgel szem elől tévesztette a német mozgalmakat. Ezekben mutatkozott az első visszahatás.

Abban a pillanatban, hogy VII. Kelemen csapatai előnyomultak Felső-Olaszországban, 1526 júliusában, ült össze Speyerben a birodalmi gyűlés, hogy az egyházi versengések iránt definitiv határozatot hozzon. Hogy a császári párt, hogy ausztriai Ferdinánd, a ki a császár képe volt, abban a pillanatban, midőn túl az alpokon a pápa által a legkomolyabban meg voltak támadva — Ferdinánd maga szemet vetett Mailandra — az alpokon innen valami nagyon törődtek volna a pápai hatalom fenntartásával, homlokegyenest ellenkezik a dolgok természetével. Ha mi szándék ez iránt lett volna, vagy nyilatkozat történt volna

[1]) G. M. Giberto al vescovo di Veruli. Lettere di principi I, p. 192 a.

[2]) Foscari ezt mondja: Quello fa a presente di voler far lega con Francia, fa per ben suo e d'Italia, non perchè ama Francesi.

is [1]) azelőtt, a nyilt háború, melybe keveredtek a pápával, minden ő rája való tekintetnek végét vetette. Soha se nyilatkoztak a városok szabadabban; soha se sürgették a fejedelmek komolyabban sérelmeik orvoslását: oly javaslat történt, hogy inkább égettessenek meg az uj szabályrendeleteket tartó könyvek, s csak a szent irást vegyék alapúl; ha némi ellenkezés jelentkezett is, soha önállóbb véghatározat nem ment végbe. Ferdinánd egy oly birodalmi végzésnek írt alá, melynélfogva a rendeknek szabadjokra hagyatott, hogy a vallás dolgaiban ugy tegyenek, a mint kiki Isten és a császár előtt megfelelhet, azaz saját belátásuk szerint járjanak el. Oly végzés, melyben a pápáról csak egyszer sincs említés, mely a tulajdonképi reformatió kezdetének, Németországban egy uj egyház megalapításának tekinthető. Szászországban, Hessenben, s a szomszédos tartományokban tétovázás nélkül hozzáfogtak ehhez a munkához. A birodalomban a protestans pártnak törvényszerü létele főkép az 1526-iki speieri végzésen alapszik.

Kimondhatjuk, hogy Németország hangulata Olaszországra nézve is döntővé lett. Nemhogy az olaszok valamennyien lelkesedtek volna nagy vállalatukért, de még azok közt, a kik benne résztvettek, sem volt egyetértés. A pápa bármily szellemes, bármily olasz érzületű volt is, még sem volt oly férfiú, minőt a sors megkiván, hogy uralkodhassék rajta. Éles elméje néha szinte ártalmára volt. Ugy látszik, kelletinél jobban tudta, hogy ő a gyöngébbik; előtte lebegett minden lehetőség, minden veszedelem, s megzava-

[1]) A császár instructiói, melyek kissé megdöbbentették a protestansokat, 1526 márcziusából valók, oly időből, midőn a pápa még nem szövetkezett volt Franczia országgal.

rodott. Van oly praktikus leleményesség, mely a dolgokban az egyszerűt megsejti, a lehetségest vagy hasznost bizton megragadja. Ő ilyennek hijával volt.[1]) A legfontosabb pillanatokban habozott, tétovázott, pénztakarításra gondolt. Minthogy pedig szövetségesei se váltották be szavukat, a remélt sikerek majd egészen elmaradtak, s még mindig tartották magukat Lombardiában a császáriak, — midőn 1526 novemberében Frundsberg György egy tetemes gyaloghaddal átkelt az alpokon, hogy ezt a harczot bevégezze. Mindannyian Lutherpártiak voltak, ő és emberei. Azért jöttek, hogy a császárért boszút álljanak a pápán. Ennek hitszegése az oka — igy adták elibök — minden bajnak és veszedelemnek, a keresztyénség folytonos háborújának s az ozmánok szerencséjének, kik épen akkoriban győzték le Magyarországot. »Menjek csak Rómába,« igy szólt Frundsberg, »felakasztatom a pápát.«

Aggodalommal látni, a mint a zivatar felkél, elfogja az égalját s közelebb huzódik. Azt a Rómát, mely tele van, hagyján, bűnnel, de nem kevesebb nemes törekvéssel, szellemmel és miveltséggel, mely felülmulhatatlan művekkel ékeskedik, minőket a világ azóta se hozott létre, oly gazdagsággal, melyen a szellem nemes bélyeget hagyott, s mely éltetőn hat mind tovább, ezt a Rómát végső romlás fenyegeti. A mint a császáriak tömegei összeverődtek, széthímlettek előlük az olasz csapatok: az egyetlenegy hadsereg, mely még van, távolról követi őket. A császár, a ki a sere-

[1]) Soriano Relatione di 1533 benne: »core frigidissimo«-t talál: »el quale fa le Beatme S. esser dotata di non vulgar timiditȧ, non dirò pusillanimitȧ. Il che pero parmi avere trovate comunemente in la natura fiorentina. Questa timiditȧ causa che S. Sȧ molto irresoluta.«

get már régóta nem fizethette, akarva sem tudja más irányba fordítani. A császári zászlók alatt nyomúl előre; de a saját szilaj ösztöne után indul. A pápa még remél, alkudoz, enged, egyezkedik; de az egyetlen egy módot, a mely megmenthetné, — a sereget pénzzel elégíteni ki, a mit, ugy véli, követelhet — nem akarja, vagy nem tudja megragadni. De majd legalább azokkal a fegyverekkel, melyekkel birnak, ellent fognak-e állani az ellenségnek? Négy ezer ember elegendő lett volna a toscanai szorosok elzárására; de erre csak kisérlet se történt. Rómának lehetett vagy 30,000 fegyverfogható férfia; sokan látták közülök a háborút: karddal jártak oldalukon, egymással huzalkodtak s merész dolgokra vetették fejöket. De hogy az ellenségnek, a ki bizonyos pusztulást hozott, ellentálljanak, arra soha sem lehetett a városból több embert összegyüjteni 500-nál. Az első támadás leverte a pápát és hatalmát. 1527. május 6-ikán, két órával naplemente előtt, nyomultak be a császáriak Rómába. Az öreg Frundsberg nem volt már velök; midőn egyszer egy zenebona alkalmával nem tapasztalta a szokott engedelmességet, szélütés érte s betegen visszamaradt; Bourbon, a ki idáig vezette a sereget, az ostromlétrák első felállításakor életét vesztette; vezér nem fékezvén és mérsékelvén, elözönlötte a várost a vérszomjas, hosszu nélkülözésekben megedzett s mesterségétől elszilajodott katona. Sohase esett dúsabb zsákmány erőszakosabb csapat kezébe; sohase volt még hosszabban tartó, véresebb fosztogatás.[1]) Róma

[1]) Vettori: La uccisione non fu molta, perche rari si uccidono quelli che non si vogliono difendere; ma la preda fu inestimabile in danari contanti, di gioie, d'oro e d'argento lavorato, di vestiti, d'arazzi, paramenti di casa, mercantie d'ogni sorte e di taglie. Szerinte nem a pápa a szerencsétlenség oka; a lakosokon múlt, kik: superbi, avari,

fénye betölti a 16-ik század elejét, mely az emberi szellemi müveltségnek bámulatra méltó korszakát jelöli; evvel a nappal ért ez véget.

Ekképpen a pápa, a ki Olaszországot akarta felszabadítani, az angyalvárban ostrom alatt s fogoly gyanánt látta magát. Elmondhatjuk: ezzel a csapással a spanyolok túlsulya Olaszországban változhatatlanul meg volt alapítva.

A franciáknak egy uj támadása, bár kezdetben sokat igért, végre is egészen balul ütött ki: kénytelen-kelletlen le kellett mondaniok minden olaszországi igényeikről.

Nem kisebb fontosságu lett egy más esemény. Még mielőtt Róma elfoglaltatott volna, midőn még csak azt látták, hogy Bourbon affelé veszi utját, Florenczben a Mediciek ellenségei, élvén a pillanat zürzavarával, ujból elkergették a pápa családját. Csaknem jobban zokon esett a pápának szülő városának elpártolása, mint Róma bevétele. Csudával látták, hogy oly sulyos bántalmak után is ujra a császáriakkal kötelőzködik. Az volt az oka, hogy a spanyolok segitségében látta az egyedüli módot rokonainak, pártjának Florenczbe való visszavitelére. Jobbnak tartotta, hogy a császár túlhatalmát türje, mint saját lázongóinak rakonczátlanságát. Minél rosszabbra fordult a franciák dolga, annál inkább közeledett a spanyolokhoz. Midőn aztán azok tönkreverettek, emezekkel egyességre lépett Barcelonában; annyira megmásolta a politikáját, hogy ugyanazt a sereget, mely Rómát szeme láttára elfoglalta s őt oly sokáig ostrom alatt tartotta, a mely csak felfrissittetett s megujít-

---

homicidi, invidiosi, libidinosi e simulatori voltak: ily lakosság nem tarthatja magát.

tatott, immár most ő maga használta arra, hogy szülővárosát ismét hatalma alá hajtsa.

Ezóta Károly hatalmasabb volt Olaszországban, mint sok század óta akármely más császár. A koronának, melyet Bolognában tétetett fejére, végre ismét teljes jelentősége vala. Mailand lassanként épen ugy meghódolt neki, mint Nápoly; Toscánára, épen azért, mert Florenczben visszaállította a Mediciek uralmát, mind éltig közvetlen befolyása volt; a többi hozzácsatlakozott, vagy beadta a derekát: Spanyolország és Németország egyesitett erejével, a déli tenger és az Alpok felől diadalmas fegyverrel s a császárság jogaival tartotta hódoltságban Olaszországot.

Ide vitt az olasz háborúk menete. Ettől fogva nem szüntek meg az idegen nemzetek Olaszországban uralkodni. Lássuk még, mikép fejlődtek a vallásos versengések, melyek oly szorosan összefüggenek a politikaiakkal.

Ha már belenyugodott a pápa abba, hogy a spanyolokat oly hatalomban lássa maga körül, legalább azt remélte, hogy ez a hatalmas császár, a kit katholikusnak s jámbornak festettek előtte, majd visszaszerzi az ő tekintélyét Németországban. Már a barcelonai békének egy czikkelye szólt erről. A császár igéretet tett, hogy tőle telhetőleg munkálni fog a protestansok reductióján. Erre, ugy látszik, el is volt tökélve. A protestans követeknek, kik Olaszországban fölkeresték, igen kegytelen választ adott. Németországba 1530-ban történt utazásához a curiának egyes tagjai, kivált a melléje adott legatus, Campeggi bibornok, vérmes és hazánkra nézve szörnyen veszedelmes terveket fűztek.

Birunk tőle egy javaslatot, melyet a császárnak az augsburgi birodalmi gyülés idején nyujtott be, s melyben ki vannak fejezve ama tervek. Kelletlenül teszem, de az igazság úgy kivánja, hogy szóljak róla egynehány szót.

Campeggi bibornok nem érte be azzal, hogy a vallási zavarokról panaszolkodjék; különösen felhivta a figyelmet a politikai következményekre, hogy a birodalmi városokban a reformatio által tönkre ment a nemesség, hogy egyházi, de világi fejedelem sem talál már igazi engedelmességet; sőt a császár felségével sem törődnek többé. Elmondja aztán, hogy mi módon lehetne tenni a bajról.

Eszközeinek nem valami mélyen rejlik a titka. Nincs egyébre szükség — úgy véli, — mint hogy a császár és a jóérzelmü fejedelmek közt frigy köttessék; azután meg kell próbálni az ellenséges indulatuaknak igérettel vagy fenyegetéssel megtérítését: de hátha megkötik magukat? Jogunk van »ezt a mérges plántát tüzzel-vassal elpusztítani.« [1]) Fődolog az, hogy javaikat elkobozzuk, mind a világiakat, mind az egyháziakat, Németországban mint Magyarországban és Csehországban. Mert eretnekek ellen ez jogos. Ha aztán már hatalmat vettünk rajtok, akkor szent inquisitorokat kell behozni, kik felfűttetik a maradványaikat, s velük úgy elbánnak, mint Spanyolországban a marranokkal történik. Azonfelül majd kiátkozzuk a vittenbergi egyetemet s azokat, kik ott tanultak, császári és pápai kegyekre méltatlanoknak nyilatkoztatjuk; az eretnekek könyveit elégetjük, a kilépett szerzeteseket klastromaikba visszaküld-

[1]) Se alcuni ve ne fossero, che dio nol voglia, li quali obstinatamente perseverassero in questa diabolica via, quella (S. M.) potrà mettere la mano al ferro et al foco et radititus extirpare questa mala venenosa pianta.«

jük, egy udvarban se türünk tévelygőt. Mindenekelőtt azonban bátor executióra van szükség. »Ha felséged«, ugymond a legátus, »csupán a főbbekbe köt is, tőlük tetemes somma pénzt csikarhat ki, a mi ugyis nagyon elkél a törökök ellen.«

Igy hangzik ez a tervezet[1]): ezek az elvei. Mennyire elnyomást, vért és rablást lehell itt minden szó! Nem csudálkozhatni, ha Németországban attól a császártól, a ki ily kisérettel jelent meg, a legiszonyubbra voltak elkészülve s a protestansok az önvédelemnek, melyre joguk volt, a módjáról tanakodtak.

Szerencsére máskép álltak az ügyek, semhogy oly vállalat megkisértésétől tartani lehetett volna.

Akkora hatalommal korántsem birt a császár, hogy ezt kivihette volna. Erazmus akkor mindjárt meggyőzőleg ki is mutatta.

De ha birt volna is, bajosan lett volna meg benne hozzá az akarat.

Ő természeténél fogva inkább jóindulatú, ovatos, fontolgató és lassú volt, mint az ellenkező. Minél jobban szemügyre vette ezeket a versengéseket, annál inkább érintették saját lelkének egy erét. Már a birodalmi gyülésnek kihirdetése is ugy hangzott, hogy a különböző véleményeket meg kivánja hallgatni, gondolóra venni s egy egységes keresztyéni igazságra hozni: amaz erőszakos szándékok eszében se forogtak.

Még a ki az emberi érzület tisztaságán kételkedni

---

[1]) Ily tervezetet instructiónak mertek nevezni: Instructio data Caesari a reverendmo Campeggio in dicta Augustana 1530. Találtam pedig ezt az oklevelet egy római könyvtárban. Hogy az irás egykorú, minden kétségen fölül van.

szokott, se tagadhatja ezt: Károlynak nem vált volna javára, ha erőszakkal él.

Ő, a császár, pápai decretumok végrehajtójává tegye-e magát? A pápának, még pedig nemcsak az akkorinak, hanem minden következendőnek alávesse-e azokat az ellenségeket, melyekkel annak leginkább meg kellett gyülni a bajának? Erre nézve a pápai hatalom barátsága felől korán se volt eléggé biztos.

Sőt inkább a viszonyokban keresetlen, természetes haszon kinálkozott számára, melyhez csak hozzá kellett nyúlnia, hogy az eddiginél még feltétlenebb superioritásra tegyen szert.

Joggal-e, nem-e, nem vitatom: elég az hozzá, általános volt a vélemény, hogy csak egy egyházi gyülés lenne képes ily nagy versengések megszüntetésére. Azért is tartották meg hitelüket a zsinatok, mert a pápák természetes ellenszenvvel viseltettek irántuk: minden oppositio eleitől fogva ezt hangoztatta. 1530-ban Károly komolyan foglalkozott ezzel a gondolattal. Megigérte, hogy egy megszabott rövid időre zsinatot hivat egybe.

Ha a fejedelmek a pápai székkel való bonyodalmaikban már régóta semmit sem óhajtattak jobban, mint egyházi támasztékot, ugy Károly egy ily körülmények közt egybegyült zsinatban a leghatalmasabb szövetségesre talált. Az ő indítására gyülne az össze, az ő befolyása alatt tartatnék; ő neki kellene a határozatait végrehajtani. Kétfelé indulnának ezek: épen úgy illetnék a pápát, mint ellenfeleit: a főben és tagokban való reformatiónak régi gondolata teljesedésbe menne; mily túlsulyt fogna ez a világi hatalomnak, de kivált a császárnak szerezni!

Okos, többet mondok, elkerülhetetlen dolog volt ez; de egyuttal az ő nagy érdeke is igy hozta magával.

Ellenben a pápát és udvarát mi sem ejthette volna nagyobb aggodalomba. Azt találom, hogy egy zsinatnak legelső komoly említésekor az udvar valamennyi vásárolható hivatalainak ára jóval megcsökkent. [1]) Látni való, mily veszedelem rejlett ebben az akkori összes állapotokra nézve.

De VII. Kelement azonkivül személyes tekintetek is indították: hogy nem volt törvényes származásu, hogy nem egészen igaz uton jutott a legfőbb méltóságra s személyes czélok vitték rá, hogy hazája ellen az egyház erejével költséges háborut viseljen, oly dolgok, melyek egy pápának nagyon is rovására esnek, mindez méltó félelemmel töltötte el: a zsinatnak csak említését is — ugymond Soriano — gondosan kerülte Kelemen.

Ámbár a javaslatot nem vetette el egyenesen, — már a pápai szék becsülete sem engedte volna, — elgondolhatni, mily szivvel fogadta.

Igen is, ő enged; alkalmazkodik; de a legerősebben kifejti az ellenokokat is: mindazon nehézséget és veszedelmet, mely egy zsinattal járna, a legelevenebben adja elő: az eredményt szerfölött kétségesnek találja. [2]) Azután minden egyéb fejedelmek közremüködését, a protestansok megelőző alávetését teszi feltétellé, mely a pápai tan rend-

[1]) Lettera anonima all' arcivescovo Pimpinello (Lettere di principi III. 5.) Gli ufficii solo con la fama del concilio sono inviliti tanto che non se ne trovano danari. Látom, Pallavicini is idézi ezt a levelet III. 7. 1.; de nem tudom, hogy mikép tulajdonithatja Sangának.

[2]) P. all' imperatore: di man propria di papa Clemente. Lettere di principi II. 197: Al contrario nessun (rimedio) è piu pericoloso e per partorir maggiori mali (del concilio) quando non concorrono le debite circonstanze.

szerének nagyon megfelel ugyan, de a viszonyok állásában semmiképen se teljesíthető. Hogy is lehetett volna tőle elvárni, hogy a császár megszabta idő alatt ne csak szinre és demonstratiókkal, hanem komolyan és eltökélten fogja a dolgot? Sokszor szemére lobbantotta Károly, hogy ez az ő húzódozása az oka minden jövendő bajnak. Kétségkivül azt remélte, hogy a felette lebegő kényszerűséget még kikerülheti.

De az hatalmasan tartotta őt. Midőn Károly 1533-ban ismét Olaszországba ment, még annak, a mit Németországban látott és tervezett, hatása alatt, élő szóval sürgette — a pápával congressust tartott Bolognában — és új élénkséggel a zsinatot, melyet irásban oly sokszor követelt vala. A különböző vélemények közvetlenül találkoztak: a pápa megmaradt föltételei mellett: a császár elébe adta a teljesítésök lehetetlenségét. Nem tudtak megegyesülni. Az ez ügyben kibocsátott brevék még bizonyos eltérést is mutatnak. Némelyikében jobban közeledett a pápa a császár véleményéhez, mint másikában.[1]) De bárhogy állt is a dolog, új nyilatkozatra kellett elszánnia magát. Ha nem

[1]) A bolognai értekeződésekre nézve Pallavicininak egyik legjobb fejezetében, lib. III, c. XII, jó tudósítást találunk, mely a vatikáni archivumból van véve. Érinti ama különbözőséget s azt mondja, hogy az világos alkudozáson alapszik. Csakugyan a katholikus rendekhez intézett irásban Rainaldusnál XX, 659, Hortledernél I, XV, többszörösen az általános részvétel föltételére akadunk: a pápa megigéri, hogy fáradozásai eredményéről hírt ád; ellenben azon pontokban, melyeket protestánsok terjesztettek elő, az 5-ik czikkelyben ez van: quod si forsan aliqui principes velint tam pio negotio deesse, nihilominus Summus D^s n^r procedet cum saniori parte consentiente. Úgy látszik, Pallavicini ezt a különbözőséget érti, noha még egy másik eltérésről is említést tesz.

akart egészen vak lenni, biztosra vehette, hogy a Spanyolországba távozott császár visszatértekor majd nem lehet többé puszta szóval elütni a dolgot, — hogy az a veszedelem, melytől rettegett, s melyet egy ily körülmények közt összegyülendő zsinat csakugyan magában is rejtett a római székre nézve, rája fog zúdulni.

Oly helyzet vala ez, melyben egy bárminemü hatalom tulajdonosa menthető, ha netán valami vakmerőségre szánja is magát a saját biztosítása végett. A császár politikailag már oly túlhatalmas volt. Ha ebbe belenyugodott is a pápa, gyakorta kellett éreznie, hogy mire jutott. Hogy V. Károly az egyház régi viszálkodásait Ferrarával emennek javára döntötte el, az mélyen sértette őt: de elnyögte; csak barátai előtt panaszolkodott. De mennyivel nyomasztóbb lenne, ha már most ez a fejedelem, kitől a protestánsok haladéktalan alávetését remélte volna az ember, a helyett a kitört versengések alapján még egyházi túlsúlyra is vergődnék, a mi már századok óta nem történt, ha a római széknek egyházi tekintélyét is fenyegetné! Megérje-e Kelemen, hogy mindenestül annak keze közé kerüljön s jótetszésétől kelljen függnie?

Még Bolognában elhatározta magát. I. Ferencz már többízben szövetkezéssel és vérrokonsággal kinálta meg a pápát. Kelemen mindannyiszor visszautasította. Mostani szorultságában azonban beleegyezett. Határozottan azt állítják, hogy az igazi oka annak, hogy Kelemen ismét szóba állt a franczia királylyal, a zsinat szorgalmazása volt. [1])

---

[1]) Soriano Relatione 1535. Il papa andò a Bologna contra sua voglia e quasi sforzato, come di buon logo ho inteso, e fu assai di cio evidente segno che S. Sª consumò di giorni cento in tale viaggio il

A mit ez a pápa tiszta politikai czélok kedvéért tán soha se próbált volna meg ismét, hogy t. i. a két nagy hatalom egyensúlyát helyreállítsa s nekik egyenlőképen kedvezzen, arra a fenyegető egyházi veszedelmek tekintetéből eltökélte magát.

Nem sokkal azután össze is jött Kelemen I. Ferenczczel, még pedig Marseille-ben, hol a legszorosabb frigy köttetett. Valamint a pápa régebben a florenczi veszedelmek idején avval erősítette meg a császárral való barátságát, hogy annak természetes leányával összeházasította az egyik unokaöcscsét, úgy most az egyházi szorongattatások közt az I. Ferenczczel kötött szövetséget Medici Katalin fiatal hugának a király második fiával való összeadásával pecsételte meg. Akkoriban a franczziáktól s ezeknek Florenczre közvetett befolyásától, most a császártól s ennek egy egyházi gyülés esetére kinyilvánítandó intentióitól kellett tartania.

Most aztán nem is erőlködött többé, hogy czélját eltitkolja. Van tőle egy I. Ferdinándhoz szóló levél, melyben kinyilatkoztatja, hogy abbeli fáradozása, hogy valamennyi keresztény fejedelemnek a zsinatban részvételét kieszközölje, nem sikerült: I. Ferencz király, a kivel beszélt, a jelen időt ily gyülésre nem tartja alkalmasnak, s nem is állott rá: ő, a pápa azonban még mindig reméli, hogy a keresztény fejedelmeket más idő kedvezőbb hangulatban fogja találni. [1])

quale potea far in sei dì. Considerando dunque Clemente questi tali casi suoi e per dire cosi la servitù nella quale egli si trovava per la materia del concilio, la quale Cesare non lasciava di stimolare, comiciò a rendersi piu facile al christianissimo. E quivi si trattò l'andata di Marsilia et insieme la pratica del matrimonio, essendo gia la nipote nobile et habile. Azelőtt a származását és korát mentségeinek örvül használta volna.

[1]) Márczius 20. 1534. Pallavicini III, XVI, 3.

Nem értem, hogymikép uralkodhatik kétség VII. Kelemen szándékai felől. Még utolsó levelében is Németország katholikus fejedelmeihez, ismételte az általános részvevés föltételét: azzal, hogy most ily részvevés kivihetetlenségét emlegeti, kétségtelenül azt bizonyítja, hogy előbbi nyilatkozatának eleget tenni vonakodik.[1]) Francziaországgal való összeköttetése ehhez bátorságot adott és ürügyet szolgáltatott neki. Én sehogy el nem hihetem, hogy a zsinat ő alatta valaha létre jöhetett volna.

Azonban nem egyedüli következménye volt ez ama szövetségnek. Nyomban fejlődött egy másik is, még pedig váratlanul, mely főkép mi ránk németekre nézve bir kiváló fontossággal.

Nagyon sajátságos volt mindjárt a combinatió, melyet az az egyházi és világi érdekek egybefűzése mellett támasztott. I. Ferencz akkoriban a legjobb egyetértésben volt a protestánsokkal; az által tehát, hogy most egyszersmind a pápával is oly szorosan szövetkezett, protestánsokat és pápát úgyszólván egy rendszerbe egyesített.

S itt megösmerjük, hogy mily politikai erővel birt az az állás, melyet a protestánsok elfoglaltak. A császárnak nem lehetett szándékában, hogy őket csak alávesse megint a pápának; sőt mozgalmukat arra használta, hogy a pápát vele folyton nyugtalanítsa. Lassankint az is kiviláglott, hogy a pápának se lett volna inye szerint, hogy kegyelemre megadják magokat a császárnak; sőt nem épen szándéktalan volt VII. Kelemennek velök való összeköttetése sem: oppositiójokkal a császárnak ád dolgot, azt reménylette.

---

[1]) Soriano. La Serta Vra dunque in materia del concilio può esser certissima che dal canto di Clemente fo fuggita con tutti li mezzi e con tutte le vie.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Már akkorjában említették, hogy a franczia király elhitette a pápával, hogy a legelőkelőbb protestáns fejedelmek tőle függenek; reményt is nyujtott neki, hogy ráveszi őket, hogy a zsinatról lemondjanak.[1]) Azonban, ha nem nagyon csalódunk, ezek az összeköttetések még tovább mentek. Nem sokkal a pápával való találkozás után I. Ferencz hesseni Fülöp tartománygróffal is összejött. Szövetkeztek a végett, hogy a württembergi herczeget, a kit akkoriban elűzött volt az ausztriai ház, tartományába visszaiktatják. I. Ferencz pénzsegedelemre kötelezte magát. Erre kurta hadjáratban s meglepő gyorsasággal hajtotta végre hesseni Fülöp a vállalatot. Bizonyos, hogy az osztrák örökös tartományokba is be kellett volna törnie[2]): általános volt a vélekedés, hogy a király egyszer német részről is meg akarja támadtatni Mailandot.[3])

Még mélyebben beleláttat a dologba Marino Giustinian, akkori velenczei követ Francziaországban. Ő egyenesen azt bizonyozza, hogy ezt a német mozgalmat Kelemen és Ferencz Marseilleben főzték vala ki; hozzá teszi, hogy épen nem esett a terven kivül, ezeket a csapatokat Olaszországba

---

[1]) Sarpi: Historia del concilio Tridentino lib. I, p. 68. Nem mindent, a mit Sarpi mond, de annak tetemes részét megerősiti Soriano. Ez a követ igy szól: avenda fatto credere a Clemente che da S. M. Ch^ma^ dipendessero quelli S^ri^ principalissimi e capi della fattione lutherana — si che almeno si fuggisse il concilio. — Csak ennyit bátorkodtam állitani.

[2]) Francziaországba inditott követeinek instructiójában, 1532. aug., (Rommel Urkundenbuch 61) mentegetődzik »dass wir nit furtzugen, den Kőnig in seinen Erblanden anzugreifen.«

[3]) Jovius Historiae sui temporis, lib. XXXII, p. 129; Paruta Storia Venez. p. 389.

juttatni: alattomban a pápa segédkezet nyujtott volna.[1]) Nem lehet ezt az állítást, bármily biztosan van is kimondva, hirtelenkedve hiteles ténynek tekinteni; még egyéb bizonyitékok kellenének; de, ha nem fogadjuk is el, tagadhatatlanúl egy igen nevezetes jelenség tünik elénk. Ki sejtette volna? Azon pillanatban, hogy a pápa és a protestánsok egymásra engesztelhetetlen gyülölséggel agyarkodnak, hogy egymás ellen egyházi hadat viselnek, mely két félre szakasztja a világot, másfelől egyforma politikai érdekek által vannak szövetkezve.

De ha az előtt, az olasz ügyek ziláltságában, semmi sem volt a pápára kárhozatosabb, mint az a kétszínű túlsá-

---

[1]) Relatione del clarissimo M. Marino Giustinian el K[r] venuto d'ambasciator al christianissimo re di Francia del 1535. (Archivio Venez.) Francesco fece l'aboccamento di Marsilia con Clemente, nel qual vedendo loro che Cesare stava fermo — conchiusero il movimento delle armi in Germania sotto pretesto di voler metter il duca di Virtenberg in casa: nel quale se Iddio non avesse posto la mano con il mezzo di Cesare, il quale all' improviso e con gran prestezza senza saputa del X[mo] con la restitution del ducato di Virtenberg fece la pace, tutte quelle genti venivano in Italia sotto il favor secreto di Clemente. E felől, azt hiszem, még majd pontosabb tudósitások kerülnek elő. Sorianóban még ez van: Di tutti li desiderii (del re) s'accomodò Clemente con parole tali che lo facevano credere, S. S. esser disposta in tutto alle suc voglie, senza pero far provisione alcuna in scrittura. Hogy egy olasz vállalatról volt szó, nem tagadhatni. A pápa azt állitotta, hogy nem egyezett bele — non avere bisogno di moto in Italia. A király azt mondta neki, hogy maradjon veszteg: con le mani accorte nelle maniche. Jóformán a francziák azt állitották, a mit az olaszok tagadtak, úgy hogy a francziaországi követ positivabb, mint a római. Ha azonban azt mondta a pápa, hogy Olaszországban nincs szüksége mozgalomra, nyilvánvaló, hogy ez egy németországbeli mozgalmat korántsem rekeszt ki.

gos finom politika, melyet követett, úgy ezek a rendszabályok az egyházi téren még keserűbb gyümölcsöket termettek számára.

Ferdinánd király, fenyegetve lévén örökös tartományaiban, nagy sietve megkötötte a kadani békét, melyben Würtembergről lemondott, sőt magával a tartománygróffal szorosabb viszonyba lépett. Ezek voltak hesseni Fülöpnek legboldogabb napjai. Az, hogy egy elkergetett német fejedelmet hatalmas karral visszasegített az igazába, őt a birodalomnak egyik legtekintélyesebb nagyjává tette. Ezzel azonban még egy másik nagy sikert is kivívott. Ez a béke egyszersmind a vallási viszálkodások iránt is mélyreható határozatot foglalt magában. A kamarai törvényszék arra utasíttatott, hogy az elkobzott egyházi javakra nézve továbbá semmi panaszt fel ne vegyen.

Nem tudom, vajjon bármily más egyes esemény a protestáns névnek Németországban való tulsúlyára nézve hatott-e oly döntőleg, mint ez a hesseni vállalat. A kamarai törvényszéknek amaz utasításában az uj pártnak oly jogi biztosítéka foglaltatik, a mely rendkivüli fontosságu. A hatás nem is maradt el sokáig. A kadani békét, azt hiszem, olybá tarthatjuk, mint egy protestáns hatalom emelkedésének második nagy korszakát Németországon. Miután az egy darabig csekély haladást tett, ujra neki vette magát, s nagyszerű gyarapodásnak örvendett. Würtemberg, melyet elfoglaltak, menten reformáltatott. Nyomdokába léptek csakhamar a dán és pomerán német provinciák, Brandenburg határszél, a szász másod ág, a braunschweigi egyik ág és Pfalz. Egynehány év mulva az egyház reformatiója az egész alsó Németországon elterjedt, a felsőben pedig mindenkorra gyökeret vert.

És ily vállalatról, a mely ide vitt, a mely a megkezdődött szakadást oly véghetetlenül előmozdította, tudott Kelemen pápa, tán jóvá is hagyta.

A pápaság mindenképen fonák, tarthatatlan helyzetben volt. Az ő világi czéljai benne magában hanyatlást idéztek elő, a melyből számtalan ellenfele és pártosa támadt; de azoknak folytatása, az egyházi és világi érdekek további egybefűzése végkép tönkretette.

Az angol schisma is még lényegesen ettől függ.

Nagyon nevezetes dolog, hogy VIII. Henrik, bármily ellenségesen nyilatkozott is Luther ellen, bármily szoros szövetkezésben volt is a római székkel, mind a mellett az első véleményeltérésnél tisztán politikai ügyekben, már 1525. elején egyházi ujításokkal fenyegette a római széket.[1]) Akkoriban, igaz, mindent elsimítottak; a király egy követ fútt a pápával a császár ellen; midőn Kelemen kastélyába rekesztve, mindenkitől el volt hagyva, VIII. Henrik módot lelt a támogatására; ennélfogva Kelemen személye szerint talán egy fejedelemhez sem hajolt inkább, mint ő hozzá.[2]) Azóta azonban megindult a királynak válási ügye. Tagadhatatlan, hogy a pápa még 1528-ban annak kedvező elintézését ha nem is megigérte, de lehetségesnek tüntette fel. »mihelyest a németek és a spanyolok Olaszországból ki lesz-

---

[1]) Wolsey fenyegetőleg irta, »che ogni provincia doventarà Lutherana«, oly nyilatkozat, mely a Rómától elszakadás első jelenségének vehető az angol államhatalomban. (L. Giberto a i nuntii d'Inghilterra: Lettere di principi I, p. 147.)

[2]) Contarini Relatione di 1530. ezt határozottan erősiti. Soriano is igy szól 1533: Anglia S. Santità ama et era conjunctissimo prima. A királynak váló szándékát egyenesen »pazziá«-nak nyilatkoztatja.

nek űzve«. [1]) Ennek, a mint tudjuk, az ellenkezője következett be. A császáriak csak most vetették meg igazán a lábukat: láttuk, hogy Kelemen mily szoros szövetségben állott velök: a körülményeknek ily megváltoztával nem teljesíthette be azt a reményt, a melyet különben is csak futólag érintett vala. [2]) Alig volt megkötve a barcelonai béke, a pört Rómába tette át. A nő, a kitől Henrik válni akart, a császár nagynénje volt; egy előbbi pápa ezt a házasságot határozottan helybenhagyta volt; már most, mihelyest az ügy egyszer a curia törvényszékei előtt a pör utjára bocsájtatott, kivált a császáriak folytonos befolyása alatt, hogy lehetett volna az eldöntés kétséges? Erre aztán Henrik menten a már az előtt szemre vett ösvényre tért. A fő dologban, a dogmában, kétségkivül katholikus gondolkodásu volt és maradt; de ez az ügy, melyet Rómában oly nyilván politikai tekintetekkel hoztak kapcsolatba, már most benne mind elevenebb oppositiót keltett a pápaság világi hatalma ellen. Minden lépésre, mely Rómában az ő kárára történt,

---

[1]) Orvieto Knight doctor depescheiből (1528. jan. 1- és 9-ről): Herbert Life of Henry VIII, p. 218.

[2]) Az egész helyzet kiviláglik Sanga pápai titkárnak Campeggihez, Viterbo 1528. sept. 2., intézett levelének következő helyéből, mely levél akkor költ, midőn a nápolyi vállalat dugába dült (mely eredményről meg is emlékezik) és Campeggi indulóban volt Angliába. Come vostra Sign. Rev^ma sa, tenendosi N. Signore obligatissimo come fa a quel Seren^mo re, nessuna cosa è sì grande della quale non desideri compiacerli, ma bisogna ancora che sua Beatitudine, vedendo l'imperatore vittorioso e sperando in questa vittorian on trovarlo alieno della pace, — non si precipiti a dare all' imperatore causa di nuova rottura, la quale leveria in perpetuo ogni speranza di pace: oltre che al certo metteria S. Sà a fuoco et a totale eccidio tutto il suo stato. (Lettere di diversi autori. Venetia 1556 p. 39.)

egy-egy rendszabálylyal felelt a curia ellen: hova-tovább elszakadt tőle forma szerint is. Midőn az végre 1534-ben kiadta definitiv itéletét, ő se tétovázott tovább és kimondta birodalmának a pápától való tökéletes elszakadását. Oly gyengék voltak már a kötelékek, melyek a római széket és a különböző tartományi egyházakat összekapcsolták, hogy csak a fejedelem elhatározása kellett, hogy birodalmát attól elszakaszsza.

Ezek az események VII. Kelemen életének utolsó évében mentek végbe. Annál inkább zokon estek azok neki, mert magát is okolhatta értök, és az őt ért csapások kínos összefüggésben állottak a maga személyes tulajdonságaival. És nap nap mellett veszedelmesebbé fajult a dolgok menete. Már is azzal fenyegetőzött I. Ferencz, hogy Olaszországot ujból megtámadja: azt állította, hogy ehhez ha nem is irásbeli, de legalább szóbeli jóváhagyást nyert a pápától. A császár nem érte be tovább a mentségekkel és mind erősebben sürgette a zsinat egybehivását. Családi kellemetlenségek is következtek: miután annyi fáradságba került Florencz alávetése, meg kellett érnie a pápának, hogy a két unokaöcscse az e városban való uralmon meghasonlott és egymással vad ellenségeskedésbe keveredett: az ezen támadt töprengő gondolatok, a jövendőtől való rettegés, — fájdalom és titkos bú, mond Soriano, vitték őt sírba. [1])

---

[1]) Soriano. L'imperatore non cessava di sollecitar il concilio. — S. M. Christ^ma dimandò che da S. S^tà li fussino osservate le promesse essendo le conditioni poste fra loro. Percio S. S^tà si pose a grandissimo pensiero, e fu questo dolore et affanno che lo condusse alla morte. Il dolor fu accresciuto dalle pazzie del cardinal de Medici, il quale allora piu che mai intendeva a rinuntiare il capello per la concurrenza alle cose di Fiorenza.

Szerencsésnek mondottuk Leót: talán jobb, mindenesetre hibától mentebb, munkásabb, sőt élesebb elméjű is, de minden cselekedetében és élete egész sorában szerencsétlen volt Kelemen. Bizonyára a legátkosabb valamennyi pápák közül, kik valaha a római széken ültek. Az ellenséges erők túlhatalmával, melyek őt mindenfelől szorongatták, a pillanat valószínüségeitől függő tétova politikával állott szembe, mely aztán tönkre is tette. Az önálló világi hatalom alapítására tett kísérletek, melyekkel az ő legnevezetesebb elődei foglalkoztak, egészen ellenkező eredményre csaptak: bele kellett nyugodnia, hogy azok, a kiknek kezéből ki akarta ragadni Olaszországot, uralmukat ott mindenkorra megerősítették. A protestánsok nagy elszakadása szeme láttára fejlődött feltartóztathatatlanul: bármi eszközökhez nyúlt is annak ellenében, mind csak elterjedését mozdították elő. Jó hirében végtelenül megfogyva, egyházi és világi tekintély nélkül hagyta hátra a pápai széket. Az az éjszaki Németország, mely a pápaságra nézve elejitől fogva oly nagy fontosságu volt, melynek első megtéritése hajdan nagyban előmozdította a pápák hatalmát nyugaton, — melynek felzendülése IV. Henrik császár ellen oly nagy szolgálatokat tett vala nekik a hierarchia betetőzésére, — most ő magok ellen támadt fel. A mi hazánké az a halhatatlan érdem, hogy a keresztyénséget tisztább alakban állította helyre, mint a hogy az első századok óta volt, hogy az igazi vallást ismét fölfedezte. Ezzel a fegyverrel legyőzhetetlenül fel volt készítve. Az ő meggyőződései utat törtek mind a szomszédokhoz. Skandináviát immár megnyerték volt; a király szándéka ellen, de az általa választott rendszabályok oltalma alatt elterjedtek Angliában; Svajczban csekély módosulásokkal tánto-

ríthatatlan lételt vívtak ki magoknak; Francziaországban tért foglaltak; Olaszországban, sőt Spanyolországban még Kelemen alatt nyomaikra találunk. Mind közelebb hömpölyögnek ezek a hullámok. Ezekben a nézetekben oly erő lakik, mely mindenkit vonz és ragad. Az egyházi és világi érdekek ellenkezése, a melybe a pápaság bonyolódott, mintha csak épen arra termett volna, hogy őket teljes uralkodásra juttassa.

MÁSODIK KÖNYV.

A KATHOLICISMUS REGENERÁTIÓJÁNAK KEZDETEI.

Nem csak mai napság nyert a közvélemény befolyást a világon: az újabb Európa mindegyik századában az életnek fontos elemét tette. Ki mondhatná meg, honnan ered, hogyan alakul? Társas létünk legsajátságosabb productumának s olybá nézhetjük, mint a közélet belső mozgalmainak és változásainak legközelebbi kifejezését. Rejtett forrásokból fakad fel és táplálkozik; okokra nem igen szorulván, önkénytelen meggyőződéssel vesz hatalmat a szellemeken. De csak a legszélsőbb körvonalakban egyezik magamagával: számtalan kisebb-nagyobb körök hozogatják sajátságos módon elő és módositják százféleképen. Minthogy ekkor újabb-újabb észrevételekkel és tapasztalokkal gyarapszik, minthogy mindig találkoznak oly önálló szellemek, melyeket érint bár, de azért magával nem sodor az árja, s melyek reá nagy erővel visszahatnak, ennélfogva folytonos metamorphozisban van: mulékony, sokszerü: az igazsággal és a joggal majd nagyobb, majd kisebb összehangzásban: inkább a pillanat tendentiája, mint valami megállapodott tan. Sokszor csak kiséri az eseményt, melyet létrehozni segít, — képződik és fejlődik rajta; néha-néha pedig, ha valamely egyoldalu akarat, melyen nem tud erőt venni, áll vele szembe, hatalmas követeléssé növekszik. Meg kell vallani, hogy a szükségletekről és hiányokról rendszerint helyes érzékkel bir; arról azonban, hogy mit kellene tenni és kivinni, ter-

mészeténél fogva nincs tiszta, szilárd öntudata. Ez az oka, hogy az idő folytán még a maga ellenkezőjébe is át-átcsap. Ő segitette a pápaságot alapítani, ő tönkre is tenni. Azokban az időkben, melyeket vizsgálódásunk tárgyává teszünk, egyszer teljesen profan volt, majd egészen egyházivá lett. Ha észrevettük, hogy egész Európában a protestantismus felé hajlott, azt is tapasztalni fogjuk, hogy annak jó részében más szint vett fel.

Induljunk ki onnan, hogy mikép törtek utat a protestánsok tanai Olaszországban is.

A protestantismus analogiái Olaszországban.

Irodalmi egyesülések Olaszországban is kiszámithatatlan befolyást gyakoroltak a tudományos és müvészeti fejlődésre. Majd egy fejedelem, majd egy kitünő túdós körül, majd valamely irodalom-kedvelő jómódu magános körül, néha szabad, egyenlő társalkodásban is alakulnak; legtöbb értékök akkor szokott lenni, ha frisseségben és formátlanságban a közvetlen szükségből erednek: kedvtelve követjük nyomaikat.

Ugyanakkor, midőn a protestáns mozgalom támadt Németországban, Olaszországban irodalmi reuniók tűntek fel, a melyek vallásos szinezettel birtak.

Épen midőn X. Leó alatt társadalmi divattá lett a keresztyénség kétségbevonása, tagadása, oly szellemes férfiakban, kik koruk müveltségét birták, a nélkül, hogy annak rabjai lettek volna, amaz ellen visszahatás támadt. Oly természetes, hogy találkoztak. Az emberi szellem rászorúl a helyeslésre; legalább mindig kedvére van; azonban épen nem

lehet el nélküle vallásos meggyőződésekben, melyeknek alapja a legmélyebb közérzés.

Még Leo idejében említve van az isteni szeretetnek egy oratoriuma, melyet néhány kitünő férfiu közös épülés végett alapított volt Rómában. Trasteverében, S. Silvestro és Dorotea templomában, nem messze azon helytől, a hol közhit szerint Péter apostol lakott és a keresztyének első gyülekezéseit vezette vala, jöttek össze istentiszteletre, prédikáczióra és egyházi gyakorlatokra. Valami 50-en vagy 60-an voltak. Contarini, Sadolet, Giberto, Caraffa, a kik utóbb valamennyien bibornokokká lettek, Gaetano da Thiene, a ki canonizáltatott, Lippomano, nagyhirű és hatásu egyházi iró, s még egypár nevezetes ember volt köztük. Bathi Julian, ama templom papja, szolgált egyesülésök központjául.[1])

Nemhogy annak iránya, a mint az összejövetel helyéből könnyen azt következtethetné az ember, a protestantismussal homlokegyenest ellenkezett volna: sőt inkább bizonyos értelemben vele egy lépést tartott — abban a szándékban t. i., hogy az egyház általános romlásának a tan és a hit megujitásával kell gátat vetni, a miből Luther és Me-

[1]) Ezt a jegyzést Caracciolóból veszem: Vita di Paolo IV. MS. Quei pochi huomini da bene ed eruditi prelati che erano in Roma in quel tempo di Leone X, vedendo la città di Roma e tutto il resto d' Italia, dove per la vicinanza alla sede apostolica doveva piu fiorire l'osservanza de' riti, essere cosi maltrattato il culto divino, — si unirono in un' oratorio chiamato del divino amore circa sessanta di loro per fare quivi quasi in una torre ogni sforzo per guardane le divine leggi. A »Vita Cajetani Thienaei«-ben (AA. SS. Aug. II) c. 1, 7—10 ezt ismételte Caracciolo s még bővebben tárgyalta; de itt csak ötven tagot emlit. A Silos József-féle Historia clericorum regularium vulgo Theatinorum megerősiti ezt sok helyen, melyek a Vita Cajetani-hoz való Commentarius praevius-ban vannak lenyomtatva.

lanchton is kiindultak volt. Oly férfiakból állott ez az egyesület, a kik később igen különböző nézeteket vallottak; ekkor valamennyiét egy közös gondolkodás kapcsolta együvé.

De csakhamar határozottabb és különb-különbféle tendenciák tüntek fel.

A római társaságnak egy részével néhány év multán újra találkozunk Velenczében.

Róma ki volt fosztva, Florencz elfoglalva, Mailand egyfolytában a hadi seregek tomboló tere volt; ebben az általános veszedelemben Velencze az idegenektől, a hadaktól érintetlen maradt: közös menedékhelynek tekintették. Itt verődtek össze a szétzüllött római literatorok, a florenczi hazafiak, kik előtt honuk örökre zárva volt. Nevezet szerint az utóbbiakban mutatkozott, Savonarola tanainak is hatása alatt, egy erős egyházi irány, a mint ezt Nardi történetiró, a Bruccioli biblia fordítója nyilván mutatja. Ebben az irányban más menekültek is osztoztak, úgymint Poole Reginald, a ki Angolországot azért hagyta volt el, hogy VIII. Henrik ujitásai elől kitérjen. Velenczei vendégbarátjaik közt a legszivesebb fogadtatásra találtak. Bembo Péternél Páduában, a ki nyilt házat tartott, többnyire tudós dolgok, cicerói latinság forgott fenn. Mélyebbre bocsátkoztak a tudós és eszes Cortese Gergelynél, a Velencze szomszédjában levő San Giorgio Maggiore apátjánál. S. Giorgio bokrai és lugasai közé teszi Bruccioli egyik-másik beszélgetését. Trevisotól nem messze Priuli Lajosnak volt egy Treville nevezetü villája.[1]) Ő egyike ama tisztán kimüvelt velenczei jellemeknek, a minőkre néha ma is találunk, tele igaz és nagy érzel-

[1]) Epistolae Reginaldi Poli ed. Quirini Tom. II. Diatriba ad epistolas Schelhornii CLXXXIII.

mek iránt való nyugodt fogékonysággal és önzetlen barátsággal. Itt nagyrészt egyházi tanulmányok és beszélgetések járták. Ott volt paduai Marco benedictinus, egy mélyebb kegyességü férfiú, a kinek kebléből szítt Poole, saját állitása szerint, táplálékot. Valamennyijök fejének Contarini Gáspárt lehet tekinteni, kiről Poole azt mondja, hogy semmi sem ösmeretlen előtte, a mit az emberi szellem saját vizsgálódással fölfedezett, vagy a mit az isteni kegyelem vele közlött, mind evvel pedig az erény ékességét párositja.

Ha már most azt kérdezzük, micsoda alapnézetben találkoztak ezek a férfiak, az kiváltkép a megigazulásról való ugyanazon tan, mely Lutherben az egész protestáns mozgalomnak az eredetét adta vala. Contarini egy külön értekezést irt arról, melyet Poole nem győz magasztalni. »Te hoztad napfényre«, úgymond, »ezt a drágakövet, melyet az egyház félrejtekben őrzött.« Poole maga ugy találja, hogy az irás mélyebb összefüggésében nem hirdet egyebet ennél a tannál: boldognak mondja barátját, hogy ezt a »szent, gyümölcsöző, nélkülözhetetlen igazságot« napvilágra hozni elkezdette.[1]) A hozzájok csatlakozott barátok köréhez tartozott M. A. Flaminio. Ez egyideig Poolenál lakott; Contarini magával akarta vinni Németországba. Halljuk, mily határozottan hirdeti ő ama tant. »Az evangeliom«, igy szól egyik levelében,[2]) »nem egyéb, mint ama boldog ujság, hogy az Isten egyszülött fia, a ki a mi testünket öltötte magára, az örökkévaló atya igazságosságának érettünk eleget tett. A ki ezt hiszi, mennyországba jut, részt vesz az általános bünbocsánatból, testi teremtésből lelkivé, a harag gyerme-

[1]) Epistolae Pooli Tom. III. p. 57.

[2]) Sauli Theodorinához Febr. 12. 1542. Lettere volgari (Raccolta del Manuzio). Vinegia 1553, II, 43.

kéből a kegyelem gyermekévé válik; a lelkiismeret édes békéjében él.« Ezt alig lehetne már lutheri-igazhivőbben kifejezni.

Mint valami irodalmi nézet vagy tendentia, úgy terjedt el ez a meggyőződés Olaszország jó részén.[1])

Figyelemreméltó dolog, hogy a vita egy oly nézet felett, melyről azelőtt csak hébe-korba az iskolákban volt szó, oly egyszerre egy századot elfoglalhat és betölthet s valamennyi szellemek munkásságát síkraszállíthatja. A XVI. században a megigazulás tana a legnagyobb mozgalmakat, meghasonlásokat, sőt átalakulásokat teremtette. Azt lehet mondani, hogy az egyházi intézménynek, mely az embernek istenhez való közvetlen vonatkozását majd egészen szem elől vesztette, elvilágiasodó törekvései ellen történt, hogy ez az annyira transcendentalis, e viszonynak legmélyebb titkát illető kérdés lett a szellemek általános foglalkozásává.

Sőt még az életvidor Nápolyban is elterjesztetett, még pedig a viczekirály titkára, a spanyol Valdez János által. Valdez iratai, fájdalom, egészen elpendültek: de arról, amit ellenfelei benne kárhoztatnak, igen határozott tanuságunk van. 1540 körül »Krisztus jótéteményéről« egy könyvecske jött forgalomba, mely, a mint egy inquisitiói jelentés mondja,

---

[1]) Többi közt igen nevezetes Sadoletnak Contarinihoz intézett azon levele (Epistolae Sadoleti Lib. IX, p. 365), mely a római levélhez irt commentárja felől szól: »in quibus commentariis«, ugymond Sadolet, »mortis et crucis Christi mysterium totum aperire atque illustrare sum conatus«. De Contarinit nem elégitette ki egészen. Nem is volt vele teljesen egy véleményen. Megigéri azonban, hogy az uj kiadásban az eredendő bűnnek és a kegyelemnek világos magyarázatját fogja közölni: »de hoc ipso naturae nostrae et de reparatione arbitrii nostri a spiritu sancto facta«.

édesgető módon szólt a megigazulásról, cselekedetet és érdemet alászállított, csupán csak a hitnek tulajdonított mindent és minthogy épen ez volt az a pont, a melyen akkoriban sok praelatus és szerzetes megbotránkozott, rendkívüli keletnek örvendett. E könyv szerzőjét gyakran fütették. Ama jelentés határozottan megmondja kilétét. »Egy san-severinoi barát volt« szól a jelentés, »Valdeznek egyik tanitványa: Flaminio revideálta a könyvét.«[1]) E szerint Valdeznek egyik tanítvá-

[1]) Schelhorn, Gerdesius és mások, Piraboschi szintén, e könyvet Aonius Palearíusnak tulajdonitották, a ki a sienai senatus előtt egy beszédében 1542. ezt mondja: »Ex Christi morte quanta commoda sint allata humano generi cum hoc anno Tusce scripsissem etc.« Az inquisitorok compendiuma, melyet Caracciolo-nál: Vita di Paolo IV. MS találtam, ellenben igy fejezi ki magát: Quel libro del beneficio di Christo, fu il suo autore un monaco di Sanseverino in Napoli discepolo del Valdes, fu revisione di desto libro il Flaminio, fu stampato molte volte ma particalarmente a Modena di mandato Moroni, ingannò molti, perche trattava della giustificatione con dolce modo ma hereticamente. — Itt egy jó tanú egy másikkal ellenkezésben áll. Minthogy Palearius szavai a könyvet még sem úgy jelölik meg, hogy ne érthetett volna rajta egy másik hasonló tartalmut és czimût is, minthogy Palearius azt mondja, hogy még azon esztendőben pörbe fogták érte, ellenben az inquisitorok compendiuma kétséget kirekesztőleg nyilatkozik s ezt veti hozzá: quel libro fu da molti approbato, solo in Verona fu conosciuto e reprobato, dopo molti anni fu posto nell' indice, — annálfogva ama tudósok véleményét tévesnek tartottam s azt hittem, hogy az inquisitorok közlésének kell hitelt adnom. De nem tagadom, hogy ezek is ne tévedhettek volna. A könyvet eredetiben, olasz nyelven, hiába keresték. De lefordíttatott francziára s francziából a tizenhatodik század hetvenes éveiben angolra. Ezt a fordítást: The benefit of Christ s death az 1638-iki kiadásban ujra felfedezték és a Religions tracts Society némelyik esztendőben ujra nyomatta. A szerzőség iránti pöre ennek nincs elintézve. Az előszó ezt mondja: Erquire not of the author, he is unknown.

nyától és barátjától származik ez a könyv, a melynek valójában hihetetlen kelete volt s a mely a megigazulásról szóló tant egykorig népszerüvé tette Olaszországban. Mindamellett Valdez tendentiája nem volt kirekesztőleg theologiai, a minthogy ő nevezetes világi hivatalban működött; nem alapított ő sectát; a keresztyénséggel való szabadelvü foglalkozásból termett vala ez a könyv. Gyönyörüséggel gondoltak barátai azokra a szép napokra, melyeket vele éltek vala Chiaja és Posilippo mellett, ama Nápoly közelében, »hol a természet pompájában örül és mosolyog.« Valdez szelid és kedves volt és fennköltt szellemü. »Lelkének egy része,« igy szólnak róla barátai, »elegendő volt gyenge, vézna testének éltetésére: nagyobb részével, a zavartalan tiszta észszel szakadatlanúl az igazság vizsgálásában foglalatoskodott.«

Nápoly nemessége és tudósai előtt Valdez rendkivüli tekintélylyel birt: ebben a vallásos-szellemi mozgalomban élénk részt vettek a nők is.

Többi közül Vittoria Colonna. Férjének, Pescarának halálával egészen a tudományokra adta magát. Költeményeiben, valamint leveleiben átérzett morál és képmutatás nélküli vallás nyilatkozik. Mily szépen vigasztalja egyik barátnéját fitestvére halálán, »kinek békeszerető lelke megtért az örökkévaló igazi békességbe: ne keseregjen, holott most bizvást beszélhet vele, mert távolléte, mint azelőtt gyakran, nem akadály, hogy őt meg ne értse.«[1]) Poole és Contarini tartoztak legmeghittebb barátjai közé. Nem akarnám hinni, hogy vallásos gyakorlatoknak klastromi módon vetette volna

---

Mint akkoriban, ugy most is közvetlen épületre van szánva e könyvecske.

[1]) Lettere volgari I, 92. Lettere di diversi autori p. 604. Kivált az előbbi igen hasznos gyüjtemény.

magát alá. Legalább Aretin sok naivitással azt irja neki: »ő bizonyára nem azzal tartja, hogy a nyelv elnémulása, a szemek lesütése, a durva ruházat a fő, hanem a tiszta lélek.«

Általában véve a Colonna-ház, névszerint Vespasiano pallianói herczeg és neje Gonzoga Julia, a ki Olaszországban a legszebb asszony hirében állt, pártolták ezt a mozgalmat. Valdeznek egy könyve Juliának volt ajánlva.

De azonfölül is a középrendek közt roppant divatja és elterjedése volt ennek a tannak. Az inquisitió jelentése szinte túlozni látszik, midőn azt mondja, hogy 3000 iskolamester tartozott a hívei közé. De bár csekélyebb számnak is mily mély hatásunak kellett lenni ifjuságra és népre!

Nyilván nem sokkal kisebb volt az a részvét, melyre e tan Modenában talált. Maga a püspök Morone, Poolenak és Contarininak meghitt barátja, pártolta: az ő egyenes hagyásából nyomtatták ki és terjesztették el tömérdek példányban a Krisztus jótéteményéről szóló könyvet; káplánja, Don Girolamo da Modena, volt az elnöke egy akademiának, melyben ugyanezen elvek uralkodtak.[1])

Koronként szó volt az olaszországi protestansokról, s emlitettünk is már több nevet, melyek azok lajstromában előfordulnak. S e férfiakban bizonyára gyökeret vert néhány oly nézet, mely Németországban uralkodóvá lett: ők a tant az irás tanuságára igyekeztek alapítani; a megigazulásról való czikkelyben közel jártak a lutheri felfogáshoz. De hogy ebben minden más tekintetre nézve osztoztak volna, nem

---

[1]) Schelhornnál: Anivenitutt. literar. tom. XII, p. 564. az articuli contra Moronum, melyeket Vergerio 1558-ban adott ki, ujra lenyomva találhatók, melyekben e vádak is szintén megvannak. A pontosabb adatokat az inquisitorok compendiumából vettem.

mondhatni: nagyon is mélyen szivökbe volt vésve az egyház egységének érzete és a pápa tisztelete, és sok számos katholikus szertartás nagyon is szorosan összefüggött a nemzeti gondolkodásmóddal, semhogy mindettől oly könnyen el lehetett volna szakadni.

Flaminio egy zsoltármagyarázatot szerzett, melynek dogmai tartalmát protestans irók helyeselték; de ugyanazt egy oly ajánlással látta el, melyben a pápát »minden szentség őrének és fejedelmének, Isten földi helytartójának« nevezte.

Giovan Battista Folengo a megigazulást pusztán a kegyelemtől teszi függővé: sőt a bűnnek hasznáról is szól, a mi nem esik messze a jó cselekedetek káros voltától: élénken kikel a bőjtölésre, gyakori imádságra, misére és gyónásra, sőt a papirendre, tonsurára és mitrára való bizodalom ellen;[1]) mindamellett ugyanazon benediktinus klastromban, melyben 16 éves korában beavatták, körülbelül a 60-ik évében szép nyugodtan meghalt.[2])

Nem sokkal máskép állt a dolog jó ideig Bernardino Ochinóval. Ha saját szavainak hitelt adunk, elejétől fogva valami mély vágyódás volt, a mint ő kifejezi magát, »a mennyei paradicsom után, mely az isteni kegyelem által szereztetik meg«, a mi őt arra birta, hogy franciskánussá legyen. Buzgósága oly nagy volt, hogy csakhamar a kapuczinusok szigorubb vezekléseire tért át. Ezen rendnek harmadik s még egyszer a negyedik káptalanjában főnökké neveztetett ki: oly hivatal, melyet általános megelégedéssel

---

[1]) Ad Psalm. 67, f. 246. E magyarázatoknak egy kivonatát találni Gerdesiusnál: Italia reformata p. 257—261.

[2]) Thuani Historiae ad. a. 1559. I, 473.

töltött be. De bármily szigoru volt is az élete, — mindig mezitláb járt: köpönyegén hált: bort nem ivott: másoknak is kiváltkép a szegénység parancsolatját ajánlotta legfőbb eszközül az evangéliomi tökéletesség megszerzésére, — mégis lassan-lassan a kegyelem által való megigazulás tantétele vált meggyőződésévé. A leghathatósabban hirdette ezt a gyónó- és a szószéken. »Én feltártam neki szívemet«, úgymond Bembo, »a mint csak maga Krisztus előtt tenném: úgy tetszett, mintha szentebb embert soha se láttam volna.« Prédikáczióira csak úgy özönlöttek a városok: a templomok nem voltak elég nagyok: a tudósok és a nép, mind a két nem örege-apraja mind megelégíttetett. Durva öltözete, mellétverő szakálla, deres haja, sápadt, sovány arcza és a makacs koplalásból származó gyöngesége, bizonyos szentség kifejezését kölcsönöztek neki.[1])

Ilyenformán még egy vonal volt a katholicismuson belül, melyen az uj nézetek analogiái nem léptek túl. Papsággal és szerzetességgel Olaszországban nem igen tették magokat ellenkezésbe: a pápa főségét megtámadni pedig eszökbe se jutott. Hogy is ne ragaszkodott volna ehhez p. egy Poole, a ki azért hagyta oda Angliát, hogy királyában ne kelljen az angol egyház fejét tisztelnie? Ugy vélekedtek, a mint Ottonell Vida, Vergerio tanitványa, ennek magának nyilatkozik, hogy »a keresztyén egyházban kinekkinek megvan a maga hivatala: a püspök diöcesise lakosainak lelkére viseljen gondot, kiket a világtól és a gonosztól megóvni tartozik: a metropolitánnak arra kell ügyelnie, hogy a püspökök székhelyükön maradjanak: a metropoli-

[1]) Boverio: Annali di fratri miniori Capuccini I, 375. Gratiani: Vie de Commendone p. 143.

tánok meg ismét a pápának legyenek alávetve, a kinek az egyház egyetemes kormányzása áll tisztében, melyet szent lélekkel kell viselnie. Ki-ki a maga hivatalában járjon el«.[1]) Az egyháztól való elválást ezek a férfiak a legnagyobb bajnak tartották. Isidoro Clario, a ki protestáns művek segitségével kijavitotta a vulgátát és hozzá bevezetést irt, melyet expurgatio alá vettek, egy külön irásban óvta a protestánsokat efféle szándéktól. »Semmi romlás«, ugymond, »nem lehet oly nagy, hogy a megszentelt közösségtől való elszakadásra jogot adjon. Nem jobb-e azt, a mi van, restaurálni, mint valami más megteremtésére tett kétes kisérletekre bízni magát? Csak azon kell törődni, mikép lehetne a régi intézményt megjavítani s hibáiból kitisztitani«.

Ily módositások mellett az uj tannak nagy számu hívei voltak Olaszországban. Sienai Antonio dei Pagliarici, a ki a Krisztus jótéteményéről való könyv szerzőjének tartatott, a flórenczi Carnesecchi, a ki ama könyvnek híve és terjesztője volt, a bolognai Giovann Battista Rotto, a ki Moronét, Poolét és Vittoria Colonnát számlálván pártfogói közé, módot talált, hogy hívei legszegényebbjeit pénzzel segítse, a volterrai Fra Antonio, s Olaszországnak majdnem mindenik városában egy-egy tekintélyes ember, e tanhoz állottak.[2]) Határozottan vallásos, egyházilag mérsékelt, e g y

---

[1]) Ottonello Vida Dor. al Vesiovo Vergerio ; lettere vulgari I, 80.

[2]) Az inquisitorok compendiumának kivonata a forrásunk erre nézve: »Bologna«, ezt mondja a többi közül, »fu in multi pericali, perche vi furoni heretici principali, fra quali fu un Gio Bª Rosso, il quale haveva amicizia et appoggio di persona potentissime, come di Morone, Polo, Marchesa di Pescara, e raccoglieva danari a tutto suo potere e gli compartiva tra gli heretici occuli e poveri che stavano in Bologna, ahjurò poi nelle mari del padre Salmerone (a ki jezsuita

nézet volt, a mely az egész országot végtől-végig minden körében mozgalomba hozta.

Belső reformokra és a protestánsokkal való kibékülésre tett kisérletek.

Poolenak azt a nyilatkozatot adják szájába, hogy az ember érje be a belső belátással s ne sokat törődjék vele, vajjon az egyházban vannak-e tévedések és visszaélések.[1]) De épen arról az oldalról, a hova ő maga tartozott, jött a javítás első kísérlete.

III. Pálnak talán az volt a legdicsőségesebb tette, melylyel mindjárt a trónraléptét megjelölte, hogy egynéhány kitünő férfiút, nem tekintvén, csak érdemökre, befogadott a bibornokok collegiumába. Ama velenczei Contarinival kezdte meg, s úgy látszik az hozta javaslatba a többit. Feddhetetlen erkölcsű férfiak voltak ezek, kik túdós és kegyes hírben állottak, kiknek ismerniök kellett a külömbféle országok szükségeit: Caraffa, ki sokáig tartózkodott Spanyolországban és Németalföldön: Sadolet, francziaországi carpentras-i püspök: Poole angol menekült: Giberto, a ki miután sokáig részt vett a közügyek vezetésében, veronai püspökségét példásan kormányozta: Frederigo Fregoso, salernoi érsek: csaknem mindnyájan, a mint látjuk, az isteni szeretet amaz oratoriumának tagjai, többen a protestantismus felé hajló vallásos irány hívei.[2])

volt) per ordine del legato di Bologna« (Compend. fol. 9, c. 94). Igy megy városról városra.

[1]) Ez a hely Atanagiból való: Reformatio Olaszországban. Ném. F. 7, 172. l.

[2]) Vita Reginaldi Poli, leveleinek Quirini-féle kiadásában tom. I, p. 12. Florebelli de vita Jakobi Sadoleti commentarius az Epp. Sadoleti előtt. 15°0 vol. 3.

Ugyanezek a bibornokok voltak, a kik a pápa meghagyására egyházi reformok tervezetét dolgoztak ki. Megösmerkedtek vele a protestansok s nem fogadták fitymáló megvetéssel. Ők persze azon közben sokkal tovább mentek. De a katholikus egyházra nézve, tagadhatatlan, hogy rendkivüli jelentőség rejlett abban, hogy a bajt magában Rómában megtámadták, hogy egy pápával szemközt a pápáknak bünül rótták, hogy, a mint ez irat bevezetésében mondva van, »gyakorta nem azért választottak maguknak szolgákat, hogy tőlük megtanulják, mi a kötelességük, hanem hogy szabadosnak mondassák ki velük azt, a mire mohó vágyuk ragadta«, hogy a legfőbb hatalommal ily visszaélést a veszedelem főforrásának nyilatkoztattak.[1])

De itt nem állapodtak meg. Contarini Gáspártól fennmaradt néhány kisebb irás, melyekben kiváltkép azon visszaélések ellen kel ki hevesen, melyek a curiának hasznot hajtottak. A compositióknak használatát, mely szerint ugyanis még lelki kegyek osztásáért is fizettették magukat, simoniának nyilatkoztatja ki, melyet eretnekségfélének lehet tartani. Felrótták neki, hogy régebbi pápákat korhol. »Micsoda«, így szól, »annyira törődjünk-e három, négy pápa nevével s ne javitsuk-e meg inkább, a mi megromlott s tegyünk-e szert jó hirre-névre? Valóban túlságos kivánság volna, hogy a pápák minden tettét védelmezzük!« A dispensatiókkal üzött visszaélést a legkomolyabban s legkeményebben támadja meg. Bálványozásnak találja azt mondani, a mit csakugyan állitottak is, hogy a pápa a positiv jog megállapításában és eltörlésében egyéb normát nem ismer a maga akaratjá-

[1]) Ez a már említett Consilium delectorum Cardinalium et aliorum praelatorum de emendanda ecclesia, — melyet Contarini, Caraffa, Sadolet, Poole, Fregoso, Giberto, Corsese és Aleander irtak alá.

nál. Érdemes őt eziránt hallani. »Krisztus törvénye«, ugymond »a szabadság törvénye és megtiltja az ily durva szolgaságot, melyet a lutheránusok teljes joggal a babiloni fogsággal hasonlithatnának össze. De ezenfelül is kormányzásnak nevezhető-e az, melynek szabálya egy ember akaratja, a ki természeténél fogva a rosszra hajlik és tömérdek indulatok által van izgatva? Nem! minden uralkodás az ész uralkodása. Az a rendeltetése, hogy azokat, kik alája vannak vetve, helyes eszközökkel czéljukhoz, a boldogsághoz, vezérelje. A pápa tekintélye is az ész uralkodása: azért adta az Isten Szt. Péternek és utódjainak, hogy a gondjukra bizott nyájat az örök üdvösséghez vezessék. Egy pápának tudnia kell, hogy szabad emberek azok, a kiken uralkodik. Ne tetszés szerint parancsoljon, vagy tilalmazzon, vagy dispensáljon, hanem az ész, az isteni parancsolatok és a szeretet szabálya szerint: oly szabály szerint, mely mindent az Istenre és a közjóra vonatkoztat. Mert nem az önkény adja a positiv törvényeket. Ugy adatnak, hogy a természetes jogot és az isteni törvényeket a körülményekkel összemérjük; csak ugyanazon törvények és a dolgok elutasithatatlan követelése szerint lehet rajtok változtatni.« — »Szentséged,« így szól III. Pálhoz, »vigyázzon, hogy ettől a szabálytól el ne térjen. Ne folyamodjál az akarat tehetetlenségéhez, mely a rosszat választja, a szolgasághoz, mely a bünnek szolgál. Akkor hatalmas, akkor szabad leszel: akkor tebenned benned lesz a keresztyén köztársaság élete.« [1])

[1]) G. Contarini Cardinalis ad Paulum III. P. M. de potestate pontificis in compositionibus. Nyomatott Roccabertinél Bibliotheca Pontificia Maxima tom. XIII. Kezem közt van még egy Tractatus de compositionibus datarii Rev^mi D. Gasparis Contarini, 1536, melyről nem találom, hogy valahol kinyomtatták volna.

A rationalis pápaság alapítására tett ezen kisérlet annál fontosabb, mert a justificatióról és a szabadakaratról való ugyanazon tanból indul ki, mely a protestans elszakadásnak alapjául szolgált vala. S nemcsak abból gyanitjuk ezt, hogy Contarini ily nézeteket táplált: ki is mondja világosan. Kifejti, hogy az ember a gonoszra hajlandó: ez az akaratnak tehetetlenségéből ered, a mely, mihelyt a gonosz felé fordul, inkább szenved, mint cselekszik: csak Krisztus kegyelme által lesz szabaddá. Ennélfogva ő elismeri ugyan a pápai hatalmat; de tőle az Istenre és a közjóra néző irányt követel.

Contarini bemutatta iratait a pápának. 1538. novemberében egy derült napra Ostiába ment vele. »Ott útközben,« így ir Poolénak, »külön fogott engem ez a mi jó öregünk és szóba ereszkedett magammal a compositiók reformja iránt. Azt mondta, hogy az e tárgyban irt kis értekezésem nála van s el is olvasta a reggeli órákban. Én már minden reményen feladtam volt. Most azonban oly keresztyénileg beszélgetett velem, hogy ujolag feléledt bennem a remény, hogy az Isten valami nagyot fog véghezvinni és nem engedi, hogy az ő lelkén hatalmat vegyenek a pokol kapui.«[1])

Könnyü elgondolni, hogy azon visszaéléseknek, melyekhez annyi személyes jogok és igények, az életnek annyi szokásai kapcsolódtak, a gyökeres orvoslásánál valami nehezebbre nem lehetett volna vállalkozni. Mindamellett úgy látszott, hogy Pál pápa komolyan hozzá akar fogni a dologhoz.

Ennélfogva bizottságokat nevezett ki a kamarát, ruotát, cancellariát és penitentiáriát illető reformok kivite-

[1]) Gaspar C. Contarinus Reginaldo C. Polo. Ex ortiis Tiberinis XI. Nov. 1538. (Epp. Poli II. 142.)

lére;[1]) Gibertót is ujból magához hivatta. Reform-bullák jelentek meg; az egyetemes zsinatra, melytől Kelemen pápa annyira félt és futott, s melynek kikerülésére III. Pál is nem egy okot találhatott az ő privát viszonyaiban, előkészületek történtek.

Hátha már most csakugyan végbemennek a javítások, ha a római udvar reformálja magát, az alkotmánynyal üzött visszaélések eltöröltetnek? ha azután ugyanaz a dogma, melyből Luther kiindult, az életben és tanban való megujhodásnak elvévé lesz? vajjon nem lett volna-e a kibékülés lehetséges? Mert hisz a protestánsok is csak lassanként s erővel szakadtak ki az egyház egységéből.

Sokan lehetőnek tartották: nagy számmal voltak, a kik a vallási beszélgetésekhez kötöttek nagy reményeket.

Elmélet szerint nem kellett volna a pápának ezeket helyeselnie, mert általuk a világi hatalom beavatkozásával vallási vitákat igyekeztek elintézni, melyekre nézve a pápa magának követelte az eldöntést. Nagyon óvást is bánt a dologgal; mindamellett le engedte őket folyni s a maga követjeit is elküldötte.

E részben nagy elővigyázattal járt el; mindig mérsékelt embereket szemelt ki: olyanokat, a kik később nem egy tekintetben még a protestantismus gyanujába is estek. Azonkivül életökre és politikai magatartásukra nézve ildomos utasításokkal látta el.

Midőn péld. a még ifjú Moronet 1536-ban Németországba küldötte, nem mulasztotta el eszére adni, hogy »ne csináljon adósságot, a rendelt szállásokon megfizessen, se

[1]) Acta consistorialia (Aug. 6. 1540) Rainaldusnál: Annales ecclesiastici Tom. XXI, p. 146.

pompával, se szegényesen ne öltözködjék, a templomba eljárjon ugyan, de világért se viselje magát képmutatólag.« Az ő személyének kellett az annyit emlegetett római reformnak képét viselnie; vidámsággal mérsékelt méltóságot ajánlottak neki.[1]) 1540-ben a bécsi püspök egy elhatározó lépést javasolt. Ugy vélekedett, hogy az ujhitüek elé kell tenni Luthernek és Melanchtonnak eretnekséggel bélyegzett tételeit és kereken azt kérdezni tőlük, hogy azoktól hajlandók-e elállni. Ily rendszabályt azonban nem adott a pápa utasitásul a nuntiusának. »Készebb meghalnak, attól tartok,« ugymond, »semhogy ily visszavonásra rábirják magukat.«[2]) Neki csak az a kivánsága, hogy reményt lásson a kibékülésre. Ha a reménynek első sugara csillog, küldeni fog egy épen nem sértő formulát, melyet bölcs és érdemes férfiak már e végre el is készitettek. »Bárcsak túl volnánk már rajta! alig győzzük bevárni!« Azonban soha sem jártak egymáskoz közelebb, mint a regensburgi vitatkozáson 1541-ben. A politikai viszonyok kiválóan előnyösek voltak. A császár, a kinek a török háborura, vagy Francziaország ellen szüksége volt a birodalom erejére, mit sem óhajtott inkább a kibékülésnél. A katholikus theologusok közül a legértelmesebb, legmérsékeltebb férfiakat, Groppert és Pflug Gyulát választotta ki a vitatkozásra. Másfelől Fülöp tartománygróf

[1]) Instructio pro causa fidei et concilii, data episcopo Mutinae 24. Oct. 1536. MS.

[2]) Instructiones pro Rev^mo D. ep. Mutinensi apostolico nuncio interfuturo conventui Germanorum Spirae 12 Maji 1540 celebrando. »Timendum est atque adeo certo sciendum, ista quae in his articulis pie et prudenter continentur non solum fretos salou conductu esse eos recusaturos, verum etiam ubi mors praesens immineres, illam potius praelecturos.«

ismét jó lábon állt Austriával: remélte, hogy a megindulandó háboruban neki jut a fővezérség: csodálkozással és örömmel látta őt a császár pompás ménjén, ereje teljében, Regensburgba belovagolni. A békeszerető Bucer, az engedékeny Melanchton jelentek meg protestáns részről.

Hogy mennyire óhajtott a pápa is szerencsés eredményt, már a küldött legatusnak választása is mutatta, ama Contarini Gáspáré, a ki, amint láttuk, az uj iránynyal, melyet Olaszország vett, annyira egybefonódott, s a ki általános reformok készítésében annyi munkásságot fejtett ki. Most még jelentékenyebb állásba lépett, két vélemény és párt közé, melyek a világot kettészakasztották: kedvező pillanatban, azzal a megbizatással és kilátással, hogy azokat összebékélteti, — oly állás ez, mely ha nem teszi kötelességünkké, de megengedi, hogy egyéniségével közelebbről foglalkozzunk.

Contarini M. Gáspár, legidősb fia egy velenczei nemes családnak, mely levanti árukkal kereskedett, főkép philosophiai tanulmányokra adta magát. Nagyon figyelemre méltó, hogy mikép járt el ebben. Napjában 3 órát a tulajdonképeni tanulmányokra szánt: soha se kevesebbet se többet nem forditott rájuk; mindenkor szorgalmas ismétléssel kezdte; minden disciplinát végigtanult; soha se ugrott át egyet is.[1])

Aristoteles magyarázóinak subtilitásai nem ragadták hasonló szőrszálhasogatásokra: úgy találta, hogy ott mutatkozik legtöbb elmeél, a hol nincs igazság. Nagy tehetséget, de még nagyobb határozottságot tanusított. A beszéd ékessége után nem törekedett: egyszerüen fejezte ki magát, a mint a dolog kivánta.

[1]) Joannis Casae Vita Gasparis Contarini: Jo. Casae Moniment. Lat. ed. Hal. 1708. p. 88.

Valamint a természet évgyürüt évgyürüre nevelve szabályos egymásutánban halad, ugy fejlődött ő is.

Midőn még ifjonta a pregadi-k tanácsába, szülővárosa senatusába felvétetett, egyideig nem mert beszélni: szeretett volna, mondanivalója is lett volna; de nem tudta neki szánni magát; midőn aztán végre lelket vett, szólott, ámbár se nem kellemesen, se nem elmésen vagy hévvel és elevenséggel, hanem oly egyszerűen és alaposan, hogy legnagyobb tekintélyre tett szert.

A legmozgalmasabb időkben esett élnie. Megérte, hogy szülővárosa elvesztette a területét, melynek visszaszerzésében neki is része volt. V. Károlynak Németországba első érkeztekor követül küldötték hozzája, ott vette észre az egyházi szakadás kezdetét. A császárral épen akkor ért Spanyolországba, midőn a Vittoria hajó visszatért az első földkörülhajózásból:[1]) azt a rejtélyt, hogy egy nappal később érkezett meg, mint az ő naplója szerint kellett volna, a mennyire én tudom, ő oldotta meg legelőször. A pápának, a kihez Róma elfoglalása után követül ment, a császárral való megbékélését nagyban előmozdította. Az ő talpraesett, mélyreható világnézletéről és józan hazaszeretetéről a velenczei alkotmányról írt könyvecske — alapos és jól szerkesztett kis mű — továbbá a követségeiről adott relatiók, melyeket imitt-amott kéziratban találni, tesznek világos tanuságot.[2])

---

[1]) Beccatello: Vita del C. Contarini (Epp. Poli III) p. CIII. Külön kiadás is van, de az csak a levelek kötetéből van kivéve s ugyanazon oldalszámokkal bir.

[2]) Az első 1525-ből, a másik 1530-ból való. Kiváltkép az első nagyfontosságu V. Károly korábbi idejére nézve. Én annak sem Bécs-

Egy vasárnap 1535-ben, midőn a nagy tanács épen együtt volt és Contarini, a ki időközben fontosnál fontosabb hivatalokban forgott, a választó urnák mellett ült, hirül hozták, hogy Pál pápa, a kit nem ismert, a kihez semmiféle viszonyban nem állott, őt bibornokká nevezte ki. Mindenki hozzá sietett, hogy neki, a ki nagyon meg volt lepve és szinte hihetetlenkedett, szerencsét kivánjanak. Aluise Mocenigo, a ki mindaddig ellenese volt az állami ügyekben, felkiáltott, hogy a köztársaság legjobb polgárát veszti benne.[1])

Rá nézve azonban ennek a dicsőséges szerencsének nem épen örvendetes oldala is volt. Elhagyja-e szabad szülővárosát, mely neki legfőbb méltóságait osztogatta és mindenesetre az állam fejeivel teljesen egyrangú hatáskört nyujtott, hogy egy gyakorta szenvedélyes és semmi kötelező törvény által nem korlátozott pápának szolgálatába álljon? Eltávozzék-e az ő régi szabásu köztársaságából, melynek erkölcsei az övéivel egyeztek, hogy a római udvar pompájában és fényében egyebekkel versenyezzen? Azt mondják, főkép annak tekintetbevétele, hogy ily súlyos időkben ily nagy méltóság megvetésének példája káros hatással lenne, birta rá, hogy elfogadja.[2])

Ezentúl minden buzgóságát, melyet eddig szülővárosának szentelt, az egyház közügyeire fordította. Gyakran magára haragította a bibornokokat, a kik különösnek találták, hogy egy mai jövevény, egy velenczei reformálni akarja a római udvart: néha még a pápát is. Egy izben ellenzett

---

ben, sem Velenczében semmi nyomára nem akadtam. Rómában találtam egy példányt: másikat soha sem láttam sehol.

[1]) Barbaro Daniel Domenico Venierohoz: Lettere vulgari I, 3.

[2]) Casa p. 102.

egy bibornok-kinevezést. »Tudjuk«, igy szólt a pápa, »mi rejlik e bokor mögött: a bibornokok nem szeretik, hogy más valaki velök tisztességben egy fokra emelkedjék.« Megütközve igy felelt Contarini: »nem gondolnám, hogy a bibornoki kalap nekem legnagyobb tisztességem volna.«

Itt is megőrizte a szigoruságát, egyszerűségét, munkásságát, érzülete méltóságát és szelidségét.

A természet nem hagyja az egyszerü szerkezetü növényt a virágzás ékessége nélkül, a melyben létele van és közlődik. Az emberben a jellem az, a melyet életének minden fensőbb ereje együtt teremt meg s a mely neki aztán erkölcsi tartalékot, megjelenésének kifejező bélyeget kölcsönöz. Contariniban szelidség, benső igazság, szüz erkölcsiség, kiváltkép pedig ama mély vallásos meggyőződés volt, a mi az embert felvilágosítván, boldogítja.

Ily érzülettel telve, mérsékelten, a protestánsokkal a legfontosabb tanban majdnem egy véleményen, jelent meg Contarini Németországban; a tannak épen e pontból való regeneratiója és a visszaélések eltörlése által remélte, hogy meg lehet szüntetni a szakadást.

De vajjon ez nem vett-e nagyon is erőt, vajjon az eltérő vélemények nem vertek-e már nagyon is erős gyökeret? Én nem merném hamarjában eldönteni.

Egy másik velenczei Marin Giustiniano, a ki hazánkat kevéssel a birodalmi gyülés előtt hagyta el és a dolgok állását, ugy látszik, gondosan megfigyelte, legalább nagyon lehetőnek adja elő.[1]) Csakhogy azt tartja, egynéhány fontos

[1]) Relazione del Clar^mo M. Marino Giustinian Kav^r (ritornato) della legatione di Germania sotto Ferdinando re di Romani. Bibl. Corsini Rómában. 481. sz.

engedményt kell tenni. A következőket említi meg. »A pápa mint Krisztus helytartója ne akarjon többé a világiakban is oly tekintetben állani, mint az egyháziakban; — a tudatlan és kicsapongó püspökök és papok helyébe oly helyetteseket kell állítani, a kik feddhetetlen életüek s képességgel birnak a nép oktatására; — sem a mise árulást, sem a javadalmak fölhalmozását, sem a compositiókkal űzött visszaélést tovább tűrni nem szabad; — a bőjtölési törvények áthágására legfeljebb könnyű büntetést kell szabni; — ha azután a két szín alatti urvacsorakiszolgáltatást és a papi házasságot megengedjük, akkor Németországban menten felhagynak minden viszálkodással, a pápának egyházi dolgokban engedelmeskedni fognak, a misét megtürik, a fülbegyónást nem ellenzik, sőt a jó cselekedeteknek, mint a hit egyik gyümölcsének, szükségességét is, a mennyiben t. i. a hitből származnak, el fogják ismerni. Valamint a visszavonás a visszaélésekből keletkezett, úgy annak ezek eltörlésével lehet végét szakasztani.«

Itt eszünkbe jut, hogy hesseni Fülöp tartománygróf már azelőtt egy évvel kinyilatkoztatta, hogy a püspökök világi hatalmát meg lehet szívelni, ha valami módot találnak az egyháznak is illő kezelésére: a mise dolgában könnyen megeshetik az egyesség, ha ugyan mind a két szín meghagyatnék.[1]) A pápai primátusnak, kétségkívül bizonyos feltételek alatt, az elősmerésére késznek nyilatkozik branden-

[1]) A tartománygróf irása: Rommel Urkundenbuch 85. l. V. ö. a lundeni püspök irását Seckendorfnál 299. l. Contarini al C[l] Farnese 1541. Apr. 28. (Epp. Poli III, p. CCLV.) A tartománygróf és a választófejedelem mindaketten a papi házasságot és mindkét szint kivánták; a primatus dolgában amaz, a »de missa quod sit sacrificium« tanára nézve emez támasztott több nehézséget.

burgi Joachim. E közben a másik részről is közeledés történt. A császári követ többször mondta, hogy mind a két félnek engednie kell, a mennyire a lelkiismerettől csak lehetséges. A nem protestánsok is szivesen látták volna, ha az egyházi hatalom a püspököktől, a kik már igazi fejedelmekké lettek, egész Németországban elvétetik és superintendensekre bizatik, ha az egyházi javak hova fordítása iránt egy általános érvényü változtatás megy végbe. Immár szó kezdett lenni neutralis dolgokról, melyeket vagy tesz vagy hágy az ember; sőt még egyházi választófejedelemségekben is könyörgést rendeltek a kibékülés művének kedvező folytáért.

Nem vitatkozunk a sikerülés lehetőségének vagy valószinüségének foka felett: a dolog, tagadhatatlan, roppant nehézségekkel járt; de ha csak legparányibb kilátás mutatkozott is, érdemes volt próbát tenni: azt látjuk, hogy erre még egyszer nagy hajlandóság fejlődött ki, hogy hozzá valóban vérmes remények csatlakoztak.

Az volt már most a kérdés, vajjon a pápa, a ki nélkül semmi sem történhetett, követelései szigoruságából szinte hajlandó-e engedni. Igen fontos erre nézve főkép azon instructiónak egy helye, melylyel Contarinit elbocsátotta.[1])

Azt a korlátlan teljhatalmat, melyet császári részről sürgettek, nem adta meg neki. Azt tartja, hogy Németországban oly kivánságok fordulhatnak elő, melyeket se legatusnak, de még ő neki a pápának se szabad a többi nemzetek tanácsának bevétele nélkül teljesíteni. De azért nem

---

[1]) Instructio data Rev^mo C^l Contareno in Germaniam legato d. 28 mensis Januarii 1541. Sok könyvtárban kéziratban s nyomtatva Quiriniben: Epp. Poli III, CCLXXXVI.

utasít el magától minden alkudozást. Előbb meg kell látnunk, így szólt, vajjon a protestánsok megegyeznek-e velünk az elvekben, p. a szentszék primátusára, a szentségekre s még egyebekre nézve. Ha már azt kérdezzük, mik ezek az egyebek, arról nem nyilatkozik a pápa egész világosan. Azt számitja közéjök, a mi egyrészt a szentirás, másrészt az egyház folytonos gyakorlata által jóváhagyatott: a legátus ugy is tudja. Ezen az alapon, teszi hozzá, minden vitás pontra nézve meg lehet kisérteni az egyességet.[1])

Nem is kérdés, hogy a kifejezésnek az a bizonytalan módja szántszándékkal ne választatott volna: III. Pál jóformán meg akarta próbálni, hogy mire megy Contarini, és a ratificatióra nézve nem volt kedve előre is megkötni a maga kezét. Egyelőre némi tért engedett a legatusnak a cselekvésre. Ennek kétségkivül uj erőfeszitésekbe került volna, hogy azt elfogadtassa a makacs curiával, a mit majd Regensburgban, előre láthatólag neki nem teljes megelégedésére, el fogtak érni; azonban ettől, az összegyült theologusok közös megegyezésétől és megállapodásától, függött mégis mindenekelőtt az egész. Még nagyon is ingadozó volt a közvetitő tendentia; még nem lehetett nevén nevezni: csak

[1]) Videndum inprimis est, an Protestantes et ii, qui ab ecclesiae gremio defecerunt, in principiis nobiscum conveniant, cujusmodi est hujus sanctae sedis primatus tanquam a deo et salvatore nostro institutus, sacrosanctae ecclesiae sacramenta et alia quaedam, quae tum sacrarum litterarum autoritate tum universalis ecclesiae perpetua observatione hactenus observata et comprobata fuere et tibi nota esse bene scimus, quibus statim initio admissis omnis super aliis controversiis concordia tentaretur. Mindig szem előtt kell itt tartani a pápának teljesen orthodox, s természeténél fogva inflexibilis állását, hogy eszünkbe vehessük, mily sokat jelent az ilyen fordulás.

ha majd szilárd pontot nyert, remélhette, hogy továbbra is érvényesitheti magát.

1541 április 5-én kezdődtek az alkudozások; egy a császár által közlött, Contarini által egy pár csekély változtatások után helybenhagyott tervezetet vettek alapul. Már itt tanácsosnak tartotta a legátus, hogy instructiójától egy lépést eltérjen. A pápa mindenekelőtt fősége elösmerését követelte. Contarini jól látta, hogy ezen a kérdésen, mely a szenvedélyeket oly könnyen háborgásba hozhatta volna, a kisérlet mindjárt eleinte hajótörést szenvedhetne. Nem bánta, hogy a megbeszélés végett előterjesztett czikkelyek közül a pápa primátusára vonatkozó a legutolsó lett. Jobbnak tartotta olyanokon kezdeni meg, melyekben ő és barátjai közeledtek a protestansokhoz, ezek is egyébiránt oly főfontosságu pontok lévén, melyek a hit alapját illették. Az ezek felett folyt tárgyalásokban neki volt legnagyobb része. Titkára bizonyitja, hogy a katholikus theologusok semmit sem végeztek, sőt valami egyes változtatást se tettek, a nélkül, hogy őt előbb meg ne kérdezték volna.[1]) Morone modenai püspök, Tomaso da Modena, maestro di sacro palazzo, mind a ketten oly férfiak, kik a justificatio czikkelyében egy nézetet vallottak, támogatták őt.[2]) A fő nehézséget egy német theologus, Luthernek ama régi ellenfele, dr. Eck gördítette elő. Azonban kényszerítvén, hogy pontrul-pontra hozzászóljon a tárgyhoz, utóljára őt is kielégítő nyilatkozatokra vették. Valóban meg is egyeztek — ki merte volna reméleni? — rövid idő alatt az emberi természetről, az eredendő bűnről, sőt a megigazulásról szóló négy fontos

[1]) Beccatelli: Vita del Cardinal Contarini p. CXVII.
[2]) Pallavicini IV, XIV, p. 433, Contarini leveleiből.

czikkelyre nézve. Contarini magáévá tette a lutheri tannak főpontját, mely szerint az ember megigazulása érdem nélkül, csupán a hit által létesül; csak azt tette hozzá, hogy ennek a hitnek elevennek és munkásnak kell lenni. Melanchton megvallotta, hogy épen ez a protestans tan maga.[1]) Bucer azt állította merészen, hogy a czikkelyek, melyekben közösen megállapodtak, mindazt magukba foglalják, »a mi arra szolgál, hogy Isten előtt és a községben istenesen, igazságosan és szentül éljünk.[2]) Szintigy meg voltak elégedve a másik félen is. Az aquilai püspök ezt a colloquiumot szentnek nevezi; bizton hiszi, hogy a keresztyénségnek kibékülését fogja előidézni. Örömmel hallották Contarininak rokongondolkodásu barátai, hogy mily sokra ment. »Midőn ezt a véleményegyezést észrevettem«, igy ir neki Poole, »oly gyönyörüséget éreztem, minőt a hangoknak semmi harmoniája nem okozhatott volna, nemcsak azért, mert békét és egyetértést látok közeledni, hanem azért is, mert ezek a czikkelyek az összes keresztyén hitnek alapját teszik. Igaz, hogy többféléről látszanak szólani, hitről, cselekedetekről és megigazulásról; azonban ezen a megigazuláson alapszik mind a többi, és én neked szerencsét kivánok, Istennek hálát adok, hogy mind a két párt theologusai ez iránt egyességre jutottak. Reméljük, hogy ő, a ki oly kegyelmesen kezdette, be is fogja végezni.«[3])

[1]) Melanchton Camerar-nak Majus 10. (Epp. p. 360): »adsentiuntur justificari homines fide et quidem in eum sententiam ut nos docemus.« V. ö. Planck: Geschichte des protestantischen Lehrbegriffs III, II, 93.

[2]) Alle Handlungen und Schriften, zu Vergleichung der Religion durch die Kaiserl. Majestät etc. verhandelt ao. 1541 durch Martinum Bucerum, Hortledernél I. k. 37 f. 280 l.

[3]) Polus Contareno. Capranicae 17 Maji 1541. Epp. Poli P. III,

Ha nem csalódom, Németországra sőt az egész világra nézve nagy jelentőségü pillanat volt ez. Amarra nézve: azok a pontok, melyeket érintettünk, magokban foglalják azt a szándékot, hogy a nemzetnek összes egyházi alkotmányát megváltoztassák s neki a pápával szemközt az ő világi beavatkozásaitól ment önálló szabad állást adjanak. Az egyháznak s ennélfogva a nemzetnek az egysége megtartatott volna. De még sokkal messzebbre ható lett volna a siker: ha a mérsékelt párt, a mely e kisérleteket meginditotta és vezette, Rómában és Olaszországban polczon bir maradni, mily egészen más alakot kellett volna kapnia a katholikus világnak is! Ily véghetetlen eredményt azonban nem lehetett élénk harcz nélkül elérni.

A mi Regensburgban határoztatott, azt egyrészről a pápa jóváhagyásának, másrészről Luther beleegyezésének, a kihez még egy különös követséget is inditottak, kellett megpecsételnie.

De már itt sok nehézség mutatkozott. Luther, a ki első pillanatban nem egészen kicsinylőleg nyilatkozott, nem sokára mégis élt a gyanupörrel, hogy minden csak áltatás és ellenségeinek tréfája. Nem tudta magával elhitetni, hogy a másik félen is gyökeret vert volna a megigazulás tana. A szóban levő czikkelyekben végre is nem látott egyebet, mint kettős véleményből összerakott töredéket: — ő, a ki magát

---

p. 25. Nevezetesek amaz aquilai püspök levelei is Rainaldusnál 1541 Nr. 11. 12. Azt hiszik, hogy ha még csak az urvacsorára nézve tisztában lesznek, minden egyebet könnyü lesz eligazítani. Id unum est quod omnibus maximam spem facit, assertio Caesaris se nullo pacto nisi rebus bene compositis discessurum, atque etiam quod omnia scitu consiliisque rev^{mi} legati in collaquio a nostris theologis tractantur et disputantur.

mindig menny és pokol közötti harczban látta, abban is a sátán incselkedésére vélt ösmerni. Urát, a választófejedelmet mindenáron lebeszélte róla, hogy személyesen el ne menjen a birodalmi gyűlésre. »Épen ő az, a kit az ördög keres.[1]) A választófejedelem megjelenésétől és jóváhagyásától csakugyan véghetetlen sok függött volna.

Ezalatt e czikkelyek Rómába is eljutottak. Roppant feltünést okoztak. A megigazulás magyarázatjában főleg Caraffa és Marcello bibornokok botránkoztak meg nagyon, s csak nagy bajjal tudta őket Priuli azok értelméről felvilágositani.[2]) Oly határozottan azonban nem nyilatkozott a pápa mindjárt, mint Luther. Farnese bibornok azt iratta a legatusnak, hogy ő szentsége helyesli is nem is ezt a végzést. De mind a többiek, a kik látták, azon véleményen vannak; feltéve, hogy annak értelme a katholikus vallással megegyezik, a szavak még világosabbak lehetnének.

Bármily erős volt is ez a theologiai oppositio, nem volt az sem az egyedüli, sem a leghathatósabb. Még egy másik is támadt a politikai oldalról.

Oly kibékülés, a milyet czélbavettek, Németországnak eddig nem tapasztalt egységet és a császárnak, a ki ennek hasznát tudta volna venni, rendkivüli hatalmat adott volna.[3])

---

[1]) Corpus Ref. IV, p. 397. Luther János Frigyeshez de Wette gyüjteményében V, 353. 377.

[2]) Nem tudom megbocsátani Quirininek, hogy Priulinak e viszonyokról szóló levelét, mely kezében volt, nem közölte teljesen.

[3]) Mindig volt egy császári párt, mely e tendencia mellett küzdött. Ebben rejlik a többi közt a lundeni érsek alkudozásainak egész titka is. Előterjesztést tett a császárnak: che se S. M. volesse tolerare che i Lutherani stessero nelli loro errori, disponeva a modo e voler suo di tutta la Germania. Instructione di Paolo III a Montepulciano 1539. Most is türelmet kivánt a császár.

Mint a mérsékelt párt feje különösen akkor, ha majd létrejött volna a zsinat, főfő tekintetre tett volna szert egész Európában. Ez ellen természetesen feltámadt mind a szokott ellenségeskedés.

I. Ferencz egyenesen fenyegetve látta magát s mindenképen rajta volt, hogy az egyességnek gátat vessen. Nagyon zokon vette azon engedményeket, melyeket a legatus Regensburgban tesz.[1]) »Magaviseletén a jóknak bátorságuk vész s a gonoszok vérszemet kapnak; a császár iránti engedékenységből még oda juttatja a dolgot, hogy majd utóbb nem lehet tenni a bajról. Bizony más fejedelmek tanácsával is élni kellett volna.« Ugy mutatta, mintha a pápát és egyházat veszedelemben látná. Késznek igérkezett életével s birodalma minden erejével védelmökre kelni.

És máris Rómában nemcsak az érintett egyházi aggodalmak vertek gyökeret. Azt is észrevették, hogy a császár a birodalmi gyűlés megnyitásakor, midőn egy általános zsinatról emlitést tett, nem mondta ki egyszersmind, hogy csupán a pápának van joga azt egybehivni. Ebből azt következtetgették, hogy erre a jogra maga tart számot. Ama

---

[1]) Szólott effelől az udvaránál lévő pápai követnek: Il Cl d Mantova al Cl Contarini Quirininél III, CCLXXVIII: Loìes 17 Maggio 1541. S. Sa Chma diveniva ogni dì pìu ardente nelle cose della chiesa, le quali era risoluto dì voler difendere e sostenere con tutte le forze sue e con la vita sua e de figliuoli, giurandomi che da questo si moneva principalmente a far questo officio. Ellenben Granvillának más feljegyzései voltak: »m'affermò«, igy szól Contarini Farnesének irt egy levelében, u. o. CCLV, »con giuramento havere in mano lettere del re christmo, il quale scrive a questi principi protestanti che non si accordino in alcun modo e che lui aveva voluto veder l'opinioni loro le buali non spiacevano.« E szerint mindkét félen hátráltatta volna I. Ferencz a kibékülést.

régi czikkelyekben, melyek közte és VII. Kelemen közt Barcellonában jöttek letre, egy arra czélzó helyet akartak észrevenni. S nem azt hangoztatták-e mindig a protestansok, hogy zsinat egybehivása a császárt illeti? Mily könnyen rájuk hajthatott ott, a hol az ő haszna a tanitásukkal oly szemmellátható lag összeegyezett![1]) Ez egy szakadásnak legnagyobb veszélyét rejtette volna magában.

Ezalatt Németországban is mozogni kezdtek. Már Giustinian azt állitja, hogy az a hatalom, melyet a tartománygróf azzal szerzett, hogy a protestans párt élére állt, másokban is azt a gondolatot ébreszti, hogy szintolyanra tegyenek szert a katholikusok élén. E birodalmi gyülésnek egyik tagja megemliti, hogy a bajor herczegek minden megegyezéstől idegenkednek. A mainzi választófejedelem is határozottan ellene volt. Egy különös irásban óvja a pápát egy nemzeti zsinattól, sőt minden zsinattól, a mely Németországban tartatnék: »nagyon is sokat kellene ott engedni.«[2]) Még más irásokat is találni, melyekben német katholikusok egyenesen a pápa előtt panaszolkodnak arról a haladásról, melyet a protestantismus a birodalmi gyülésen vesz, Gropper és Pflug engedékenységéről, s hogy a katholikus fejedelmeket a tanácskozásból kizárják.[3])

Elég az hozzá, Rómában, Francziaországban és Né-

---

[1]) Ardinghello al nome del Cl Farnese al Cl Contarini 29 Maggio 1541.

[2]) Literae Cardinalis Mogantini — Rainaldusnál 1541 n. 27.

[3]) Névtelenül, szintén Rainaldusnál Nr. 25. Hogy mely oldalról jöttek ezek, kiviláglik abból, hogy Eck-ről ez van mondva bennök: unus duntaxat peritus theologus adhibitus est. Tele vannak insinuatióval a császár ellen: »nihil«, ugymondanak, »ordinabitur pro robore ecclesiae, quia funitur, illi (Caesari) displicere.«

metországban V. Károly ellenségei közt, a vagy valósággal vagy színre legbuzgóbb katholikusok közt erős oppositio támadt, annak közvetitő szándéka ellen. Rómában szokatlan bizalmasságot vettek észre a pápa és a franczia követ közt: hire járt, hogy Vittoria Farnese unokahugát egy Guise-zel akarja összeházasitani.

Nem is történhetett másképen: ezeknek a mozgalmaknak élénk visszahatást kellett szülniök a theologusokra. Eck úgy is Bajorországgal tartott. »A császár ellenségei,« igy szól Contarini titkára, »Németországon belül és kivül, akik nagyságától rettegtek, ha hogy egész Németországot egyesitené, konkolyt kezdtek hinteni ama theologusok közé. A test irigykedése szakitotta félbe ezt a colloquiumot.«[1]) Magának a tárgynak nehézségeinél fogva is nem csuda, ha ezentúl egy czikkelyre nézve se tudtak többé egyességre jutni.[2])

Túl megyünk az igazságosságban, ha ezt csupán vagy csak főképen is a protestansoknak rójuk fel. Nem sokára a pápa határozott akaratjaképen tudtára adatta a legatusnak, hogy se nyilvánosan, se mint magánember oly végzést ne hagyjon jóvá, melyben a katholikus nézet minden kétértelmüsé-

---

[1]) Beccatelli Vita p. CXIX. Hora il diavolo, che sempre alle buone opere s'attraversa, fece si che sparsa questa fama della concordia che tra catholici e protestanti si preparava, gli invidi dell' imperatore in Germania e fuori, che la sua grandezza temevano quando tutti gli Alemani fussero stati uniti, cominciarono a seminare zizania tra quelli theologi collacutori.

[2]) Az értekezlet végkép megszakadt, midőn az urvacsora czikkelyéhez értek. Contarini ragaszkodott a transsubstantiatio fogalmához: a protestansok egy e végre összehitt gyülésen elhatározták, hogy azt el nem fogadják.

get kizáró szavakba nem volna foglalva. Azokat a formulákat, melyekben Contarini a pápa primátusa és a zsinatok hatalma felett támadt különbféle nézeteket egyesiteni törekedett, Rómában feltétlenül elvetették.[1]) A legatus oly nyilatkozatokat volt kénytelen tenni, a melyek előbbi szavaival szinte-szinte ellenmondásban állottak.

Hogy mégis valami történt legyen, legalább azt kivánta a császár, hogy az elintézett czikkelyekben egyelőre tartsák magukat a megállapitott formulákhoz, a többiben pedig mind a két fél hunyjon szemet az eltérésekre. Erre azonban se Luther se a pápa nem volt rábirható. Értésére adatott a bibornoknak, hogy az egész collegium egyhangulag elhatározta, hogy lényeges czikkelyekben tűrelemre semmi feltétel alatt se álljon rá.

Ily nagy remények, ily szerencsés kezdet után, Contarini mit sem végezve tért vissza. Szerette volna a császárt Németalföldre kisérni, de megtiltották neki. Olaszországban hallania kellett azokat a rágalmazásokat, melyek magaviseletéről, a protestansoknak állitólag tett engedményekről, Róma révén országszerte elterjedtek. Sokkal fennköltebb lelkü volt, hogy ily messzevágó szándékok balsikerét még fájdalmasabban ne érezte volna.

Mily nagyszerű volt az az állás, melyet a mérsékelt katholikus nézet ő benne elfoglalt vala! De minthogy ennek nem sikerült, hogy világ-intentióját kivigye, kérdés volt, vajjon egyátalában fenn is tarthatja-e magát. Minden nagy tendentia magában hordja azt az elutasithatlan feladatot, hogy érvényesítse magát és czélhoz érjen. Ha nem tud uralomra jutni, akkor közel áll a bukása.

---

[2]) Ardinghello a Contarini. U. o. CCXXIV.

Uj rendek.

E közben már egy más irány is fejlődött, mely voltaképen közel rokonságban állott az előbb előadottal, de mind jobban-jobban eltért tőle és habár szintén reformtörekvés szülte, a protestantismussal homlokegyenest ellenkezett.

Ha Luther az eddigi papságot elvében és fogalmában elvetette, ez ellen Olaszországban egy oly mozgalom keletkezett, a mely azt a czélt tűzte ki, hogy ugyanezt az elvet helyreállitsa és hozzá szigorubb ragaszkodás által uj tekintetre emelje az egyházban. Mind a két félen észrevették az egyházi intézmények romlását, de mig Németországban a szerzetesi rendnek csak eltörlésével lehetett volna megnyugtatást szerezni, addig azt Olaszországban megifjítani igyekeztek; mig amott a klerus annyi bilincstől megszabadult, melyeket addig hordoznia kellett, emitt azt forgatták magukban, hogy annak még szigorúbb szervezetet adjanak. Egészen uj ösvényt törtünk az Alpokon innen, tulnan ellenben csak a századok óta koronként elővett kisérleteket ismételgették.

Mert elejétől fogva hajlandók voltak az egyházi intézmények az elvilágiasodásra és olyankor nem ritkán emlékeztetni kellett őket az eredetükre. Mily szükségesnek találták már a carolingok, hogy a klerust Chrodegang szabálya szerint közös együttélésre, szabad alárendelkezésre szoritsák! Még a klastromoknak se volt sokáig elég nursia Benedeknek egyszerű szabálya: a X. és XI. század folytán azt látjuk, hogy mindenfelé különös szabályokkal Clugny példájára szoros szövetkezetü congregatiók támadnak. Ez

nyomban visszahatott a világi papságra; a papi nőtlenség behozatala által, amint emlitettük, csaknem maga is holmi rendi-szabálynak vettetett alá. Mindamellett és ama nagy vallási impulsus daczára is, melyet a keresztes háboruk a a nemzeteknek adtak, ugy hogy még a lovagok és urak is hadimesterségüket szerzetesi törvények formáinak vetették alá, mindezek az intézmények nagy bomlásnak indultak, midőn a koldusbarátok feltüntek. Felléptökben kétségkivül nagyban hozzájárultak az eredeti egyszerüség és szigoruság helyreállitásához; de láttuk, hogy ők is apródonként menynyire elkanászkodtak és elvilágiasodtak, hogy épen köztük jött napfényre az egyház romlásának egyik főmozzanata.

Már az 1520-iki év óta, s azóta, minél nagyobb haladást tett a protestantismus Németországban, annál elevenebben ébredezett azon országokban, melyekben még nem terjedt el, annak érzete, hogy a hierarchiai intézményeken ujból javítani szükséges. Föltámadt ez magokban a rendekben is, hol az egyikben, hol a másikban.

Ámbár a Camaldoli-rend egészen el volt zárva a világtól, Paolo Giustiniani azt tapasztalta, hogy rajta is erőt vett az általános romlás. 1522-ben annak egy uj congregatióját alapitott, mely arról a hegyről, melyen utóbb legelőkelőbb széke volt, Monte Corona nevet nyert.[1]) A lelki tökéletesség elérésére Giustiniani három dolgot tartott lényegesnek: magányosságot, fogadalmat és a szerzeteseknek különféle cellákba való szétosztását. Ezekről a kis cellákról

[1]) Az alapitást igazán a szabály szerkesztésétől kell datálni, miután Masacio 1522-ben átadatott az uj congregatiónak. Monte Coronát csak Giustiniano utódja, Basciano alapította. Helyot Histoire des ordres monastiques V, p. 271.

és imaházakról, minőket ma is még találni imitt-amott magas hegyormokon, pompás vadonban, melyek a lelket fennkölt szárnyalásra késztik s egyszersmind mélységes nyugalomra híják, egyik levelében különös megelégedéssel emlékezik.[1]) E remeték reformja világszerte elterjedt.

A franciscanusok közt, kiknek kebelében a romlás talán a legmélyebbre harapódzott, annyi reformok után még egy ujjal tettek próbát. A capucinusok első alapitójuk intézkedéseit vissza szándékoztak állítani, az éjféli istenitiszteletet, a szabott órákban való könyörgést, fegyelmet és hallgatást, az eredeti institutiónak egész szigorú életrendjét. Szinte nevetséges, hogy mily fontosságot tulajdonítottak csekély dolgoknak; e mellett azonban el kell ismerni, hogy p. az 1528-iki pestis alkalmával nagyon kitettek magukért.

Egyébiránt pusztán a rendek reformja nem sokat használt, minthogy a világi papság a hivatásától egészen el volt idegenedve. Ezen kellett tehát a javitást megkezdeni, ha azt akarták, hogy valóban foganatja legyen.

Itt még egyszer ama római oratorium tagjaival találkozunk. Ketten közülök, a kik különben egészen ellentétes jellemüeknek látszottak, vállalkoztak erre a javitásra. Az egyik Gaetano da Thiene, békeszerető, csendes, szelid, kevésszavu vallási rajongó: a kiről azt beszélték, hogy a világot akarja reformálni, de úgy, hogy ne tudják, hogy ő a világon van.[2]) A másik Caraffa János Péter, a kiről még

---

[1]) Lettera del b. Giustiniano al vescovo Teatino, Bromatónál: Storia di Paolo IV. lib. III, 19. §.

[2]) Caracciolus: Vita S. Cajetani Thienaei c. IX. 101. In conversatione humilis, mansuetus, modestus, pauci sermonis, — meminique me illum saepe vidisse inter precandum lacrymantem. Nagyon jól

bőven szó lesz: heves, indulatos, viharos természetü, igazi zelota. De Caraffa is elösmerte, a mint mondta, hogy szíve annál inkább elszorult, minél inkább követte vágyát: hogy csak akkor találhat nyugalmat, ha magát Istennek ajánlja, csak mennyei dolgokkal való társalkodásban. Ilyformán a visszavonultság szükségében, a mely az egyiknek természete, a másiknak vágya és életideálja volt, továbbá a vallásos foglalkozáshoz való hajlandóságban egyeztek. Meggyőződve a reform szükségességéről, egy oly intézményre egyesültek — a theatinusok rendjének nevezték — a melynek egyrészt contemplatio, másrészt a klerus megjavitása volt végczélja.[1])

Gaetano a protonotari participanti közé tartozott: lemondott ezekről a javakról; Caraffa a chietii püspökséget birta és a brindisi-i érsekséget: mind a kettőn feladott.[2]) Két velök szorosan egyesült barátjukkal, a kik szintén tagjai voltak amaz oratoriumnak, 1524 szept. 14-én ünnepélyesen letették a három fogadalmat:[3]) a szegénység fogadalmát avval a különös hozzátétellel, hogy nemcsak nem lesz semmijök, hanem még a koldulgatást is elkerülik: úgy

---

jellemzi őt egy vicenzai jámbor társaság tanusága, mely ugyanott található, c. I, n. 12.

[1]) Caracciolus c. 2. §. 19 szándékukat igy adja elő: »clericis, quos ingenti populorum exitio improbitas inscitiaque corrupissent, clericos alios debere suffici, quorum opera damnum, quod illi per pravum exemplum intulissent, sanaretur.«

[2]) A pápai datariusnak 1524. sept. 22-én kelt egy leveléből hitelesen látjuk (Lettere di principi I, 135), hogy a pápa soká vonakodott, elfogadja-e a lemondást (non volendo privare quelle chiese di cosi buon pastore). Csak Caraffának ismételt sürgős kértére engedett utóljára.

[3]) E felől az akták találhatók: commentarius praevius AA. SS. Aug. II, 249.

akarták házukba várni az alamizsnát. A városban való rövid tartózkodásuk után a Monte Pincio-n egy kis házban szálltak össze, a Vigna Capisucchi mellett, a melyből később a Medici-villa lett, a hol akkoriban, habár Róma falain belül, mély magány uralkodott: itt éldegéltek önválasztott szegénységben vallásos gyakorlatok közt, az evangeliomoknak pontosan kiszabott s hórul-hóra ismételt tanulmányozásában; azután le-lejártak a városba prédikálni.

Ők nem szerzeteseknek, hanem rendes clerikusoknak nevezték magukat: szerzetesi fogadalmat tett papok voltak. Az volt a szándékuk, hogy amolyan papi seminariumot rendezzenek be. Alapitásuk breveje nyilván megengedte nekik, hogy világi papokat felvehessenek. Különös formáju és szinü viseletük nem volt eredetileg: erre nézve a vidéki papság szokását fogadták el. Az istenitiszteletet is mindenütt a helyi szokások szerint akarták tartani. Ekképen sok olyan nélkül voltak, a mi a szerzeteseket kötötte: világosan kimondották, hogy se életben, se istenitiszteletben semmi szokás ne verje bilincsbe a lelkiismeretet;[1]) ellenben a clericalis kötelességnek akarták magukat szentelni, az igehirdetésnek, a szentségek kiszolgáltatásának, a betegek ápolásának.

Ekkor tehát, a mi Olaszországban egészen kiment a divatból, ismét papok jelentek meg a szószékeken: a baretttel, a kereszttel és a clericalis cottával; kiváltkép amaz ora-

[1]) A theatoriusok regulája Bromatónál Vita di Paolo IV, lib. III, §. 25. Nessuna consuetudine, nessun modo di vivere a rito che sia, tanto di quelle cose che spettano al culto divino e in qualunque modo Jannosi in chiesa, quanto di quelle che pel viver commune in casa e fuori da noi si sogliono praticare, non permettiamo in veruna maniero che acquistino vigore di precetto.

toriumban, de gyakran missioképen is az utczákon. Caraffa maga prédikált; ama túláradó ékesszólással élt, mely neki mind haláláig sajátja maradt. Ő és társai, a kik nagyrészt a nemességből valók voltak és világukat élhették volna, felkeresték a betegeket magán- és kórházakban, a haldoklók mellett foglalatoskodtak.

A clericalis kötelességeknek ime felujitása nagy fontosságu. Habár ez a rend nem lett tulajdonképeni papok seminariumává; arra soha sem volt eléggé számos; de igenis püspökök seminariumává. Ez lett idővel az igazi nemes papirend; és valamint kezdettől fogva pontosan megjegyeztetik, hogy az uj tagok nemes származásuak voltak, később-ben imitt-amott nemességi próbákra volt szükség, hogy a rendbe bevétethessenek. Könnyü megérteni, hogy az az eredeti terv, hogy alamizsnából éljenek, a nélkül hogy kérjék, csak ily feltételek mellett volt kivihető.

A fődolog azonban az volt, hogy az a jó gondolat, hogy a clericalis kötelességeket szerzetesi fogadalmakkal egyesitsék, másfelé is tetszésre és utánzásra talált.

1521 óta Felső-Olaszországban örökös háboru dúlt, a melynek pusztitás, éhség és nyavalyák jártak nyomában. Hány gyermek is lett árvává ekkor s tért veszni testileg, lelkileg! Szerencsére az emberek közt a nyomoruság mellett a könyörület lakik. Egy velenczei senator, Girolamo Miani, összeszedte a gyermekeket, kiket a futás Velenczébe vetett, s házába fogadta őket: keresésök végett bejárta a városmelléki szigeteket: nem sokat hajtván zsémbelődő sógorasszonyára, eladta a ház ezüstnemüit és legszebb szőnyegeit, hogy a gyermekeknek lakást és ruházatot, élelmet és tanitókat szerezzen. Lassanként ennek a hivatásnak szentelte egész tevékenységét. Főkép Bergamóban járt nagy sikerrel.

Az ott alapitott menedékház annyi támogatásban részesült, hogy kedve kerekedett más városokban is ilyesminek létrehozására. Lassanként Veronában, Bresciában, Ferrarában, Comóban, Mailandban, Paviában, Genuában hasonló menedékházak alapíttattak. Végre néhány rokonelvű barátjával a theatinusok mintájára rendes clericusok szövetkezetébe állott össze, melynek di Somasca volt a neve. Fő rendeltetése a nevelés volt. Menedékházai közös szervezetet kaptak.[1])

Ha valamely város, úgy Mailand tapasztalta, a sürü ostrom és gyakori elfoglalás következtében majd innen majd amonnan a háborunak ama sanyaruságait. Ezeket jótékonysággal enyhíteni, a velök járó elszilajodást oktatással, prédikáczióval és példával megszüntetni, volt a Barnabita rend három alapitójának Zaccariának, Ferrarinak és Morigiának a czélja. Egy mailandi krónikában olvassuk, hogy mily csudálkozással nézték eleinte ezeket a fiatal uj papokat, a mint szegényes öltözetben, fejökön kerek baret, fejlesütve jártak az utczákon. S. Ambrosio mellett laktak s éltek együtt. Főkép Lodovica Torella grófnő támogatta őket, a ki atyai örökségét Guastallát eladta s a pénzt jótékony czélokra forditotta.[2]) A barnabiták is rendes clericusok formájával birtak.

---

[1]) Approbatio societatis tam ecclesiasticarum quam secularium personarum, nuper institutae ad erigendum hospitalia pro subventione pauperum orphanorum et mulierum convertitarum (mely utóbbi czélt néhutt az elsővel egyesitették). III. Pál bullája 1540. jun. 5. Bullarium Cocquelines IV, 173. V. Piusnak »Injunctum nobis« bullájából, 1568 Dec. 6, látni, hogy a congregatio tagjai csak akkoriban tették le a fogadalmakat.

[2]) Burigozzo krónikája Custodénál: Verri Storia di Milano folytatása IV, p. 88.

De bármi sokat tettek is mindezen congregatiók a maguk körében, mindamellett vagy a czélnak korlátoltsága, mint az utóbb emlitetteknél, vagy az eszközöknek a dolog természetében fekvő korlátoltsága, mint a theatinusoknál, gátot vetett az egyetemes és gyökeres hatásnak. Fontosak ők, mert szabad előállásukban nagy tendentiát mutatnak, a mely a catholicismus helyreállitására végtelen sokat tett, de a protestantismus merész haladásának meggátlására más erők kivántattak.

Ezek hasonló uton, de egész váratlan s felette sajátságos módon fejlődtek.

Loyola Ignácz.

A világ valamennyi lovagirendje közül csupán a spanyol óvott meg még valamit az ő vallásos eleméből. A mórokkal való háboruk, melyek, alig értek véget a félszigeten, Afrikában mind tovább folytatódtak, a visszamaradt és leigázott moriskók szomszédsága, kikkel folyvást tartott a hitbeli ellenségeskedés, a világtengeren túl más hitetlenek elleni kalandos hadjáratok őrizték meg ezt a szellemet. Oly könyvek, mint Amadis, a naiv-rajongó loyalis vitéz, idealizálták.

Don Iñigo Lopez de Recalde,[1]) a Loyola-ház legifjabb fia, a ki a hasonnevü várban Azpeitia és Azcoitia közt Guipuscoaban született oly családból, mely az ország legjobbjaihoz tartozott — de parientes mayores —, melynek

[1]) Igy hívják a törvényszéki akták; hogy nem tudni, mikép jutott a Recalde névhez, mit sem bizonyit annak valódisága ellen. Acta Sanctorum 31 Julii. Commentarius praevius p. 410.

fejét mindenkor egy külön levélben kellett hódolatra meghívni, katholikus Ferdinand udvarán és a najarai herczeg kiséretében növekedvén fel, el volt telve ettől a szellemtől. A lovagiság dicsősége után törekedett: szép fegyverek és lovak, a vitézség híre-neve, a kettős viadal és a szerelem kalandjai ép annyira vonzották őt, mint mást; de ő benne a vallásos irány is felébredt: ezekben az esztendőkben egy lovagi románczban dicsőitette az apostolok elsejét.[1])

De alkalmasint a többi vitéz spanyol hadnagyok közt olvasnók az ő nevét, kiknek V. Károly annyi alkalmat szolgáltatott, hogy kitüntessék magukat, ha az a szerencsétlenség nem éri, hogy Pampelona védelménél a francziák ellen 1521-ben mind a két lábán kettős sebet kap és, ámbár oly állhatatos volt, hogy odahaza, a hova vitték, a forradt csontot kétszer eltörette, — leghevesebb fájdalmában csak az öklét szorította össze, — egészen elhibázzák a gyógyítását.

Ő ismerte és szerette a lovagi regényeket, kiváltkép Amadist. Lassu gyógyulása közben Krisztusnak és egypár szentnek az élete is kezébe került. Phantasticus természetü létére, hogy kivettetett abból a pályából, a mely a legfényesebb szerencsével kecsegtette s hogy most egyszersmind tétlenségre volt kárhoztatva és szenvedései is felizgatták, a legcsudálatosabb állapotba jutott. Szt. Ferenczet és Szt. Dómének tettei is, a kik a vallási dicsőség teljes fényében tüntek föl előtte, követésre méltóknak látszottak neki és olvasás közben bátorságot és tehetséget érzett magában, hogy nyomdokukba lépjen és velök lemondásban és szigoru életben vetélkedjék.[2]) Igaz, ezek az ideák még nem ritkán világi

[1]) Maffei: Vita Ignatii.

[2]) Az Acta antiquissima, a Lodovico Consalvo ex ore Sancti excepta. AA. SS. I. l. p. 634, hiteles tudósitást tesznek ezek felől. Egy-

gondolatoknak adtak helyet. Azt is szépen el tudta képzelgetni, hogy majd azt a hölgyet, a kinek szolgálatára szentelte magát szivében — nem grófnő volt az, mondta maga, nem herczegnő, hanem sokkal több ennél, — lakóvárosában fölkeresi, mily ékes és tréfás szókkal szólitja meg, mennyire kimutatja a hódolatát, s micsoda lovagi gyakorlatokat fog tiszteletére véghezvinni. Majd ama, majd eme phantasiák ragadták el, váltógatták benne egymást.

De minél több idő telt el, minél kevésbé sikerült a gyógyítása, annál inkább a vallási ábrándok kerekedtek fölül. Igazságtalanok vagyunk-e hozzá, ha ennek egyszersmind abban is keressük az okát, hogy lassanként átlátta, hogy tökéletesen ugy se áll helyre és hadi szolgálatra s lovagi dicsőségre soha többé nem lesz alkalmas?

De nem is volt ez oly hirtelen átmenet valami teljességgel különbözőre, mint a hogy gondolná az ember. Az ő vallásos gyakorlataiban, melyeknek eredetét mindig feleszmélésének első szemléleteire viszik vissza, két hadi tábor rémlik elébe, az egyik Jeruzsálemnél, a másik Babilonnál: a Krisztusé és a sátáné; ott mind a jók, emitt mind a gonoszok: egymással harczra szállni készek. Krisztus egy király, a ki kihirdeti abbeli szándékát, hogy a hitetlenek minden országát hatalma alá veti. Azonban a ki seregébe akar állani, annak épen ugy kell táplálkoznia és ruházkodnia, mint neki, ugyanazon sanyaruságokat állania és ugy őrködnie, mint neki: e mérték szerint vesz részt a győzöde-

szer ez ötlött elméjébe: Quid, si ego hoc agerem quod fecit b. Franciscus, quid, si hoc quod b. Dominicus? — Továbbá: de muchas cosas vanas que se le ofrecian una tenia: ép azon tisztelet, melyet hölgyének kivánt tenni. Non era condesa ni duquesa, mas era su estado mas alto que ninguno destas. Sajátságosan naiv vallomás.

lemből és a jutalmakból. Ő előtte, a boldogságos szüz és az egész mennyei udvar előtt kinyilatkoztatja aztán mindenki, hogy az urat tőle telhetőleg híven követni, vele minden bajban osztozni s neki igazi lelki és testi szegénységben szolgálni akar.[1])

Ily phantastikus képzelődések lehettek azok, melyek benne a világi lovagiságtól a vallásira való átmenetet közvetitették. Mert a mit szándékozott, ilyen volt, melynek ideálját azonban egészen a szentek tettei és nélkülözései tették ki. Elszakadt az atyai háztól és rokonaitól és a Monserrat hegyére vette magát, nem mintha büneinek súlya megtörte volna, se mintha igazi vallási szükség ösztönözte volna, hanem, a mint maga mondotta, csak abban a vágyódásában, hogy oly nagy tetteket vigyen véghez, mint azok, melyek által a szentek annyira elhiresedtek, épen oly terhes, vagy még terhesebb vezekléseknek adja magát, és Jeruzsalemben Istennek szolgáljon. Egy Máriakép előtt felaggatta fegyvereit és pánczélját: más őrt állt előtte, mint a lovagi, de elméjében folyvást Amadis járt,[2]) a hol azok gyakorlatai oly pontosan rajzoltatnak, imádkozva térdepelt vagy állt s zarándokbotját mindig kezében tartotta; lovagi öltözetét, a melyben jött, elvetette: a remeték durva ruhájába öltözött, kiknek rideg lakása e kopár sziklák közé van vésve; miután minden bünét meggyónta, nem ment, a mint

---

[1]) Exercitia spiritualia: secunda hebdom. Contemplatio regni Jesu Christi ex similitudine regis terreni subditos suos evocantis ad bellum, s. m. h.

[2]) Acta antiquissima: Cum mentem rebus iis refertam haberet quae ab Amadeo de Gaula conscriptae et ab ejus generis scriptoribus — a mi különös félreértése a fogalmazónak, holott Amadis nem iró — nonnullae illi similes occurrebant.

jeruzsálemi czélja magával hozta volna, egyenesen Barcellonába — attól tarthatott, hogy az országúton ráösmernek, — hanem először is Manresába, hogy uj vezeklések után onnan jusson a kikötőbe.

Itt azonban más megpróbáltatások vártak rá: az irány, a melyet inkább csak találomra vett, mintegy urrá lett rajta és egész komolyságát éreztette vele. Egy dominikánus klastrom czellájában a legsulyosabb vezekléseknek adta magát: éjfélkor felkelt imádkozni; napjában hét órát töltött térden; rendesen háromszor megkorbácsolta magát naponként. Mindez azonban nem esett neki eléggé nehezére s gyakorta kétség fogta elő, hogy teljes életében kitarthatja-e: a mi még sokkal fontosabb volt, azt is észrevette, hogy mindez nem nyugtatja meg. Montserrat hegyén három napig azzal foglalkozott, hogy egész multjáról meggyónjon; de azt hitte, hogy evvel még nem tett eleget. Manresában ujra meggyónt: elfelejtett bűnöket hozott elő: a legcsekélyebbeket is felkereste; de minél tovább törte a fejét, annál kinosabb kételyek szállták meg. Azt gondolta, hogy Isten nem fogadja el, s hogy előtte nincs megigazulva. Az atyák életében azt olvasta, hogy az Istent egyszer kegyelemre inditotta a »minden ételtől való megtartózkodás.« Ő is egyszer egy vasárnaptól a másikig minden evéstől megtartóztatta magát. Gyóntató atyja eltiltotta ettől, és ő, a kinek a világon semmiről sem volt oly magasztos fogalma, mint az engedelmességről, ennek következtében abba is hagyta. Neha-néha úgy volt, mintha a melancholiájától megszabadulna, mint a hogy valami nehéz ruha lehull a vállról; de csakhamar visszatértek a régi gyötrelmek. Ugy rémlett előtte, mintha az ő egész élete egyfolytában bünből bűnt szült volna. Néha kisértést érzett, hogy az ablakon kivesse

magát.[1]) Onkénytelenül eszünkbe jut itt az a kínos állapot, melybe Luthert két évtizeddel előbb nagyon hasonló kétségek döntötték. A vallás követelése, az Istennel való tökéletes kibékülés ennek tudatáig, egy magával pörbe szálló léleknek kifürkészhetetlen mélységénél fogva az egyháznak közönséges utján soha sem volt teljesíthető. Azonban nagyon különböző módon jutottak ki ebből az utvesztőből. Luther a kibékülés tanáig Krisztus által, cselekedetek nélkül ért el: ebből a pontból értette meg csak igazán az irást, a melyre támaszkodott. Loyola felől nem tapasztaljuk, hogy az irásban vizsgálódott, hogy a dogma reá hatást tett volna. Minthogy csak belső gerjedelmekben élt, oly gondolatokban, melyek ő benne magában fogamzottak, azt hitte, hogy majd a jó, majd a gonosz szellem sugallatát tapasztalja. Végre külömbségöknek tudatára jutott, és pedig ezt abban találta, hogy a lélek amazoktól felvidulva és megvigasztalva, emezektől lelankasztva és rettegtetve érzi magát.[2]) Egy napon ugy tetszett neki, mintha álomból serkenne fel. Szinte kézzel foghatta, hogy minden kinjai a sátán kisértései. Azon

[1]) Maffei, Ribadeneira, Orlandino s mind a többiek elbeszélik e kisértéseket. Legauthentikusabbak maradnak mindig azon akták, melyek magától Ignácztól származnak; azt az állapotot, melyben volt, jellemzi p. o. a következő hely: Cum his cogitationibus agitaretur, tentabatur saepe graviter magno cum impetu ut magno ex foramine quod in cellula erat sese dejiceret. Nec aberat foramen ab eo loco, ubi preces fundebat. Sed cum videret esse peccatum se ipsum occidere, rursus clamabat: domine, non faciam quod te offendat.

[2]) Ez egyike az ő legsajátabb s legeredetibb észrevételeinek, melynek kezdetét ő maga a betegsége alatt volt phantasiáira vitte vissza. Manresában lett az neki bizonyossággá. A lelki gyakorlatokban nagyon ki van fejtve. Ott részletes szabályokat találni »ad motus animae quos diversi excitant spiritus discernendos, ut boni solum admittantur et pellantur mali.«

órától fogva elhatározta, hogy egész multjának bucsut mond, ezeket a sebeket többé fel nem szaggatja, soha nem is érinti. Nem annyira megnyugovás ez, mint elhatározás, inkább tetszés szerinti feltevés, mint oly meggyőződés, a melynek alá kell vetni magunkat. Nem szorul ez az irásra, hanem a szellemek országával való közvetlen összefüggés érzelmén alapszik. Luthert ez soha sem elégitette volna ki: Luther se sugallást, se látásokat nem akart, ő mindezeket külömbség nélkül hiábavalóknak tartotta; ő csak az egyszerü, irott, kétségtelen istenigéjét akarta. Ellenben Loyola egészen phantasiákban és belső szemlélődésekben élt. Úgy vélekedett, hogy a keresztyénségből egy öregasszony ért legtöbbet, a ki neki gyötrelmei között azt mondta, hogy Krisztusnak még meg kell neki jelennie. Eleinte sehogy sem tudta megfogni, de most majd Krisztust, majd a szüz anyát vélte saját szemeivel látni. A manresai S. Domenico lépcsején megállott és zokogva sírt, mert a Szentháromság titkát vélte látni abban a pillanatban:[1]) egész nap másról se beszélt; kifogyhatatlan volt a hasonlatokban. Egyszerre rája derült mystikus jelképekben a teremtés titka. Az ostyában látta azt, ki Isten és ember. Egyszer a Llobregat partján egy távolabbi templom felé mendegélt. A mint letelepedett és szemét az előtte lévő mély folyamra szögezte, egyszerre a hit rejtélyeinek — ugy érezte — hogy szemlélő megértése járja át: azt gondolta, hogy mint más ember kél föl. Nem kellett ő neki azután se további tanuság se irás. Ha nem is lettek volna ilyenek, tétovázás nélkül halálba ment volna azért a hitért, melyet eddig hitt, melyet látott.[2])

[1]) En figura de tres teclas.

[2]) Acta antiquissima: His visis haud mediocriter tum confirmatus est — (az eredeti: y le dieron tanta confirmacione siempre de

Miután ennek az oly sajátságos fejlődésnek alapjait megértettük, ezt az önmegtartóztatás lovagiságát, ezt a rajongás és phantastikus vezeklés elszántságát, nem szükséges, hogy Iñigo Loyolát életének minden léptén tovább kisérjük. Csakugyan elment Jeruzsálembe, abban a reményben, hogy mind a hivők erősitésére, mint a hitetlenek megtérítésére szentelheti munkásságát. Azonban hogy-mikép vihette volna végbe kivált az utóbbit, tudatlan létére, társak és fölhatalmazás hiján? A jeruzsálemi feljebbvalók egyenes viszszautasitásán, a kik arra világos pápai meghatalmazással birtak, hajótörést szenvedett abbeli föltétele, hogy a szenthelyeken marad. Hogy Spanyolországba visszajött is, elég támadást kellett kiállania. Sőt, midőn tanitani kezdett és a benne azonközben támadt lelki gyakorlatokat közölte volna, még az eretnekség gyanujába is esett. A sorsnak különös játéka volna, ha Loyola, a kinek társaságából századokkal később illuminatusok kerültek ki, maga egy ily nevü sectával állott volna összefüggésben.[2]) S tagadni nem lehet, hogy az akkori illuminatusok Spanyolországban, az alumbrados, a kik közé tartozás gyanujában állott, oly nézeteket vallottak, melyeknek némi hasonlatosságuk volt az ő phantasiáival. Az eddigi keresztyénség álszentességétől elfordulva, ők is benső elragadtatásoknak adták át magukat s azt hitték, mint Loyola, hogy a titkot — még különösen meg is említették a szentháromságét — közvetlen világosságban szem-

la fe), ut saepe etiam id cogitarit, quod etsi nulla scriptura mysteria illa fidei doceret, tamen ipse ob ea ipsa, que viderat, statueret sibi pro his esse moriendum.

[2]) Lainezet és Borgiát szintén érte ez a vád. Llorente Hist. de l'inquisition III, 83. Cano Menyhért épenséggel illuminatusoknak, a század gnostikusainak nevezte őket.

lélhetik. Mint Loyola és később a követői, az általános gyónást tették a bünbocsátás feltételévé és mindenek előtt a belső imádságot sürgették. Valóban nem merném állítani, hogy Loyola egészen érintetlenül maradt volna e nézetektől. Azonban azt se lehet mondani, hogy hozzátartozott volna a sectához. Tőle főkép abban különbözött, hogy, mig amaz azt hitte, hogy a lélek követeléseinél fogva minden közönséges kötelesség alól fel van mentve, ő — mint afféle régi katona — az engedelmességet tartotta a legeslegfőbb erénynek. Az ő lelkesedését és benső meggyőződését mindenkor alávetette az egyháznak és az egyház hatalmainak.

Egyébiránt ezek a támadások és akadályok életére nézve döntő hatással voltak. Azon állapotban, amelyben akkoriban volt, tanultság és alaposabb theologia s politikai tartalék nélkül, lételének nyomtalanul el kellett volna enyészni. Legfelebb ha egy-egy térités sikerül neki Spanyolországon belül. De minthogy Alcalában és Salamancában eszére adták, hogy előbb négy évig theologiát tanuljon, mig főkép bizonyos nehéz dogmákról ismét tanitani próbálna, arra kényszeritették, hogy oly utra térjen, a melyen a vallásos tevékenységnek benne élő ösztönére nézve egy eddig ösmeretlen tér nyilott.

Elment tehát a világnak akkoridőben leghiresebb egyetemére Párisba.

A tanulmányok rá nézve különös nehézséggel jártak. Mind a grammatikai osztályt, melyet már Spanyolországban megkezdett, mind a philosophiait el kellett végeznie, mielőtt a theologiára bocsátották volna.[1]) De azon szóknál, melye-

[1]) A jezsuiták legrégibb krónikája szerint, Chronikon breve AA. SS. I. 1. p. 525, Ignatius 1528-tól 1535-ig volt Párisban. Ibi vero

ket ragoznia, azon logikai fogalmaknál, melyeket elemeznie kellett, a mélyebb vallási értelem elragadtatásai szállták meg. Valami nagyszerü van abban, hogy ezt a gonosz szellem sugallásainak nyilatkoztatta ki, mint a ki őt el akarja tériteni az igaz útról, és a legszigorúbb fegyelemnek vetette magát alá.

Mig ekképen a tanulmányok egy uj, a realis világot tárták fel előtte, se lelki irányától nem tágított, se annak másokkal közlését nem hagyta abba csak egy pillanatra is. Sőt épen itt vitte végbe az első tartós, hatásos, mi több, világfontosságu téritéseket.

Loyolának két szobatársa közül, a st. barbarai collegiumban, az egyiket, a Savojából való Faber Pétert, — a ki apjának nyája mellett nőtt fel és magát egy ízben éjszaka szabad ég alatt Istennek és a tudományoknak szentelte volt, — nem volt nehéz megnyerni. Ő Ignatiussal, mert ezt a nevet viselte Iñigo külföldön, a philosophiai cursust tanulgatta, miközben ez közlötte vele az ő ascetikai elveit. Ignatius arra oktatgatta fiatalabb barátját, hogy hibáit lebirja, de okosan, nem valamennyit egyszerre, hanem egyiket a másik után, valamint hogy erény után is mindenkor egy után kell kiváltkép törekednie; gyónásra fogta és az urvacsora sürü élvezetére. A legszorosabb frigybe léptek egymással. Ignácz a Spanyolországból és Flandriából elég busásan kapott alamizsnát megosztotta Faberral. Nehezebben boldogult a másikkal, a pampelonai Xaver Ferenczczel, a ki arra áhitozott, hogy a hadi tettek által hirre kapott őseinek, a kik ötszáz év óta fel voltak jegyezve a családfáján, egy

non sine magnis molestiis et persecutionibus primo grammaticae de integro, tum philosophiae ac demum theologico studio sedulam operam navavit.

tudós nevét csatolja sorához; ő szép, gazdag és szellemes volt s már a királyi udvarban is megvetette a lábát. Ignácz nem mulasztotta el neki megadni a tiszteletet, melyre számot tartott, s arról gondoskodni, hogy neki mások is megadják. Első felolvasására meglehetős számu hallgatóságot szerzett neki. Miután először személyes barátjává tette, példája és szigorusága nem tévesztették el természetes hatásukat. Valamint már amazt, úgy ezt is rábirta, hogy a vallási gyakorlatokat az ő vezetése alatt tegyék. Nem kímélte őket: három nap és három éjjel bőjtöltette; a legkeményebb télben — szekerek jártak a befagyott Szajnán — fogta bőjtre Fabert. Mind a kettőt teljességgel magához bilincselte és közlötte velök a maga gondolkodását.[1])

Mily nagy fontosságuvá lett a st. barbarai cella, mely ezt a három embert egyesitette, melyben phantastikus vallásossággal eltelve terveket koholtak s oly vállalatokra készülgettek, melyekről ők maguk se tudták, hogy mire fognak vinni!

Vegyük fontolóra azokat a mozzanatokat, melyeken e szövetkezet további fejlődése nyugodott. Miután még egypár spanyol, Salmeron, Lainez, Bobadilla, kiknek Ignácz mindnyájának jó tanácsával vagy támogatásával nélkülözhetetlenné tette magát, hozzájuk csatlakozott, egy nap a montmartre-i templomba mentek. Faber, már mint pap, olvasott misét. Szüzességet fogadtak; megesküdtek, hogy tanulmányaik végeztével életöket teljes szegénységben Jeruzsalemben fogják a keresztyének ápolásának vagy a saracénok térítésének szentelni: ha azonban nem lehetne oda jutniok vagy

[1]) Orlandinus, a ki irt egy Faber életét is, melyet én nem láttam, az ő nagy művében is Historiae societatis Jesu pars I, p. 17 e részben kimeritőbb, mint Ribadeneira.

ott maradniok, az esetben felajánlják a pápának szolgálatukat, bárhova parancsolná őket, dij és feltétel nélkül. Erre mindegyik hitet tett és elfogadta az ostyát. Azután Faber is esküt mondott s az ostyát maga vette. Ezt a st. denysikutnál közös étkezés követte.

Ez a fiatal emberek szövetsége, rajongó, de nem épen veszedelmes: Ignatiusnak eredeti eszméitől csak annyiban eltérő, hogy avval a lehetőséggel is számot vetettek, hátha nem hajthatók végre.

1537 elején még három más társsal csakugyan Velenczében találjuk mindnyáját, hogy zarándokutjokat megkezdjék. Már nem egy változást vettünk észre Loyolában: láttuk, hogy világi lovagságról egyházira tért át, a legkomolyabb kisértetekbe esett s belőlük phantastikus vezekléssel kivergődött: theologussá s egy rajongó társaság alapitójává lett. Most végre az ő szándékai maradandó fordulatot vettek. Egyszer a Velencze és a törökök közt akkoriban kitört háboru akadályozta meg az elutazásban és a zarándoklás gondolatát még inkább háttérbe szoritotta; majd pedig egy oly intézetre akadt Velenczében, mely neki ugyszólván megnyitotta a szemét. Egykorig Loyola a legszorosabb szövetkezésben állt Caraffával; a theatinusoknak Velenczében keletkezett conventjében vett lakást. Szolgálatot tett azokban a kórházakban, melyek felett Caraffa vitte a felügyeletet, s melyekben ez a novitiusait gyakoroltatta. Igaz, hogy Ignatiust nem elégitette ki teljesen a theatinus intézet; szóba hozott Caraffával abban teendő némi változtatásokat, s ezen — hir szerint — egymással meghasonlottak.[1]) De már ez

[1]) Sachinus: cujus sit autoritatis quod in b. Cajetani Thienaei vita de beato Ignatio traditur, Orlandinus előtt, bőven fejtegeti ezt a viszonyt.

is mutatja, hogy mily mély benyomást tett az rája. Egy papok rendjét látott itt buzgalommal és pontossággal a valódi clericalis kötelességeknek élni. Ha, a mint egyre bizonyosabbá lett, a tengeren innen kell maradnia, és tevékenységét a nyugati keresztyénség kerületeiben megpróbálnia, úgy bölcsen átallátta, hogy végre is ő se követhet más utat.

Csakugyan Velenczében valamennyi társával együtt felvette a papi szentséget. Vicenzában 40 napi imádkozás után hármójukkal elkezdett prédikálni. Egy napon, egy órában megjelentek különböző utczákon, kövekre álltak, kalapjukat rázták, nagy hangon beszéltek és bünbánatra kezdték inteni a népet. Fura prédikátorok voltak ezek, elrongyolva, megviselve; a spanyol és az olasz nyelvnek érthetetlen zagyvalékát beszélték. Ezeken a vidékeken maradtak mindaddig, mig az év, melyet bevárni szándékoztak, letelt. Akkor fölkerekedtek Róma felé.

Midőn elváltak, mert más-másfelé akarták megtenni az utat, megalkották az első szabályokat, hogy a távolban is az életnek bizonyos egyformaságát tarthassák meg. De mit feleljenek, ha foglalkozásuk után találnának kérdezősködni? Tetszett nekik az a gondolat, hogy mint katonák a sátánnal hadakoznak: Ignatiusnak régi katonai phantasiáihoz képest arra határozták, hogy Jézus dandárának nevezik magukat, épen mint valami hadi dandár, mely vezérének nevét viseli.[1])

[1]) Ribadeneira Vita brevior c. 12 megjegyzi, hogy Ignácz ezt azért választotta: »ne de suo nomine diceretur«. Nigroni szerint societas: quasi dicas cohortem aut centuriam, quae ad pugnam cum hostibus spiritualibus conserendam conscripta sit. — Postquam nos vitamque nostram Christo Domino nostro et ejus vero ac legitimo vicario in terris obtuleramus, — mondja Deliberatio primorum patrum. AA. SS. I. I. p. 463.

Rómában eleinte nem igen boldogultak, — Ignatiusnak ugy rémlett, hogy minden ablak csukva van, — és az eretnekségnek régi gyanujából itt még egyszer ki kellett tisztulniok. Azonban időtelve életmódjuk, a prédikálásban és oktatásban való buzgóságuk és betegápolásuk számos híveket vont hozzájuk, s oly sokan mutattak készséget a közéjök állásra, hogy társaságuknak szabályszerinti szervezésére gondolhattak.

Két fogadalmat már tettek volt; most letették a harmadikat, az engedelmességét. Minthogy pedig Ignatius mindig az engedelmességet hirdette a legkiválóbb erények egyikének, tehát épen ebben igyekeztek mind a többi rendet felülmúlni. Már az is sok volt, hogy elhatározták, hogy generálisukat mindenkor életfogytiglan választszák; de még ezzel nem érték be. Azt a különös kötelezettséget kapcsolták hozzá, hogy »mindent megtesznek, a mit a pápa nekik parancsol, minden országba elmennek, törökökhöz, pogányokhoz és eretnekekhez, a hova küldi őket, ellenmondás, föltétel és jutalom nélkül, haladéktalanul.«

Mily ellentét ez e kornak eddigi törekvéseihez! Míg a pápa mindenfelől ellenszegülést és elszakadást tapasztalt s másra nem is lehetett elkészülve, mint folytonos elszakadásra, itt egy társaság állott össze, önkényt, tele buzgalommal, lelkesedéssel, hogy kizárólag az ő szolgálatának szentelje magát. Lehetetlen volt haboznia, hogy őket eleinte — 1540-ben — némi megszorítások mellett, majd pedig — 1543-ban — föltétlenül meg ne erősítse.

Ezalatt a társaság is megtette az utolsó lépést. A legrégibb szövetségestársak közül három összeállott, hogy megválaszsza a főnököt, a ki, mint az első tervezet, melyet a pápának benyujtottak, említette, »állásokat és hivatalokat

belátása szerint osztogasson, a constitutiót a tagok közreműködésével alkossa meg, minden egyéb dologban pedig maga parancsoljon; ő benne tiszteljék Krisztust mint jelenvalót.« Egy szívvel-szájjal Ignatiust választották, a ki, a mint Salmeron kifejezte magát a választóczédulájában, »mindnyájukat nemzette a Krisztusban és tejével táplálta.« [1])

És csak most kapta meg a társaság a maga formáját. Szintén chierici regolari társasága volt: szintén clericalis és klastromi kötelességek egyesítésén nyugodott; mindamellett más efféléktől sokképen különbözött.

Ha már a theatinusok több kisebb fontosságu kötelezettségeket elhagyogattak, a jezsuiták e részben még tovább mentek. [2]) Nem elég, hogy kerültek minden klastromi viseletet; hanem azon közös áhitatoskodások alól is, melyekkel a klastromokban az idő java része telt, s a kórusban való éneklés kötelezettsége alól is felmentették magukat. E kevésbbé szükséges foglalatosságoktól menten, minden idejöket és erejöket a lényeges kötelességekre fordították: nem egy bizonyosra, mint a barnabiták, jóllehet a betegek ápolását, mert jó hírt szerzett, nem hanyagolták el, nem korlátozó feltételek alatt, mint a theatinusok, hanem teljes erőfeszítéssel a legfontosabbakra. Először is a prédikálásra: már

---

[1]) Suffragium Salmeronis.

[2]) Ebben áll a különbségük a theatinusoktól maguktól. Didacus Payva Andradius: Orthodoxarum Explicatt. lib. I, fol. 14: Illi (Theatini) sacrarum aeternarumque rerum meditationi psalmodiaeque potissimum vacant; isti vero (Jesuitae) cum divinorum mysteriorum assidua contemplatione, docendae plebis, evangelii amplificandi, sacramenta administrandi atque reliqua omnia apostolica munera conjungunt.

midőn Vicenzában elváltak, egymásnak szavukat adták, hogy kiváltkép a köznép számára prédikálnak, s inkább arra lesz gondjuk, hogy hassanak, mint hogy ékes beszéddel tündököljenek; úgy folytatták ezentúl is. Másodszor a gyónásra: mert azzal függ össze közvetlenül a lelkiismeretek vezetése s a rajtok való uralkodás; a vallási gyakorlatokban, melyek által ők maguk egyesíttettek vala Ignácczal, fontos segédeszközzel bírtak. Végre az ifjúság oktatására: erre már fogadalmaikban egy különös záradék által kötelezni akarták magukat, s ha bár az ott nem fogadtatott is el, szabályukban mégis a legerősebben szivökre kötötték. Kivált a serdülő ivadékot ohajtották megnyerni. Elég az hozzá, minden mellékest elejtettek, s a lényeges, hathatós s befolyást igérő munkákra adták magukat.

E szerint Ignatiusnak phantastikus törekvéseiből egy kiválóan gyakorlati irány fejlődött, az ő ascetikus térítéseiből egy oly intézmény, mely világilag-bölcs czélirányossággal volt kieszelve.

Reményei mind várakozásán felül teljesedtek. Kezében volt immár egy oly társaság korlátlan vezetése, melyre az ő intuitióinak nagy része átszármazott, mely a maga lelki meggyőződéseit tanulmányozással azon az úton képezte, a melyen ő történetesen és geniusa által szerezte volt —, mely nem vitte ugyan ki az ő jeruzsálemi tervét, a mely úgy sem kecsegtetett semmi sikerrel, de egyébként a legtávolabbi, legeredményesebb missiókra vállalkozott s kiváltkép az ő általa folyton ajánlott lelkekkel-bánást oly terjedelemben vette át, a minőben ő soha csak nem is sejthette —, a mely végre iránta mind katonai, mind lelki engedelmességet tanusított.

Mielőtt azt a munkásságot, melyet a társaság csak-

hamar kifejtett, közelebbről vizsgálnók, annak egyik legfontosabb feltételéről kell még értekeznünk.

A tridenti zsinat első ülései.

Láttuk, hogy micsoda érdekek füződtek a zsinat kö veteléséhez császári, megtagadásához pápai részről. Csak egyetlenegy tekintetben volt egy uj egyházi gyűlés a pápára nézve is némikép kivánatos. Hogy a katholikus egyház tanait ernyedetlen buzgalommal lehessen az elmékbe vésni és kidolgozni, szükséges volt, hogy azok a kételyek, melyek egyik-másik tan felől magának az egyháznak kebelében támadtak vala, elenyésztessenek. Föltétlen tekintélylyel erre csupán csak egy zsinat volt képes. Csak az kellett, hogy kedvező időben hivassék egybe és a pápa befolyása alatt tartassék.

Az a nagy pillanat, melyben a két egyházi párt egymáshoz egy közvetítő mérsékelt véleményben oly annyira közeledett vala, erre nézve is elhatározó lett. A pápa, a mint említettük, észre akarta venni, hogy a császár maga formál jogot a zsinat egybehivására. — E pillanatban, katholikus fejedelmek ragaszkodása felől mindenünnen biztosítva lévén, épen nem tétovázott, hogy ebben megelőzze. Még javában állottak ama mozgalmak, midőn szilárdul elhatározta magában, hogy egyetemes egyházi gyűlést készít elő s minden habozásnak véget vet [1]; haladéktalanul

[1] Ardinghello al Cl Contarini 15 Giugno 1541, Quirini-nél III. CCXLVI: Considerato che nè la concordia a Christiani è successa e la tolerantia (mely Regensburgban tétetett javaslatba, de a bibornokok consistoriuma által elvettetett) è illecitissima e damnosa e la guerra difficile e pericolosa, — pare a S. S. che si ricorra al rimedio del concilio. — — Adunque — S. Beatitudine la determinato di levar

értesítette erről Contarinit s általa a császárt: a tárgyalásokat komolyan megkezdték; végre szétküldettek a meghivólevelek; a rákövetkező esztendőben már Tridentben találjuk a legatusait.[1])

Azonban ezúttal is uj akadályok álltak elő. Nagyon csekély volt a megjelenő püspökök száma, nagyon harczias az idő és a körülmények nem egészen kedvezők: 1545-nek deczemberéig tartott, mig a zsinat igazi megnyitására került a dolog. Végre megtalálta a régi késedelmező az óhajtott pillanatot.

Mert melyik is lehetett volna inkább az, mint a melyben a császár, a protestantismus haladása által fenyegetve látván a császári tekintélyét és örökös tartományainak régi bevett kormányzását, elhatározta, hogy ellene fegyverre kél! Minthogy rászorult a pápa segitségére, azokat az igényeket, melyeket egy zsinatra akart (úgy látszik) alapítani, legalább hamarjában nem érvényesíthette. Továbbá a háborunak is egészen el kellett őt foglalnia; a protestansok hatalmánál fogva nem lehetett előre ellátni, hogy micsoda bonyodalmak közé keveredhetik; akkor aztán még kevésbbé sürgetheti a reformot, melylyel eddig a pápai széket fenyegette. Egyébiránt annak igy is be tudta vágni a pápa az utját. A császár azt kivánta, hogy a zsinat a reformmal kezdje meg; a pápai legatusok diadalnak vették, hogy az ment határozatba, hogy a reform és a dogmák egyszersmind kerüljenek tárgyalásra[2]): valósággal aztán mégis csak a dogmákat tárgyalták először.

---

via la prorogatione della suspensione del concilio e di dichiararlo e congregario quanto piu presto si potrà.

[1]) 1542. november 22-én érkeztek meg.

[2]) Ezt a módot Campeggi T. indítványozta. Pallavicini VI,

Miután a pápa fel tudta ismerni, a mi rá nézve káros lehetett volna, ahhoz nyúlt, a mi magának érdekében állott. A kétségbevont tantételek megállapítása volt előtte, a mint említettük, a legnagyobb fontosságu. Már most azt kellett szemügyre venni, vajjon a protestans rendszerhez hajló ama nézetek közül megállhat-e egyik-másik a katholikus tanegészen belül.

Először is, mert igen rendszeresen jártak el, a kinyilatkoztatást beszélte meg a zsinat, azokat a forrásokat, melyekből annak ösmerete merítendő. Már itt néhány hang protestans irányban emelkedett. Nachianti, chiozzai püspök, másról hallani sem akart, csak az irásról: szerinte az evangéliomban mind az meg van irva, a mi üdvösségünkre szükséges. De roppant többség állott vele szemközt. Azt a határozatot hozták, hogy a föl nem jegyzett hagyományok, melyek Krisztus szájából eredve, a szent lélek oltalma alatt egész a legujabb időig továbbplántálódtak, ép oly tiszteletet érdemelnek, mint a szentirás. A mi emezt illeti, még csak az eredeti szövegekre sem utaltak vissza. A vulgatában elösmerték annak authentikus fordítását s csak azt igérték meg, hogy jövendőre a leggondosabban nyomassék. [1])

Miután ilyformán megvettetett az alap — nem hiában mondták, hogy ez fele utja, — a megigazulásról szóló ama döntő tanra és az azzal összefüggő doctrinákra tértek át. Ehhez a vitás kérdéshez füződött a legfőbb érdek.

VII, 5. Egyébiránt már legeleinte szerkesztettek egy reformbullát, csakhogy nem publicálták. Bulla reformationis Pauli papae III. concepta non vulgata, primum edidit H. N. Clausen. Havn. 1829.

[1]) Conc. Tridentini Sessio IV: »in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus et expositionibus pro authentica habeatur.« Javitva nyomassék ki »posthac«, nem épen, mint Pallavicini mondja, quanto si potesse piu tosto: VI, 15, 2.

Mert nem kevesen voltak még a zsinaton, kiknek nézetei ez iránt a protestans vélekedésekkel egyeztek. A sienai érsek, della Cava püspök, Contarini Gyula, bellunói püspök és velök öt theologus a megigazulást egyes-egyedül Krisztus érdemének és a hitnek tulajdonították. A szeretetet és reményt a hit kísérőjének, a cselekedeteket a hit bizonyságainak nyilatkoztatták ki: semmi egyebek; a megigazulás alapja azonban az egy hit.

Hogy lehetett volna azt gondolni, hogy oly pillanatban, midőn a pápa és a császár a fegyver hatalmával támadták meg a protestansokat, az az alapnézet, mely azok egész valóságának a forrása volt, a pápa és a császár felügyelete alatt álló zsinaton érvényesíthesse magát? Hasztalan szólalt fel Poole, hogy el ne vessenek valamely nézetet csak azért, mert Luthertől származik. Nagyon sok személyes keserüség volt vele összekötve. A della cavai püspök és egy görög szerzetes tettlegességre vetemedtek. Egy protestans véleménynek ily kétségtelen kifejezése felett nem is támadhattak a zsinaton nevezetes discussiók: ezek, a mi már magában elég fontos dolog, csak azon közvetítő vélemény körül forogtak, a melyet Contarini Gáspár, a ki már nem volt életben, és barátjai felállítottak.

Seripando augustinus főnök volt az előadója, de határozottan kijelentette, hogy nem Luther nézetei, a melyek mellett síkra száll, hanem inkább leghíresebb elleneinek, például egy Pflugnak és Groppernak tanai. Kettős igazságot vett fel [1]: az egyik bennünk lakozó, hozzánk tartozó, a mely által bűnösökből Isten fiaivá leszünk, szintén kegyelem érdem nélkül, cselekedetekben munkás, erényekben nyilván-

[1]) Parere dato a 13 di Luglio 1544. Excerpálta Pallavicini. VIII, XI, 4.

való, de magában nem képes, hogy bennünket Isten dicsőségére vezessen; a másik Krisztus igazsága és érdeme, nekünk adva, imputálva, a mely minden fogyatkozást kipótol, tökéletes, üdvezítő. Épen így tanitott volt Contarini. Ha az a kérdés, úgymond ez, hogy ezen igazságok közül melyikre építsünk, a bennünk lakozóra-e vagy a Krisztusban nekünk adottra-e, akkor az legyen a felelete egy jámbornak, hogy csak az utóbbira lehet támaszkodnunk. A mi igazságunk még csak kezdetleges, tökéletlen, fogyatékos, Krisztus igazsága ellenben igazi, tökéletes, Isten előtt kiváltképen és egyedül tetsző: csak az ő kedvéért hihetjük, hogy Isten előtt meg fogunk igazulni. [1])

De még ily módusulatban is — a protestans tannak, a mint látjuk, meghagyta a lényegét és annak követői bizvást helyeselték — élénk ellemondásra talált ez a vélemény.

Caraffa, a ki már akkoriban kikelt ellene, midőn Regensburgban szóba került, most is azon bibornokok között ült, kikre a tridenti zsinat felügyelete bízva volt. Ő a megigazulásról egy különös értekezéssel állott elő, melyben minden effajta véleményt hevesen megtámadott. [2]) Mellette fogtak már ekkor a jezsuiták is. Salmeron és Lainez azt a

[1]) Contareni tractatus de justificatione. Csakhogy nem kell az 1589-iki velenczei kiadásra akadni, a mint én is jártam először: ott hiába keressük ezt a helyet. Még 1571-ben a Sorbonne eredeti alakjában jóváhagyta a tractatust: az ez évről való párisi kiadás csonkitatlanul közli; 1589-ben már nem hagyta helybe a velenczei főinquisitor, Fra Marco Medici: nem érte be azzal, hogy kihuzza a helyeket; a recipiált dogma szerint egészen átidomította őket. Álmélkodás fog el, ha Quirininél Epp. Poli III, CCXIII, a collatióra bukkanunk. Nem szabad e menthetetlen erőszakoskodásokat felednünk, hogy egy Sarpi Pálnak keserü gyülöletét megmagyarázhassuk.

[2]) Bromato: Vita di Paolo IV. Tom. II, p. 131.

bölcsen kieszelt előjogot szerezték vala meg maguknak, hogy amaz először, emez utoljára mondhassa el a véleményét. Tudósok voltak, java erőben és korban, tele buzgalommal. Ignatius arra utasítván őket, hogy soha oly véleményt ne pártoljanak, a mely csak közeledik is valamely ujitás felé [1]), teljes erejökből ellenálltak Seripando tanának. Lainez inkább egy művel, mint czáfoló beszéddel, állt ki a síkra. A theologusok nagy része vele egy értelmen volt.

Az igazságoknak ama megkülönböztetését ez ellenfelek kétségkivül jóváhagyták. Azonban azt állitották, hogy az imputativ igazság elvész az inhaereálóban, vagyis Krisztus érdeme az emberekkel a hit által közvetlenül közöltetik; igaz, hogy a Krisztus igazságára kell építenünk, de nem azért, mintha a mienket kiegészítené, hanem mivel azt előteremti. Épen ezen fordult meg minden. Contarini és Seripando nézetei mellett nem állhatott meg a cselekedetek érdeme. Ez a nézet volt a megmentője. A scholastikusok ama régi tana volt ez, hogy a kegyelemmel felruházott lélek örök életet nyer [2]) A bitontoi érsek, ez atyák egyik legtudósabbika és nagyhirű szónok, különbséget tett előző megigazulás közt, mely Krisztus érdemétől függ s mely által az istentelen az elvettetés állapotjából megszabadul, és következő megigazulás közt, mely a valódi igazság megszerzése s mely a belénk plántált és bennünk lakozó kegyelemtől függ. Ily értelemben mondta a fanói püspök [3]), hogy a hit csak a megigazuláshoz vivő kapu; de nem szabad megállapodni: meg kell tenni az egész utat.

[1]) Orlandinus VI, p. 127.
[2]) Chemnitus: Examen concilii Tridentini. I, 355.
[3]) Sessio VI, c. VII, X.

Bármennyire érintkezni látszanak is ezek a vélemények, egymással mégis homlokegyenest ellenkeznek. A Lutherféle is megkivánja a belső ujjászületést, kijelöli az üdvösség utját s azt állítja, hogy jócselekedeteknek kell következniök: de az isteni megkegyelmezést egyedül a Krisztus érdeméből származtatja. Ellenben a tridenti zsinat szintén felveszi ugyan Krisztus érdemét; azonban a megigazulást csak annyiban tulajdonitja annak, a mennyiben a belső ujjászületésnek és a jócselekedeteknek, melyektől végre is minden függ, a létrehozója. Az istentelen, úgymond, az által igazul meg, hogy a legszentebb kínszenvedésnek érdeme által, a szentléleknek hatalmánál fogva az Isten szeretete szivébe oltódik s abban benne lakozik; ilyformán Isten barátjává lévén az ember, erényről erényre hág s napról-napra jobban megujhodik. Az Isten és az egyház parancsolatjait teljesítvén, a hit segítségével jócselekedetek által a Krisztus kegyelme által szerzett igazságban gyarapszik s mind jobban-jobban megigazul.

Ekképen tehát a protestánsok véleménye a katholicismus által teljesen kizáratott: ama közvetítés félretétetett. Épen akkor esett ez, midőn a császár Németországban már kivívta a győzedelmet, a lutheránusok már mindenfelől megadták magukat s amaz felkerekedett, hogy a még találtató ellenszegülőket szintén meghódoltassa. Immár a közvetítő vélemény pártfogói Poole bibornok, a sienai érsek, természetesen más valaminek örve alatt odahagyták vala a zsinatot [1]): a helyett, hogy másoknak az ő hitökben

[1]) Legalább különös volna, ha mindkettejöket, állitólag, egy rendkivüli betegség történetessége tartotta volna meg, hogy Tridentbe vissza ne térhessenek. Polo ai Cli Monte e Cervini 15 Sett. 1546. Epp. T. IV, 189. Sokat ártott ez Poolenak. Mendoza al Emperador

mértéket és irányt adtak volna, attól tarthattak, hogy az övéket támadják meg és kárhoztatják el.

Ezzel aztán a legfontosabb akadály le volt győzve. Minthogy a megigazulás az emberen belül megy végbe, még pedig folytonos fejlődéssel, tehát nem is lehet el a sakramentomok nélkül, melyek által vagy megkezdődik, vagy ha megkezdődött, folytatódik, vagy ha elveszett, ujból megszereztetik. [1]) Nem jár bajjal mind a hetöket, a mennyit eddig felvettek, megtartani és a hit szerzőjére visszavinni, minthogy Krisztus egyházának intézményei nem csupán az irás, hanem a hagyomány által is közölve vannak. [2]) Úgyde ezek a sakramentomok tudnivalóképen az egész életet és fejlődésének minden fokát magukban foglalják; megalapítják a hierarchiát s ennek uralkodását; az által, hogy a kegyelmet nemcsak jelentik, hanem közlik is, bevégzik azt a mystikus viszonyt, melyben az ember az Istenhez gondoltatik.

Épen azért fogadták el a hagyományt, mert a szentlélek folyvást bennlakozik az egyházban, a vulgátát, mert a római egyház, különös isteni kegyelemből, minden tévedéstől ment maradt; az isteni elem ezen bennlakozásának megfelel aztán, hogy a megigazító elv az emberben magában helyet foglal, hogy a látható sakramentomban mintegy megkötött kegyelem vele lépésről-lépésre közöltetik s életét és halálát átöleli. A látható egyház egyszersmind az igazi,

---

Carlos 13 Jul. 1547. Lo Cardinal de Inglaterra le haze danno lo que se a dicho de la justification.

[1]) Sessio VII. Prooemium.

[2]) Az e fölötti discussiókat Sarpi közli: Historia del concilio Tridentino p. 241. (1629-iki kiadás.) Pallavicini erre nézve nagyon keveset nyujt.

melyet láthatatlannak neveztek. Vallási lételt a maga körén kivül el nem ismerhet.

Inquisitio.

E tanok elterjesztésére és a velök ellenkezők elnyomására időközben már rendszabályokról is gondoskodtak.

Itt még egyszer vissza kell térnünk a regensburgi értekezlet idejére. Midőn látták, hogy a német protestánsokkal nem tudnak megalkudni, hogy még Olaszországban is a sakramentom feletti vitatkozások, a tisztitótűzről kételkedések és a római ritusra nézve veszedelmes egyéb tanvélemények harapóztak el, egy napon azt kérdezte a pápa Caraffa bibornoktól, micsoda szert tudna ez ellen javasolni. A bibornok úgy nyilatkozott, hogy az egyetlenegy mód a gyökeres inquisitio. Toledoi Alvarez János, burgosi bibornok, ebben egyetértett vele.

A régi dominikánus inquisitio már nagy ideje, hogy elpusztúlt. Minthogy a szerzetesi rendeknek volt szabadjára hagyva az inquisitorok választása, megesett, hogy ezek nem ritkán osztoztak azon véleményekben, melyeket üldözni kellett. Spanyolországban el is tértek volt már az előbbi formától az által, hogy ez ország számára egy legfőbb inquisitori törvényszéket szerveztek. Caraffa és Burgos, mindketten vén dominikánusok, sivár igazságkövetők, a tiszta katholicismusért buzgólkodók, életükben szigoruak, véleményeikben hajthatatlanok, azt tanácsolták a pápának, hogy Spanyolország mintájára az inquisitiónak egy oly általános legfőbb itélőszékét állítsanak Rómában, a melytől mind a többiek függeni tartoznának. Valamint sz. Péter, azt mondta Caraffa, az első eretnekvezért nem máshol,

hanem Rómában győzte le, úgy Péter utódjának is a világ minden eretnekségén Rómában kell hatalmat vennie.[1]) A jezsuiták dicsőségképen emlegetik, hogy alapítójuk Loyola ezt az indítványt külön előterjesztéssel támogatta. 1542. julius 21-én bocsáttatott ki a bulla.

Hat bibornokot nevez ki, kik között Caraffa és Toledo első helyen említtetnek, az apostoli szék biztosaivá, a hit dolgaiban a hegyeken innen és túl főfő inquisitorokká. Avval a joggal ruházza fel őket, hogy mindazon helyeken, a hol jónak látják, papokat hasonló hatalommal láthassanak el, a föllebbezéseket azok eljárása ellen ők maguk intézhessék el, sőt a rendes egyházi törvényszék részvétele nélkül ítélhessenek. Minden ember, senkit sem véve ki, rangra vagy méltóságra való tekintet nelkül, alá legyen vetve ítélőszéküknek; a gyanusakat börtönbe vethessék, a bünösöket halállal is lakoltathassák, s javaikat eladhassák. Csak egyetlenegy korlátozást mértek rájuk. Büntetni jogukban álljon: a bünösöknek, a kik megtérnek, megkegyelmezni: magának köti ki a pápa. Igy hát mindent tehessenek, rendelhessenek, kivihessenek, hogy a keresztyén községben lábrakapott tévelygéseket elnyomhassák és gyökerestől kiirthassák.[2])

Caraffa haladék nélkül hozzáfogott e bulla végrehajtásához. Ő nem volt épen gazdag, de ezúttal veszteségnek tartotta volna, ha az apostoli kamarától vár be fizetést: legott egy házat bérelt; a maga költségén rendezte be a hivatalnokok szobáit és a tömlöczöket: ezeket závárokkal és erős lakatokkal, kalodákkal, lánczokkal és bilincsekkel és

[1]) Bromato: Vita di Paolo. IV. lib. VII, §. 3.

[2]) Licet ab initio. Deputatio nonnullorum S. R. E. Cardinalium generalium inquisitorum haereticae pravitatis 21. Julii 1542. Cocquelines IV, I, 211.

mindenféle borzadalmas szerszámokkal látta el. Azután a különböző országok számára főbiztosokat nevezett ki. Az első — tudtommal — Róma számára saját theologusa volt, Theophilo di Tropea,' a kinek szigoruságáról oly bibornokoknak, mint Poole, csakhamar okuk volt panaszolkodni.

»A következő szabályokat«, így szól Caraffának kézzel írott élettörténete, »szabta a bibornok maga elé, mint leghelyesebbeket [1]):

»először a hit dolgában egy pillanatot se szabad várakozni, hanem mindjárt a legkisebb gyanura a legkegyetlenebb szigoruságggal kell eljárni;

»másodszor nem kell semmi tekintettel lenni se fejedelemre, se praelatusra, bármily magas polczon álljon is;

»harmadszor inkább azok ellen kell legnagyobb szigoruságggal lenni, a kik valamely hatalomnak pártfogásával igyekeznének magukat védelmezni; csak azzal, a ki vallomást tesz, kell szelidséggel és atyai könyörülettel bánni;

»negyedszer eretnekek, de kivált kálvinisták irányában semmiféle türelemmel sem szabad magát lealázni.«

Minden, a mint látjuk, szigoruság, elnézés nélküli, kiméletlen szigoruság, mindaddig, míg a vallomás be nem következett, rettenetes főkép oly pillanatban, midőn a véle-

[1]) Caracciolo: Vita di Paolo IV MS. c. 8. »Haveva egli queste infra scritte regole tenute da lui come assiomi verissimi: la prima, che in materia di fede non bisogna aspettar punto, ma subito che vi è qualche sospetto o indicio di peste heretica far ogni sforzo e violenza per estirparla« etc.

mények még nem voltak egészen kifejlődve, midőn sokan a keresztyénség mélyebb tanait a fennálló egyház intézményeivel összeegyeztetni törekedtek. A gyengébbek engedtek s meghajoltak: ellenben az erősebb természetűek még csak most ragaszkodtak igazán az ellenkező véleményekhez s azon voltak, hogy a hatalom kezét kikerüljék.

Az elsőknek egyike volt Ochino Bernardin. Már egy idő óta azt vették észre, hogy a klastromi kötelességeit nem elég szigorun teljesíti; 1542-ben a prédikáczióin is fennakadtak. A legélesebben hangoztatta azt a tant, hogy csak a hit igazít meg; Augustinusnak egy helye szerint így kiáltott fel: »a ki téged nélküled teremtett, nem fog-e téged nélküled üdvezíteni?« A tisztítótűzről adott magyarázatjait sem tartották eléggé orthodoxnak. Már a velenczei nuncius eltiltotta őt egypár napra a prédikálószéktől; erre Rómába idézték; már Bolognáig, Florenzig érkezett, midőn, alkalmasint a nemrég felállított inquisitiótól való féltében, szökésre határozta el magát. Találóan azt irja felőle rendjének történetirója [1]), hogy midőn a Szt.-Bernardra felért, még egyszer megállott és elgondolta mindazt a tisztességet, melyben az ő szép hazája részesítette, maga előtt látta azokat a számtalanokat, kik őt nagy várakozással fogadták, feszült figyelemmel hallgatták és csudálkozó megelégedéssel hazakísérték: bizonyára egy szónok többet veszt hazájában, mint más valaki; ő mégis odahagyta nagy öreg létére. Rendjének pecsétjét, melyet eddig magával hordott, átadta kísérőjének és Genfbe ment. Azonban még mind nem álltak szilárdul az ő meggyőződései; módnélküli tévelygésekbe esett.

---

[1]) Boverio: Annali, I, 438.

Ugyane tájban hagyta el Vermigli Martyr Péter Olaszországot. »Kiragadtam magamat«, ugymond, »az örökös képmutatások közül, és megmentettem életemet a fenyegető veszedelemből.« Tanítványai közül, a kiket eddig Luccában nevelt, később sokan követték. [1])

Jobban bevárta a veszedelmet Caelio Secundo Curione. Megvárta, míg a poroszlók feje nála termett. Curione nagy erős ember volt. Az épen nála volt késsel végig haladt a sbirrek sorai közt, lóra pattant és elnyargalt. Svájczba ment.

Már egy ízben voltak mozgalmak Modenában; most újra feltámadtak. Egymást árulgatták be. Filippo Valentin Tridentbe szökött. Castelvetri is jónak látta, hogy legalább egy ideig meghúzza magát Németországban.

Mert Olaszországban mindenfelé kitört az üldözés és a rémület. A pártok gyűlölete kezére esett az inquisitoroknak. Hányszor nyúltak, miután sokáig hiába kerestek más alkalmat, hogy ellenfeleiken boszut állhassanak, az eretnekség vádjához! Most az orthodox szerzeteseknek amaz egész csoport szellemes férfiak ellen, a kiket irodalmi törekvésök vallási tendentiára vitt, — két párt, melyek egymás iránt keserü gyűlölettel viseltettek, — a fegyver kezökben volt s ellenfeleiket örök hallgatásra kárhoztatták. »Alig van mód«, így kiált fel Antonio dei Pagliarici, »hogy az ember keresztyén legyen és ágyában halhasson meg.« [2]) A modenai

[1]) Egy levele Martyr Péternek elhagyott gyülekezetéhez, melyben bánadalmát fejezi ki, hogy az igazságot néha homályba takarta, Schlossernél: Leben Beza's und Peter Martyrs, 400 l. Egyes adatokat Gerdesius és M' Crie a fentebb emlitett könyvekben gyűjtöttek.

[2]) Aonii Palearii Opera ed. Wetsten. 1695, p. 91. II Cl di Ravenna al Cl Contarini: Epp. Poli III, 208, ezt az okot már felhozza: »Sendo quella città (Ravenna) partialissima nè vi rimanendo

akadémia nem az egyetlenegy volt, a mely feloszlott. A nápolyit is, melyet a Seggiek állítottak fel, s mely eredetileg csak a tudományoknak volt szánva, de azokról a kor szelleméhez képest theologiai vitatkozásokba csapott át, bezárta a vicekirály.[1]) Az összes irodalmat a legszigorúbb felügyelet alá vetették. 1543-ban azt rendelte Caraffa, hogy ezentúl bármily tartalmu, akár régi, akár uj könyvet nem szabad kinyomatni az inquisitorok engedelme nélkül; a könyvárusoknak összes könyveik jegyzékét nekik kellett benyujtaniok: engedelmök nélkül semmit sem volt szabad eladniok; a vámhivatal tisztviselői parancsot kaptak, hogy kézirati vagy nyomtatott könyveknek egy küldeményét se szolgáltassanak ki, míg előbb az inquisitiónak be nem mutatták.[2]) Lassanként a tiltott könyvek indexének a gondolatjára jöttek. Lőwen és Párizs adta az első példát. Olaszországban Giovanni della Casa, a Caraffa-ház meghitt embere, nyomatta Velenczében a körülbelül 70 számból álló első katalogust. Teljesebbek 1552-ben Florenczben, 1554-ben Mailandban jelentek meg, az első a később szokásos formában 1559-ben Rómában látott világot. Ez bibornokok irásait foglalt magában, sőt ama Casának költeményei is benne voltak. Nem csupán nyomtatóknak és könyvárusoknak adattak ezek a törvények, még magánembereknek is lelkiismeretbeli kötelességükké tétetett, hogy a tiltott könyvek létezését feljelentsék, megsemmisitésökre segédkezet nyujtsanak. Hihetetlen szigorusággal vitték ki ezt a rendszabályt.

huomo alcuno non contaminato di questa macchia delle fattioni, si van volontieri dove l'occasion s'offerisce carricando l'un l'altro da inimici.«

[1]) Giannone: Storia di Napoli, XXXII, c. V.

[2]) Bromato VII, 9.

Bár sok ezer példányban el volt terjedve a Krisztus jótéteményéről szóló könyv, végkép elenyészett és már sehol sem található. Rómában elszedett példányoknak egész máglyáit égettek el.

Mindez intézkedésekben és vállalatokban a papság a világi karhatalom segítségével élt.[1]) A pápáknak nagyon javukra vált, hogy oly nagy terjedelmű külön országgal birtak: itt példát adhattak és mintát állíthattak fel. Mailandban és Nápolyban már csak azért se ellenkezhetett a kormány, hogy szándékában volt a spanyol inquisitiónak behozatala; Nápolyban csak a javak elkobzása volt tilalmas. Toscanában az inquisitio azon legatus által, a kit Cosimo herczeg szerzett, világi befolyásnak hozzáférhető volt; de az általa alapított egyesülések nagy botránkozást okoztak; Sienában és Pisában az universitások ellenében jogkörén túl merészkedett. A velenczei birtokon nem maradt ugyan az inquisitor világi felügyelet nélkül — a fővárosban 1547. áprilisa óta három velenczei nobili ült a tribunaljában; vidéken mindegyik város rettore-ja, a ki néha doktorokat hívott tanácsba és fogasabb esetekben, kivált mikor tekintélyesebb személyeket ért vád, előbb a tizek tanácsához fordult, vett részt a vizsgálatban; — azonban mindez nem aggatott abban, hogy lényegileg ne a Rómából jövő rendeletek szerint cselekedtek volna.

[1]) Más laikusok is hozzájuk csatlakoztak. »Fu rimediato«, igy szól az inquisitorok compendiuma, »opportunamente dal S. officio in Roma con porre in ogni cittâ valenti e zelanti inquisitori, servendosi anche talhora de secolari zelanti e dotti per ajuto della fede, come verbi gratia del Godescalco in Como, del conte Albano in Bergamo, del Mutio in Milano. Questa risolutione di servirsi de' secolari fu presa perche non soli multissimi vescovi, vicarii, frati e preti, ma anco molti dell' istessa inquisitione erano heretici.«

Igy tehát az eltérő vallási nézetek mozgalmai Olaszországban erőszakkal elfojtattak és megsemmisíttettek. Majdnem az egész franciskánus rend retractatiókra kényszeríttetett. Valdez híveinek nagy része rá is szánta magát a visszavételre. Velenczében az idegeneknek, a németeknek, a kiket kereskedés vagy tanulmányok vittek oda, némi szabadságot engedtek; ellenben a belföldieket arra szorították, hogy véleményeiket megmásolják; összejöveteleiknek végére jártak. Sokan menekültek: Németország és Svájcz valamennyi városában találkozunk ily menekültekkel. Azok, a kik sem engedni nem akartak, sem menekülni nem tudtak, büntetés alá estek. Velenczében két bárkán a lagunák közül kivitték őket a tengerre. A bárkák közé egy deszkát fektettek és arra ültették az elitélteket; egyszerre széteveztek a hajósok; a deszka belezuhant a vízbe; a szerencsétlenek még egyszer Krisztus nevét kiáltották és elmerültek. Rómában Santa Maria alla Minerva előtt tartották szokott módon az autodafékat. Némelyik helyről-helyre bujdokolt feleségestől gyermekestől. Egy darabig követjük őket; azután eltünnek; nyilván a könyörületlen vadászok hálójába kerültek. Mások csöndesen meghuzták magukat. A ferrarai herczegnét, a ki, ha nincs saliai törvény, Francziaország örököse lett volna, nem védte meg születése és magas rangja. Maga a férje volt ellensége. »Nem lát senkit«, úgymond Marot, »a kinek panaszolkodhatnék: a hegyek vannak közte és barátjai közt; borát könnyekkel vegyíti.«

A jezsuita intézmény kifejlődése.

A dolgok ezen fejlődésében, midőn az ellenfeleket erőszakkal eltették láb alól, a dogmákat ujból a század szellemében állapították meg, az egyházi hatalom ellenáll-

hatatlan fegyverekkel ügyelt fel azok megtartására, emelkedett ezzel szoros szövetkezésben a jezsuiták rendje.

Nemcsak Rómában, hanem egész Olaszországban rendkivüli eredményt vívott ki. Eredetileg a köznépet tartotta szem előtt: legelőbb is az előkelő osztályokba férkezett be.

Parmában a Farnesek fogták pártját;[1]) fejedelemnők vetették alá magukat a lelki gyakorlatoknak. Velenczében Lainez Sz. János évangyéliomát egyenesen a nobili-k számára valónak mondotta ki, és valami Lippomano segitségével már 1542-ben sikerült megvetnie az alapját a jezsuita collegiumnak. Montepulcianoban Strada Ferencz annyira vitte a városnak néhány legelőkelőb lakosát, hogy vele jártakkeltek az utczákon s kéregettek: Strada kopogtatott az ajtón: ők szedték az adományokat. Faenzában, ámbár ott Ochino sokat működött vala, nagy befolyásra sikerült szert tenniök, száz esztendős ellenségeskedéseket szüntettek meg és társulatokat alapitottak a szegények istápolására. Csak egypár példát hozok fel: mindenütt ott termettek, híveket szereztek, iskolákat alapitottak, fészket vertek.

Minthogy azonban Ignatius testestől-lelkestől spanyol volt és nemzeti eszmékből indult ki, minthogy talán legszellemesebb tanitványai is onnan kerültek, tehát társasága, melybe ez a szellem átment, a pyrenaei félszigeten csaknem még nagyobb haladást tett, mint magában Olaszországban.

---

[1]) Orlandinus sajátságosan fejezi ki magát. »Et civitas«, igy szól II, p. 78, »et privati, quibus fuisse dicitur aliqua cum Romano pontifice necessitudo, supplices ad eum literas pro Fabro retinendo dederunt.« Mintha nem tudnók, hogy III. Pálnak fia volt. Egyébiránt utóbb a jezsuitákhoz szító papság elleni oppositio alkalmával bevitték Pármába az inquisitiót.

Barcelonában igen nagyot nyert Borgia Ferencz vicekirályban, Gandia herczegében; Valenciában egy templomban nem fértek meg Araoz hallgatói, és szabad ég alatt emeltek neki szószéket; Alcalában Villanova Ferencz körül, jóllehet beteges, alacsony származásu és tudatlan volt, csakhamar nagy számu hívek sereglettek; leginkább innen és Salamancából, a hol 1548-ban egy igen szűk rozzant házzal kezdték, terjedtek el aztán a jezsuiták egész Spanyolországban.[1]) Azonban Portugalliában is szintoly szivesen látták őket. A király, a kérésére hozzáküldött két első jezsuita közül, csak az egyiket eresztette el Kelet-Indiába — t. i. Xavért, a ki ott apostoli és szent nevet szerzett magának: a másikat, Roderich Simont, magánál fogta. Mind a két udvarban rendkivüli tetszést vívtak ki a jezsuiták. A portugállt egészen reformálták; a spanyolon mindjárt akkor a legelőkelőbb nagyok gyóntatóivá lettek, például a castiliai tanács elnökének, a toledói bibornoknak.

Már 1540-ben néhány fiatal embert elküldött Ignatius Párizsba tanulás végett. Onnan a társasága Németalföldre terjedt el. Lőwenben Faber határozott eredményt vívott ki: tizennyolcz fiatal ember, már baccalaureusok vagy magisterek, ajánlkoztak, hogy házukat, az egyetemet és hazájukat elhagyják és vele Portugalliába mennek. Már Németországban is látni lehetett őket és az elsők közt Canisius Péter, a ki oly fontos szolgálatokat tett vala nekik, lépett rendjükbe huszonharmadik születése napján.

Ez a gyors haladás és siker a dolog természete szerint a legnagyobb befolyással kellett hogy legyen az alkot-

[1]) Ribadeneira: Vita Ignatii, c. XV, n. 214; c. XXXVIII, n. 285.

mányuk kifejlődésére. Még pedig következendőképen fejlődött az ki.

Első társai, a professi, körébe csak keveset vett fel Ignatius. Azt tapasztalta, hogy oly emberek, a kik tökéletesen ki vannak képezve, de jók és kegyesek is, kevesen találkoznak. Már amaz első tervezetben, melyet a pápának benyújtott, abbeli szándékát mondja ki, hogy egyikmásik egyetemen fiatal emberek kiművelésére collegiumokat alapít. Ilyenek, a mint mondottuk, váratlan nagy számmal csatlakoztak hozzája. Ők a professi-kkel szemközt a scholastikusok osztályát tették. [1])

De csakhamar bizonyos nehézség mutatkozott. Minthogy a professi-k az ő megkülönböztető negyedik fogadalmuk által a pápa szolgálatában folytonos utazásra kötelezték magukat, szinte lehetetlen volt, hogy annyi collegiumot, a mennyi szükségessé vált, s intézeteket, melyeket csak szakadatlan jelenlét virágoztathatott fel, reájok bízhassanak. Nemsokára szükségesnek találta Ignatius, hogy ama kettő között egy harmadik osztályt szervezzen: egyházi coadjutorokat, kik szintén tudományos képzettségü papok voltak s erejöket egészen az ifjuságra fordították. A legfontosabb intézmények egyike volt ez és pedig sajátképen a jezsuitáké, a melyen társaságuk virágzása alapúlt. Csak ezek telepedhettek meg igazán mindenfelé, verhettek tanyát, nyerhettek befolyást s keríthették hatalmukba az oktatás ügyét. Mint a scholastikusok, ők is csak három fogadalmat tettek: és

[1]) Pauli III facultas coadjutores admittendi d. 5 Junii 1546: ita ut ad vota servanda pro eo tempore quo tu, fili praeposite, et qui pro tempore fuerint ejusdem societatis praepositi, eis in ministerio spirituali vel temporali utendum judicaveritis, et non ultra astringantur. Corpus institutorum I, p. 15.

jól megjegyzendő, ezeket is csak egyszerüen, nem ünnepélyesen. Azaz: ők maguk átok alá estek volna, ha a társaságtól ismét el akartak volna szakadni. De a társaságnak jogában állott, jóllehet csak szorosan meghatározott esetekben, hogy őket elbocsássa.

Már most még csak egy kivántatott meg. A tanulmányokat és foglalatosságokat, a melyekre ezek az osztályok szorítva voltak, zavarta volna, ha egyszersmind életök külső fentartásáról is gondoskodniok kellett volna. A professi-k házaikban alamizsna után éltek; a coadjutorok és scholastikusok ezzel nem voltak kénytelenek; a collegiumoknak közös jövedelemmel volt szabad birniok. Ennek kezelésére, a mennyiben nem a professi-ket illette, kik azzal egyébiránt maguk nem élhettek, továbbá minden külső dolgokról való gondoskodásra Ignácz még világi coadjutorokat is vett fel, a kik szintén letették ugyan a három egyszerü fogadalmat, de azzal a meggyőződéssel, hogy a lelkek üdvén őrködő társaság támogatásával Istennek szolgálnak, be kellett érniök és semmi magasabbra törekedniök nem kellett.

Ezek a bölcsen kieszelt intézkedések egyszersmind oly hierarchiát hoztak létre, mely különböző fokozataiban a lelkeket még inkább fogva tartotta. [1])

Ha azokat a törvényeket, melyek e társaságnak időreidőre adattak, szemügyre veszszük, a nekik alapul fekvő legfőbb tekintetek egyike a szokott viszonyoktól való teljes tökéletes elkülönödés volt. A vérrokonok iránti szeretetet, mint amolyan testi hajlandóságot, kárhoztatják. [2]) A ki

[1]) Az alapot a novitiusok, vendégek, indifferensek tették, kikből a különféle osztályok váltak ki.

[2]) Summarium constitutionum § 8: Corpus institutorum societatis Jesu. Antverpiae, 1709. Tom. I. Orlandinusnál III, 66. Faber

vagyonáról lemond, hogy a társaságba lépjen, nem szabad azt a rokonainak hagyni, hanem a szegényekre kell osztania.[1]) A ki egyszer belépett, sem nem kaphat, sem nem irhat levelet, a nélkül, hogy valamely felebbvaló el ne olvasná. A társaság az egész embert akarja, minden hajlamain úr akar lenni.

Még titkaiban is részt akar venni. Általános gyónással lép be. Be kell vallani a hibáit, sőt erényeit is. Egy gyóntatót rendelnek számára a felsőbbjei: a felebbvaló magának fentartja a feloldozást azon esetekre, a melyeket hasznos megtudnia.[2]) Már csak azért is sürgeti ezt, hogy az alatta lévőt teljesen megismerje és tetszés szerint használhassa.

Mert minden más viszonynak, minden ösztönnek, melyet a világ a munkálkodásra nyujthatna, e társaságban az engedelmesség lép helyébe: tiszta csupa engedelmesség, minden tekintet nélkül arra, a mire irányúl.[3]) Senki se kivánkozzék más állás után, mint a melyben van: a világi coadjutor ne tanuljon olvasni és irni, engedelem nélkül, ha már nem tud. Saját itéletének teljes megtagadásával, vak megalázkodással hagyja magát felebbvalójának vezetni, mint valamely holttetem, mint az a bot, melylyel az, a ki kezében

azért magasztaltatik, hogy egyszer, több évi távollét után, szülővárosához érkezvén Savoyában, erőt vett magán s tovább utazott.

[1]) Examen generale, c. IV, § 2.

[2]) Szabályzatok, melyek egyenkint benne vannak a Summarium constitutionum-ban, § 32, § 41, az Examen generale-ban, § 35, § 36, és Constitutionum Pauli, III, c. 1, p. 11. »Illi casus reservabuntur«, ez van az utóbbi helyen, »quos ab eo (superiore) cognosci necessarium videbitur aut valde conveniens.«

[3]) Ignatius levele, »fratribus societatis Jesu, qui sunt in Lusitania«, 8 Kal. Ap. 1553. § 3.

tartja, tehet, a mit akar. A felebbvalókban nyilatkozik az isteni gondviselés. [1])

Hát még mily hatalom jutott a generálisnak, a ki élethossziglan, minden felelet terhe nélkül, vezette ezt az engedelmességet! Az 1543-ki tervezet szerint a rend minden tagjainak, a kik a generalissal egy helyben találtak lenni, még csekély dolgok iránt is ki kellett kérni a tanácsát. Az 1550-iki tervezet, melyet III. Gyula erősített meg, fölmenti őt ez alól, egyéb ha maga jónak látná. [2]) Csak a

---

[1]) Constitutiones VI, 1. Et sibi quisque persuadeat, quod qui sub obedientia vivunt, se ferri ac regi a divina providentia per superiores suos sinere debent, perinde ac cadaver essent. Van itt azonban egy másik constitutio is VI, 5, mely szerint, úgy látszik, mintha bűnt is meg lehetne parancsolni. »Visum est nobis in domino — — nullas constitutiones, declarationes vel ordinem ullum vivendi posse obligationem ad peccatum mortale vel veniale inducere, nisi superior ea in nomine Jesu Christi vel in virtute obedientiae jubeat.« Nem hisz az ember saját szemének, mikor ezt olvassa. Mert a legtermészetesebb, az egyszerü értelemnek legelőbb kinálkozó az, hogy ea-t erre vonatkoztassuk: peccatum mortale vel veniale, úgy hogy a feljebbvaló csakugyan bűnt engedhet meg. De valójában nem igy volt értve. Ez a constitutio a dominikánus szabályzatnak azon nyilatkozatához csatlakozik, melyben a prior felhatalmazást kap, »praecepta facere quae transgressores obligabunt non solum ad poenam, sed etiam ad mortalem culpam.« Oly parancsokról van itt szó, melyeknek megszegése belső vétkezést involvál. Igy a jezsuiták generalisa is oly meghatározással szabhasson kötelezettségeket, hogy az, a ki azokat áthágja, ezáltal egyik vagy másik bűnbe esik. Nagyon rendkivüli jog marad ez mindenesetre. A dominikánusoknál ez inkább a rendi szabály szigorítása volt, a jezsuitáknál pedig alkatrészévé lett annak a feltétlen engedelmességnek, melyet a generalis jog szerint megkövetelhetett.

[2]) Adjutus, quatenus ipse opportunum judicabit, fratrum suorum consilio, per se ipsum ordinandi et jubendi, quae ad dei gloriam

constitutio megváltoztatása s már megvolt házak és collegiumok eltörlése esetén marad szükséges a közös tanácskozás. Különben minden hatalom, melyet a társaság kormányzása megkívánhat, az ő kezében van. Tartományokszerte assistensei vannak, kik azonban csak abban tartoznak eljárni, a mit netán ő rájuk bíz. Belátása szerint nevezi ki a tartományok, házak és collegiumok elöljáróit, vesz be és bocsát el, dispensál és bűntet: amolyan pápai hatalommal rendelkezik kicsiben. [1])

Csak az a veszedelem forgott itt fenn, netalán a generalis, oly nagy hatalom birtokában, maga pártoljon el a társaság elveitől. Erre való tekintetből némi korlátozásnak vetették alá. Ha talán nem jelent is ez annyit, mint Ignatius gondolhatta, hogy a társaságnak vagy megbizottjainak állt tisztében bizonyos külsőségek, például étkezés, ruházat, lefekvés s az összes mindennapi élet iránt határozni; [2]) mindamellett van abban valami, hogy a legfőbb hatalom birtokosa meg van fosztva oly szabadságtól, melyet a leghitványabb ember is élvezhet. Továbbá azon assistensek, kiket nem ő nevezett ki, folyvást felvigyáztak rá. Volt egy hivatalos intő, admonitor: nagy félrelépések esetében az assistensek egybehívhatták az összes gyűlést, melynek aztán az is jogában állott, hogy a generalis letételét kimondja.

Ez egy lépéssel odább visz bennünket.

Ha nem ámíttatjuk el magunkat azoktól a hyperbolikus kitételektől, melyekkel a jezsuiták ezt a hatalmat festették, s inkább azt veszszük tekintetbe, a mi azon nagy

---

pertinere videbuntur, jus totum habeat, — ezeket mondja Julii III. confirmatio instituti.

[1]) Constitutiones IX, III.

[2]) Schedula Ignatii. AA. SS. Commentatio praevia, n. 872.

kiterjedés mellett, melyet atársaság csakhamar elért, kivihető lehetett, akkor a következő viszony tűnik elő. A generalis dolga volt az egésznek főfő vezetése, különösen a felsőbbekre való felügyelet, kiknek ismernie kell a lelkét, kiknek a hivatalokat osztogatja. Ezeknek azonban a maguk körében hasonló hatalmuk volt, melyet sokszor erősebben érvényesítettek, mint a generalis.[1]) A felsőbbek és a generális úgyszólván egyensulyozták egymást. Minden alattavalónak, a társaság valamennyi tagjának személyisége felől is tudomást kellett kapnia a generalisnak; — habár itt, magától értetődik, csak fontos esetekben avatkozhatott is bele, a fő felügyeletet mégis ő gyakorolta. Viszont pedig a professi-knek egy választmánya őt tartotta szemmel.

Voltak még más intézmények, melyek, a világban külön világot képezvén, tagjaikat minden egyéb viszonyoktól elszakították, egészen magukévá tették, bennök uj életelvet teremtettek. Erre volt építve a jezsuita intézmény is. Csakhogy neki az a különös sajátsága, hogy a mellett egyfelől nemcsak elősegíti az individualis fejlődést, sőt követeli, másfelől pedig azt leköti s magáévá teszi. Azért is minden viszony személyiséggé, alárendelkezéssé, kölcsönös felvigyázattá válik. De mindamellett szorosan zárt, tökéletes egységet képeznek; szívósság és tetterő van bennök; hisz épen az tette a monarchikus hatalmat oly erőssé: egészen alája vetjük magunkat, hanemha a tulajdonosa maga térne el az elvtől.

E társaság eszméjével igen jól megfér, hogy egy tagja sem viselhetett egyházi méltóságot. Oly kötelességeket kel-

---

[1]) Mariana: Discurso de las enfermedades de la compania de Jesus, c. XI.

lett volna teljesítenie, oly viszonyok közé került volna, melyek lehetetlenné tettek volna minden felügyeletet. Erre nézve, legalább kezdetben, nagy szigorúságot gyakoroltak. Jay nem akarta, nem volt szabad elfogadnia a tridenti püspökséget; — midőn I. Ferdinand, a ki vele megkínálta, Ignatius levelére lemondott a kívánságáról, emez ünnepélyes miséket tartatott s tedeumot énekeltetett. [1])

Másik fontos körülmény az, hogy, valamint a társaság egészben véve felmentette magát terhes isteni szolgálatok alól, az egyeseket is arra utasította, hogy a vallási gyakorlatokat ne túlozzák. Bőjtöléssel, virrasztással és sanyargatásokkal sem a maga testét ne csigázza el az ember, sem felebarátja szolgálatától ne vonjon el sok időt. A munkában is mértékletesség ajánltatik. A délczeg lovat nemcsak sarkantyúzni, hanem fékezni is kell: annyi fegyverrel ne terhelje magát az ember, hogy hasznukat ne vehesse: munkával se halmozza el magát annyira, hogy a lélek szabadsága bánja meg. [2])

Világos, hogy a társaság minden tagját úgyszólván tulajdona gyanánt akarja bírni, de a mellett, a mennyiben az elven belül lehetséges, minél hatalmasabb fejlődésének korán sem áll utjában.

S ez valóban elengedhetlen is volt azokhoz a nehéz munkákhoz, melyeket magára vállalt. Voltak pedig ezek, a mint láttuk, a prédikálás, oktatás és gyóntatás. Kiváltkép

---

[1]) Excerpálva Ludovicus Consalvus liber memorialis-ából: quod desistente rege S. Ignatius indixerit missas et Te deum laudamus in gratiarum actionem. Commentarius praevius in AA. SS. Julii VII, n. 412.

[2]) Constitutiones V, 3, 1. Epistola Ignatii ad fratres, qui sunt in Hispania. Corpus institutorum. II, 540.

a két utóbbiban foglalatoskodtak a jezsuiták sajátságos módon.

Az oktatás eddigelé azon literatorok kezében volt, a kik, miután a tudományokat sok ideig teljesen profan módon űzték, utóbb a római udvar előtt eleitől fogva nem épen tetsző, végre pedig általa elvetett szellemi irányba csaptak. A jezsuiták abban jártak, hogy őket leszorítsák s helyökbe lépjenek. Ők elsőben is rendszeresebbek voltak: az iskolákat osztályokra különözték: a legelső elemektől kezdve a legfelső fokig egy szellemben oktattak; továbbá felügyeltek az erkölcsökre és jó nevelésű embereket képeztek; az államhatalom is pártolta őket; végre, ingyen tanítottak. Ha a város vagy a fejedelem valamely collegiumot alapított, magánosnak továbbá nem volt semmi fizetnivalója. Egyenesen meg volt nekik tiltva dijnak vagy alamizsnának akár követelése, akár elfogadása: valamint a prédikálás és a mise, úgy az oktatás is ingyen volt; még a templomban sem volt persely. Már a milyenek az emberek, tehát ennek, kivált hogy valóban ép annyi sikerrel, mint buzgósággal tanítottak, rendkivüli javukra kellett válni. Nem csupán a szegényeken van ezzel segítve, hanem a gazdagoknak is nagy könnyebbségére szolgál, úgymond Orlandini.[1]) Megjegyzi, mily óriás volt az eredmény. »Sokakat«, így szól, »a cardinalisok biborában látunk ragyogni, a kik még csak minap iskolapadjainkban ültek előttünk; mások városokban és államokban kormányzásra jutottak; püspököket és tanácsosaikat mi neveltünk; sőt más egyházi társulatok

[1]) Orlandinus, lib. VI, 70. Hasonlítást lehetne tenni a protestansok klastromi iskoláival, melyekben szintén az egyházi irány lett egészen uralkodóvá. L. Sturm Ruhkopfnál: Geschichte des Schulwesens, 378. l. A különbségen fordulna meg a dolog.

is a mi iskoláinkból teltek meg.« A kiváló tehetségeket, könnyü elgondolni, meg tudták nyerni a maguk rendjének. Oly tanítói renddé képződtek, a mely — az által, hogy minden katholikus országban elterjedt, az oktatásnak azóta meg is maradt egyházi szinét igazán megadta, fegyelemben, módszerben és tanban szigoru egységet őrzött meg, — kiszámíthatatlan befolyást szerzett vala magának.

De mennyire erősödött ez még azzal, hogy egyszersmind a gyónást és még a lelkiismeretek vezetését is hatalmukba tudták keríteni! Egy század sem volt erre fogékonyabb, érezte úgyszólván nagyobb szükségét. A jezsuitáknak azt adja eszére a törvénykönyvük, hogy »abban, a mint a bűntől feloldoznak, egy és ugyanazon módot kövessenek, a lelkiismereti kérdésekben gyakorolják magokat, tanuljanak meg röviden kérdezni és mindennemü bűn ellen a szentek példáit, szavait és egyéb segítséget tartsanak készen.« [1]) Oly szabályok ezek, melyek kézzelfoghatólag az ember szükségére vannak ügyesen alapítva. Azonban az az óriási siker, melyet kivívtak, mely gondolkozásmódjuk igazi elterjedését magában foglalta, még egy másik mozzanaton is nyugodott.

Nagyon figyelemreméltó a lelki gyakorlatoknak ama kis könyve, melyet Ignácz ha nem is maga tervelt, de a legsajátabb módon kidolgozott, [2]) melylyel az első, majd pedig későbbi tanitványait is, általában híveit gyűjtötte és magának megnyerte. Mind egyre tovább és tovább hatott

[1]) Regula sacerdotum § 8. 10. 11.

[2]) Mert mindabból, a mi pro és contra iratott, az világosodik ki, hogy Ignatius Garcia de Cisnerosnak egy efféle könyvét tartotta szem előtt. A legsajátságosabb azonban, úgy látszik, őtőle való. Commentarius praevius n. 54.

az, még pedig talán épen azért annál inkább, mert csak alkalomra, belső nyugtalanság, valamely belső szükség pillanatában ajánltatott.

Nem tankönyv, hanem önelmélkedésekre vezérlő kalauz. »A lélek vágyódását«, így szól Ignatius, »nem az ismeretek sokasága, hanem csak a saját belső szemlélődés elégíti ki.« [1])

Ennek vezérlésére vállalkozik. A lelkitanító megjelöli a szempontokat; a gyakorló azokat követni tartozik. Lefekvés előtt s mindjárt felserkenésekor arra irányozza a gondolatjait; minden egyéb gondolatot erővel elutasít magától; ablak, ajtó becsukódik; térden s földre borulva végzi elmélkedését.

Azzal kezdi, hogy bűneinek tudatára kél. Gondolóra veszi, hogy egyetlenegy miatt pokolba taszíttattak az angyalok, de ő érte, ámbár sokkal nagyobbakat követett el, a szentek előreimádkoztak, ég és csillagok, a föld állatjai és növényei neki szolgáltak; hogy tehát a bűntehertől megszabaduljon és örökre el ne kárhozzék, a megfeszített Jézus Krisztushoz kiált: megérzi a feleleteit; oly beszélgetés van köztük, mint barátnak baráttal, szolgának az urával.

Azután főkép a szent történeten igyekszik épülni. »Látom«, így szól a könyv, »a mint az istenség három személye végigtekint az egész földön, mely tele van poklokra szállandó emberekkel; elhatározzák, hogy a második személy megváltásukra emberi természetbe öltözzék; belátom az egész földkerekséget s megsejtem egy szögletben Szűz Mária gunyhóját, a kiből jő az üdvösség.« Nyomról-nyomra

[1]) Non enim abundantia scientiae, sed sensus et gustus rerum interior desiderium animae replere solet.

tovább halad a szent történetben: maga elé teremti a cselekedeteket minden részletökben az érzékek kategóriái szerint: a szó bilincseitől ment vallásos képzeletnek jut legnagyobb tér; úgy van az ember, hogy a szent személyek ruháit, lába nyomát érinti, csókolja. A képzelő tehetség exaltatiójában, abban az érzelemben, hogy mily nagy azon lélek boldogsága, mely isteni kegyelemmel és erénynyel teljesült, a saját állapotunk vizsgálására térünk vissza. Ha még nem választottunk pályát, ugy most választjuk, szivünk szüksége szerint, azt az egy czélt tartván szem előtt, hogy Isten dicsőségére üdvözűljünk, s hivén, hogy Isten és minden szentek előtt állunk. Ha már nem kell választanunk, ugy megfontoljuk életünk, társalkodásunk módját, háztartásunkat, a szükséges költséget, s mit kell a szegényeknek adnunk, — mindezt pedig oly értelemben, a mint a halál pillanatában ohajtjuk, hogy elhatároztuk légyen magunkat, nem levén előttünk semmi egyéb, csak a mi Isten dicsőségére és magunk üdvösségére szolgál.

Harmincz nap szenteltetik e gyakorlatoknak. A szent történet és a személyes állapotok vizsgálata, imádkozás és elhatározások váltogatják egymást. A lélek folyton feszült és munkálkodik. Végtére, elgondolván az Isten gondviselését, »a ki teremtményeiben működvén, úgyszolva az emberek számára dolgozik«, még egyszer azt hiszszük, hogy szemtől-szembe vagyunk az Urral és szentjeivel; könyörgünk hozzá, hadd szentelhessük magunkat az ő szeretetének és tiszteletének; szabadságunkat neki áldozzuk; emlékezetet, belátást, akaratot neki szentelünk; igy megkötjük vele a szeretet szövetségét. »A szeretet minden tehetségek és javak közösségében áll.« Odaadása jutalmául Isten az ő gazdag kegyelmét közli a lélekkel.

Elég itt, hogy e könyvről némi fogalmat nyujtottunk. Egész menetében, az egyes mondatokban és összefüggésükben van valami hathatós, a mi a gondolatoknak belső munkásságot enged ugyan, de őket szűk körbe rekeszti és fogva tartja. Czéljára, a képzeletet uraló meditatióra nézve a legjobban van elrendelve. Már csak azért sem téveszthetí el czélját, mert saját tapasztalatokon nyugoszik. Föleszmélésének és lelki haladásának eleven mozzanatait első kezdettől fogva az 1548-ki esztendeig, midőn a pápa jóváhagyását kinyerte, egymás után bele-beleigtatta. Mondják ugyan, hogy a jezsuitismus a protestansok tapasztalatait a maga hasznára fordította, s ez egyben-másban ugy is lehet. De egészben véve a legélesebb ellenkezésben állanak. Legalább itt Ignatius a protestansok discursiv, bizonyító, alapos, természeténél fogva vitatkozó, methodusának egy teljességgel mást állított ellenébe: a mely rövides, intuitiv és szemlélődésre gerjesztő, a képzeletre számított, rögtöni elhatározásra lelkesítő.

Ilyenképen ama phantastikus elem, mely őt elejétől fogva izgatta, szintén rendkivüli hathatósságra és jelentékenységre emelkedett. Minthogy pedig egyszersmind katona volt, épen a vallásos phantasia segitségével egy állandó egyházi hadsereget toborzott össze, melyet szemenszedett s a maga czéljára egyénileg kiképzett, s melynek a pápa szolgálatjában parancsolt. El is terjedt az a föld valamennyi országaiban.

Midőn Ignatius meghalt, társasága, a rómain kivül, tizenhárom provinciát számlált.[1]) Csak ránézve is tud-

[1]) 1556-ban. Sachinus: Historia societatis Jesu, p. II., sive Lainius; elejétől.

hatjuk, hogy hol volt annak ereje és veleje. E provinciák nagyobb fele, számszerint hét, a pyrenaei félszigethez és gyarmataihoz tartozott. Castiliában tiz, Aragoniában öt, Andalusiában nemkülönben öt collegium volt; Portugallia volt legelőbbre: ott egyszersmind házak is voltak professik és novitiusok számára. A portugall gyarmatokon csaknem egészen hatalmat vettek. Braziliában 28, Kelet-Indiában Goá-tól Japán-ig körűlbelől 100 tagja működött a rendnek. Innét kisérletet tettek Aethiopiában s egy provincialist küldöttek oda; a szerencsés sikerben nem kételkedtek. — Mindezek a spanyol és portugál nyelvü és irányu provinciák egy főbiztos, Borgia Ferencz gondja alatt állottak. Abban a nemzetben, hol a társaságnak első gondolatja fogamzott, befolyása is legelterjedtebb volt. Nem sokkal csekélyebb volt azonban Italiában is. Három olasz nyelvü provinczia volt: a római, mely közvetlenül a generalis alatt állt, s házakkal is birt professik és novitiusok számára. az u. n. collegium romanum-mal és germanicum-mal, mely utóbbi, Morone bibornok tanácsára, egyenesen a németek számára rendeztetett be, azonban még nem sokra haladt; Nápoly is ehhez a provinciához tartozott; — a szicziliai négy teljes és két megkezdett collegiummal; della Vega vicekirály vitte oda az első jezsuitákat; Messina és Palermo vetélkedtek collegiumok alapításában; ezekből indultak ki aztán a többiek; — és a tulajdonképeni olasz, mely Felső-Olaszországra terjeszkedett, tíz collegiummal. Nem ily szerencsésen ment a dolog más országokban: mindenfelé a protestantismus, vagy arra való kifejlett hajlandóság állt útban. Francziaországban tulajdonkép csak egyetlenegy collegium volt teljes karban: két német provinciát különböztettek meg; de azok csak zsengéjükben voltak. A felső

Bécsre, Prágára, Ingolstadtra támaszkodott; de mindenütt még nagyon kétesen álltak a dolgok; az alsó Németalföldet foglalta volna magában; csakhogy ott II. Fülöp még nem engedett a jezsuitáknak törvényes lételt.[1])

De már ez az első gyors haladás kezességet nyujtott a társaságnak azért a hatalomért, melyre hivatva volt. Hogy az igazi katholikus országokban, a két félszigeten, oly hatalmas befolyásra emelkedtek, annak a legnagyobb jelentősége volt.

Befejezés.

Látjuk, hogy azon protestans mozgalmakkal szemközt, melyek perczről-perczre tovább harapóztak, ilyformán a katholicismus közepett is, Rómában, a pápa körül, egy uj irány fejlődött ki.

Épen úgy, mint amaz, az eddigi egyház elvilágiasodottságából, vagyis inkább azon szükségből indult ki, mely az által a lelkekben támadt.

Eleinte közeledett a kettő egymáshoz. Volt egy pillanat, midőn Németországban még nem határozták el magukat arra, hogy a hierarchiát egészen elejtsék, midőn Olaszországban is hajlandók lettek volna, hogy abban észszerü módositásokat tegyenek. Ez a pillanat elmult.

Míg a protestánsok, az irásra támaszkodva, mind merészebben visszatértek a keresztyén hit és élet primitiv formáihoz, a másik részen azt végezték, hogy a századok folyamában létrejött egyházi intézményt megtartják s csak újítanak rajta, szellemmel, komolysággal és szigorusággal

---

[1]) Ribadeneira: Vita Ignatii, p. 298.

hatják át. Amott a kalvinismus sokkal katholikuselleneseb-ben fejlődött ki, mint a lutherismus; emitt tudatos ellenségeskedéssel mindent félrevetettek, a mi a protestantismusra csak emlékeztetett is, és vele éles ellentétbe léptek.

Igy fakad két forrás bizalmas szomszédságban a hegység tetején; a mint azonban annak különböző hajlásai felé ömlöttek, ellenkező folyamokban örökre elszakadnak egymástól.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

HARMADIK KÖNYV.

A PÁPÁK A TIZENHATODIK SZÁZAD KÖZEPE TÁJÁN.

Kiváltkép a XVI. század tűnik ki a vallásos teremtés szelleme által. Mind maig a meggyőződés azon ellentéteiben élünk, melyek akkor törtek maguknak először útat.

Ha azt a világtörténeti pillanatot, melyben az elkülönödés végbement, még pontosabban meg akarnók jelölni, az nem a reformatorok első felléptével esnék össze; — mert nem azonnal állapodtak meg a vélemények, és még sokáig remélni lehetett a vitás tanok kiegyenlítését; — csak az 1552-ik év körül tört végkép hajót minden erre tett kisérlet, és a nyugati keresztyénség három nagy formája örökre külön szakadt. A lutherismus szigorúbbá, élesebbé, elzártabbá lett; a calvinismus a legfontosabb czikkelyekben elvált tőle, holott Calvint előbb magát lutheranusnak tartották; mindakettőnek ellenében a katholicismus a modern alakját öltötte fel. Mind a három ellenes theologiai rendszer az egyszer választott elvek szerint fejlődött ki, különkülön azzal az igénynyel, hogy a máshitűt leszorítsa s a világot magának vesse alá.

Úgy látszhatnék, mintha a katholikus iránynak, mely is kiváltkép csak az eddigi intézmény megujitását szándékolta, könnyebb lett volna sikerrel haladni előre, mint a többinek. De az ő elsősége nem volt nagy. Őt is a világias gondolkodás, profán tudományosság, és eltérő theologiai meggyőződés életösztönei környékezték és korlátozták; —

inkább csak amolyan forrongó anyag volt ő, a mely, még nagy kérdés, vajjon azon elemeken, melyeknek közepette termett, erőt képes-e majd venni, vagy hogy általuk elnyomatik.

Magukban a pápákban, személyiségükben és politikájukban talált első ellenállásra.

Lássuk, mily teljességgel egyháziatlan gondolkodásmód vert gyökeret az egyház fejeiben, mely is oppositiót keltvén, mód nélkül nagyot lenditett a protestantismus ügyén.

Attól függött, hogy a szigoru egyházi tendentiák mennyiben kerekednek e gondolkozás fölé s át tudják-e változtatni vagy sem?

Ugy találom, hogy e két elvnek, a megszokott cselekvésmódnak, az eddigi politikának ellentéte egy gyökeres belső reform előteremtésének szükségével képezi a következendő pápák történetében a legfőbb érdeket.

III. Pál.

Mainapság gyakran nagyon is sokat adnak magas állásu személyek, fejedelmek, kormányok szándékaira és befolyására; az ő emlékük bánja meg nem ritkán, a mit a köz vétett; némelykor azonban nekik tulajdonítanak olyat is, a mi voltaképen szabadon — a közből eredt.

A katholikus mozgalom, melyről az előbbi könyvben szóltunk, III. Pál alatt indult meg; de eredetét ebben a pápában látni, az egészet neki tulajdonítani, tévedés volna. Jól látta ő, micsoda jelentősége van annak a római székre nézve: nemcsak nem állta utját, sok tekintetben elő is

mozdította; de tétovázás nélkül kimondhatjuk, hogy még személyes gondolkozásában se tartozott a hívei közé.

Farnese Sándor — így hívták III. Pált azelőtt — csak oly világgyermeke volt, mint akármelyik pápaelőde. Még a XV. században — születő éve 1468 — nyerte meg teljes kimíveltetését. Rómában Pomponius Laetus alatt, Florenzben Medici Lőrincz kertjeiben tanult; ama korszak elegans tudományosságát és műérzékét elsajátította; hogy annak erkölcseivel is megismerkedett, természetes. Anyja szükségesnek látta egyszer őt St. Angelo várkastélyában fogvatartani: egy őrizetlen pillanatban, melyet az úrnapi processio nyújtott neki, kötélen ereszkedett le a várból és szerencsésen elillant. Egy természetes fiát és egy természetes leányát elismert. Mindamellett is még zsenge éveiben — mert azon időkben nem igen botránkoztak meg az ily dolgokban — bibornokká lépett elő. Még bibornok korában alapját vetette valamennyi római palota legszebbikének, a farneseinek; Bolsena mellett, a hol családi jószágai feküdtek, egy oly villát rendezett be, melyet Leo pápa is elég vonzónak talált, hogy egypárszor meglátogassa. E pompázó és fényes élettel azonban még más törekvéseket is egyesített. Elejétől fogva a legfőbb méltóságra tette czélját. Jellemző rá nézve, hogy azt tökéletes semlegesség által igyekezett elérni. A franczia és a császári párt osztozott Olaszországon, Rómán és a bibornokok collegiumán. Ő oly megfontolt óvatossággal, oly szerencsés ildomossággal viselte magát, hogy senki se tudta volna megmondani, kettejök közül melyikhez húz inkább. Már Leonak s másodízben Adorjánnak halála után kevésben múlt, hogy meg nem választották: haragudott VII. Kelemen emlékére, hogy a pápaság tíz esztendejétől, melyekre ő tartott vala számot, megfosz-

totta; végre 1534-ik év októberében, bibornoksága negyvenedik, élete hatvanhetedik esztendejében czélt ért és megválasztatott.[1])

Már most egész máskép is hatottak rá a világ nagy ellentétei, — ama két párt ellenkezése, melyek között immár maga is oly jelentékeny állást foglalt el: annak szüksége, hogy a protestansokon erőt vegyen, és az a titkos összeköttetés, melybe velök politikai tartásuk miatt jutott; a természetes hajlandóság, melyet olasz fejedelemségének helyzete szült, hogy a spanyolok túlsúlyát gyengítse; a reformok sürgős volta és a kelletlen korlátozás, melylyel azok a pápai hatalmat fenyegetni látszottak.

Figyelemreméltó, hogy ennyi egymással homlokegyenest ellenkező követelések közt miként fejlődött az ő egész valósága.

III. Pálnak kényelmes, pompás, bő módja volt élni. Nem igen volt Rómában kedveltebb pápa nálánál. Valami nagyszerű van abban, hogy ama kitünő bibornokokat hirök nélkül nevezte ki: mily előnyösen különbözik ez az eljárás azon kicsinyeskedő személyes tekintetektől, melyekkel úgyszólván rendesen voltak! De nemcsak meghívta őket, szokatlan szabadságot is engedett nekik: a consistoriumban eltűrte az ellenmondást s tekintetnélküli discussióra bátorította a tanácskozókat.[2])

---

[1]) Onuphrius Panvinius: Vita Pauli III.

[2]) 1538. Contarini Márk Antal a pápa udvaráról referált a velenczei tanácsban. Fájdalom! erre a munkára sem a velenczei archivumban, sem egyebütt nem akadtam. Egy MS.-ban, mely az akkori török háborút irja le ily czim alatt: Tre libri delli commentari della guerra 1537, 38, 39, s birtokomban van, egy rövid kivonatját találom, melyből is a fentebbi adatok véve vannak. Disse del

De ha másoknak meghagyta a szabadságukat, ha senkit sem fosztott meg az állása-nyujtotta előnytől, hát a maga előjogaiból sem akart engedni egyet is. A császár egyszer felhányta neki, hogy két unokáját nagyon zsenge korukban juttatott bibornokságra; azt felelte: ugy fog cselekedni, mint elődei; hisz van rá példa, hogy bölcsőbeli gyermekek lettek bibornokokká. Nemzetsége iránt még a pápáknál is szokatlan előszeretettel viseltetett. [1]) El volt tökélve, hogy őket, csak úgy, mint más pápák, fejedelmi méltóságokra emeli.

Nem mintha ennek a tekintetnek, egy VI. Sándor módjára, minden egyebet alárendelt volna; ezt nem mondhatni: neki legkomolyabb szándéka volt, hogy Franczia-ország és Spanyolország közt a békét helyreállítja, a protestansokat elnyomja, a törököket visszaveri, az egyházat reformálja; de e mellett egyszersmind háza emelése is nagyon szivén feküdt.

---

stato della corte, che molti anni inanzi li prelati non erano stati in quella riforma di vita ch'eràn allora, e che li cardinali havevano libertà maggiore di dire l'opinion loro in consistoro ch'avesser avuto gia mai da gran tempo, e che di ciò il pontifice non solamente non si doleva, ma se n'era studiatissimo, onde per questa ragione si poteva sperare di giorno in giorno maggior riforma. Considerò che tra cardinali vi erano tali uomini celeberrimi che per opinione commune il mondo non n'avria altretanti.

[1]) Soriano 1535. E Romano di sangue et è d'animo molto gagliardo: — — — stima assai l'ingiurie che gli si fanno, et è inclinatissimo a far grandi i suoi. Varchi (Istorie fiorentine p. 636) beszél Pál első titkáráról, Messer Ambrogioról, »a ki mindent tehetett, a mit akart, és mindent akart, a mit tehetett«: sok más ajándék között egyszer hatvan ezüst mosdómedenczét kapott kannástól: »hogy van«, mondták, »hogy annyi mosdó mellett még sincs tiszta keze?«

Az által, hogy mind ez egymással ellenkező tekinteteket magában egyesíti, azáltal, hogy mind nyilvános, mind magános czélokat követ, mód nélkül ovatos, figyelmező, tétovázó, beváró politikára van kényszerítve: a kedvező pillanatra, a körülmények szerencsés combinatiójára támaszt mindent; azon kell igykeznie, hogy azokat szép lassan készítse elő, s aztán iziben ragadja meg.

A követeknek sok dolgot adott a vele való alkudozás. Elámultak, hogy a bátorságnak semmi híját se éreztette, s mégis ritkán volt valami elhatározásra birható. Azon volt, hogy mást lekössön, valami kötelező szóra vegyen s igy visszavonhatatlan bizonyosságra tegyen szert: ő maga soha sem akarta magát megkötni. Csekélyebb dolgokban is kitűnt ez: arra sem volt hajlandó, hogy valamit előre megtagadjon vagy megigérjen; az utolsó pillanatig szabad kezet akart, — hát fogasabb ügyekben hogy ne! Néha ő maga hozott elő valami kisegítő, közvetítő módot; de mihelyt kaptak volna rajta, ismét vonakodott: alkudozásainak mindig ura akart maradni. [1])

---

[1]) A »Lettres et Mémoires d'Estat par Guill. Ribier, Paris, 1866—« számos példájával szolgál az ő alkudozásainak és ezek jellemének 1537-től 1540-ig, 1547-től 1549-ig, franczia követek depescheiben. Egyenesen rajzolja Matteo Dandolo, Relatione di Roma 1551 d. 20 Junii in senatu, MS. birtokomban. Il negotiare con P. Paolo fu guidicato ad ogn'un difficile, perche era tardissimo nel parlare, perche non voleva mai proferire parola che non fusse elegante et exquisita, cosi nella volgare come nella latina e greca, che di tutte tre ne faceva professione (görögül, azt tartom, nem igen gyakran alkudozhatott), e mi aveva scoperto di quel poco che io ne intendeva. E perche era vecchissimo, parlava bassissimo et era longhissimo, nè volea negar cosa che se gli addimandasse: ma nè anche (volea) che l'uomo che negotiava seco potesse esser securo di havere havuto da

Ő, a mint mondottuk, még a classicus iskolából való volt: latinul is, olaszul is csak csínnal és választékosan akarta magát kifejezni; mindig a tartalomra és a formára való kettős tekintetből válogatta és fontolta meg a szavait; halkkal és meggondolt lassúsággal beszélt.

Gyakran nem tudták, hányadán vannak vele. Azt hitték néha, hogy annak, a mit mondott, inkább az ellenkezőjére lehet következtetniök; de ez nem lett volna mindig helyes: a kik közelebbről ismerték, azt vették észre, hogy akkor reménylette legjobban valaminek a kivitelét, ha arról szót sem tett, sem a dolgot nem említette, sem azon személyeket, a kiket érdekelt.[1]) Mert annyit jól láttak, hogy az egyszer fejébe vett szándékról soha többé le nem tett. Remélte, hogy a mit feltett magában, ki is viszi, ha mindjárt nem is, de máskor, a körülmények változtával, más úton-módon.

Ezzel a messzelátó számítással, mindent latbavető titokszerű meggondolással nem ellenkezik, ha a földiek mellett az égi hatalmak is tekintetbe jöttek. A csillagoknak az emberi munkásság sikereire való befolyásában e korszak nem igen kételkedett. III. Pál se fontos consistorium-ülést nem tartott, se útra nem ment, a nélkül, hogy a napokat meg ne válogatta s a csillagok állását figyelembe ne vette volna.[2]) A Franciaországgal való szövetség azért járt baj-

S. Sá il sì piu che il no, perche lei voleva starsi sempre in l'avantaggio di poter negare e concedere: per il che semprc si risolveva tardissimamente, quando volea negare.

[1]) Carpi bibornok és Margit észrevételei: »Che son los«, mond Mendoza, »que mas platica tienen de su condicion.«

[2]) Mendoza: »Es venido la cosa a que ay muy pocos cardenales, que concierten negocios, aunque sea para comprar una carga leña,

jal, mert a király és a pápa nativitása közt nem volt egyezés. Ez a pápa, úgy látszik, ezernyi kelletlen behatások közt érezte magát, még pedig nem csupán a világnak földi, hanem a csillagok állásának földfölötti behatásai alatt is; arra törekedett, hogy mind amazok, mind emezek hatalmát kellőleg tekintetbe vegye, balkedvük elől kitérjen, jókedvüket felhasználja, a mindenfelől fenyegetőző sziklák közt ügyesen czélja felé tartson.

Vizsgáljuk meg, hogy miként fogta a dolgot, vajjon boldogult-e, vajjon végtére csakugyan fölébe kerekedett-e a világmozgalom ellenséges erőinek, vagy hogy azok őt is magokkal sodorták.

Valóban mindjárt első éveiben sikerült V. Károlylyal és a velenczeiekkel frigyet hoznia létre a törökök ellen. Nagy hévvel biztatta erre a velenczeieket; ezúttal is abban a reményben ringatóztak, hogy a keresztyén határokat egész Konstantinápolyig ki lehet terjeszteni.

Csakhogy az V. Károly és I. Ferencz közt időközben ujra kilobbant háború veszedelmes akadálya volt minden vállalatnak. A pápa nem tiltotta semmi fáradságát, hogy ennek az ellenségeskedésnek végét vethesse. A két fejedelemnek Nizzában való összejövetele, melyben ő is részt vett, egészen az ő műve volt. A velenczei követ, a ki jelen volt, nem győzi azt a buzgalmat és kitartást magasztalni, melyet a pápa ott tanúsított vala. Csak a legnagyobb erőlködéssel, csak a végső pillanatban, midőn már azzal fenyegetőzött, hogy elutazik, sikerült neki a fegyverszünet létrehozása. [1])

---

sino es o por medio de algun astrologo o hechizero.« A pápáról magáról a legkétségtelenebb részletes adatokat találni.

[1]) Relatione del Cl^mo M. Niccolo Tiepolo del convento di

Némi közeledést eszközölt a két fejedelem közt, mely is aztán csakhamar szinte bizalmassággá látszott fejlődni.

Míg a pápa ilyformán a közügyeken lendített, a maga saját dolgairól sem feledkezett meg. Észre lehetett venni, hogy emezeket mindig amazokkal összefonta s aztán mindkettőt egyszersmind mozdította elő. A török háború alkalmat szolgáltatott neki Camerino lefoglalására. Épen egyesíteni akarták Urbinóval; az utolsó Varana, Camerino nőörököse, II. Guidobaldoval kelt vala egybe, a ki 1538-ban vette át Urbino kormányzását.[1]) De a pápa kinyilatkoztatta, hogy Camerino nem szállhat nőágra. A velenczeieknek igazság szerint támogatni kellett volna a herczeget, kinek ősei mindig az ő oltalmukban voltak s az ő seregeikben szolgáltak: most is hathatósan szót szóltak érte; de többet tenni a háború miatt nem látták tanácsosnak. Attól tartottak, hogy a pápa a császárt vagy Francziaországo hivja segitségül; bölcsen elgondolták: ha a császárt nyer meg, ez akkor annál kevesebb erőt fejthet ki a törökök ellen: ha Francziaországot nyeri meg, akkor Olaszország nyugalma forog veszedelemben s az ő helyzetük csak kellemetlenebb és elhagyatottabb lesz;[2]) igy hát a herczeget a maga sorsára hagyták, a ki is kénytelen volt Camerinón feladni, melybe a pápa Ottavio unokáját iktatta be. Mert a családja már is fényre és hatalomra vergődött. Mily hasznára vált a nizzai találkozás! Épen mikor ez készülőben volt, nyerte a fia Pier Luigi Novarát és területét a császártól, s

Nizza, Informatt. politiche VI. (Berl. könyvt.) Van ennek egy régi nyomtatása is, többször du Mont-nál némileg eltérő czim alatt IV. II.

[2]) Adriani Istorie 58. H.

[3]) A tanácskozások a fent említett commentárban a török háborúról vannak közölve, mely ezáltal különös érdeket nyer.

ez végkép eltökélte magát, hogy természetes leányát Margitot — Alessandro Medici halála utan — Ottavio Farnesével házasítja össze. Meghihetünk a pápa szavának, hogy ezért nem állott feltétlenül a császári párthoz. Sőt I. Ferenczczel ép oly közeli viszonyba óhajtott lépni. A király rá is lett és Nizzában egy vérbeli herczeget, a vendôme-it, eligérte Vittoria unokája számára. [1]) A világ két legnagyobb uralkodó házával való ezen összeköttetésében boldognak érezte magát III. Pál; nagyon fogékony volt az ebben rejlő tisztesség iránt: fel is hozta a consistoriumban. A békeszerző, közbenjáró állás is, melyet a két hatalom közt elfoglalt, jól esett az ő papi becsvágyának.

Nem egészen ily kedvezőleg fejlődtek azonban ez ügyek tovább. Nemhogy valamit nyerhettek volna az ozmanoktól, sőt Velenczének egy rá nézve kedvezőtlen békekötésbe kellett belenyugodnia. Ama személyes ajánlatot I. Ferencz később visszavonta, s habár a pápa soha sem mondott le arról a reményről, hogy a Valois-kkal családi összeköttetésbe léphet, az alkudozás mégis nagyon elhuzódott. Az egyetértés, melyet a pápa a császár és a király közt létesített, mintha egy ideig mind szorosabbá akart volna válni; maga a pápa egy izben szinte féltékenynyé lett rá: már arról panaszkodott, hogy ő teremtette s már

---

[1]) Grignan, Ambassadeur du roi de France à Rome, an Connetable. Ribier I, 251. Monseigneur, sadite Sainteté a un merveilleux desir du mariage de Vendosme; car il s'en est entièrement declaré a moy, disant que pour estre sa niece unique et tant aimée de luy, il ne desiroit apres le bien de la Chrestienté autre chose plus que voir sadite niece mariée en France, dont ledit seigneur (le roi) luy avoit tenu propos à Nice et apres Vous, Monseigneur, luy en aviez parlé.

most őt hanyagolják el miatta;[1]) azonban csakhamar ismét felbomlott s a háború ujra kigyúladt. Már most a pápa uj szándékokat forgatott magában.

Azelőtt mind csak azt hangoztatta barátjai közt, de még a császárnak is értésére adta, hogy Mailand a franciáké s nekik jog szerint vissza is kell bocsátani.[2]) Lassanként elejtette ezt a nézetet. Mi több: Carpi bibornoktól, a ki valamennyi bibornok közül legbizalmasabb lábon állt vele, egy oly indítványt találunk V. Károly számára, a mely egészen máshova czéloz.[3])

»A császár«, ez foglaltatik benne, »ne akarjon gróf, herczeg, fejedelem, hanem csak császár lenni: ne legyen sok tartománya, hanem nagy hűbéresei. Akkor ért véget a szerencséje, midőn Mailandot birtokába vette. Nem lehet neki azt tanácsolni, hogy I. Ferencznek adja vissza, a kinek azzal csak ingerelné a tartományszomját, de megtartania sem szabad.[4]) Csak azért vannak ellenségei, mert abban a gyanúban áll, hogy idegen országokat igyekszik hódítani.

[1]) Grignan 7 Mars 1539. Ribier I, 406. Le cardinal de Boulogne au roi 20 Avril 1539. Ibid. p. 445. A pápa azt mondta neki, »qu'il estoit fort estonné, veu la peine et travail qu'il avoit pris pour vous appointer, Vous et l'Empereur, que vous le laissiez ainsi arriere.

[2]) M. A. Contarini is megerősítette ezt a relatiójában.

[3]) Discurso del R^mo C^le di Carpi del 1543 (de talán már egy évvel előbb) a Carlo V Cesare del modo del dominare. Bibl. Corsini n. 443.

[4]) Se la M. V. dello stato di Milano le usasse cortesia, non tanto si spegnerebbe quanto si accenderebbe la sete sua: sì che è meglio di armarsi di quel ducato contra di lui. — V. M. ha da esser certa, che, non per affettione che altri abbia a questo re, ma per interesse particolaro, e la Germania e l'Italia, sinche da tal sospetto non saranno liberate, sono per sostentare ad ogni lo potere la potentia di Francia.

Oszlassa el ezt a gyanút, adja Mailandot egy külön herczegnek, akkor I. Ferencz hívek nélkül marad; ő ellenben a császár Németországot és Olaszországot maga részére nyeri, zászlóit a legtávolabbi nemzetekhez viszi és nevét« — ez a kitétel — »a halhatatlansággal egyesíti.«

De ha a császár Mailandot se a franczióknak át ne engedje, se magának ne tartsa, vajjon kinek adja át ezt a herczegséget? A pápa előtt nem utolsó menekülőnek tetszett, ha az az ő unokájára, a császár vejére ruháztatnék. Már korábbi missiók alkalmával példálódzott erről. Egy uj találkozón, melyet a császárral 1543-ban Bussetóban tartott, a dolog forma szerint javaslatba került. Nagyon messzire csapongtak a pápa gondolatjai, ha igaz, hogy unokájának a piemonti és savoyai örökössel való egybekelésére is gondolt, úgy hogy unokái a Po és az Alpok mindkét felén uralkodtak volna.[1]) Mailand iránt Bussetóban teljes komolysággal értekeztek, és a pápa a legbiztatóbb reményekkel volt. A mailandi governator, Marchese de Vasto, a kit az ügynek megnyert, kissé könnyenhivő és nagyhatnám létére, már egy nap előre betanult szókkal jelent meg, hogy Margitot, mint jövendő asszonyát, Mailandba vigye. Ugy találom, hogy az alkudozás a császárnak néhány nagyon is erős követelésén hiúsult meg.[2]) Egyébiránt nehéz elhinni,

[1]) Dandolo: Relatione di Francia 1545: »Si è dubitato, che S. St^ti fosse per tener con Cesare in queste trattationi massime a beneficio de il duca di Savoglia, col quale gli voleva dar la nepote.« Franczia országban erről élénk nyilatkozatokat lehetett hallani (gagliarde parole).

[2]) Pallavicini ezeket az alkudozásokat egyenesen tagadta. Még az után is, a mit Muratori (Annali d'Italia X, II., 51.) ez iránt felhoz, van talán helye a kételkedésnek. Oly historikusokra támaszkodik, a kik szintén csak hallomás után irhattak. Döntő azonban Girolamo Guis-

hogy a császár egy ily jelentékeny, jó fekvésü fejedelemséget valaha, bármi áron is, idegen befolyásnak lett volna hajlandó átengedni.

Mert különben is az az állás, melyet a Farnesé-k magoknak szereztek, rá nézve szerfelett veszedelmes volt. Azon olasz provinciák közül, melyeken Károly uralkodott vagy a melyekre befolyással bírt, nem volt egy is, a hol a fennálló kormányt ne erőhatalommal kellett volna megalapítani vagy legalább megerősíteni. Mindenfelé, Mailandban épen úgy, mint Nápolyban, Flórenczben, Genuában, Sienában voltak oly elégedetlenek, a kiknek pártja a rövidebbet húzta; Róma és Velencze tele volt kivándorlottakkal. A Farnesé-k a császárhoz való közeli viszonyuk mellett is nem tartózkodtak ezen, bár elnyomott, de vezéreik jelentőségénél, gazdagságuknál és párthiveik nagy számánál fogva még mindig hatalmas felekezetekkel kötelőzködni. A győzők élén a császár állott; a legyőzöttek a pápánál kerestek menedéket. Tömérdek titkos szálak fűzték őket egymáshoz: Francziaországgal folyton látható vagy láthatatlan összeköttetésben maradtak: mind ujabb-ujabb terveket és vállalatokat koholtak. Ezek majd Sienát, majd Genuát, majd

sardininak Cosimo Medicihez intézett egy levele Cremona 26 Giugno 1543, — a florenczi »Archivio Mediceo«-ban. Granvella maga szót tett róla. »S. M.ª mostrava non esser aliena, quando per la parte del papa fussino adempiute le larghe offerte che eran state proferte dal duca di Castro sin a Genova.« Nem tudom, micsoda ajánlatok lehettek ezek; de sokallotta őket a pápa. Gosselini, Ferrante Gonzaga titkára, szerint attól tartott a császár elutazásakor, »che in volgendo egli le spalle (i Farnesi) non pensassero ad occuparlo.« (Vita di Don Ferrando p. IV.) — Igen terjedelmes és mulatságos erről egy nápolyi, még nyomatlan életleirása is Vastónak, mely Rómában a Chigi-könyvtárban van.

pedig Luccát érdekelték. Hányszor megpróbálta a pápa, hogy Flórenczbe is befurakodjék s ott megvesse a lábát! De az ifjú Cosimo herczegben emberére akadt. Nyers önérzettel szól e felől Cosimo. »A pápa«, úgymond, »a kinek annyi vállalata szerencsésen sikerült, egyebet se kiván, mint hogy Flórenczben is valamire menjen s ezt a várost a császártól elidegenítse; de ebbe a kívánságba aligha bele nem hal.« [1]) Bizonyos tekintetben a császár és a pápa még mindig két párt fejei gyanánt állanak egymással szemközt. Azzal, hogy a császár a leányát beleházasította a pápa családjába, nem akart egyebet, mint őt zabolán tartani, hogy, a mint maga mondja, Olaszországban a meglévő állapotot fentarthassa. A pápa viszont a császárral való összeköttetését arra kívánja felhasználni, hogy a császári hatalomból valamit elnyerjen. Házát a császár oltalmában, de egyszersmind annak ellenei segítségével szeretné emelni. Voltaképen van még egy gibellin- és egy guelf-párt. Amaz még mindig a császárral, emez még mindig a pápával tart.

Az 1545-iki esztendőben mindemellett is újra barátságos egyetértésben találjuk a két főt. Az, hogy Margit várandós volt, a kilátás, hogy nem sokára egy császári sarjjal szaporodik a nemzetségök, újra V. Károlyhoz édesítette a Farneséket. Farnese Sándor bibornok felkereste őt Wormsban. Ez III. Pálnak egyik legfontosabb küldetése. A bibornoknak sikerült a császárt még egyszer megengesztelni. Egypár vád ellenében igyekezett magát és testvéreit igazolni; a többiről bocsánatot kért; megigérte, hogy ezentúl mindnyájan ő felségének engedelmes szolgái és fiai lesz-

[1]) Cosimo irata a Medici-archivumban találva, még 1537-ből. Al papa non è restato altra voglia in questo mondo se non disporre di questo stato e levarlo dalla divotione dell' impetatore etc.

nek. A császár azt felelte, hogy akkor ő is úgy bánik velök, mint saját gyermekeivel. Erre fontosabb értekeződések következtek. Megbeszélték a protestánsok elleni háborút és a zsinatot. Arra egyeztek, hogy a zsinat haladéktalanul megkezdődjék. Ha a császár elhatározná magát, hogy a protestánsok ellen fegyverre kél, akkor a pápa is fogadást tenne, hogy őt abban teljes erejéből, minden kincseivel gyámolítaná, sőt »ha úgy kellene, e czélra még koronáját is eladná.« [1])

Valóban, még azon évben megnyílt a zsinat: csak itt tekinthetjük át teljesen, hogy végre is mikép jött létre; 1546-ban a háború is megkezdődött. A pápa és császár egyesültek a smalkaldi szövetség megsemmisítésére, a mely a császárnak nem sokkal kevésbbé nehezítette meg a birodalma kormányzását, mint a pápának az egyházét. A pápa fizetett és csapatokat küldött.

A császárnak az volt a szándéka, hogy a fegyver hatalmát a békés alkudozással egyesítse. Míg ő a protestánsok engedetlenségét haddal töri meg, addig a zsinat az egyházi versengéseket szüntesse meg és mindenekelőtt oly reformokhoz fogjon, melyeknél fogva amazoknak némileg lehetővé válnék magukat alávetni.

---

[1]) E küldetésről hitelesen tudósít maga Granvella. Dispaccio di Monsignor di Cortona al Duca di Fiorenza. Vormatia 29 Maggio 1545. (Granvella) mi concluse in somma ch' el cardinale era venuto per giustificarsi d'alcune calumnie, e supplica S. M. che quando non potesse interamente discolpare l'attioni passate di N^ro Signore sue e di sua casa, ella si degnasse rimetterle e non ne tener conto. — Expose di piu, in caso che S. M. si risolvesse di sbattere per via d'arme, perche per giustitia non vi vedeva quasi modo alcuno, li Luterani, S. Beatitudine concorrerà con ogni somma di denari.

Minden várakozáson felül szerencsésen folyt a háború. Eleinte veszve látszott Károly; de a legveszedelmesebb helyzetben keményen kitartott; vetélkedve meghódoltak városok és fejedelmek; mintha elérkezett volna a pillanat, melyben a protestáns pártot Németországban alávetni s az egész éjszakot ismét katholikussá lehet tenni.

Ebben a pillanatban vajjon mit tett a pápa?

Csapatait hazahívta a császári seregből; a zsinatot, a mely épen a czélját végrehajtandó és békeszerző tevékenységét megindítandó volt, Tridentből — a hova a németek indíványára hivatott egybe — hír szerint, mert ott valami ragályos betegség ütött ki, második fővárosába, Bolognába tette át.

Nyilvánvaló, hogy mi birta erre. A pápaság politikai tendentiái még egyszer ellentétbe és ellenkezésbe kerültek az egyháziakkal. Hogy egész Németország meggyőzessék és a császárnak valósággal alávesse magát, azt sohasem óhajtotta. Egészen mást reméltettek vele az ő finom számításai. Hihette ugyan, hogy a császár egyet-mást ki fog vívni a katholikus egyház számára; de abban, maga megvallja,[1]) nem kételkedett, hogy tömérdek nehézségre fog bukkanni, bonyodalmakba keveredni, a melyek neki, a pápának, teljesebb szabadságot fognának szolgáltatni czéljai követésében. A szerencse gúnyolta terveit. Most már attól kellett tartania és Francziaország figyelmeztette is reá, hogy ez a túlhatalom vissza fog hatni Olaszországra és vele mind egy-

[1]) Charles Cl de Guise au roy 31 Oct. 1547 (Ribier II, p. 75), a pápánál volt egy audienczia után: Pál felhozza az okokat, melyek őt a német háborúban való részvételre indították: »Aussi à dire franchement qu'il estoit bien mieux de l'empescher (l'empereur) en un lieu, dont il pensoit qu' aisement il ne viendroit à bout.«

házi, mind világi ügyekben mihamar éreztetni fogja magát. Ezenkivül a zsinat miatt is nőttek az aggodalmai. Már régóta teherként nehezedett rá; [1]) már arra is gondolt, hogy feloszlatja; de most a császári érzelmü praelatusok, a győzedelmekre vérszemet kapva, egypár nagy merész lépést tettek. A spanyol püspökök censurák neve alatt nehány oly czikkelyt hoztak javaslatba, melyek valamennyien a pápai tekintély kisebbítését czélozták: a reformatiót, melytől Róma mindig annyit rettegett, úgy látszott, nem lehet tovább húzni-halasztani.

Csudásnak hangzik, de szent való: abban a pillanatban, midőn egész éjszaki Németország a pápai hatalomnak újra behozatalától reszketett, a pápa a protestansok szövetségesének érezte magát. Örömét mutatta János Frigyes választófejedelem sikerein Móricz herczeg ellen; semmit sem óhajtott forróbban, mint hogy a császár ellen is helyt állhasson; I. Ferenczet, a ki már az egész világot szövetségre igyekezett egyesíteni Károly ellen, határozottan arra intette, hogy »azokat segítse, a kik még nincsenek megverve.« [2]) Ujonnan valószinűnek találta, hogy a császár a legnagyobb akadályokra fog bukkanni s még sok dolga lessz: »Ő hiszi ezt«, így szól a franczia követ, »mert óhajtja.«

---

[1]) du Mortier au roy 26 avril 1547. »Je vous asseure, Sire, que pendant il estoit à Trente, c'estoit une charge qui le pressoit fort.«

[2]) Le même au même. Ribier I, 637. — »S. S. a entendu que le duc de Saxe se trouve fort, dont elle a tel contentement, comme celuy qui estime le commun ennemy estre par ces moyens retenu d'executer ses entreprises, et connoist-on bien qu'il seroit utile sous main d'entretenir ceux qui luy resistent, disant que vous ne sçauriez faire dépense plus utile.«

Azonban megcsalódott, mint előbb. A császár szerencséje minden számítását meghiúsította. Károly győzött Mühlbergnél; a protestans pártnak két fejét foglyul vitte magával. Ha valaha, most vethette szemét Olaszországra.

Mert a pápa magaviseletén, elgondolhatni, a legmélyebben fel volt háborodva. Nagyon jól általlátott rajta. »Ő szentsége szándéka eleitől fogva az volt«, így ir követéhez, »hogy bennünket ebbe a vállalatba belebonyolítson s aztán cserben hagyjon.« [1]) Hogy a pápai csapatok visszavonattak, az nem volt oly nagy baj. Rendetlenül fizetett s épen ennélfogva engedetlenkedő s fegyelmezetlen létökre soha se lendítettek valami nagyot. De annak, hogy a zsinatot eltették, a legnagyobb befolyása volt. Csudálatos, hogy ezúttal is a pápaságnak és a császárságnak meghasonlása, melyet amannak politikai helyzete idézett elő, jött a protestánsok segítségére! Most ugyan meg lett volna a mód és eszköz a zsinatnak alávetésre kényszeríteni őket. De minthogy ez maga kettészakadt — mert a császári püspökök Tridentben maradtak — minthogy általános érvényü határozatokat többé hozni nem lehetett, nem is lehetett senkit adhaesióra szorítani. A császárnak meg kellett érnie, hogy terveinek leglényegesebb része szövetségestársa elpártolásán hiúsult meg. Nemcsak folyvást sürgette azegyházi gyűlésnek

[1]) Copia de la carta que S. M. scriviò al Don Diego de Mendoça a XI de Hebrero 1547 aõs. »Quanto mas yva el dicho (prospera suceso) adelante, mas nos confirmavamos en creher que fuese verdad lo que antes se havia savido de la intencion y inclinacion de S. S., y lo que se dezia (es) que su fin havia sido por embaraçar nos en lo que estavamos y dexarnos en ello con sus fines, desiños y platicas, pero que, aunque pesasse a S. S. y a otros, esperavamos con la ayuda de N. S., aunque sin la de S. S. guiar esta impresa a buen camino.«

Tridentbe való visszatételét, hanem úgy is nyilatkozott, hogy: »majd Rómába megy és ott maga tartja meg a zsinatot.«

III. Pál összeszedte magát: »a császár hatalmas«, így szólt, »de mi is tehetünk valamit és van néhány barátunk.« A régóta szóban forgó összeköttetés Franciaországgal most létrejött: Orazio Farnese egybekelt II. Henrik természetes leányával; minden követ megmozdítottak, hogy legelébb is a velenczeieket általános szövetségre birják. A kivándorlottak mind mozogni kezdtek. Épen jókor zavarok ütöttek ki Nápolyban: jött egy nápolyi követ, hogy a pápától védelmet kérjen az ottani hűbéresei számára, s voltak bibornokok, a kik azt tanácsolták neki, hogy álljon rá.

Még egyszer szembe néztek egymással az olasz pártok. Annál élesebben állottak pedig egymással szemközt, mert a két fő közt immár nyilt meghasonlás támadt: egyik félen a mailandi és nápolyi governatorok, a Mediciek Flórenczben, a Doriák Genuában; középpontjuknak Don Diego Mendozát, a ki császári követ volt Rómában, lehet tekinteni; ezenkivül szerteszélylyel számos párthiveik voltak: — a másik félen a pápa és a Farnesék, a kivándorlottak és elégületlenek, egy újonnan alakult Orsini-párt, a francziák hivei. Amazokkal a zsinatnak Tridentben visszamaradt, emezekkel a Bolognába ment része tartott.

A gyűlölet, melylyel e pártok egymás iránt voltak, egyszerre egy erőszakos tettben tört ki.

A császárhoz volt ama meghitt viszonyát arra használta a pápa, hogy Parmát és Piacenzát, mint a pápai széknek hűbért szolgáló herczegséget, fiának, Pier Luiginak juttassa kezére. De már oly tekintetnélküliséggel, mint egy Sándor, egy Leo, nem kezdhetett ennek foganatosításához. Cserében Camerinót és Nepit visszaadta az egyháznak; s

felszámításával azon költségeknek, melyeket ama határszéli helyek őrzése okoz, az adónak, melyet fia fizetni fog, a visszakerült helységek jövedelmének igyekezett bebizonyítani, hogy a kamara nem vall kárt. Azonban a bibornokokat csak úgy tudta, úgy se mindnyáját, meggyőzni, hogy különkülön beszélt velök. Némelyek nyiltan ellent mondtak; mások szántszándékkal elmaradtak azon consistoriumról, melyen az ügy előfordúlt; Caraffa aznap a hét templom ünnepies látogatására indult.[1]) A császárnak sem volt ínyére a dolog: legalább azt kivánta volna, hogy a herczegséget veje Ottavio, mint a kié volt Camerino is, kapja meg.[2]) Szemet húnyt rá, mert épen rá volt szorúlva a pápa barátságára; de soha sem hagyta helybe: nagyon is jól ismerte Pier Luigit. Az olasz többség titkos szövetkezeteinek valamennyi szálát épen a pápa fia tartotta kezei közt. Nincs kétség benne, hogy Genuában Fiesco vállalatában tudás volt, hogy a flórenczi kivándorlottak hatalmas fejét, Pietro Strozzit, egy Mailand ellen intézett balkimenetelü merénylet után, a legszorongatottabb pillanatban túlsegítette a Pón s egymaga tette lehetővé a megmenekülését: gyanították, hogy neki magának is vásik a foga Mailandra.[3])

Egy napon a pápa, a ki még mind azt hitte, hogy szerencsés csillagzatok alatt áll s az őt fenyegető viharokat kötve tarthatja, fölötte vidám volt az audienczián: elősorolta

---

[1]) Bromato: Vita di Paolo IV II, 222.

[2]) Az ez iránt szőtt alkudozások Mendozának 1547 november 29-iki leveléből tünnek ki. A pápa azt mondja: azért adományozta meg Pier Luigit, mert igy akarták a bibornokok: és »havendo de vivir tampoco como mostrava su indissposicion.»

[3]) Gosselini: Vita di Ferr. Gonzaga p. 20. Segni: Storie Fiorentine p. 292.

élete boldogságait s e részben Tibérius császárhoz hasonlította magát: e napon történt, hogy fia, szerzeményeinek örököse, szerencséjének hordozója, Piaczenzában összeesküdtek gyilkos keze miatt esett el. [1])

A piaczenzai gibellinek, a kiket a kemény kormányú herczeg erőszakoskodásai, mint a ki főkép a nemességet igyekezett zabolán tartani, sértettek és ingereltek, vitték a tettet véghez; de valamint akkor kiki meg volt győződve, hogy a mailandi governator, Ferrante Gonzaga, szintén részes volt a dologban, [2]) mi sem kételkedhetünk benne. Gonzaga életirója, a ki az idő szerint meghitt titkárja volt, őt mentegetni akarván, bizonynyal állítja, hogy Farnesének csak elfogatása, nem meggyilkolása volt a szándék. [3]) Egynéhány kézirat még arról is említést tesz — de nem mernék nekik feltétlen hitelt adni — hogy a császár erről a merényletről előre tudott volna. Annyi igaz, hogy a császári seregek ott termettek, hogy Piaczenzát birtokba vegyék: a birodalomnak e városhoz való jogát érvényesítették. Amolyan megtorlása volt ez a pápa el-elpártolásának a schmalkaldi háború idején.

Nincs mása annak a viszonynak, mely immost képződött.

---

[1]) Mendoça al Emperendor 18 Sept. 1547. — »Gastò la mayor parte del tempo (az nap) en contar sus felicidades y compararse a Tiberio imperador.«

[2]) »Compertum habemus Ferdinandum esse autorem«, mondta a pápa a consistoriumban. Extrait du consistoire tenu par N. S. Pere egy Morvilliertől való depeschben Venise 7 Sept. 1547. Ribier II, 61.

[3]) Gosselini p. 45. »Nè l'imperatore nè D. Fernando, come di natura magnanimi, consentirono mai alla morte del duca Pier Luigi Farnese, anzi fecero ogni opera di salvarlo comandando in specialità a congiurati che vivo il tenessero.«

Nagy híre volt, hogy Farnese Sándor bibornok azt mondta volna, hogy nem segíthet magán, csak néhány császári miniszter halálával. Erőszakkal nem teheti el őket láb alól, fortélyhoz kell folyamodnia. Midőn azok erre méregtől őrizkedtek, Mailandban egypár corsikai bravót fogtak el, kiket arra a, nem tudom, igaz vagy hamis vallomásra birtak, hogy ők pápai udvarbeliektől Ferrante Gonzaga meggyilkolására vannak bérelve. Legalább Gonzagában újból forrott a boszú. »Ő kénytelen«, így szólt, »életét úgy védeni meg, a hogy tudja; nem marad egyéb hátra, mint hogy ezen ellenségei közül kettőt—hármat vagy a maga, vagy más keze által kivégezzen a világból.« [1]) Mendoza abban van, hogy akkor Rómában majd valamennyi spanyolt megölnek: titkon felbujtják rá a népet, s a megtörténtet aztán annak fékezhetetlen dühével fogják menteni.

Kibékülésre gondolni sem lehetett. E végre a császár leányának ohajtották volna a közbenjárását. De ő a Farnesék házában soha se érezte magát jól: megvetette a sokkal fiatalabb férjét: ennek rossz tulajdonságait kimélet nélkül kitárta a követ előtt; azt mondta, hogy inkább a gyermeke fejét vágná le, semhogy olyas valamire kérje az apját, a mi neki talán nem volna kedvére.

Mendozának a császárral folyt levelezése előttem fekszik. Aligha találkozik valami, a mi e levelek tartalmához mélyengyökerező, mindkét részről visszafojtott, mindkét fél előtt nyilvánvaló gyűlöletre nézve hozzáfogható volna. Van bennük bizonyos felsőbbség érzete, mely keserűségekkel van eltelve: megvetés, mely azonban nagy vigyázattal van:

[1]) Mendoça al Emp. »Don Hernando procurara de asegurar su vida come major pudiere, hechando a parte dos o tres di estos o por su mano o por mano de otros.«

bizalmatlanság, minőt az ember egy régismert gonosztevő iránt táplál.

Ha a dolgok ilyen állásában támaszt, segítséget keresett a pápa, azt csupáncsak Francziaországban találhatott. Valóban néha a franczia követ Guise és Farnese bibornokok társaságában, órákhosszat elfejtegette a római széknek Francziaországhoz való viszonyát. »Régi könyvekben olvasta«, úgymond, »bibornoksága alatt másoktól hallotta, s mióta pápává lett, tapasztalta, hogy a római szék mindig akkor áll hatalomban és tekintélyben, ha Francziaországgal van szövetkezve, ellenben mihelyt nem így van az eset, veszteségeket szenved; X. Leonak, elődjének Kelemennek, de magamagának sem bocsáthatja meg, hogy valaha a császárral tartottak; de már most el van tökélve, hogy örökre Francziaországgal szövetkezik. Ugy reményli, még elég ideje van hátra, hogy a pápai széket a franczia király iránti hódolatban hagyhassa vissza: a világ legnagyobb fejedelmévé akarja őt tenni; azt akarja, hogy a saját maga családja egyesüljön vele felbonthatatlanul.« [1])

Szándéka az volt, hogy Francziaországgal, Svájczczal és Velenczével kössön szövetséget, egyelőre csak védelmit, de a mely, mint maga mondja, csak ajtó lesz a támadóhoz. [2]) A francziák számba vették: barátjaik egyesülve épen akkora

[1]) Guise au roy, 31 Oct. 1547. Ribier II, 75.

[2]) Guise au roy, 11 Nov. 1547. Ribier II, 81. »Sire, il semble au pape, à ce qu' il ma dit, qu' il doit commencer à vous faire declaration de son amitié par vous presenter luy et toute sa maison: et pour ce qu' ils n'auroient puissance de vous faire service ny vous aider à offenser si vous premierement vous ne les aidez à defendre, il luy a semblé devoir commencer par la ligue defensive, la quelle il dit estre la vraye porte de l'offensive.« Az egész következő correspondenczia ide tartozik.

területet szereznének számukra Olaszországban, mint a mekkora a császáré: az egész Orsini-párt újra felajánlaná a királynak vagyonát és vérét. A Farnesék hitték, hogy Mailand területén legalább Cremonára és Páviára számíthatnak: a nápolyi kivándorlottak megigérték, hogy 15,000 embert síkra állítanak, Aversát és Nápolyt azonnal általadják. Mindezen dolgokon nagyban kapott a pápa. Genuának tervbe vett megtámadását legelébb is a franczia követtel tudatja. Ő nem bánná, ha a végett, hogy Nápolyt hatalmukba keríthessék, a nagyúrral vagy Algirral kötnének szövetséget. E tájban lépett VI. Eduard Angolország trónjára s az ottani kormány kétségtelenül protestans elveket vallott: mindamellett a pápa azt javasolja II. Henriknek, hogy Angolországgal békét kössön: »hogy más szándékokat hajthasson«, úgymond, »végre a keresztyénség javára.« [1])

Ily heves ellensége volt a pápa a császárnak: ily szoros frigyben állott a francziákkal: ily nagy reményeknek adta magát; s mindazáltal — soha sem vitte végbe a szövetségét, sohasem tette meg az utolsó lépést!

A velenczeieknek nem vész rajta csudájuk. »A pápa«, így szólnak, »méltóságában van megtámadva, vérében sértve, háza legfőbb birtokából kiforgatva; bármily szövetségen feltétlenül kapnia kellene; mindamellett, annyi bántalmak után is, habozik és tétováz.«

[1]) François de Rohan au roy, 24 Février 1548. Ribier II, 117. »S. S. m'a commandé de vous faire entendre et conseiller de sa part, de regarder les moyens que vous pouvez tenir pour vous mettre en paix pour quelque temps avec les Anglais, afin que n'estant en tant d'endroits empeché vous puissiez plus facilement executer vos desseins et entreprises pour le bien public de la Chrestienté.«

Bántalmak rendszerint végső elszánásra viszik az embert. De vannak oly természetek is, melyekben ez nem így van, melyek még akkor is fontolgatnak, ha a legmélyebben sértve érzik magukat, nem azért, mintha a boszú érzete gyengébb volna bennük, hanem mert az idegen felsőbbség tudata nagyobb hatalmat vesz rajtuk: az okosság, mely a jövendő előrelátása, uralkodik bennük: a nagy balesemények nem háborítják őket fel, hanem csüggedtté, habozóvá és gyengévé teszik.

A császár nagyon is hatalmas volt, semhogy a Farnesék részéről még valami komolytól kellett volna tartania. A nélkül, hogy rájuk ügyet vetett volna, ment tovább a maga utján. Ünnepélyesen óvást tett a bolognai zsinat ülései ellen: minden ott netán végbeviendő actusokat előre is semmiseknek nyilatkoztatott ki. 1548-ban kihirdette az interimet Németországban. Bármily türhetetlennek találta is a pápa, hogy a császár akarjon egy hitnormát előszabni, bármily hévvel panaszkodott is, hogy az egyházi javakat a mostani birtokosok kezén hagyják — Farnese bibornok még azt is mondta, hogy bennök hét vagy nyolcz eretnekséget fog majd kimutatni [1]) — a császár még sem hagyta magát megzavarni. A piaczenzai ügyben se tágított egy hajszálnyit sem. A pápa először is a birtok visszaállítását kivánta; a császár azt állította, hogy ahhoz a birodalomnál fogva joga

[1]) »Hazer intender a V. M. como en el interim ay 7,08 heregias.« Mendoça 10 Juni 1548. A Lettere del commendatore Annibal Caro scritte al nome del C[l] Farnese, melyek különben nagy tartózkodással vannak szerkesztve, I, 65 mégis egy Sfondrato bibornokhoz az interimre vonatkozó levelet közölnek, melyben ez van: »a császár botránkozást támasztott a keresztyénségben: bizony valami okosabbat is tehetett volna.«

van. A pápa az 1521-iki szövetségre hivatkozott, melyben ama városok a római széknek biztosíttattak; a császár az investitura szóra utalt, melynél fogva a birodalom főurasági jogokat kötött ki magának. A pápa azt vetette, hogy a szó itt nem feudalis, hanem más értelemben van véve; a császár nem vitatkozott tovább, csak kijelentette, hogy Piaczenza visszaadását nem engedi a lelkiismerete. [1])

Örömest fegyvert ragadott volna most a pápa, Franczia-országhoz csatlakozott, barátait, pártját mozgalomba tette volna — Nápolyban, Genuában, Sienában, Piaczenzában, sőt Orbitellóban is észre volt venni párthiveinek üzelmeit, — örömest boszút is állott volna valami véletlen csapással; de másfelől szerfölött rettenetesnek látta a császár tulhatalmát, kivált az egyházi ügyekre való befolyását; attól tartott, hogy oly zsinat hivatik egybe, mely egészen ő ellene nyilatkozik, mely még letételét is sürgetné. Mendoza azt állítja, hogy a corsikaiak tette Ferrante Gonzaga ellen még különösen is félelemmel töltötte el.

Bármikép legyen is ez, annyi áll, hogy türtőztette magát és boszúját rejtegette. A Farnesék épen nem neheztelték érte, hogy a császár bevette Sienát: azt remélték, hogy majd veszteségük fejében nekik bocsátja. Ehhez aztán csudánál csudásabb javallatokat fűztek. »Ha erre rá állna a császár«, azt mondták Mendozának, »akkor a pápának vissza kellene vinni a zsinatot Tridentbe s itt nem csak egyébként is a császár kivánsága szerint tennie — p. annak Burgundhoz formált jogát ünnepélyesen elismertetnie —,

[1]) Lettere del cardinal Farnese scritte al vescovo di Fano, nuntio all' imperatore Carlo, Informationi politiche XIX s a pápa és Farnese némely instructiói, ib. XII, megismertetik ez alkudozásokat, melyeknek én csak a legfontosabb momentumait érinthettem.

hanem V. Károlyt a pápai széken utódjául nyilatkoztatnia ki. »Mert«, azt mondták. »Németországnak hideg klimája van, Olaszországnak meleg: a köszvényre, melyben a császár szenved, a meleg vidékek egészségesebbek.» [1]) Nem merném állítani, hogy ezt komolyan értették volna: a vén pápa erősen hitte, hogy a császár még előtte hal meg; de látni ebből, hogy mily kétes, a dolgok mindennapi rendjétől mennyire eltérő ösvényekre csapongott el a politikájuk.

A franciáknak nem kerülték el figyelmét az ő mozgalmaik, a császárral való alkudozásaik. Montmorency connetable-tól van egy felháborodással teljes levelünk, melyben himezés nélkül »áltatásokról, hazugságokról, sőt gaz csinyekről« beszél, melyeket Rómában Franciaország királya ellen elkövetnek. [2])

Végtére, hogy valamit mégis lendítsen s e versengésekben legalább szilárd pontot kapjon, elhatározta a pápa, hogy, mivel a Piaczenzához való jogot nemcsak az ő családjára, hanem még az egyházra nézve is kétségbe tették, ezt a herczegséget közvetlenül az egyháznak adatja vissza. Első eset volt ez, hogy valamit az unokái érdeke ellen tett; de azért nem kételkedett, hogy örömest bele ne nyugodnának: hitte, hogy feltétlen tekintélye van fölöttük: mindig az ő tántoríthatatlan engedelmességüket magasztalta s e tudva

---

[1]) Gambara bibornok tette Mendozának egy templomban volt titkos találkozón ezt az ajánlatot. Legalább azt mondta, »que havia scripto al papa algo desto y no lo havia tomado mal.«

[2]) Le connestable au roy 1 Sept. 1548 (Ribier II, 155). »Le pape avec ses ministres vous ont jusque-icy usé de toutes dissimulations, les quelles ils ont depuis quelque temps voulu couvrir de pur mensonge, pour enformer une vraye meschanceté, puisqu' il faut que je l'apelle ainsi.«

boldognak érezte magát. Csakhogy az volt a különbség, hogy eddigelé mindenkor a nyilvánvaló javukat munkálta, most ellenben olyasmit akart végbevinni, a mi azzal ellenkezésben állott. [1]) Eleinte kerülő úton próbáltak rajta erőt venni. Elébe adatták, hogy az a nap, melyre a consistoriumot kitűzte, szerencsétlen: Rochus napja volt; a Camerinóval való csere, melyet vissza akart nekik érte adni, inkább veszteség lesz az egyházra nézve; azon okokat, melyeket azelőtt maga használt, most ellene fordították; de mindezzel csak hátráltathatták a dolgot, meg nem gátolhatták: Parma parancsnokát végre arra utasította III. Pál, hogy ezt a várost az egyház nevében megszállva tartsa és át ne adja senki fiának. E nyilatkozat után, melyhez semmi kétség sem fért, a Farnesék se türtőztették tovább magukat. Semmi áron sem akartak attól a herczegségtől elesni, mely őket Olaszország független fejedelmeivel egy rangra helyezte. Ottavio kísérletet tett, hogy Parmát a pápa ellenére csellel vagy erőhatalommal kezébe kerítse, s csak az új parancsnok ügyessége és elszántsága gátolta meg benne. De mit kellett III. Pálnak éreznie, midőn ez tudtára esett! Meg kellett érnie az öreg embernek, hogy unokái, kik iránt oly nagy előszeretettel viseltetett, a kik kedveért a világ ócsárlását fejére vette, most végső napjaiban ellene lázadtak! A próba meghiúsulta sem térítette el Ottaviót a szándékától. Egyenesen azt írta a pápának, ha Parmát szép szerével nem kapja vissza, akkor Ferrante Gonzagával lép frigybe és császári fegyverekkel kisérti meg bevenni. És csakugyan az alkudozásai házának ez esküdt ellenségével már nagy messze haladtak: egy futár is ment a császárhoz határozott

[1]) Dandolo is bizonyitja elhatározott szándékát. S. S. era al tutto volta a restituir Parma alla chiesa.

ajánlatokkal.[1]) A pápa fentszóval panaszkodott, hogy a saját vérei adják el: cselekedeteik még sírba taszítják. Legmélyebb sebet az ütött rajta, hogy híre járt, hogy alattomban maga is tudós Ottavio vállalataiban s nyilatkozataival ellenkező részt vesz bennök. Azt mondta Este bibornoknak, hogy egész élete folytában soha semmi se fájt neki ennyire, még Pier Luigi halála sem, se Piaczenza megszállása; de majd nyilván megmutatja a világnak, micsoda érzület lakik benne.[2]) Még az az egy vigasztalása volt, hogy legalább Allessandro Farnese, a bibornok, ártatlan a tapasztalt ellenszegülésben, s hozzája igaz indulattal van. De lassanként észrevette, hogy ez is, kiben teljesen megbízott, a kinek az ügyek mind kezében voltak, nagyon is tudott a dologban s helyeselte is. Ez a felfedezés szivét szakasztotta. Mindszent napján (1549. november 2-ikán) keserves szívfájdalommal közölte a velenczei követtel. Másnap, hogy egy kissé szórakozzék, a Monte Cavallón fekvő vignájába ment. De nem talált nyugalmat. Hivatta Alessandro bibornokot: szó szót adott; a pápa a legnagyobb felháborodásba jött; kikapta a kegyelt kezéből a barettot és földhöz vágta.[3]) Már az udvar változást sejtett: mindenki

[1]) Gosselini: Vita di Ferr. Gonzaga p. 65.

[2]) Hippolyt Cardinal de Ferrare ay roy, 22 Oct. 1549. Ribier, II, 248. »S. S. m'a asseué n'avoir en sa vie eu chose, dont elle ait tant receu d'ennuy, pour l'opinion qu'elle craint qu'on veuille prendre que cecy ait esté de son consentement.«

[3]) Dandolo: Il Revmo Farnese si risolve de non voler che casa sua restasse priva di Roma e se ne messe alla forte. — — S. S. accortasi di questa contraoperatione del Revmo Farnese ne la communicò et dì de' morti in gran parte con grandissima amaritudine et il dì dietro la mattina per tempo se ne andò alla sua vigna di monte Cavallo per cercar transtullo, dove si incolerò per tal causa con esso

azt hitte, hogy a pápa eltávolítja a bibornokot az államkormányzástól. De ennyire nem jutott a dolog. Ez a heves ingerültség a 83 éves agg pápát magát terítette le. Rá mindjárt megbetegedett: néhány nap mulva, 1549. november 10-én meghalt. Rómában mindenki lábai csókolására járult. Őt épen úgy szerették, a hogy gyűlölték az unokáit; sajnálták, hogy azok okozták halálát, a kikkel legtöbb jót tett vala.

Egy tehetséges, szellemes, átható okosságú férfiu, a legfőbb polczon! De mily kicsinynyé zsugorodik össze a hatalmas halandó is a világtörténettel szemben! Minden gondolkozásában és tettében az az arasznyi idő, melyet belát, annak pillanatnyi törekvései, melyeket örökkévalóknak tart, veszik körül és uralkodnak rajta; azután még kiváltkép a személyes viszonyai bilincselik helyéhez, foglalják el, töltik be napjait néha megelégedéssel, többször kedvetlenséggel és fájdalommal, emésztik fel. De mig ő elmulik, végbemennek az örök világesemények.

III. Gyula. II. Marcellus.

A conclave alatt egyszer öt vagy hat bibornok állt a kápolna oltára körül: szóba hozták, hogy mily nehéz pápát találni. »Válaszszatok engem«, szólt egyikük, Monte bibornok; »másnap kedvencz cselédemet bibornoktársatokká teszem.« »Nem tudom, megválaszszuk-e«, szólt egy másik, Sfondrato, midőn elszéledtek. [1]) Minthogy Montét felfor-

---

Rev^mo Farnese. — — Gli fu trovato tutto l'interiore nettissimo, d'haver a viver ancor qualche anno, se non che nel core tre goccie di sangue agghiacciato (a mi bizonyára tévedés), giudicasi dal moto della colera.

[1]) Dandolo Relatione 1551: Questo rev^mo di Monte se ben ubito in consideratione di ogn'uno, ma all' incontro ogn'uno par-

tyanó hirtelen embernek ismerték, kevés reménye volt neki; az ő nevét nem is igen emlegették. Mindazáltal úgy esett, hogy ő választatott meg (1550. febr. 7-én). II. Gyula emlékezetére, kinek kamarása volt, III. Gyulának nevezte el magát.

A császári udvarban minden arcz felderűlt, midőn e választásnak híre jött. Cosimo herczegnek volt abban legtöbb érdeme. A szerencsének és hatalomnak azon magas polczával, melyen akkor a császár állott, szinte vele járt, hogy végre oly pápa lépett a római székre, a ki kész engedelemmel volt iránta s a kire bizton számíthatott. Mindjárt is úgy tetszett, mintha a nyilvános ügyek mármost más fordulatot vennének.

A császár előtt még mindig nagyon fontos volt, hogy a zsinat ismét Tridentben üljön össze; még mindig reméllette, hogy a protestánsokat kényszerítheti, hogy megjelenjenek s neki alávessék magukat. Kapott az új pápa ezen az ajánlaton. Ha azon nehézségeket hozta fel, melyek a dologban rejlenek, csak attól tartott, hogy kifogásnak vehetnék; nem győzött ez ellen tiltakozni: ő teljes életében színmutatás nélkül cselekedett, s úgy fog ezután is; s valóban a zsinat megújítását 1551. tavaszára ki is tűzte: kinyilatkoztatta, hogy se pactumokat, se feltételeket nem tesz. [1])

Csakhogy a pápa hajlandósága már koránsem volt elegendő.

Ottavio Farnese, a bibornokoknak a conclavében hozott végzése folytán, melyet Gyula végrehajtott, Pármát

lava tanto della sua colera e subitezza, che ne pusso mai che di pochissimo scommessa.

[1]) Lettere del Nunzio Pighino 12 e 15 Aug. 1550. Informatt. polit. XIX.

visszakapta. Nem történt ez a császár kedve ellen; még egy darabig folyt köztük az alkudozás, s volt is némi remény, hogy helyreállhat a jó viszony. De mivel a császár nem birhatta rá magát, hogy Piaczenzából is újra kitakarodjék, sőt azon helységeket is, melyeket Gonzaga Parma területében elfoglalt volt, megtartotta, Ottavió is folyvást hadi állásban maradt.[1]) Ennyi kölcsönös bántalom után nem lehetett, hogy még egyre gyűlölséget és aggodalmat ne tápláljon magában. Azon mesterkednek — igy panaszolkodik — hogy Parmát kicsavarják a kezéből s őt magát eltegyék láb alól; de majd tesz róla, hogy se az egyik, se a másik ne sikerüljön elleneinek.[2])

Igaz, hogy III. Pál halála nagy támasztól fosztotta meg az unokáit; de fel is szabadította őket. Már most nem kellett tekintettel lenniök a köz-, az egyházi viszonyokra; teljesen a maguk saját érdeke szerint válogathatták meg rendszabályaikat. Ottavio minden tartózkodás nélkül II. Henrik franczia királyhoz folyamodhatott.

Oly pillanatban tette pedig ezt, midőn a legjobb sikerre számíthatott.

Valamint Olaszország, úgy Németország is elégületlenekkel volt tele. A mit a császár immár véghez vitt, a mit még tőle várni lehetett, az ő vallási és politikai magatartása, — mind ez tömérdek ellenséget támasztott neki. II-ik Henrik nekibátorodhatott, hogy apja ausztriaellenes

---

[1]) Gosselini: Vita di Ferr. Gonzaga, és a 3-ik könyvben foglalt igazolása Gonzagának azon vád ellen, hogy ő volt a háború okozója, hitelesen megmagyarázzák a dolgok e fordúlatát.

[2]) Lettere delli Signori Farnesiani per lo negotio di Parma. Informatt. polit. XIX. A fentebbi Ottavionak Allessandro Farnese bibornokhoz intézett egy leveléből való, — Parma, márcz. 24, 1551.

terveit újból elővegye. Angolországgal folyt háborúját félbehagyta és szövetséget kötött a Farnesékkel. Elsőben is a parmai őrséget vette a király a maga zsoldjába. Nemsokára Mirandulában is franczia hadak jelentek meg. Olaszország szivében ott lobogtak a franczia zászlók.

Ez új bonyodalomban III. Gyula állhatatosan a császárral tartott. Tűrhetetlennek találta, »hogy egy nyomorú féreg, Ottavio Farnese, egy császár és egy pápa ellen egyszersmind felkeljen.« »A mi akaratunk«, nyilatkoztatja ki nunczіusának, »ő felségével egy hajóra szállni s azon szerencsére bízni magunkat. Neki, kié a belátás és hatalom, neki engedjük át az elhatározást.« [1]) A császár a francziák és hiveik haladéktalan eltávolítása mellett szólt az erőhatalom útján. S csakhamar is táborba látjuk szállani az egyesült pápai és császári hadakat. Egy fontos vár esett kezökbe a pármai földön, s elpusztították az egész környéket; Mirandulát teljesen körülzárták.

Azonban e kis hadviselés el nem fojthatta azt a mozgalmat, mely itt tört ugyan ki, de azóta egész Európán elhatalmazott. A császár és franczia király birtokainak valamennyi határán, vizen és szárazon, kigyúladt a háború. Az olaszoknál még nagyobbat lendítettek az ügyön a német protestánsok, midőn utóbb ők is összefogtak a francziákkal. Oly elszánt támadás következett, a minő Károlyt még nem érte soha. A francziák a Rajnánál, Móricz választó meg

[1]) Julius Papa III manu propria: Instruttione per voi Monsignor d'Imola con l'imperatore; l'ultimo di Marzo. (Informatt. polit. XII.) Felhozza az okát is e szoros egyesülésnek: »non per affetto alcuno humano, ma perche vedemo la causa nostra esse con S. Mª Cesarea in tutti li affari e massimamente in quello della religione.«

Tirolban termett. A vén győző, az Olaszország és Németország közötti hegyvidéken vevén állást, hogy mindkettejöket féken tarthassa, egyszer csak azon vette észre, hogy fenyegetve, legyőzve, már-már fogva van.

Közvetlen hatása volt ennek az olasz ügyekre. »Sohse hittük volna«, úgymond a pápa, »hogy Isten így meglátogasson bennünket.« [1]) 1552. áprilisában kénytelen volt ellenségeivel fegyvernyugvásra lépni.

Vannak néha csapások, melyek nem épen oly nagyon kelletlenek az emberre nézve. Végét vetik oly cselekvésének, melybe már-már bele kezdett únni. Arra, hogy azzal felhagyjon, helyes okul és igaz mentségül szolgálnak.

Mintha a pápát ért szerencsétlenség csakugyan efféle lett volna. Kelletlenül tapasztalta, hogy országát seregek özönlik el, pénztárai ürülnek, s néha szinte méltó oka volt panaszolkodni a császári miniszterekre. [2]) Nem csekély aggodalmat okozott neki a zsinat is. Mióta a német követek, a kiket reformáczióval biztattak vala, megjelentek, merészebb folyást vett: már 1552. januárjában arról panaszkodott a pápa, hogy meg akarják fosztani a tekintélyétől; a spanyol püspökök azt munkálják, hogy egyfelől a káptalanokat szolga módra magok alá vessék, másfelől meg a szentszéktől minden beneficiumok collatióját megvonják; de ő el nem fogja szivelni, hogy visszaélések örvén elüssék attól, a mi nem visszaélés, hanem az ő valóságos hatalmának attributuma. [3])

---

[1]) Al Cl Crescentio april 13, 1552.

[2]) Lettera del papa a Mendoza 26 Dec. 1551. Informatt. pol. XIX. »Büszkeség nélkül legyen mondva: tanácsra nincs szükségünk; azzal magunk szolgálhatunk; segítség, igenis, elkelne.«

[3]) Al Cl Crescentio 16 Genn. 1552. Igy kiált fel: non sarà vero, non comportaremo mai, prima lassaremo ruinare il mondo.«

Nem volt épen kedve ellen, hogy a protestansok támadása szétrobbantotta a zsinatot; sietett is decretálni a felfüggesztést; ezzel tömérdek követeléstől és zaklatástól megszabadult.

Ettől fogva III. Gyula nem igen avatkozott többé komolyan a politikába. Siena lakosai panaszkodtak ugyan, hogy ő, bár anyja után fél földijök, Cosimo herczeget az ő leigázásokra törekedtében támogatta volna: de egy későbbi törvényes vizsgálat kiderítette ez állítás alaptalan voltát. Több oka lett volna Cosimónak a panaszra. A florenczi menekülteket, ezen ő szövetségesének esküdt ellenségeit, nem akadályozhatta a pápa, hogy az egyház területén ne szervezkedjenek.

A porta del popolo előtt még mindig meglátogatja az idegen a villa di papa Giulio-t. Ama korra való visszaemlékezés közt megy fel az ember a tágas lépcsőkön a galleriához, a honnan Rómát a Monte Marió-tól fogva egész szélességében belátni, valamint a Tiber kanyarulatát is. E palota építésében, e kert ültetésében telt II. Gyulának minden kedve. Ő maga készítette az első tervet; de soha se tudtak véget érni; mindennap új-új ötlete vagy kívánsága volt, melyeket aztán az építőmesterek kivinni siettek. [1]) Itt töltötte a pápa idejét s feledkezett az egész világról. Rokonait ugyancsak fölsegítette: Cosimo herczeg, a honnan

[1]) Vasari. Boissard leirja akkori terjedelmöket: »occupat fere omnes colles, qui ab urbe ad pontem Milvium protenduntur«, — pompájukat és nehány feliracot is közöl, p. o. honeste voluptarier cunctis fas honestis esto, s különösen: »Dehinc proximo in templo Deo ac divo Andreae gratias agunto (én a látogatókat értem) vitamque et salutem Julio III Pontifici Maximo Balduino ejus fratri et eorum familiae universae plurimam et aeternam precantor.« — Gyula 1555. márczius 23-án halt meg.

származtak, Monte Sansovinót adta nekik, a császár Novarát: ő pedig az egyházi állam méltóságaira s Camerinóhoz juttatta őket. Ama kedves emberének beváltotta igéretét s bibornokká tette. Mint serdülő fiatalt Parmában szerette meg. Látta őt egyszer egy majom szorongató karja közt, hogy e veszedelemben bátran s jókedvüen viselte magát; ezóta neveltette s nagy hajlandósággal volt hozzája: ez is maradt, fájdalom, minden érdeme. Gyula őt s többi atyjafiait jó módban kivánta látni; de kedvökért veszedelmes bonyodalmakba keveredni épen nem óhajtott. Elég az hozzá, villáján a csendes, vidám élettel szépen beérte. Vendégségeket adott, melyeket közmondásos beszédjeivel fűszerezett, ha ezek olykor-olykor kissé sikamlósak voltak is. Az egyház és állam nagy ügyeiben csak annyi részt vett, a mennyi épenséggel elkerülhetetlen volt.

Ezek azonban így természetesen nem igen mehettek elő. Mind veszélyesebb fejlődést vett a két nagy katholikus hatalom között a meghasonlás: a német protestansok az 1547-iki leveretésökből hatalmasan felemelkedtek s erősebben álltak, mint valaha; a többször czélba vett katholikus reformatióra gondolni sem lehetett; a római egyház jövője, mi tagadás benne, sötét és kétséges volt.

De ha kebelében, a mint láttuk, egy szigorúbb irány fejlődött, mely az annyi pápa által követett bal eljárást szíve szerint kárhoztatta, nem kellett-e annak egyszer már egy új pápa választásakor is érvényesülnie? A pápa személyiségétől nagyon sok függött; épen azért állott ez a legfőbb méltóság választáson, hogy az uralkodó egyházi irány értelme szerinti férfiú lépjen az ügyek élére.

III. Gyula halála után első ízben történt, hogy a szigorúbb párt befolyást nyert a pápaválasztásra. Gyula az ő nem nagyon tisztes magaviseletében gyakran korlátozva érezte magát Marcello Cervini bibornok jelenléte által. Épen erre esett a választás — 1555. április 11-én. Neve II. Marcellus.

Teljes világéletében emberül és feddhetetlenül viselte magát; az egyház reformatióját, melyről a többinek a szája járt, ő a maga személyében tűntette fel; a legnagyobb reménységgel is voltak hozzája. »Azon imádkoztam«, így szól egy kortárs, »bár jönne oly pápa, a ki az egyháznak e szép terveit: zsinat, reform, a megvetésből, melybe sülyedtek, ki birná szabadítani; ezzel a választással, úgy látszik, beteljesül reményem s óhajtásom tetté vált.« [1]) »Az a vélemény«, szólt egy másik, »melylyel e pápa jóságáról s hasonlíthatatlan bölcseségéről voltak, oly reménynyel biztatta a világot: ha valaha, hát most lesz módjában az egyháznak, hogy az eretnek vélekedéseket eltörölje, a visszaéléseknek s romlott életnek véget vessen, éppé, egészségessé váljék s újra egyesüljön.« [2]) Tökéletesen ily értelemben kezdette Marcellus. Nem tűrte, hogy rokonai Rómába jőjjenek; az udvartartásban tömérdeket megtakarított; azt mondják, az egyház szervezetében teendő javításokról egy memorialé-t szerkesztett: legelsőben az istenitiszteletet igyekezett az igazi ünnepiségére visszavinni; minden gondolatja zsinat és reform körül forgott. [3]) Politikai tekintetben semleges állást foglalt el, melylyel a császár megelégedett. »Ámde«, így szóltak kortársai, »a világ nem volt rá méltó«; Virgilnek egy más Marcellusról mondott szavait: »Őt a sors csak megmutatta

[1]) Seripando al vescovo di Fiesole. Lettere di principi III, 162.
[2]) Lettere di principi III, 141. Itt a kiadó maga fogta fel a szót.
[3]) Petri Polidori de vita Marcelli II commentarius 1744, p. 119.

a földnek«, ő rá alkalmazták. Pontificatusának már 22-ik napján meghalt.

Nem szólhatunk ily rövid kormányzásnak a hatásáról; de már ez a kezdet, ez a választás megmutatja az irányt, mely felülkerekedőben volt. Ez maradt uralkodó a legközelebbi conclavéban is. A legszigorúbb bibornok, Caraffa János Péter, lett ott pápává 1555. május 23-ikán.

IV. Pál.

Már gyakran tettünk szót róla: ugyanő az, a ki a theatinusokat alapította, az inquisitiót visszaállította. Tridentben a régi dogma megerősödését oly nagy mértékben elősegítette. Ha volt oly párt, mely a katholicismusnak az ő teljes szigorúságában való restauratióját szándékozta, úgy benne ama pártnak nem egyik tagja, hanem egyik alapítója, egyik feje ült a pápai székre. IV. Pál már hetvenkilencz évet hordott vállán: de bennülő szemeiben még ifjú tűz lobogott; igen nyulánk volt és szikár; gyorsan járt; csupa ideg volt. Valamint az ő mindennapi életében se kötötte magát semmi szabályhoz, gyakran napközben aludt, éjszaka dolgozott, — jaj lett volna annak a szolgának, a ki csengetés előtt mert volna belépni a szobájába! — úgy különben is mindenkor a pillanat hatásainak engedelmeskedett.[1]) Rajtok azonban egy hosszú élet folytán kifejlett, természetévé vált érzület uralkodott. Más kötelességet, más foglalkozást, mint a régi hitnek előbbi uraságába való visszahelyezését, nem ismert. Koronként újra képződnek ilyes természetek, s velök mai napság is találkozunk néha. Az

[1]) Relatione di M. Bernardo Navagero (che fu poi cardinale) alla Serma Repca di Venetia tornando di Roma Ambasciatore appresso del Pontefice Paolo IV 1558. Sok olasz könyvtárban, a berlini »In-

életet és világot egyetlenegy pontból fogták fel; az ő egyéni, személyes irányuk oly hatalmas, hogy nézetük annak teljesen alá van vetve; ők a fáradhatatlan szónokok s mindig bizonyos frisseséggel birnak, szünet nélkül árasztják azt az érzületet, mely bennök úgyszólván szükségesképen fejlődik ki. Mily roppant fontosságra emelkednek aztán, ha oly polczra jutnak, a hol munkálkodásuk csupán a maguk véleményétől függ s a hatalom járól az akarathoz! Mit nem lehetett IV. Páltól várni, a ki soha semmi tekintetet nem ismert, a ki a maga véleményét mindig a legnagyobb hévvel vitte vala ki, midőn most a legfőbb fokra emelkedett![1] Ő maga csudálkozott, hogy oda jutott, holott soha semmiben sem engedett egy bibornoknak is s mindenkor csak a legnagyobb szigorúságot éreztette. Úgy hitte, hogy nem a bibornokok, hanem isten választotta s hívta meg szándékai kivitelére.[2]

»Esküvel igérjük«, ugymond azon bullában, melylyel hivatalába lépett, »hogy igazán rajta leszünk, hogy az egyetemes egyház és a római udvar reformja megvalósuljon.«

formatione politiche«-ben is. »La complessione di questo pontefice è colerica adusta; ha una incredibil gravità e grandezza in tutte le sue azioni et veramente pare nato al signoreggiare.«

[1]) El lehet gondolni, hogy az ő természete nem mindenkinek volt tetszésére. Aretin »Capitolo al re di Franciá«-ja így rajzolja őt:

Caraffa ipocrita infingardo
Che tien per coscienza spirituale
Quando si mette del pepe in sul cardo.

[2]) Relatione del Cl^mo M. Aluise Mocenigo K. ritornato dalla corte di Roma 1560. (Arch. Venez.) »Fu eletto pontefice contra il parer e credere di ogn'uno e forse anco di se stesso, come S. S. propria mi disse poco inanzi morisse, che non avea mai compiaciuto ad alcuno, e che se un cardinale gli avea domandato qualche gratia gli avea sempre risposto alla riversa nè mai compianciutolo, onde

Megkoronáztatása napját klastromokra és rendekre vonatkozó parancsokkal jelölte meg. Haladék nélkül két montecassinói szerzetest küldött Spanyolországba, hogy ott a meglazult klastromi fegyelmet helyreállítsa. Az általános reformra nézve egy congregatiót hozott létre, három osztályból állót: mindegyikben 8 bibornok, 15 praelatus és 50 tudós legyen. A tanácskozás alá kerülendő czikkelyek, melyek az állomások betöltését illették, közöltettek az egyetemekkel. Látnivaló, hogy nagy-komolyan fogott a munkához.[1]) Ugy tetszett, mintha az az egyházi törekvés, mely már huzamosabb ideje érvényesítette volt magát az alsóbb regiókban, most a pápaságon is erőt venne.

Csak az volt a kérdés, vajjon IV. Pál mily állást foglal el az általános világmozgalmakban.

Azok a nagy irányok, melyeket valamely hatalom vett, nem egykönnyen változtathatók meg, mert annak lényével apródonként összeolvadtak.

Ha a dolog természete szerint mindig az kellett hogy ohajtása maradjon a pápáknak, hogy a spanyol túlhatalomtól megszabadulhassanak, úgy most előállott az az időpont, melyben az még egyszer lehetségesnek látszott. Az a háború, mely a farnesei mozgalmakból támadt, a legszerencsétlenebb volt, melyet V. Károly viselt: Németalföldön szorongatták; Németország elszakadt tőle, Olaszország sem volt már hű hozzá; ő maga életunt és beteg. Nem tudom, egy más pápa, ha csak épen a császári párthoz nem tartozik, ellenállott volna-e az ebben rejlő csábításoknak.

IV. Pálra nézve ezek kiváltképen erősek voltak. Ő Italiát

disse: io non so come mi habbiano eletto papa e concludo che Iddio faccia li pontefici.«

[1]) Bromato: Vita di Paolo IV, lib. IX, § 2. § 17. (II, 224. 289.)

még a tizenötödik század szabadságában látta (1476-ban született): ez emlék lelkéhez van nőve. Egy négyhúrú jól hangolt zeneszerhez hasonlította az akkori Olaszországot. Nápolyt, Mailandot, az egyházat és Velenczét nevezte a négy húrnak; átkozta Alfonsónak és Lajosnak emlékét, hitvány s kárhozott lelkek«, a mint mondta, »kiknek meghasonlása e harmoniát elpusztította.« [1]) Hogy azóta a spanyolok urrá lettek, abba még mind nem tanult meg beletörődni. A Caraffa-ház, melyből származott, a franczia párt híve volt: számtalanszor fegyverre kelt castiliaiak és catalanok ellen; még 1528-ban a francziákhoz csapott vala; az 1547-iki zavarok alatt Caraffa János Péter volt az, a ki III. Pálnak azt a tanácsot adta, hogy Nápolyt hatalmába kerítse. E pártgyűlölséghez azonban még egy másik is járult. Caraffa mindegyre azt állította, hogy V. Károly a pápa elleni féltékenységből támogatja a protestánsokat: eme párt előmentét magának a császárnak tulajdonította. [2]) Ez őt ismerte is nagyon jól. Egykor a Nápoly kormányzására állított tanácsból kitudta: sohasem engedte a nápolyi egyházi hivatalainak békés birtokába jutnia: azonfölül a consistoriumi beszédjeiért nem egyszer komolyan rendreutasította. Elgondolhatni, hogy Caraffa boszúja csak annál inkább fokozódott. Gyűlölte a császárt, mint nápolyi és olasz, mint katholikus és mint pápa. Reformatori buzgalma mellett nem táplált egyéb szenvedélyt ennél a gyűlöletnél.

---

[1]) »Infelici quelle anime di Alfonso d'Aragona e Ludovico Duca di Milano, che furno li primi che guastarono cosi nobil instrumento d'Italia.« Navagerónál.

[2]) Memoriale dato a Annibale Rucellai Sett. 1555. Informatt. pol. tom. XXIV. »Chiamava liberamente la M[a] S. Cesarea fautore di hiretici e scismatici.«

Alig hogy a pontificatust elfoglalta, — nem bizonyos önérzet nélkül, ha a rómaiaknak holmi taksákat elengedett, rájuk gabonát osztogatott s ezért neki szobrot emeltek, s ha nápolyi nemesektől ellátott udvari szolgálat fényes pompájában mindenünnen sereglő követségek hódolatát fogadta, — már is ezerféle viszálkodásba keveredett a császárral. Ez ugyanis hír szerint a pártjabeli bibornokok előtt panaszt tett az ily választás miatt; hívei gyanús összejöveteleket tartottak: néhányan közülök a civitavecchiai kikötőben elfoglaltak egypár oly hajót, melyeket régebben a francziák vettek vala el tőlük. [1]) Csakhamar tűzben-lángban állott a pápa. A császári hűbéreseket és bibornokokat foglyul ejtette, vagy hogy elmenekültek, birtokaikat elkobozta. De ezzel nem érte be. A Francziaországgal való ama szövetkezésre, melynek végrehajtására III. Pál soha sem tudta magát elhatározni, minden hosszas gondolkodás nélkül rávetette a fejét. A császár, úgymond, csak amolyan szellemi láz által akarja őt tönkre tenni: de ő nyilt játékra határozza el magát; a franczia király segítségével ezt a szegény Olaszországot még felszabadítja majd a spanyolok zsarnoksága alól; reményli, hogy két franczia herczeg uralkodását fogja megérni Majlandban és Nápolyban. Órákhosszat elült ebéd után a fekete, vastag tüzes nápolyi bor mellett, melyet ivott, [2]) — mangiaguerrá-nak hivták azt a fajtát, — s viha-

---

[1]) Instruttioni e lettere di Monsignor della Casa a nome del Cl Caraffa, dove si contiene il principio della rottura della guerra fra papa Paolo IV e l'imperatore Carlo V 1555. Az informatt. pol.-ban is 24.

[2]) Navagero: L'ordine suo è sempre di mangiare due volte il giorno: vuol esser servito molto delicatamente, e nel principio del ponteficato 25 piatti non bastavano: beve molto più di quello che

ros bőszavúsággal kelt ki e schismatikusok és eretnekek, istenátkozták, zsidók és marranok magva, világsöpredéke ellen s a mi czimmel még illette a spanyolokat.[1]) De megnyugszik abban a mondásban: »Kigyókon fogsz járni, oroszlánokat és sárkányokat fogsz eltapodni«; itt az idő, hogy Károly császár és fia a bűneikért meglakoljanak; ő, a pápa, fogja végbevinni; megszabadítja tőlük Olaszországot. Ha nem hallgatnak rá, ha nem segítik, egyszer valaha mégis csak el kell mondaniok, hogy egy vén olasz, sírja szélén, a kinek inkább nyugodnia és a halálra kellett volna készülnie, még ily dicső terveket forgatott magában. Nem szükséges, apróra belebocsátkoznunk azon alkudozásokba, melyeket, e gondolatokkal eltelve, szövögetett. Midőn a francziák, kölcsönös megegyezésök daczára, fegyvernyugvást kötöttek Spanyolországgal,[2]) öcscsét, Caraffa Károlyt küldötte Fran-

mangia: il vino è potente e gagliardo, negro e tanto spesso che si potria quasi tagliare, dimandasi mangiaguerra, che si conduce del regno di Napoli: dopo pasto sempre beve malvagia, che i suoi chiamano lavarsi i denti. Stava a mangiare in publico come gli altri pontefici sino all' ultima indispositione, che fu riputata mortale, quando perdette l'appetito: consumava qualche volta tre hore di tempo dal sedere al levarsi da mensa entrando in varii ragionamenti secondo l'occasione et usando molte volte in quel impeto a dir molte cose secrete e d'importanza.

[1]) Navagero. Mai parlava di S. M[à] e della natione Spagnola, che non gli chiamasse eretici, scismatici e maledetti da dio, seme di Giudei e di Mori, feccia del mondo, deplorando la miseria d'Italia, che fosse astretta a servire gente cosi adjetta e cosi vile. A franczia követek sürgönyei telvék efféle kifakadásokkal, p. a Lansacéi és Avançonéi. Ribiernél II, 610 – 618.

[2]) Igen jellemző Navagerónál a Caraffák eleinte való hihetetlenségének leirása. »Domandando io al pontefice et al C[l] Caraffa, se havevano avviso alcuno delletregue, si guardorno l'un l'altro ridendo,

cziaországba, kinek sikerült is a különféle pártokat, melyek ott a hatalomért tusakodtak, a Montmorencyakat és Guiseket, a király nejét és kedvesét, érdekébe vonnia s új lángra gyújtania az ellenségeskedéseket.[1]) Olaszországban a ferrarai herczegben tevékeny szövetségest nyert. Teljes átalakítását vették czélba Olaszországnak. Flórenczi és nápolyi kivándorlottaktól rözsgött a curia: úgy látszott, eljött az ideje, hogy visszanyerjék hazájukat. A pápai fiscalis egyenesen pört indított Károly császár és Fülöp király ellen, e fejedelmek excommunicatióját s alattvalóiknak a hűség esküje alól való feloldozását szorgalmazván. Flórenczben mindig azt állították, hogy kezökben a bizonyítékok, melyek szerint a Medici-ház is a végső veszedelemre volt szánva.[2]) Minden háborúra készült: e századnak egész eddigi fejlődése még egyszer koczkán forgott.

Ezzel azonban mily egészen más fordulatot vett ez a pápaság, mint a melyet vártak! A reformáló törekvések helyt adtak a harcziaknak, ezek pedig teljességgel ellenkező eredményeket vontak maguk után.

Látták, hogy az, a ki bibornok korában a nepotismust a legbuzgóbban, még a maga veszedelmével is, kárhoztatta, immost tulajdon ezen visszaélésnek rabjává lett. Caraffa Károly unokaöcscsét, kinek mindig vad és botránkoztató

quasi vollessero dire, si come mi disse an che apertamente il Pontefice, the questa speranza di tregue era assai debole in lui, e nondimeno venne l'avviso il giorno seguente, il quale si come consolò tutta Roma cosi diede tanto travaglio e tanta molestia al papa et al cardinale che non lo poterono dissimulare. Diceva il papa, che queste tregue sarebbero la ruina del mondo.«

[1]) Rabutin: Mémoires: Collect. univers. tom. 38, 358. Különösen Villars, Mémoires. Ibid. tom. 35, 277.

[2]) Gussoni, Relatione di Toscana.

katonaéletben telt kedve [1]) — IV. Pál maga mondta, hogy karja könyékig vérbe van mártva — bibornokká tette. Károly módot lelt a gyönge öregnek megnyugtatására: néha-néha imádkozva és bűnbánó töredelmességben találtatta magát a feszület előtt. [2]) Azonban az volt a fő, hogy mindaketten egy gyűlöletben találkoztak. Caraffa Károly, ki a császárnak Németországon hadi szolgálatokat tett, azon panaszolkodott, hogy csupa hálátlanság a bére. Az, hogy egy foglyot, kitől tetemes váltságdijat remélt, elütöttek a kezéről, továbbá, hogy a maltaiak egy prioratusát, melyre már ki volt nevezve, nem engedték elfoglalnia, gyűlölettel és boszúvágygyal töltötte el. Ez a szenvedély a pápa szemében minden erény számot tett. Nem győzte őt dicsérni: azt erősítette, hogy a római széknek soha sem volt jóravalóbb szolgája: reábizta nemcsak a világi, hanem, a mi több, az egyházi ügyeknek is valamennyijét s örömmel látta, ha a nyert kegyek szerzőjének őt tekintették.

A másik két atyjafiát sokáig csak egy kegyelmes tekintetre se méltatta a pápa. Csak akkor kezdett jóakarattal lenni irántuk, midőn ők is nagybátyjuk spanyolellenes érzületéhez szegődtek. [3]) Sohse tették volna fel róla, a mit cselekedett. Kinyilatkoztatta, hogy a Colonnáktól, az isten és egyház ellen emez örökös lázongóktól, sokszor elvették a váraikat, de sohasem tartották meg; most hát oly hűbéresek kezére bízza, a kik majd meg tudják védelmezni. Öcscseinek osztotta: az öregbiket Palliano herczegévé ne-

[1]) Babon Ribiernél, II, 745. Villars, p. 255.

[2]) Bromato.

[3]) Extractus processus Cardinalis Caraffae. Similiter dux Palliani deponit, quod, donec se declaravit contra imperiales, papa eum nunquam vidit grato vultu et bono oculo.

vezte ki, az ifjabbikat montebelloi marchesévé. A bibornokok, midőn ezt az akaratját tudtokra adta, szemlesütve hallgattak. A Caraffák nagy, messzeható terveket kezdtek forgatni. A leányok ha nem is a franczia király, de a ferrarai herczeg családjába házasodjanak. A fiak legalább is Sienával kecsegtették magukat. Egy valaki tréfálkozott egy e házbeli gyermeknek drágakővel kirakott barétja fölött: koronákról lehet ma beszélni, mondta rá a kegyeltek anyja. [1])

Valóban minden a háború eredményén állott, mely most kiütött, de bizony mindjárt eleinte bal fordúlatot vett.

A fiscalisnak amaz aktusa után Alba herczeg a nápolyiból a római területre nyomúlt elő. Vele voltak a pápai vazallok: kezdett nyílni a szemök. Nelluno elűzte a pápai őrségeket és visszahívta a Colonnákat; Alba megszállta Frosinonét, Anagnit, a hegységben Tivolit s a tengermelléki Ostiát; Rómát mindkét felől elzárta.

A pápa eleinte az ő római aiban bízott. Személyesen szemlét tartott fölöttük. Campofioréból jöttek, az angyalvár mellett, mely üdvlövésekkel fogadta őket, elhaladva, a Péter térre, a hol a pápa öcscsével egy ablakban állott. 340 sor kampós puskával, 250 pedig kopjával volt fegyverkezve, mindegyik 9 ember mélységű, csak úgy hizlalták a szemet, csupa nemes vezérek alatt: ha caporiók és zászlótartók egész eléje érkeztek, áldását adta rájok. [2]) Ez mind igen szép dolog volt; csakhogy a város védelmére ezek az emberek nem voltak valók. Miután a spanyolok oly közelre nyomultak, egy vak hir, egy maroknyi lovashad elegendő

[1]) Bromato IX, 16. II, 286. Szószerint: non esser quel tempo da parlar di berette, ma di corone.

[2]) Diario di Cola Calleine Romano del rione di Trastevere dall' anno 1521 sino all' anno 1562. MS.

volt, hogy mindenki fejét veszsze s szétszaladjon. A pápa kénytelen volt más segítség után nézni. Pietro Strozzi végre hozzá vezette azon csapatokat, melyek Siena előtt szolgáltak; vissza is foglalta Tivolit és Ostiát s eltérítette a legnagyobb veszedelmet.

De micsoda háború volt ez!

Ugy van néha, mintha a mozgató eszmék, az élet titkos alapjai egymással nyilván szembe állanának.

Alba eleinte könnyü szerrel elfoglalhatta volna Rómát; de nagybátyja, Giacomo bibornok, emlékezetébe hozta, hogy mindazok, a kik a bourbon elfoglalásban részt vettek, gonosz végre jutottak. Mint afféle jó katholikus, Alba csak nagy vontatva viselte a háborút: harczolt a pápa ellen, de azért nem szünt meg őt tisztelni: csak a kardot akarja kezéből kicsavarni: Róma elfoglalóinak dicsősége után egy cseppet sem áhítozott. Csapatai azon panaszkodtak, hogy füst, köd ellen viszik: bántja őket, de nem lehet se megfogni, se keletkeztében elfojtani.

S kik voltak vajjon azok, a kik a pápát ezek ellen a jó katholikusok ellen védelmezték? A legjóravalóbbja a németek voltak, csupa protestansok. Gúnyt űztek az országútakon s templomokban a szentképekből, kinevették a misét, nem tartották meg a bőjtöt s elkövettek százféle olyan dolgot, melyeket a pápa egyébkor halállal büntetett volna.[1]) Sőt azt találom, hogy Caraffa Károly egy ízben a nagy protestans pártfővel, brandenburgi Albrecht markgróffal alkudozóba állt.

Élesebben már nem tűnhettek fel az ellentétek: amazokban a szigorú katholikus irány, melytől legalább a had-

[1]) Navagero. Fu riputata la piu esercitate gente la Tedesca (3500 fanti; más MS. azonban más számokat mutatnak), e piu atta

vezére át volt hatva — mily messze feküdtek mögötte a bourboni idők! — emezekben a pápaság világi tendentiái, melyek IV. Pált, bármennyire kárhoztatta is, szintén megragadták. Igy történt, hogy a hivői megtámadják, a tőle elszakadottak védelmezik; úgyde azok támadásuk mellett is hódolatot tanúsítanak, ezek, noha oltalmára kelnek, egész valója iránt ellenséges indulatot és megvetést mutatnak.

Igazi harczra egyébiránt csak akkor került a dolog, midőn végre a franczia segédsereg — 10,000-nyi gyalogság, s nem számos, de derék lovashad — az Alpesek tulsó felén megjelent. A francziák jobb szerettek volna mindjárt Mailand ellen menni, melyről azt hitték, gyengén van védve; de azon impulsust kellett követniök, melyet nekik a Caraffák Nápoly ellen adtak. Ezek bizton remélték, hogy hazájukban számtalan párthivekre találnak: építettek a menekültek hatalmára s hogy pártjuk felemeli fejét, ha nem is az egész királyságban, legalább az Abruzzi-kban, Aquila és Montorio táján, a hol az ő apai és anyai őseik mindenkor nagy befolyásnak örvendettek vala.

Akárhogyan, de útat kell törniök a dolgok ösztöneinek.

Sokkal gyakrabban feltámadt a pápai hatalom oppositiója a spanyolok túlsúlya ellen, semhogy még egyszer nyiltan ki ne kellett volna fakadnia.

A pápa és kegyeltjei mindenre el voltak szánva. Caraffa nem csak a protestansokhoz fordúlt segítségért, hanem I. Szulejmánt is felszólította, hogy hagyná abba

alla guerra, ma era in tutto Luterana. La Guascona era tanto insolente, tanto contro l'onor delle donne et in torre la robba, gli offesi maledicevano publicamente chi era causa di questi disordini.

magyarországi hadjáratait s vesse magát összes hatalmával a két Siciliára. [1]) A hitetlenek segítségéhez folyamodott a katholikus király ellen.

1557. áprilisében átlépték a pápai csapatok a nápolyi határt. Zöld csütörtököt a saját és odatakarított kincsekkel gazdag Complinak elfoglalásával és borzasztó felprédálásával jelölték meg. Erre Guise is átment a Trontón és megszállta Civitellát.

De a királyságot talpon találta. Alba jól tudta, hogy semmi mozgalom sem támad ellene, a míg ő lesz az országban a leghatalmasabb. Egy bárók parlamentjében tetemes donativumot eszközölt ki; az ős aragón nemzetségből származott Bona lengyel királyné, a ki csak nem régiben érkezett dús kincsekkel Bari herczegségébe, s esküdt ellensége volt a francziáknak, fél millió scudival segítette őt; az egyházi javadalmakat, melyeknek Rómába kellett volna menniök, ő szedte be; de még a templomok aranyára és ezüstjére s Benevent harangjaira is rátette a kezét. [2]) Ilyenformán minden nápolyi s a még kezében levő római véghelyeket kellőképen megerősíthette, ősi módra németekből, spanyolokból és olaszokból derekas sereget teremthetett össze: a nemesség vezérlete alatt nápolyi zászlóaljakat is

[1]) Vallomásai Bromatónál: Vita di Paolo IV, tom. II, p. 369. Egyébiránt Bromato a háború felől is jól van tudósítva. Tudósításait — maga is megvallja — sokszor szóról szóra egy terjedelmes noresi MS.-ból vette, mely e háborút tárgyalja s olasz könyvtárakban nem ritkaság.

[2]) Giannone Istoria di Napoli lib. XXXIII, c. 1. Nem csak Gosselini, hanem Mambrino Roseo is, delle historie del mondo lib. VII, ki ezt a háborút részletesen és jó források után írja le, s egyebek nagy részt tulajdonítanak Ferrante Gonzagának az Albától alkalmazott ügyes rendszabályokban.

állított. Civitellát vitézül védte Santafiore gróf: a lakosokat munkás részvételre lelkesítette: egy rohamot is visszavertek.

Míg ekkép a királyság összetartott s II. Fülöp iránt nem mutatott csak kész hódolatot, másfelől a támadók, francziák és olaszok, Guise és Montebello közt élénk villongások törtek ki. Guise zokon vette, hogy a pápa nem tartja meg a velök kötött szerződést s késik a megajánlott segítséggel. Midőn Alba herczeg megjelent az Abruzzi-kban — május közepe táján —, legjobbnak látta Guise, hogy felhagyjon az ostrommal és a Trontón visszamenjen. A háború ismét a római területre huzódott.

Oly háború volt ez, melyben előnyomúltak, visszavonúltak, városokat szálltak meg s hagyogattak el, de melyben csak egyszer került komoly ütközetre a dolog.

Mark Antonio Colonna fenyegette Pallianót, melyet tőle elvett vala a pápa; Giulio Orsino felkerekedett, hogy élelemmel s csapatokkal felfrissítse. Épen ekkorjában érkezett 3000 svájczi egy unterwaldeni vezér alatt Rómába. Nagy örvendve fogadta őket a pápa, hadnagyaikat arany lánczczal s lovagi czimmel ruházta fel; angyalok legiójának nevezte őket, mint a melyet Isten küld számára. Épen ezeket s némi olasz gyalog és lovas csapatokat vezérlett Giulio Orsino. Mark Antonio Colonna útját állotta. Az 1494—1531. olasz háborúk szelleme szerinti csatára került még egyszer a dolog; pápai és császári csapatok, egy Colonna és egy Orsino: a svájcziakkal, mint hajdan annyiszor, a német gyalogosok (Landsknechtek) álltak szembe, utolsó hires vezetőik, Feltz Gáspár és Walther János alatt. Még egyszer verekedtek egymással a régi ellenfelek oly ügyért melyhez mindegyiküknek kevés köze volt: mindazonáltal a

vitézségben nem volt hiány.[1]) Végre az óriás nagyságú és erejű Walther János egy svájczi lovascsapat közepébe vetette magát: egyik kezében pisztoly, másik kezében meztelen pallos, egyenesen a zászlótartónak rontott: oldalba lővén s egy hatalmas csapást mérvén fejére, elejtette; most az egész csapat ő reá esett; de már gyalogosai is nyomában voltak, hogy megvédelmezzék. A svájcziak tökéletes vereséget szenvedtek. Zászlaik, melyekre öreg betűkkel ez volt írva: »A hit és a szent szék védői«, porba hullottak; vezérök a tizenegy hadnagya közül csak kettőt vitt Rómába vissza.

Azalatt, míg itt ezt a kis háborút folytatták, a németalföldi határon a nagy hadseregek álltak egymással szemközt. Bekövetkezett a s.-quintin-i csata. A spanyolok a legtökéletesebb győzelmet aratták. Francziaországban csak azon csudálkoztak, hogy mért nem mentek egyenesen Párisnak, melyet elfoglalhattak volna.[2])

»Reméllem«, irta ekkor II. Henrik Guise-nek, »a pápa szorúltságomban tesz annyit érettem, mint én tettem érette az övében.«[3]) Már most IV. Pál nemhogy tovább franczia segedelemre számíthatott volna, még ő tőle vártak segítseget a francziák. Guise kinyilatkoztatta, hogy »lánczokkal se lehetne őt tovább Olaszországban visszatartani«:[4]) vitézeivel szorongatott fejedelméhez sietett.

Erre aztán, nem levén,a ki ellenálljon, a spanyolok és Colonnák ismét Róma felé nyomúltak. Még egyszer elfoglalás

---

[1]) E kis ütközet egyes körülményeit Cabrerából veszem: Don Felipe Segundo lib. III, p. 139.

[2]) Monluc. Mémoires p. 116.

[3]) Le roy à Mons. de Guise — Ribiernél II, p. 750.

[4]) Lettera del duca di Palliano al Cl Caraffa. Informatt. polit. XXII.

és felprédálás fenyegette a rómaiakat. Helyzetüket az tette csak kétségbeesettebbé, hogy védőiktől nem sokkal kevésbbé féltek, mint az ellenségtől. Sok éjszakán át ki volt világítva minden ablak és utcza, s azt mondják, hogy egy spanyol csapatot, mely egész a kapuig kalandozott, épen ez riasztott volna vissza; de ezzel kiváltkép a pápai katonák erőszaktételeire akartak elkészülve lenni. Mindenki zúgott: a pápának ezerszer kivánták a halált; azt követelték, hogy a spanyol sereg formaszerinti egyezkedés alapján bebocsáttassék.

Idáig nem eresztette IV. Pál a dolgot. Miután vállalata hajótörést szenvedett, szövetséges társait megverték, államának nagy része ellenség kezében volt s fővárosát másodízben is elfoglalással fenyegették, ráadta fejét, hogy békét kössön.

Meg is kötötték a spanyolok oly szellemben, a milyben a háborút viselték. Az egyház valamennyi várát és városát visszaadták; még Pallianóért is, melyet a Caraffák elvesztettek, nekik kárpótlást ajánlottak. [1]) Alba Rómába ment; mély hódoló tisztelettel megcsókolta lábát a legyőzöttnek, nemzete és királya esküdt ellenségének. Azt mondta, hogy ember arczától soha sem félt annyira, mint a pápáétól.

De bármily hasznosnak tetszik is ez a béke a pápai hatalomra nézve, ennek eddigi törekvéseire mégis válságos volt. Azon kisérleteknek, hogy a spanyol túlsúly alól megszabadúljanak, végök szakadt: efféle próbát a régi értelemben többé soha sem tettek. Mailandban és Nápolyban rendületlen állt a spanyolok uralma. Szövetségeseik erősebbek

[1]) Pallianóra nézve titkos conventio jött létre Alba és Caraffa bibornok közt: titkos nem csak a közönségre, hanem a pápára nézve is. (Bromato II, 385.)

voltak, mint valaha. Cosimo herczeg, kit ki akartak Florenczből űzni, még Sienát is megszerezte s már most jelentékeny önálló hatalommal bírt: Piaczenza visszaadásával a Farnesék meg voltak nyerve II. Fülöpnek: Marc Antonio Colonna hírre-névre tett szert s nemzetsége régi állását felújította. A pápának mit volt mit tennie egyebet, mint belenyugodni a dolgok ezen állapotjába. Elgondolhatni, mily nehezére esett ez IV. Pálnak. II. Fülöpöt egy ízben barátjának nevezték. »Az ám, barátom«, pattant föl, »a ki ostrom alá fogott, a ki halálra keresett!« Mások előtt egyszer az evangyéliom tékozló fiához hasonlította; de meghitt körben csak azon pápákat dicsérte, a kik franczia királyokat szándékoztak császárrá tenni.[1]) Ő maga a régi maradt; de a körülmények békót vertek rá: reméllni sem tudott, nemhogy cselekedni; még panaszkodni is csak titkon panaszkodhatott.

A végbement esemény következéseinek ellenállni akarni azonban mindenkor hiábavaló dolog. IV. Pálra is nem sok idő múlva oly visszahatást idézett elő, mely az ő kormányzására, valamint maga egész átváltozására nézve főfontosságú.

Az ő nepotismusa nem a régebbi pápák önzésén és családi hajlandóságán nyugodott: azért kegyelte a rokonait, mert spanyolellenes irányát támogatták; természetes segédeiül tekintette őket e harczban. Ez véget érvén, rokonainak se vette többé hasznát. Szerencsés sikereket kiván meg minden kitünő, de kivált minden nem egészen törvényszerű

[1]) L'evesque d'Angoulesme au roy 11 Juin 1558. Ribier II. 745. A pápa ezt mondta volna: »que vous Sire n'estier pas pour degenerer de vos predecesseurs, qui avoient toujours esté conservateurs et defenseurs de ce saint siege, comme au contraire que le roy Philippe tenoit de race de le vouloir rainer et confondre entierement.«

állás. Caraffa bibornok még, főleg háza érdekében, hogy ama kárpótlást Pallianóért kijárálja, követségre vállalkozott Fülöp királyhoz. Hogy visszatért, még pedig nem sok eredménynyel, a pápa szemlátomást elhidegedett iránta. Nem sokára nem tudott már a bibornok uralkodni nagybátyja környezetén s csak legmeghittebb barátjainak engedni meg, mint eddig tette, az udvarjárást. Nem kedvező hangok is fülébe jutottak a pápának s újra felkölthették a korábbi idők kelletlen benyomásait. Egyszer megbetegedett a bibornok; a pápa váratlanúl meglátogatta s egypár nagyon rossz hirű embert talált nála. »Az öregek bizalmatlanok«, így szólt, »itt oly dolgoknak jutottam nyomába, melyek tág teret nyitnak előttem.« Látni, csak alkalomra volt szükség, hogy kitörjön benne a vihar. Egy különben jelentéktelen esemény megadta az alkalmat. 1559. újév éjszakáján holmi zenebona esett az utczán, melyben III. Gyulának ama kedvencze, az ifjú Monte bibornok is, kardott rántott. A pápa mindjárt másnap reggel megtudta a dolgot; nagyon zokon vette, hogy unokaöcscse egy szót sem szólt neki róla; egynehány napot várt: végre kinyilatkoztatta neheztelését. Az udvar, türelmetlenségében, hogy valami változást érjen meg, nagy mohón kapott a kegyvesztésnek e jelén. A flórenczi követ, a kinek ezerféle bántalmakat kellett vala elviselnie a Caraffáktól, most a pápáig hatolt, és nagy keserves panaszokkal állott elő. Della Valle marchesa, egy rokon, a kinek szintén soha sem volt szabad járhatása az udvarhoz, módját ejtette, hogy egy czédulát lopatott a pápa imádságos könyvébe, melyre a kegyeltek némely gonoszsága volt feljegyezve: »ha Ő szentsége még közelebbi felvilágosítást óhajt, hát írja alá a nevét«; Pál aláirta, s a felvilágosítások bizonyára nem maradtak el. Igy, már boszúval és mord kedvvel telve, ment

a pápa január 9-ikén az inquisitió gyűlésére. Szóba hozta amaz éjjeli zenebonát, hevesen kikelt Monte bibornok ellen, büntetéssel fenyegette s mind csak ezt mennydörögte: reformot, reformot! A különben oly hallgatag bibornokok most vérszemet kaptak. »Szent atyám«, ezzel szakította őt félbe Pacheco bibornok, »a reformot minmagunkon kell kezdenünk.« A pápa elnémúlt. A szó szíven találta: a benne forrongó, képződő meggyőződéseket öntudatára ébresztette. A Monte ügyét abban hagyta: fojtott haraggal ment lakószobájába: csak rokonaira gondolt még. Miután már előre megparancsolta, hogy Caraffa bibornok rendeletére semmit se adjanak ki többé, elvétette tőle a papirosait: Vitellozo Vitelli bibornoknak, kiről az volt elterjedve, hogy Caraffa titkait tudja, meg kellett esküdnie, hogy mindent felfedez; Camillo Orsinót ugyane czélból beparancsolták a mezei jószágáról; a szigorú párt, mely oly sokáig boszúval nézte a kegyeltek garázdálkodását, most felemelte a fejét; a vén theatinus, don Hieremia, a ki szent hirben állt, órákhosszat időzött a pápa termeiben: a pápa oly dolgokat tudott meg, melyekről nem is álmodott, melyektől elszörnyedt, elborzadt. Mód nélkül fel volt háborodva; sem enni, sem alunni nem tudott; tiz napig gyötörte a láz: örökre nevezetes, hogy egy pápa belső erőszakkal szakadt el a rokonai iránti hajlandóságtól. Végre határozott. Január 27-ikén consistoriumot hívott egybe; szenvedélyes felháborodással adta elő unokaöcscsei czudar életét: istent, világot és embereket hítt fel tanúkul, hogy erről sohasem tudott, hogy mindig csalták. Letette őket hivatalaikról s családjaikkal együtt különböző messze helyekre számkivetette. A kegyeltek anyja, ki 70 éves, betegségektől görnyedező s személye szerint büntelen volt, lábához omlott, midőn a pápa a palotájába ment: ez

kemény szókkal haladt el mellette. Ekkor érkezett épen a fiatal Montebello marchesa Nápolyból; palotáját zárva találta; egy vendéglőbe sem akarták befogadni; egyiktől másikig hajtatott az esős éjszakán, mígnem végre egy messze kinn lakó fogadós, kihez nem ment parancs, még egyszer szállást adott neki. Mindhiában ajánlkozott Caraffa bibornok, hogy kész fogságba menni s számot adni. A svájczi testőrség parancsot kapott, hogy ne csupán őt, hanem mindazokat, kik szolgálatjában álltak, visszautasítsa. Egyetlen egy kivételt tett a pápa. Montorio fiát, a kit szeretett, a kit már tizennyolcz éves korában bibornokká tett volt, magánál fogta s vele végezte könyörgéseit. De sohase volt szabad az ifju embernek a számkivetetteket emlegetni, nemhogy értök esedezni! Még az atyjával se közlekedhetett; a házát ért szerencsétlenség így csak még mélyebben hatott rá; a mit szóval nem volt szabad kifejeznie, meglátszott arczán és alakján. [1])

S nem kell-e vajjon hinnünk, hogy ezek az események majd a pápa lelkén is nyomot hagynak?

Mintha nem is történt volna vele semmi. Mindjárt akkor, mikor a consistoriumban hatalmas ékesszólással kimondotta az itéletet, midőn a legtöbb bibornokot álmélkodás és rémület szállta meg, ő maga semmit sem látszott érzeni; nyomban más teendőkre tért át. Az idegen követek elálmélkodtak, ha magatartását megfigyelték. »Ily rögtöni gyökeres

---

[1]) Pallavicininél, de főkép Bromatónál erre nézve elegendő adatot találni. A mi berlini »informationi«nkban van még, a VIII. k., egy Diario d'alcune attioni piu notabili nel pontificato di Paolo IV l'anno 1558 sino alla sua morte — (1558. szept. 10-től kezdve), melyet egyikök sem ismert, s mely saját szemlélet eredménye s nekem is nem egy új adattal szolgált.

átalakulások közt«, ezt mondják róla, »csupa új miniszterek és szolgák közepett szilárdúl, makacsúl, rendületlenűl tartja magát: részvétet nem mutat; mintha nem is emlékeznék már az övéire.« Egy egészen más szenvedélynek adta mármost magát.

Bizonyára örökre nevezetes ez az átváltozás. A spanyolok gyűlölete, az a gondolat, hogy Olaszország megszabadítója lehessen, IV. Pált is világi törekvésekre ragadták, arra, hogy rokonainak egyházi birtokokat adományozzon, hogy egy katonára bízza még az egyházi ügyek kormányzását is, továbbá ellenségeskedésekre, vérontásra. Az események arra kényszerítették, hogy ezzel a gondolattal felhagyjon, s ama gyűlöletet elfojtsa; ezzel lassankint megnyilt a szeme az övéi bűnös magaviseletére is: heves igazságossággal, benső harcz közt szabadította meg magát tőlük; ettől fogva aztán visszatért a régi reformáló szándékaihoz: elkezdett uralkodni, úgy, a mint tőle eleinte elvárták: azon szenvedélylyel, mint eddig az ellenségeskedést és háborút, űzte mármost az államnak, de főkép az egyháznak reformját.

A világi ügyeket mind valamennyit más kezekre bízták. Az eddigi podesták és governatorok elvesztették állásukat: ez néha fölötte sajátságos módon ment végbe. Perugiában az újon kinevezett governator éjszaka jelent meg: reggelt se várva, összehivatta az elöljárókat (anziani): ott köztük elővette a kinevező oklevelét s rájuk parancsolt, hogy az eddigi governatort, ki szintén jelen volt, haladéktalanúl őrizet alá tegyék. Emlékezetet meghaladó idők óta IV. Pál volt az első pápa, a ki rokonok nélkül uralkodott. Helyöket Carpi bibornok és Camillo Orsino foglalták el, kik már III. Pál alatt nagy befolyással bírtak. A személyekkel aztán az uralkodás szelleme és módja is megvál-

tozott. Tetemes összegeket megtakarítottak s engedtek el az adókból; egy szekrényt állítottak fel, melybe kiki beledobhatta a panaszait, s melyhez csak a pápának volt kulcsa; mindennap jelentést tett a governator; nagyobb gondossággal és figyelemmel s a régi visszaélések nélkül jártak el.

Habár a pápa az eddigi mozgalmak alatt se vesztette soha szem elől az egyház reformját, most mégis teljesebb buzgósággal s szabadabb szívvel adta neki magát. A templomokba szigorúbb fegyelmet hozott be: eltiltott minden koldulgatást, még a papoknak a misére való alamizsnagyűjtését is; eltávolította a botránkoztató képeket; egy érmet vertek reá az ostorozó Krisztussal, ki a templomot megtisztítja. A kilépett szerzeteseket elűzte a városból és államból. Az udvart rászorította, hogy a bőjtöt annak rendi szerint megtartsák s a husvétot urvacsorával ünnepeljék meg. Néha prédikálni is kellett a bibornokoknak! Ő maga is prédikált. Sokféle visszaélést, a mi hasznot hajtott, igyekezett megszűntetni. Házassági engedélyekről s ezek jövedelméről tudni sem akart többé. Egy csomó tisztséget, melyeket eddig úgy adtak el, a chiericati di camera-t is, [1]) ezentúl csak személyes érdem szerint akart osztogatni. Mennyivel több tekintettel volt az érdemre és egyházi érzületre egyházi hivatalok osztogatásában! Ama még mindig szokásos recessusokat, melyek szerint az egyik a kötelességeket teljesítette, a másiknak meg a javak dús jövedelme jutott, nem tűrte tovább. Oly szándékot is forgatott magában, hogy a püspököknek sok tőlük elvett jogot visz-

[1]) Caracciolo: Vita di Paolo IV, MS., ezt különösen említi: A pápa azt mondta, »che simili officii d'amministratione e di guistitia conveniva che si dassero a persone che li facessero, e non venderli a chi avesse occasion di volerne cavare il suo danaro.«

szaád; azt a mohó vágyat, melylyel mindent Rómába gyűjtöttek össze, szerfölött kárhoztatta. [1])

De nemcsak negative járt el; az istenitiszteletet is nagyobb pompával igyekezett körűlvenni: a sixtusi kápolna megborítása, a síremlék diszes előállítása ő tőle való. [2]) Van a modern-katholikus istenitiszteletnek egy ideálja, méltósággal, devotióval és pompával teli: az lebegett ő előtte is.

Egy napot se hagyott, dicsekedve mondogatta, úgy elmúlni, hogy az egyháznak az eredeti tisztaságára visszavitelére vonatkozó valami rendeletet ne bocsátott volna közre. Számos dekretumában megismerni alapvonásait azon intézkedéseknek, melyeket nem sokára aztán a tridenti zsinat szentesített. [3])

Ez irányban is azt a hajthatatlanságot mutatta, melyet a természet oltott belé.

Minden más intézmény fölött az inquisitiót pártolta, melyet épen ő maga szervezett ujra. Sokszor el hagyta múlni a segnaturára és consistoriumra kitűzött napokat, de soha a csütörtököt, melyen az inquisitio congregatiója előtte összeült. Azt akarta, hogy ezt a legkeményebben kezeljék. Még más új bűnöket is alájavetett; azzal a kegyetlen joggal

[1]) Bromato, II, 483.

[2]) Mocenigo, Relatione di 1560. »Nelli officii divini poi e nelle ceremonie procedeva questo pontifice con tanta gravità e devotione che veramente pareva degnissimo vicario di Gesu Christo. Nelle cose poi della religione si prendeva tanto pensiero et usava tanta diligentia che maggior non si poteva desiderare.«

[3]) Mocenigo: »Papa Paolo IV andava continuamente facendo qualche nova determinatione e riforma, e sempre dicere preparare altre, accio che restasse manco occasione e menor necessità di far concilio.«

ruházta fel, hogy a bűntársak kinyomozása végett is kínvallatást tehessen. Személyes tekintélyre ő nem adott semmit: a legelőkelőbb bárókat megidézte ez itélőszék elé. Oly bibornokokat, mint Morone és Foscherari, kiket pedig azelőtt még arra is használtak, hogy nevezetes könyveknek, pl. Ignatius lelki gyakorlatainak tartalmát megvizsgálják, most, minthogy az ő igazhitűségükön kételkedés szállotta meg, tömlöczbe vettetett. San Domenico ünnepét e nagy inquisitor tiszteletére hozta be.

Ilyformán a pápaságnak vallásos-szigorú, restauráló iránya kerekedett felül.

IV. Pál szinte-szinte elfeledte, hogy valaha egy más iránynak volt híve; a letűnt idők emléke is elmosódott benne. Csak az ő reformjainak, az ő inquisitiójának élt, hozta a törvényeket, börtönöztetett, excommunikált és autodafékat tartott. Végre, midőn egy betegség, még pedig olyan, mely egy fiatalabbat is megölhetett volna, ágynak ejti, még egyszer összehívja a bibornokokat, imádságuknak ajánlja lelkét, gondviselésükbe a szentszéket és az inquisitiót; még egyszer össze akarja magát szedni s felemelkedni... De ereje elhagyja, visszaroskad és meghal (1559. aug. 18.).

Abban az egyben boldogabbak ezek az elhatározott, szenvedélyes emberek más gyöngébb halandóknál, hogy érzületük elvakítja, de egyszersmind megedzi őket s önnönmagukban győzhetetlenekké teszi.

Azonban a nép nem oly könnyen feledkezett meg, mint a pápa, arról, hogy mit szenvedett alatta. Nem tudta neki megbocsátani, hogy háborút hozott Rómára; azzal, hogy gyűlölt rokonait eltávolította, még nem érte be a tömeg. Halálakor némelyek felgyűltek a capitoliumra, s elhatározták, hogy mivel a városra és a földkerekségre bajt és vesze-

delmet árasztott, emlékeit megsemmisítik. Mások kifosztották, meggyújtották az inquisitio épületét, s bántalmazták a törvényszék szolgáit. A Minerva szomszédjában lévő dominikanus klastromot is erővel el akarták hamvasztani. A Colonnák, Orsinik, Cesarinik, Massimik, kiket IV. Pál mind halálosan megsértett, részt vettek e zavargásokban. A pápának állított szobrot ledöntötték a talapjáról, összezúzták és hármaskoronás fejét végigvonszolták az utczákon.[1])

S mindamellett beh boldog lett volna a pápaság, ha ennél egyéb reactiót nem tapasztalt volna IV. Pál vállalatai ellen!

A protestantismus előmentéről e kormány alatt.

Láttuk, hogy a pápaságnak a császári, spanyol hatalommal volt ama korábbi meghasonlása, talán minden egyéb külső eseménynél többet tett a protestantismus megalapítására Németországban. Mindamellett egy másodikat se kerültek el, mely nagyobb körökben még messzebb terjedő hatást fejtett ki.

Első mozzanatául a pápai hadaknak a császári seregtől hazaszólítását, a zsinat áthelyezését tekinthetjük. Mind-

---

[1]) Mocenigo: »Viddi il popolo correr in furia verso la casa di Ripetta deputata per le cose dell' inquisitione, metter a sacco tutta la robba ch'era dentro, sì di vittualie come d'altra robba, che la maggior parte era del Rov^mo C^l Alessandrino sommo inquisitore, trattar male con bastonate e ferite tutti i ministri dell' inquisitione, levar le scritture gettandole a refuso per la strada e finalemente poner foco in quella casa. I frati di S. Domenico erano in tant' odio a quel popolo che in ogni modo volevan abbrucciar il monastero della Minerva.« Azután felhozza, hogy főkép a nemesség volt mindebben a hibás. Egyébiránt Perugiában hasonló zavargások történtek.

járt is mutatkozott a jelentősége. A protestansok elnyomásának semmisem gördített nagyobb akadályt az útjába, mint III. Pálnak akkori magaviselése, eljárása.

Azonban ezen pápa rendszabályainak világtörténeti eredményei csak halála után mutatkoztak. A Franciaországgal való összeköttetés, melybe rokonait hozta, egy általános háborút szült, — oly háborút, melyben nem csupán a német protestansok egy örökre emlékezetes diadalt vívtak ki, mely őket a zsinat, a császár és a pápa ellen mindenkorra biztosította, hanem a melyben, már közvetlenül a két félen küzdő német katonák által is, és a szigorú felügyeletet kirekesztő harczi zaj pártfogása mellett, az új nézetek Franciaországban és Németalföldön hatalmas előhaladást tettek.

IV. Pál lépett a római székre. A dolgok ezen folyását szemügyre vennie, s mindenekelőtt békét kellett volna szereznie; de ő vak indulattal rohant a mozgalomba. S ekképen rajta, a legtüzesebb zelótán meg kellett esni, hogy a protestantismusnak, melyet gyűlölt, útált és üldözött, ő maga jobban előmozdította az elterjedését, mint akármelyik előde.

Emlékezzünk csak, mint hatott Angolországra.

Az új tanok első győzelme ez országban még korán sem volt teljes: csak az államhatalom visszalépésére volt szükség, egyéb se kellett, mint egy katholikus királyné s a parlament rálett, hogy az egyházat újból alávesse a pápának. No de ennek csínján kellett bánni a dologgal: az ujításokból támadt állapotoknak nem üzenhetett egyenesen hadat. Be is látta ezt III. Gyula. Már az első pápai követ észrevette, [1])

[1]) Lettere di Mr Henrico Nov. 1553, egy MS-ban, melynek czíme: Lettere e negotiati di Polo, mely még számos momentumot tart e történetre nézve. Az alkudozásról Pallavicini XIII, 9. 411.

mily hatásos volt az elkobzott egyházi javak érdeke: Gyula nagyra határozta magát: hogy visszaadásukat nem sürgeti. S csakugyan a legatus nem léphetett angol földre, míg ez iránt elégséges biztosítékokkal nem tudott szolgálni. Ezek képezték összes működésének alapját.[1]) Már így aztán a legnagyobb sikerrel is dolgozott. Reginald Poole, a kit ismerünk, volt az akkor élő emberek közül legjobban arra teremve, hogy Angolországban a katholicismus helyreállítását munkálja: tisztátalan szándékoknak még gyanúja sem fért hozzá, eszes és mérsékelt volt s magas rangú hazafia létére egy tekintetben állott a királyné, a nemesség és a nép előtt. Nem remélt sikerrel folyt a vállalat. IV. Pál trónraléptét angol követek érkezése jelölte, kik őt az ország hódolatáról biztosították.

IV. Pálnak ezt nem kellett megszerezni, csak megtartani. Nézzük, vajjon a dolgok ily állásában micsoda rendszabályokhoz folyamodott.

Az egyházi javak visszaadását elengedhetetlen kötelességnek nyilvánította, melynek elmulasztása az örök kárhozat büntetését vonja maga után; sőt a péterfillért is újból szedetni merészelte.[2]) — De azonfölül lehetett-e már valami alkalmatlanabb a reductio véghezvitelére, mint hogy azon fejedelem ellen, a ki egyúttal Angolország királya volt, II. Fülöp ellen oly szenvedélyesen hadakozott? A sz. quintini csatában, mely Olaszországra nézve is oly fontossá lett, angol hadak is részt vettek. — Végtére, Poole bibornokot,

[1]) Nem habozott az eddigi tulajdonosokat elismerni. Litterae dispensatoriae Cl^is Poli. Concilia M. Britanniae IV, 112.

[2]) Ezekben az eszmékben élt ő akkoriban. Kiadta ezt a bulláját: Rescissio alienationum (Bullarium IV, 4, 319), melyben a régi egyházi javak mindennemű elidegenítését megszüntette.

a kit sehogyse szivelhetett, üldözte, megfosztotta a legatusi méltóságtól, melyet soha senki a szent szék nagyobb javára nem viselt vala, s egy ügyetlen, hajlott korú, de nézeteiben hevesebb szerzetest tett helyébe. [1]) Ha az lett volna IV. Pál feladata, hogy a visszaszerzés munkáját meghiúsítsa, akkor se viselhette volna magát máskép.

Csoda-e, ha a királynénak és a legatusnak váratlan kora halála után az ellenes törekvések újból hatalmas lendületet vettek. A Poole-tól kárhoztatott, de konok elleneitől helyeselt üldözések ezt szerfölött előmozdították.

De így is még egyszer elébe terjesztetett a kérdés a pápának. Annál ovatosabb megfontolást kivánt pedig, mert kétségkivül bele volt foglalva Skóczia is. Itt is heves küzdelemben voltak egymással a vallási pártok: a mily megállapodásra jut az ügy Angliában, a szerint kell eldőlnie Skóczia jövőjének is.

Mily fontos volt már most, hogy Erzsébet eleinte koránsem mutatta magát teljességgel protestánsnak, [2]) hogy trónlaléptét a pápának hirűl vitette! II. Fülöppel való egybekelése legalább szóba kerűlt, s ezt a házasságot az akkori világ nagyon valószinűnek is tartotta. Azt hinné az ember, hogy ennél már nem lehetett a pápának semmi kivánatosabb.

De IV. Pál nem ismert mérsékletet. Erzsébet követének visszataszító, dölyfös választ adott. »Neki«, így szólt, »mindenekelőtt az ő itéletére kell hagynia az igényeit.«

Ne higgyük, hogy pusztán az apostoli szék consequentiája vitte volna őt erre. Némely más motivum is fenforgott

[1]) Goodwin is: Annales Angliae etc. p. 456.

[2]) Nares is, Memoirs of Burghley II, p. 43, az ő vallásos elveit »at first lible to some doubts«-nak találja.

még. A francziák, állami féltékenységből, amaz egybekelést szerették volna meghiúsítani. A jámbor theatinusok segítségével el tudták hitetni a pápával, hogy Erzsébet szivében mégis csak protestáns, s ama házasságnak sohasem lesz jó vége.[1]) Legtöbb érdekük volt e részben a Guisek-nek. Ha Erzsébet nem kell a pápai széknek, akkor az ő testvérök leánya, Maria Stuart, Francziaország dauphine-je, Skóczia királynéja, bír legközelebbi igénynyel Angliára: a Guiseket táplálta a remény, hogy ennek nevében majd mind a három birodalmon uralkodhatnak. S csakugyan ez a fejedelemasszony felvette az angol czimereket; edictumait immár Angliában és Irlandban való uralkodása évei szerint jegyezte alá; a skót kikötőkben pedig hadikészülődések folytak.[2])

Ha Erzsébet maga nem lett volna hajlandó, hát a körülmények kényszerítették volna, hogy a protestantismusnak adja magát. Tette pedig ezt a legelhatározottabban. Sikerült egy protestans többségű parlamentet teremtenie,[3]) mely által kevés hónap multán létrejöttek mindazon változtatások, melyek az angol egyházat kiváltképen jellemzik.

A dolgok ezen fordúlata aztán szükségkép hatott Skócziára is. Itt a katholikus-franczia párt törekvéseivel egy nemzeti, protestáns állt szembe. Erzsébet minden tétovázás nélkül emezzel szövetkezett. Hisz ebben maga a spanyol követ is megerősítette![4]) A berwick-i szövetség, melyet

[1]) Thuanusnak sajátságos tudósítása.

[2]) Forbes Transactions-ában van a 402. l. egy Responsio ad petitiones D. Glasion et episc. Aquilani, Ceciltől, a ki mind e motivumokat nagyon kiemeli.

[3]) Neal, History of the Puritans I, 126: The court took such measures about elections as seldom fail of success.

[4]) Camden, Rerum Anglicarum annales, p. 37.

a skót oppositióval kötött, emezt juttatta túlsúlyra. Még lábát se tette Mária Stuart az országába, már nemcsak le kellett mondania Angolország cziméről, hanem egy protestans szellemben összegyűlt parlament végzéseit is helyben kellett hagynia, oly végzéseket, melyek egyike a misét halálos büntetés alatt eltiltotta.

Ilyenképen a pápától pártolt franczia igények elleni reactio volt az jó részt, a mi a protestantismusnak Nagy-Brittanniában örök időkre diadalmat szerzett.

Nem, mintha a protestáns érzületűek belső ösztönei e politikai mozgalmaktól függtek volna: sőt sokkal mélyebben rejlett a források; de a harcz kitörését, folyamát és eldőltét okozó mozzanatok a politikai bonyodalmakkal szépen összetalálkoztak.

Még Németországra is újból nagy befolyással volt IV. Pálnak egy rendszabálya. Az, hogy az osztrák ház iránti régi idegenségből ellenezte a császári koronának reászállítását, arra kényszerítette I. Ferdinandot, hogy a protestans szövetségeseivel való barátságának megőrzésére az eddiginél több gondot fordítson. Ezóta a mindkét félen levő mérsékelt fejedelmek egyesülése vezette Németországot, kiknek befolyása alatt legelsőben is alsónémetországi egyházi alapítványoknak protestans kezekre szállása ment végbe.

Ugy tetszett, hogy mindabban a kárban, a mi a pápaságot érte, politikai törekvései következtében neki magának is egy vagy más módon elősegítő része kellett hogy legyen.

De tekintsünk most egyszer Róma magasából a világon végig: mily tömérdek volt a veszteség, a melyet a katholikus vallás szenvedett vala! Skandinavia és Britannia elszakadt: Németország majdnem teljességgel protestans: Lengyelország és Magyarország erős forrongásban: Genf

nyugatra és a román világra nézve oly jelentékeny központ, mint Vittenberga keletre és a german népekre nézve: már, valamint Németalföldön, úgy Franciaországban egy párt emelte fel fejét a protestantismus zászlai alatt.

Csak egy reménye volt még a katholikus hitnek. Spanyolországban és Olaszországban az eltérő tanok mozgalmait elfojtották, elnyomták: egy restauráló, szigorúan egyházi nézet tamadott fel. Ha IV. Pál kormányzása különben kártékony volt is, ezt az irányt végre mind az udvarnál, mind a palotában túlsúlyra segítette. Az volt a kérdés, vajjon itt továbbra fenn tudja-e magát tartani, vajjon képes lesz-e majdan a katholikus világot még egyszer áthatni és egyesíteni.

IV. Pius.

Beszélik, hogy egyszer egy bibornokok vendégségén Alessandro Farnese egy fiúnak, a ki lanthoz rögtönözni tudott, egy koszorút adott a végett, hogy közülök annak nyújtsa, a kiből valamikor pápa lesz. A fiú, Silvio Antonio, később nevezetes ember s maga is bibornok, legott Medici János Angelóhoz lépett volna, s földicsérvén, neki adta át a koszorút. Ez a Medici lett Pál utódja, IV. Pius. [1])

Alacsony származású volt. Csak az atyja Bernardino telepedett volt Mailandba s állami bérletekkel némi vagyonkára tett szert. [2]) Fiainak azonban még jóformán sanyarog-

---

[1]) Nicius Erythräus beszéli el ezt az anekdotát Antonianóról szóló czikkében: Pinacotheca, p. 37. Mazzuchelli szintén felhozza. — A választás 1559. decz. 26-án történt.

[2]) Hieronymo Soranzo: Relatione di Roma. »Bernardino padre B. S. fu stimata persona di somma bontà e di gran industria, ancora

niok kellett: az egyik, Giangiacomo, ki a katonai pályát választotta, eleinte egy nemesemberhez állt szolgálatba; a másik, a mi János Angelónk, tanult, de fölötte szigorú viszonyok között. Szerencséjöknek ez volt az eredete. Giangiacomót, a ki természeténél fogva vakmerő és vállalkozó volt, Mailandnak akkori hatalmasai rábérlik, hogy egy ellenfelöket, egy Viscontit, Monsignorin nevezetűt, tegye el láb alól. De alig hogy megtörtént a gyilkosság, azok, a kik szerezték, az eszköztől is meg akartak szabadulni s a fiatal embert a Comotavi Mus várába küldötték a várnagyhoz szóló levéllel, melyben ezt felszólították, hogy az átadóját ölesse meg. Giangiacomo élt a gyanúpörrel, felbontotta a levelet, látta, mit főztek ki számára, s menten el volt tökélve. Egypár megbízható kisérőt vett maga mellé; a levéllel bejutott és sikerült a várat kezére kerítenie. Ettől fogva úgy viselte itt magát, mint független fejedelem: mailandiakat, svájcziakat és velenczeieket ez erős pontból folytonos izgalomban tartott; végre felvette a fehér keresztet s császári szolgálatba állott. Marignanói marchesévé tették; a lutheranusok elleni háborúban mint a tüzérség feje szolgált s Siena előtt a császári hadakat vezérelte. [1]) Épen oly okos volt, mint vakmerő, minden vállalatában szerencsés, könyörületet nem ismert: hány parasztot, a ki élelmet akart Sienába lopni, agyonütött maga a vasbotjával; nem volt körülbelül fa, melyre egyet fel ne köttetett volna; úgy mondják, 5000-ig valót kivégeztetett. Elfoglalta Sienát és tekintélyes házat alapított.

Vele természetesen János Angelo testvére is emelke-

che fusse nato in povero e basso stato: non di meno venuto habitar a Milano si diede a pigliar datii in affitto.«

[1]) Ripamonte, Historiae urbis Mediolani. Natalis Comes Hist.

dett. Doctorrá lett s mint jurista hírre kapott; utóbb hivatalt vásárolt magának Rómában; már bírta III. Pál bizodalmát, midőn a marchese egy Orsino leányt vett el, Farnese Péter Lajos felesége testvérét.[1]) Erre ő bibornokká lett. Ez időtől fogva majd pápai városok kormányzása, majd politikai alkudozások vezetése, majd meg, nem egyszer, pápai hadak commissariatusa volt rá bízva. Ügyesnek, okosnak s jólelkűnek mutatta magát. Csak IV. Pál nem szivelhette s egyszer a consistoriumban szörnyen kikelt ellene. Medici legjobbnak látta, ha elhagyja Rómát. Majd a pisai fürdőkben, majd Mailandban, a hol sokat építkezett, részint irodalmi munkásság, részint fényes jótékonyság által tudott számkivetett állapotján enyhíteni. A szegények atyjának nevezték. Talán épen az az ellentét, melyben IV. Pálhoz állott, segítette most elő legjobban a megválasztását.

S ez az ellentét a szokottnál felötlőbb volt.

IV. Pál egy előkelő nápolyi, az anti-osztrák pártból való, vakbuzgó, szerzetes és inquisitor: IV. Pius egy mailandi felkapott, testvére s néhány német rokona által szorosan az osztrák házhoz csatolva, jurista, életvidor és világi gondolkodású. IV. Pál hozzáférhetetlen volt; legcsekélyebb tettében is méltóságot akart mutatni: Pius csupa jóság és leereszkedés volt. Mindennap lehetett az utczán látni, hol

[1]) Soranzo: »Nato 1499, si dottorò 1525, vivendo in studio cosi strettamente che in Pasqua suo medico, che stava con lui a dozena, l'accomodò un gran tempo del suo servitore e di qualche altra cosa necessaria. Del 1527 compro un protonotariato. Servendo il Cl Farnese (Ripamonte felhozza magához III. Pálhoz való jó viszonyát) colla piu assidua diligenza, s'andò mettendo inanzi: ebbe diversi impieghi, dove acquistò nome di persona integra e giusta e di natura officiosa.« A marchese házassága »con promessa di far lui cardinale« történt.

lovon, hol gyalog, szinte kiséret nélkül; nyájasan elbeszélt akárkivel. A velenczei depeschekből ismerjük őt meg.[1]) A követek egy hűs teremben irva és dolgozva találják; felkel s velök föl s alá járkál; vagy a Belvederebe akar épen menni: leül, botját se teszi le, legottan meghallgatja őket s aztán az ő társaságukban teszi meg az útját. De ha bizodalmasan bánik velök, maga iránt is hasonló bánást kiván. A legügyesebb út-mód, melyet néha a velenczeiek javasolnak neki, megörvendezteti őt: mosolyogva dicséri; habár erős osztrák érzelmű, mindamellett Vargas spanyol követnek parancsoló nyers modorát nem állhatja. Apró részletekkel nem szeret bajmolódni: hamar kifárasztják; de ha az általános, a fontos forog szóban, akkor mindig jó kedvű s könnyű is vele bánni. Ilyenkor aztán csak úgy ömlenek belőle a bizalmas erősítő szók, hogy szívből gyűlöli a gonoszokat, s természeténél fogva szereti az igazságot, hogy senkit sem akar szabadságában megkárosítani, mindenki iránt jósággal s barátsággal kiván lenni; kivált pedig az egyház javát törekszik teljes erejéből munkálni: reméli is istenétől, hogy valami jóravalót fog végrehajtani. Elevenen magunk elé képzelhetjük őt: egy testes öreg embert, a ki azonban még elég virgoncz, hogy napkölte előtt megérkezzék falusi lakába, derült kedvvel és vidor szemmel; beszélgetés, vendégség, tréfa mulattatják; egy veszedelmesnek tartott betegségből föllábadva, mindjárt lóra ült, ellovagol abba a házba, melyet bibornok korában lakott, fürgén járja a lépcsőket: »nem, nem!« így szól, »még ném akarunk meghalni.«

De vajjon egy ily életvidám, világi gondolkodású pápa alkalmas volt-e arra, hogy az egyházat mostani súlyos álla-

[1]) Ragguagli dell' ambasciatore Veneto da Roma 1561. Amulio Mark Antaltól (Mula). Informatt. polit. XXXVII.

potjában kormányozza? Nem kellett-e attól tartani, hogy az elődjének csak utolsó idejében választott irányt ismét elhagyja? Természete, mi tagadás benne, arra lett volna hajlandó; no de nem úgy történt.

Neki magának nem volt kedvére az inquisitio: kárhoztatta az eljárás szerzetesi keménységét; ritkán vagy sohase jelent meg a congregatión; de azért bántani se merészelte: azt mondta, nem ért hozzá; hogy ő nem is theologus: meghagyta neki az egész hatalmát, melyet IV. Pál alatt kapott. [1])

E pápa rokonain rettentő példát adott. Azok a gonosz csínyek, melyeket Palliano herczeg még bukta után is el-elkövetett — féltékenységből saját nejét megölte —, a Caraffák ellenségeinek, kik boszút szomjuhoztak, nagyban megkönnyítették a dolgát. Főbenjáró keresetet indítottak ellenük: a legundokabb vétkekkel, fosztogatással, gyilkossággal, hamisítással s azonfölül a legönkényesebb államkormányzással, a szegény öreg IV. Pálnak folytonos csalásával voltak vádolva. Bírjuk védekezésüket: épen nincs önigazolás látszata nélkül szerkesztve. [2]) Azonban vádlóik

[1]) Soranzo: »Se bene si conobbe, non esser di sua satisfatione il modo che tengono gl' inquisitori di procedere per l'ordinario con tanto rigore contra gl' inquisiti, e che si lascia intendere che piu li piaceria che usassero termini da cortese gentiluomo che da frate severo, non di meno non ardisce o non vuole mai opponersi ai giudicii loro.«

[2]) Bromatónál főkép Noresből részletes tudósítás van ezen eseményekről. Az informatt.-ban még megtalálni Mula leveleit p. o. 1560. júl. 19.: Extractus processus cardinalis Caraffae, továbbá: El successo de la muerte de los Caraffas con la declaracion y el modo que murieron. La morte del Cl Caraffa (Vel. könyvt. VI, n. 39.) az a MS., melyet Bromato még Noresen kivül használt.

győztek. Miután a pápa egy nap reggeltől alkonyatig a consistoriumban felolvastatta magának az aktákat, kimondta rájuk a halált, a bibornokra, Palliano herczegre s két legközelebbi rokonukra, Aliffe grófra és Leonardo di Cardiné-re. A bibornok legfölebb számkivetést várt, halálbüntetés soha eszében se forgott. Midőn tudtára adták — egy reggel, még ágyban feküdt —, midőn kétségtelenné lett előtte minden, néhány pillanatra takarója alá bútt; azután felemelkedvén, összecsapta kezeit s arra a keserves szóra fakadt, melyet Olaszországban kétségbeesett állapotokban hallani: »Hagyján, türelem!« Rendes gyóntatóját megtagadták tőle; annak számára, a kit küldöttek, könnyü elgondolni, sok mondanivalója volt, úgy hogy egy kissé sokáig tartott. »Monsignore, végezze«, szólt a rendőrtiszt, »más dolgunk is van még!«

Igy vesztek el ezek a rokonok. Ők az utolsók, a kik független fejedelemségeket kerestek s politikai czélok végett nagy világmozgalmakat idéztek elő. — IV. Sixtus óta találkozunk velök: Hieronimo Riarioval, Borgia Czézárral, Medici Lőrinczczel, Pierluigi Farnesevel; a Caraffák az utolsók. Később más rokoncsaládok támadtak, de egész más értelemben. Olyanok, mint az eddigiek, többé nem voltak.

De hogy is gondolhatott volna kivált IV. Pius amaz erőszakos executio után arra, hogy az övéinek oly hatalmat engedjen, mint az volt, melyet a Caraffákon oly kérlelhetetlen módon lakoltatott vala! Úgy is, mint afféle eleven virgoncz ember, maga akart uralkodni: a legfontosabb ügyeket csak a maga feje után intézte el; benne inkább azt hibáztatták, hogy nagyon is keveset veszi hasznát a mások segítségének. Ehhez járúlt, hogy unokaöcscsei közül az, a kit emelni legtöbb kisértést érezhetett volna, Borromeo Fridrik, korán elhalálozott. A másik, Borromeo Károly, nem világi polczra

való ember volt: soha se fogadott volna el semmit. Borromeo Károly a pápához való állását, a viszonyt, melybe ezáltal a legfontosabb ügyekhez került, nem jognak tekintette, hogy valamit merjen, hanem oly kötelességnek, melynek szívvel-lélekkel élnie kell. Nem kisebb szerénységgel mint kitartással járt el benne: az audienciákba bele nem únt volna; nagy gonddal foglalatoskodott az államkormányzásban; erre nézve azáltal fontos ő, hogy egy nyolcz doctorból álló collegiumot alkotott magának, melyből később a consulta lett: aztán a pápának segédkezett. Ő az, a kit utóbb a szentek közé iktattak. Eleitől fogva nemesen és feddhetetlenül viselte magát. »Nem tudni egyebet«, így szól felőle Hieronimo Soranzo. »mint hogy minden mocsoktól tiszta; oly vallásosan él s oly jó példával megy elő, hogy a legjobbakat is minden módon kielégíti. Nagy dicséretére válik, hogy élete virágában, mint a pápának rokona és kegyének teljes birtokosa, oly udvarban, a hol bárminemű mulatságban bő módja volna, ritka példás életet folytat.« Szórakozása abból állt, hogy esténként néhány tudós volt körüle. Eleinte profán irodalomról folyt a beszéd; de Epiktetesről és a stoikusokról, kiket a még fiatal Borromeo kedvelt, az űdülés ez óráiban is csakhamar egyházi kérdésekre tértek által. [1]) Ha mit megróttak benne, az nem a jóakarat, a szorgalom, hanem legfölebb a tehetség hiánya volt, vagy hogy a szolgái panaszolkodtak, hogy az előbbi kegyeltektől megszokott bőséges ajándékozások nélkül szűkölködniök kell.

Ekképen az unokaöcs tulajdonságai pótolták azt, a minek a szigorú gondolkodásuak a nagybátyában netán híját

[1]) Ezek a Noctes Vaticanae, melyekről Glassianus említést tesz: Vita Caroli Borromei I. IV, 22.

látták. Elég az, megmaradtak a választott úton: egyházi és világi ügyeket buzgalommal s az egyház tekintetei szerint intéztek el, s a reformokat folytatták. A pápa a püspököket nyilvánosan székhelyökön maradásra intette, s egynehány menten meg is csókolta a lábát s haza távozott. Az egyszer uralkodásra jutott általános eszmékben kényszerítő hatalom rejlik. Az egyházias gondolkodás komoly törekvései erőre kaptak Rómában s a pápában sem tűrtek el többé semmi eltérést.

De ha ennek a pápának világiasabb iránya a szigorú egyházias szellem visszaszerzésére nem volt káros, bizvást hozzátehetjük, hogy más oldalról a katholikus világban támadt szakadások megszüntetését még nagy mértékben elő is kellett hogy mozdítsa.

IV. Pál azt tartotta, hogy egy pápának az is tisztében áll, hogy császárokat és királyokat maga alá vessen; azért keveredett annyi háborúba és ellenségeskedésbe. Pius annál inkább átlátta a hibát, mert egy elődje követte el, kivel amúgy is ellenkezésben érezte magát. »Ezzel vesztettük el Angolországot«, így szólt, »melyet még megtarthattunk volna, ha Poole bibornokot jobban támogatjuk; ezzel veszett oda Skóczia is; a háború alatt terjedtek el a német tanok Francziaországban.« Ő ellenben mindenképen a békét óhajtja. Még a protestansokkal való háborút se kívánja: a savoyai követet, ki Genf megtámadásához támogatást kér tőle, félbe-félbeszakítja: »micsoda idők vannak, hogy ilyent várnak tőle? neki semmire sincs nagyobb szüksége, mint a békére.« [1]) Szeretne mindenkivel jó lábon állani. Könnyen

[1]) Mula: 1561. febr. 4. — Pius arra kérte, hogy vigye meg, »che havemo animo di stare in pace, e che non sapemo niente di questi Pensieri del duca di Savoia, e ci maravigliamo che vada cercando

osztogatja egyházi kegyeit, s ha mit meg kell tagadnia, ügyesen, szerényen teszi. Meg van győződve róla s ki is mondja, hogy a pápa hatalma a fejedelmek tekintélye nélkül továbbra fenn nem állhat.

IV. Pálnak utolsó idejét az jelzi, hogy az egész katholikus világ újra a zsinatot sürgette. Az bizonyos, hogy IV. Pius csak nagy bajjal tudott volna e követelés elől kitérni. A háborúval nem takarózhatott többé, mint az elődjei: valahára béke volt egész Európában. Sőt magára nézve is sürgős volt a dolog, mert a francziák egy nemzeti zsinat összehivásával fenyegetőztek, a mi könnyen szakadásra vitt volna. Igazat szólva, azt találom, hogy benne hozzá a teljes jóakarat is megvolt. Halljuk, mint fejezi ki magát. »Mi akarjuk a zsinatot«, úgymond, »akarjuk bizonyosnak, akarjuk közönségesnek. Ha nem akarnók, évekig hitegethetnők a világot a nehézségekkel; de inkább ezek elhárításán iparkodunk. Hadd reformálja, a mi reformálni való, a magunk személyén is, a magunk saját dolgaiban. Ha más forog elménkben, mint Istennek szolgálni, hát büntessen meg az Isten.« Sokszor úgy tetszik neki, hogy a fejedelmek ebben a nagy szándékában nem támogatják eléggé. Egy reggel a velenczei követ ágyban leli, köszvényes fájdalmak közt: efféle gondolatok háborgatták. »Jó szándékkal vagyunk«, így szól, »de magunkra hagynak.« »Szánakozás fogott el«, mondja a követ, az ágyban látva őt s ezt hallva tőle: »magunk vagyunk ily nagy teherhez.« Azonban mégis kivitte a dolgot. 1562. január 18-kán annyi követ és püspök volt együtt Tridentben, hogy a két izben

queste cose: non è tempo da fare l'impresa di Ginevra nè da far generali. Scrivete che siamo constanti in questa opinione di star in pace.«

félbeszakadt zsinatot harmadszor meg lehetett kezdeni. A pápának volt ebben legtöbb része. »Bizonyára«, mondja Girolamo Soranzo, a ki különben nem fog mellette, »ő szentsége itt oly buzgalmat fejtett ki, a minőt ily nagy főpásztortól meg lehetett várni: semmit se mulasztott el, a mi ily szent és szükséges mű előmozdítására szolgálhatott.«

A tridenti zsinat későbbi ülései.

Beh egészen megváltozott a világ helyzete ezen zsinat első egybehívása óta! Most már nem tarthatott attól a pápa, hogy egy hatalmas császár arra fogja használni, hogy magát a pápaság urává tegye. I. Ferdinándnak semmiféle hatalma nem volt Olaszországban. A dogma lényeges pontjaira nézve valami fontos véleményeltéréstől sem lehetett tartani.[1] A micsoda megállapodást a dogma az első üléseken nyert vala, úgy lett, ha még nem is teljesen kifejlesztve, immár a katholikus világnak jó részén uralkodóvá. A protestánsoknak tulajdonképeni újraegyesítésére már komolyan gondolni sem lehetett. Németországban többé meg nem dönthető, hatalmas állást foglaltak el; éjszakon az egyházi tendentiájuk magával az államhatalommal olvadt össze; ugyanezment végbe az imént Angolországban is. Azzal, hogy a pápa kinyilatkoztatta, hogy az új zsinat csak folytatása a réginek, s az ez ellen emelkedett hangokat végre elhallgattatta, maga is ez iránt minden reménységről lemondott.

[1]) Igy nézte a dolgot I. Ferdinand. Litterae ad legatos 12. Aug. 1562 — Le Plat-nál: Monum. ad hist. conc. Tridentini V. p. 452. »Quid enim attinet — disquirere de his dogmatibus, de quibus apud omnes non solum principes, verum etiam privatos homines catholicos nulla nunc penitus existit disceptatio?«

Mert hogy is csatlakozhatnának a szabad protestansok oly zsinathoz, melynek korábbi végzései az ő hitök legfontosabb czikkelyeit kárhoztatták volt? [1]) Ez által a zsinat működése előre is a katholikus nemzetek roppant megszűkült körére szorúlt. Szándéka kiváltkép csak oda irányúlhatott, hogy az emezek és a legfőbb egyházi hatalom közt támadt szakadásoknak véget vessen, a dogmát némely még nem határozott pontokban tovább fejleszsze, mindenekelőtt pedig a megindított belső reformot végrehajtsa és általános érvényű disciplinaris rendszabályokat adjon.

De még ez is fölötte nehéznek mutatkozott: az egybegyűlt atyák közt mihamar élénk vitatkozások keletkeztek.

A spanyolok megpendítették azt a kérdést, vajjon a püspökök residenciája az ő kerületeikben isteni jogon, vagy emberi intézkedésen alapszik-e. Ez hiú vitának tetszhetnék, holott a residenciát kiki szükségesnek tartotta. Úgyde a spanyolok azt állították, hogy a püspöki hatalom nem, a hogy Rómában akarták értetni, a pápainak kifolyása, hanem eredete közvetlenül isteni intézkedésen nyugszik. Ezzel elevenjére tapintottak az összes egyházi szervezetnek. Az alsóbb egyházi hatalmaknak, melyeket a pápák leigázva igyekeztek tartani, a függetlenségét ezen elvnek kifejlesztése következtében helyre kellett volna állítani.

Míg e fölött már javában folytak a viták, megérkeztek a császári követek. Szerfölött nevezetes czikkelyeket nyúj-

[1]) A protestansok vonakodásának főoka: Causa, cur electores principes aliique Augustanae confessioni adjuncti status recusent adire concilium. Le Plat IV, p. 57. Mindjárt a kijelentés elején megjegyzik ezeket az aggodalmas szókat: »omni suspensione sublata.« Felhozzák a kárhoztatást, mely elveiket azelőtt érte, s hosszasan fejtegetik, »quae mala sub ea confirmatione lateant.«

tottak be. »Alázza meg magát«, így hangzik az egyik, »Krisztus példájára a pápa is és egyezzék bele a saját személyét, állását és curiáját illető reformba. A zsinatnak mind a bibornokok kinevezését, mind a conclavét reformálnia kell.« Ferdinandnak szavajárása volt: »mivelhogy a bibornokok nem jók, hogymikép válaszszanak jó pápát?« Az általa szándékba vett reformra nézve az volt az óhajtása, hogy a constanczi zsinat tervezete, mely akkor ki nem vitetett, legyen alapúl véve. A végzéseket a különböző nemzetekbeli deputatiók készítsék elő. De ezenkivül kivánta a kehely és a papi házasság engedelmét, némely alattvalóira nézve a bőjt elengedését, továbbá szegények számára iskolák állítását, az imádságos könyvek, legendák és postillák kijavítását, érthetőbb katekismusokat, német templomi énekeket, a kolostorok reformját, azért is, »hogy nagy gazdagságaik ne oly istentelenségekre fordíttassanak.« [1]) Nagy-

[1]) Pallavicini XVII, 1, 6 — majdnem egészen mellőzi e postulatumokat. Nincsenek ínyére. Authentikus alakjukban sohasem is lettek ismeretesekké. Három kivonatban fekszenek előttünk. Egy kivonatban közli Paolo Sarpi, lib. VI, p. 325. s egészen úgy, de latinúl, Rainaldi és Goldast; egy másikban, de terjedelmesebben, Bartholomaeus de Martyribus: a harmadik, legteljesebb, Schellhornnál található. Nem igen egyeznek össze. Én Schellhornt követtem. — Az előbbi kiadásokban megjegyeztem, hogy ez iránt nagyon kivánatos volna Bécsből valami felvilágosító közlemény. Nos egy ilyen nemrégiben napvilágot is látott Sickelnek a tridenti zsinat történetére vonatkozó okiratgyűjteményében s egy ezt kiegészítő czikkben, mely az Archiv f. östreich. Gesch. 45. kötetében jelent meg. Ezekben az I. Ferdinand császár cabinetjéből közlött aktákban hitelesen megismerkedünk e fejedelemnek mérsékelt, czélravivő, akkor még a köznémet törekvésekkel egybehangzó gondolkozásával. Tridentben lévő követeihez 1562. január 1-ről kelt első instructiója oly jól van írva, hogy ma is figyelemre méltó. Seld vicecancellár munkája ez, a ki a

fontosságú, az egyházi szervezetnek gyökeres átalakítását czélzó javaslatok! Több rendbeli levelében sürgette a császár a tárgyalásukat.

Végre a lothringeni bibornok is megjelent a franczia praelatusokkal. Nagyjában a német indítványokhoz szegődött. Kiváltképen a laikuskehely megadását, a szentségeknek anyanyelven osztogatását, mise alkalmával a tanítást és predikálást, továbbá azt kívánta, hogy tele templomban a zsoltárok franczia nyelven énekeltethessenek, — csupa oly dolgokat, melyektől ott a legnagyobb sikert várták. »Meg vagyunk győződve«, mond a király, »hogy a laikus kehely megadása sok aggodalmas lelkiismeretet megnyugtat, egész provinciákat, melyek a katholikus egyháztól elszakadtak, azzal egyesít, s birodalmunkban a nyugtalanságok lecsillapítására a legfőbb eszközök egyike leszen.« [1]) De ezenkivül a franczik a baseli zsinat végzéseit is előkeresték: s nyilván erősítették, hogy a zsinat a pápa fölött van.

---

császár oldala mellett működött s a tollat nagy ügyességgel forgatta. De még ez se tartalmazza azt, a mit keresünk. Ez Ferdinandnak úgynevezett reformlibellusa, sok tanácskozás szülte javaslat, mely egyebet se tart magában, mint a mit Schelhornnál már olvastunk. Nem tartották szükségesnek az egész ismétlését, hanem beérték a kézirásról való nem jelentékeny eltérések felhozásával. Keletkezésére nézve Sickel az »Archivum«-beli czikkben aprólékoskodó szorgalommal terjeszkedik ki. Látni ebből, hogy valamint az első instructiót, úgy a reformlibellust is azon németországi párt manifestumának kell tekinteni, mely közvetítő létére a protestansok felé való közeledést sürgeti, de azért még katholikus. Pflug Gyula javaslatai is fel vannak bennök használva. Tartalmuk a későbbi időkre, ha nem csalódunk, még a maira is, jelentőséggel bir.

[1]) Memoire baillé à Mr. le C[l] de horraine, quand il est parti pour aller au conceil. Le Plat IV, 562.

Igaz ugyan, hogy a spanyolok a németek és francziák kívánalmaival nem értettek egyet — a laikuskehelyt és a papi házasságot nagy tűzzel kárhoztatták, s legalább a zsinaton e részben semmire se lehetett menni: csak azt tudták kivinni, hogy a pápára támasztassék az engedély meg- vagy megnemadása —; de voltak pontok, melyekben a három nemzet közülakarattal szembe állt a curia követelődzéseivel. Sehogysem tűrhették meg, hogy egyedűl a legatusoknak legyen indítványtévő joguk. Az meg, hogy e legatusok minden hozandó végzésre nézve előbb a pápa jóváhagyását szerezték meg, szemökben a zsinat méltóságának csúffátétele volt. Ily módon, vélekedett a császár, két zsinat van: az egyik Tridentben, a másik, az igazibb, Rómában.

Ha a vélemények ezen állapotjában nemzetek szerint történt volna a szavazás, beh sajátságos, felötlő végzések hozódtak volna!

De mivel ez nem így történt, a három nemzet, együtt véve is, mindig kisebbségben maradt. Sokkal számosabban voltak az olaszok, kik is szokásos szerint a curiának, melytől nagyobbrészt függöttek, véleménye mellett fogtak minden tétovázás nélkül. Nagy, kölcsönös elkeseredettség támadt. A francziák tréfát űztek, hogy a szentlélek batyuban jön Tridentbe. Az olaszok spanyol bélpoklosságot és franczia betegségeket emlegettek, melyek az igazhivőket rendre meglátogatják. Midőn a cadizi püspök azt mondotta, voltak hires püspökök, voltak egyházi atyák, a kiket nem pápa tett meg, az olaszok felriadtak; eltávolítását követelték, anathemát és eretnekséget emlegettek. A spanyolok visszamondták nekik az eretnekséget.[1]) Néha különböző csoportok

[1]) Pallavicini, XV, V, 5. Paleotto Acta: Alii praelati ingeminabant clamantes: Exeat exeat, et alii: Anathema sit; ad quos Gra-

gyülekeztek »Spanyolország, Olaszország« kiabálás közt az útczákon, s a béke helyén vér folyt.

Csuda volt-e hát, ha egyszer tíz hónapig nem lehetett ülést tartani, ha az első legatus azt tanácsolta a pápának, hogy ne jöjjön Bolognába: »mert mit mondanának, ha a zsinat akkor se találna szabályszerűleg befejeződni, hanem úgy kellene feloszlatni?« [1]) De feloszlatás, felfüggesztés vagy csak áthelyezés is, melyre pedig többször gondoltak, szerfölött kárhozatos lett volna. Rómában csak veszedelemre voltak elkészülve. Úgy találták, hogy egy zsinat az egyház elgyöngült testének túlságos erős orvosság, hogy ezt s Olaszországot tönkre fogja tenni. »Néhány nappal elutazásom előtt, 1563. kezdetén«, ezt beszéli Girolamo Soranzo, »azt mondta nekem Carpi bibornok, a collegium dékánja s mély belátású férfiú, hogy utolsó betegségében azon könyörgött Istennek, hogy adja meg neki a halál kegyelmét s ne engedje Róma vesztét és sírbatételét megérnie. Mind a többi tekintélyes bibornokok is folyvást sorsukat panaszolják: elátják, hogy nincs számukra menekülés, ha csak istennek szent keze maga nem jön segítségükre.« [2]) Attól félt IV. Pius, hogy mind az a veszedelem, melytől valaha más pápák egy

---

netensis conversus respondit: Anathema vos estis. Mendham, Memoirs of the council of Trent, p. 251.

[1]) Lettera del C^le^ di Mantua, legato al concilio di Trento, scritta al papa Pio IV li 15 Genn. 1563. Quando si havesse da dissolversi questo concilio — per causa d'altri e non nostra — mi piaceria piu che V^ra^ Beatitudine fusse restata a Roma.

[2]) »Li Cardinali di maggior autorità deploravano con tutti a tutte l'ore la loro miseria, la quale stimano tanto maggiore che vedono e conoscono assai chiaro, non esservi rimedio alcuno se non quello che piacesse dare al Sr Dio con la sua santissima mano!« — »Certo non si può se non temere«, teszi hozzá maga Soranzo, »Ser^mo^

zsinat által fenyegetve látták magukat, az ő fejére fog szakadni.

Fenséges eszme, hogy az egyház súlyos ideiben s nagy tévelygései közt mindenek fölött főpásztorainak gyülekezete az, a mely a bajról tenni képes. »Elbizakodottság és irígység nélkül, szent alázatban, katholikus békében tanakodjék«, úgymond Augustinus, »az ily gyülekezet: öregbedett tapasztalat után tárja ki, a mi zárva, s hozza felszínre, a mi rejtve volt.« Azonban már a legkorábbi időkben nagyon messze voltak ez ideál elérésétől. Az érzület tisztasága s idegen behatásoktól mentesség kellett volna ehhez, melyek, úgy látszik, nincsenek megadva az embernek. De mennyivel kevésbbé lehetett most elérni, midőn az egyház ezernyi egymással ellenkező viszonyokba volt keveredve az állammal! Ha a zsinatok mindamellett folyvást nagy tekintetben maradtak s oly gyakran sürgettettek, ez főkép abból a kényszerűségből eredt, hogy a pápák hatalmára békót verjenek. Most azonban, úgy látszik, bebizonyodott, a mit ezek mindig mondottak, hogy nagy zavar idején az egyházi gyűlés azt inkább növeli, semhogy megszűntetné. Az olaszok mind részt vettek a curia aggodalmaiban. »Vagy tovább folyik«, így szóltak, »a zsinat, vagy feloszlatják. Amaz esetben, kivált ha a pápa időközben meg találna halni, az ultramontanok a conclavét a maguk céljához képest, Olaszország kárára rendeznék el; arra fogják a pápát szorítani akarni, hogy nem igen marad más, mint Rómának egyszerű püspöke; reform örve alatt a hivatalokat s az egész curiát meg fogják rontani. Ha ellenben feloszlattatnék, még pedig

Principe, che la povera Italia afflitta per altre cause habbi ancor a sentire afflittione per questo particolarmente: lo vedono e lo conoscono tutti i savj.«

jó eredmény nélkül, akkor a hivők is nagyban megbotránkoznának, s a kétségeskedőket a végveszedelem fenyegetné.«

A dolgok állását szemügyre vevén, lehetetlennek látszott magában a zsinatban az uralkodó hangulat megváltoztatását idézni elő. A legatusoknak, kiket a pápa vezetett, az olaszoknak, kik tőle függöttek, a többi nemzetek praelatusai álltak ellenében, kik ismét az ő fejedelmük követeivel tartottak. Itt hát kibékülésre, valami közelítő megegyezésre gondolni sem lehetett. Még 1563. februáriusában[1]) kétségbeesetten látszottak a dolgok állani: köz volt a versengés; mindegyik párt makacsúl ragaszkodott a maga nézetéhez.

Mihelyt azonban egyszer a dolgok állását a maga tisztaságában vették szemügyre, lehetősége is mutatkozott annak, hogy ez útvesztőből kiszabadúlhassanak.

Tridentben csak összeütköztek a vélemények: eredetük Rómában s a különböző fejedelmeknél volt. Ha az egyenetlenségeket meg akarták szüntetni, a forrásoknál kellett őket felkeresni. Ha IV. Pius már egyébkor is azt mondotta, hogy a pápaság a fejedelmekkel való egyesülés nélkül tovább nem tarthatja magát, hát itt volt e maxima kivitelének kellő pillanatja. Egyszer az az ész ütötte, hogy bekéri az udvarok kívánalmait s a zsinat nélkül intézkedik iránttuk. No de ez csak fél rendszabály lett volna. Az volt a feladat, hogy a nagyobb hatalmakkal egyetértőleg juttassák végre a zsinatot: más mód nem volt.

---

[1]) A pécsi püspöknek egyik levelében a zsinat felfüggesztése ajánltatik. »Praestat etenim omnium judicio consilium hoc cum aliqua spe futurae concordiae et reformationis suspendi, quam sine omni fructu atque etiam cum totius bonae spei jactura orbisque magna perturbatione claudi ac infeliciter vel certe infructuose finiri.« (Sickel 427).

IV. Pius elhatározta magában, hogy megpróbálja. Legügyesebb, legjártasabb bibornoka, Morone, vele tartott.

Mindenekelőtt Ferdinand császáron fordúlt meg a dolog, a kihez, a mint mondva volt, csatlakoztak a francziák, s a kire II. Fülöp is, mint nagybátyjára, nem csekély tekintettel volt.

Morone, ki csak mostanában neveztetett ki a zsinat elnökévé, de ki mindjárt meggyőződött, hogy Tridentben semmire sem lehet menni, 1563. áprilisében minden más praelatus kisérete nélkül, ő hozzá rándult át Innsbruckba. Nehéz kedvben, elégületlenűl, boszankodva találta: meg volt győződve, hogy Rómában komoly javításokat nem akarnak s eltökélve, hogy mindenekelőtt szabadságát szerzi meg a zsinatnak. [1])

A legatusnak rendkivüli, ma azt mondanók, diplomatai ügyessége kellett hozzá, hogy először csak megjuhászsza a felháborodott fejedelmet. [2])

Ferdinandnak zokon esett, hogy az ő reformczikkelyeit mibe sem vették és soha kellőképen elő nem terjesztették: a legatus meg tudta őt győződtetni, hogy nem egészen elvetendő okoknál fogva veszedelmesnek tartották, hogy annak rende szerint vitassák meg, de mindamellett tartalmuk

---

[1]) Ide tartozik szintén: Relatione in scr. fatta dal Comendone ai S^ri legati del concilio sopra le cose ritratte dall' imperatore 19 Febr. 1563. »Pare che pensino trovar modo e forma di haver piu parte et autorità nel presente concilio per stabilire in esso tutte le loro petitioni giuntamente con li Francesi.«

[2]) A legfontosabb darab, mely a tridenti alkudozásokról kezemben megfordult, Moronénak a legatiójáról tett jelentése: rövid, de velős. Se Sarpi, se Pallavicini nem tudnak róla. Relatione sommaria del C^l Morone sopra la legatione sua. Bibl. Altieri Rómában. VII, F. 3.

lényeges részét elővették, sőt immár el is fogadták. Továbbá azt panaszolta a császár, hogy a zsinatot Rómából vezetik s a legatusokat instructiókkal kormányozzák; Morone ellenben megjegyezte, hogy — a mit tagadni nem lehetett — a fejedelmi követeket is hazulról instruálják s látják el új-új utasításokkal.

S csakugyan Morone — a ki különben is már régóta élvezte az osztrák ház bizodalmát — e legkényesebb pontokon szerencsésen átsiklott: enyhítette a császárt személyesen ért rossz benyomásokat, s már most ahhoz látott, hogy azon vitás pontok iránt, melyek Tridentben a nagy villongásokat előidézték vala, kölcsönös egyetértést próbáljon létre hozni. A lényeges dolgokban engedni, a pápa tekintélyét gyöngíttetni, nem volt akaratja szerint: »azon fordúlt meg«, mondta maga, »hogy oly megállapodásokra lehessen jutni, hogy a császár hihesse, hogy elégtételt kapott, a nélkül, hogy azért a pápa vagy a legatusok tekintélyén valami csorba esett volna.« [1])

E pontok elseje a legatusok kirekesztő initiativája volt, a miről mindenkor azt állították, hogy egy zsinat szabadságaival homlokegyenest ellenkezik. Morone megjegyezte, hogy nem áll a fejedelmek érdekében, valamennyi praelatusnak megengedni az initiativát. Nem kerülhetett sok fáradságába, erről meggyőzni a császárt. Könnyü volt átlátni, hogy a püspökök e jog birtokában csakhamar az állam eddigi igényeivel és jogaival ellenkező szellemü indítványokat is tennének. Nyilvánvaló volt, mily zavar állott volna elő ez

[1]) Fu necessario trovare temperamento tale che paresse all' imperatore di essere in alcuno modo satisfatto et insieme non si pregiudicasse all' autorità del papa nè de' legati, ma restasse il concilio nel suo possesso.

engedményből. Azonban a fejedelmek kívánságainak is néminemüképen eleget akartak tenni, s nevezetes, hogy micsoda módot leltek. Morone megigérte, hogy mindazt javaslatba hozza, a mit a követek e czélból elébe terjesztenének: — ha nem tenné, akkor nekik maguknak legyen meg az indítványtevő joguk. Oly közletés ez, mely jellemzi a zsinaton lassanként uralkodni kezdő szellemet. A legatusok megengednek egy oly esetet, melyben a kizárólagos initiativáról lemondanak, de nem ám a zsinati atyák, hanem a követek javára. [1]) Ebből az következik, hogy csak a fejedelmek osztoznak egy részében azon jogoknak, melyeket a pápa különben fentart magának.

Második pont az a kívánság volt, hogy a végzéseket előkészítő deputatiók a különböző nemzetek szerint állíttassanak össze. Morone megjegyezte, hogy eddig is mindig úgy történt, de, mert a császár kívánja, ezentúl erre még nagyobb figyelemmel fognak lenni.

A harmadik vitás ponthoz értek, a reformhoz. Ferdinánd utoljára megengedte, hogy a fő reformatiójának kifejezése, meg ama régi sorbonne-i kérdés is, vajjon a zsinat a

---

[1]) Summarium eorum, quae dicuntur acta inter Caesaream Majestatem et illustrissimum cardinalem Moronum, Torellus aktáiban — Salignál is: Geschichte des tridentinischen Concilium's III, A. 292 — ezt így fejezi ki: Maj. S. sibi reservavit vel per medium dictorum legatorum, vel, si ipsi in hoc gravarentur, per se ipsum vel per ministros suos proponi curare: — megvallom, hogy ebből nem igen következtettem volna oly alkura, minőt Morone közöl, noha benne foglaltatik. A »Duplica S. C. Mis«-ban Sickelnél, 499, ez van: ut et Rmi D. legati nomine Mtis S. aliorumque catholicorum regum et principum ea, quae hisce ad conservandam catholicam religionem in regnis et dominiis suis necessaria videntur et de quibus ipsi Rmi D. legati voce vel scripto informabantur, proponant.

pápa fölött áll-e vagy sem, mellőztessék; ezért aztán Morone minden egyebekben gyökeres reformot igért. Az e végre készített tervjavaslatba bele volt foglalva a conclave is.

A fődolog iránt tisztába jövén, a mellékdolgok iránt könnyü volt a megegyezés. A császár sok kívánságától elállott s követeinek azt az utasítást adta, hogy kiváltkép a pápai legatusokkal jó egyetértésben legyenek. Dolgaiban sikert aratva, tért vissza Morone az Alpokon. »Midőn Tridentben«, mondta maga, »a császár jó elhatározását megtudták s az ő követeinek a pápaiakkal egyértelmen voltát észrevették, a zsinat nyomban megváltoztatta az alakját és sokkal bánhatósabbá kezdett lenni.«

Ezt még nehány más körülmény is elősegítette.

A spanyolok és francziák királyuk képviselőinek elsőségi jogán meghasonlottak s azóta nem is igen tartottak össze.

Mind a két féllel külön alkudozásokat is kezdettek.

II. Fülöpre nézve a dolog természetében feküdt a megegyezésnek sürgős szüksége. Spanyolországban a hatalma jobbára egyházi érdekekre volt alapítva, s kiváltkép arra kellett gondjának lenni, hogy ezeket kezéből ki ne bocsássa. Jól tudta ezt a római udvar, s a madridi nuntius nem egyszer mondotta, hogy a zsinatnak szépséges berekesztése a királynak épen oly kívánatos, mint a pápának. Már Tridentben a spanyol praelatusok szót tettek vala az egyházi javak terheltetése ellen, a melyek Spanyolországban az állami jövedelmek tetemes részét képezték; a király ezt aggodalommal hallotta: föl is kérte a pápát, hogy efféle botránkoztató beszédeket tiltson el.[1]) Hogy gondolhatott

[1]) Paolo Tiopolo: Dispaccio di Spagna 4. Dec. 1562.

volna még arra, hogy praelatusainak az indítványozás initiativáját megszerezze? Sőt ő is féken igyekezett őket tartani. Pius panaszolkodott arról a heves oppositióról, melyet a spanyolok ellene mindegyre tanúsítanak; a király megigérte, hogy tenni fog az engedetlenségükről. Elég az hozzá, a pápa és a király rátértek, hogy egy az érdekök. Még egyéb értekeződéseknek is kellett végbemenniök. A pápa egészen a király karjaiba vetette magát; a király szentül igérte, hogy a pápát minden szorúltságában birodalma összes erejével segíteni fogja.

Másfelől azonban közeledtek a francziák. A Guisek, kik oly nagy befolyást gyakoroltak otthon a kormányzásra s itt a zsinatra, politikájuknak itt is, ott is mind határozottabb katholikus irányt adtak. Csak Guise bibornok engedékenységének volt köszönhető, hogy tíz havi huzódozás és nyolczszori elhalasztás után végre ismét ülést lehetett tartani. De azonfölül a legszorosabb egyesülésről volt a szó. Guise a leghatalmasabb katholikus fejedelmeknek, a pápának, a császárnak, a franczia és spanyol királynak összejövetelét hozta javaslatba.[1]) Közelebbi értekeződés végett maga ment Rómába, s a pápa nem győzi »az isten szolgálatjára s a közönséges nyugalomra irányzott keresztyéni buzgólkodását, nemcsak a zsinat dolgaiban, hanem a közjóra néző más egyéb ügyekben is«,[2]) fennen magasztalni. Az indítványozott összejövetel nagyon kedvére lett volna a pápának. Azért is követeket küldött a császárhoz és a királyhoz.

---

[1]) Instruttione data a Mons. Carlo Visconti mandato da papa Pio IV all re catt. per le cose del concilio di Trento (ultimo Ottobre 1563). Bibl. Barb. 3007.

[2]) il beneficio universale. Lett. di Pio IV 20 Ott. 1563.

E szerint hát nem Tridentben, hanem az udvarokon és politikai alkudozás által szüntették meg a lényeges meghasonlásokat és hárogatták el a zsinat szerencsés bevégzése elé gördült nagy akadályokat. Morone, a ki ez iránt legtöbbet tett, a praelatusokat is meg tudta nyerni személyesen: megadta nekik mind azt az elismerést, dicséretet és kedvezményt, mely után áhitoztak.[1]) Isten igazában megmutatta, hogy egy szellemes és ügyes férfiú, a ki a dolgok állását felfogja s ahhoz mért czélt tűz ki magának, mire képes a legsúlyosabb körülmények között is. Ha valakinek, úgy ő neki köszönheti a katholikus egyház a zsinat szerencsés kimenetelét.

Az út meg volt egyengetve. »Már most«, mondta ő maga, »rá lehetett térni azon nehézségekre, melyek a dologban rejlettek.«

Még függőben volt ama régi vitás kérdés a rezidenczia szükségességéről és a püspökök isteni jogáról. A spanyolok ez iránt sokáig rendületlenséget mutattak tantételeikben: ezeket még 1563. júliusában ép oly tévedhetetleneknek nyilatkoztatták, mint a tíz parancsolatot: a granadai érsek azt kivánta, hogy mindazok a könyvek tiltassanak el, melyek az ellenkezőt állítanák;[2]) a dekrétum szerkesztése alkal-

[1]) »I prelati«, így szól Morone *maga*, »accarezzati e stimati e lodati e gratiati si fecero piu trattabili.« De Ayala Perez Márton, a ki körömszakadtig opponált, egészen föl van háborodva az általános elszakadáson: »Todo lo havia ya vencido el cardenal de Moron *con sus artes* ansi al cl de Porena como al arzobispo de Granada como otros sieto o ocho que al principio estubieron bien en las cosas del bien comun.« Moronét »hombre doblado«-nak nevezi s azt véli, hogy neki is hizelkedni akart. (Autobiographiájából a »Vida de Villanuevá«-ban II, p. 420.)

[2]) Scrittura nelle lettere e memorie del nuncio Visconti II, 174.

mával aztán mégis nem bánták, hogy nézetük ki nem mondatott. Beérték oly szerkezettel, mely mellett még azontúl is módjukban állt, hogy véleményöket vitathassák. Épen ezt a kétértelműséget találta Lainez a dekrétumon dicséretesnek. [1])

Hasonló végre jutott a másik vita is az initiativáról, a »proponentibus legatis«-ról. A pápa kinyilatkoztatta, hogy kiki azt kívánhassa és mondhassa, a mit a régi zsinatok szerint kívánnia és mondania jogában áll; de jól vigyázott, hogy itt az »indítványozni« szót ne használja. [2]) Ugy közölték a vágást, hogy a spanyolok is megelégedtek, de a pápa se volt kénytelen semmit is feladni.

Miután a politikai tendentiák tartózkodója elesett, azokat a kérdéseket, melyek keserűségekre és háborodásra szolgáltattak alkalmat, nem annyira eldönteni, mint ügyes közvetítés által mellőzni igyekeztek.

Ily gondolkozás mellett a kevésbbé kényes pontokat csak annál könnyebben elintézték. Soha sem haladt a zsinat gyorsabban előre, mint most. A papi szentelésről, a házasság szentségéről, a bűnbocsátásról, a tisztító tűzről, a szentek tiszteletéről szóló fontos dogmák s mindazok a nevezetesnél nevezetesebb reformáló intézkedések, melyeket általában tett, az 1563-ik év három utolsó ülésébe esnek. Mind vala-

[1]) »Ejus verba in utramque partem pie satis posse exponi.« Paleotto Mendhamnál: Memoirs of the council of Trent p. 262. Indítványozva ez a tétel volt: episcopos esse a Christo institutos; elfogadva ez: esse hierarchiam divina ordinatione institutam, quae constat ex episcopis, presbyteris et ministris. Hiába volt, hogy némelyek ezt indítványozták: ordinatione peculiari, mások meg ezt: institutione. Mendoza salamancai püspök Morone bibornok ügyes eljárásának tulajdonítja a kedvező sikert. Villanuevánál II, p. 427.

[2]) Pallavicini 23, 6, 5.

mennyire nézve különféle nemzetekből állíttattak össze a congregatiók. A reform javaslata öt külön gyűlésen, egy franczián, mely Guise bibornoknál, egy spanyolon, mely a granadai érseknél jött össze, és három olaszon vétetett tanácskozás alá.[1])

A legtöbb kérdésre nézve könnyen megegyesültek; igazi nehézségeket még csak kettő támasztott, a káptalanok exemptiójára s a beneficiumok pluralitására vonatkozó kérdések, melyekben ismét az érdekek játszottak nagy szerepet.

Az első főkép Spanyolországot illette. Azon rendkivüli szabadságok közül, melyekkel a káptalanok ott régtől fogva bírtak, már egynémit elvesztettek. Míg ezt visszaszerezni óhajtották, a király abban járt, hogy őket még szükebb korlátok közé szorítsa: minthogy ő tette a püspököket, érdekében állott a püspöki hatalomnak még gyarapítása is. Ellenben a pápa a káptalanok mellett fogott. Feltétlen alávetésük a püspökök alá — a spanyol egyházra való befolyását nagyban megszorította volna. Még egyszer összeütközött itt ez a két nagy hatás. Azon fordúlt meg, hogy kettejök közül melyik nyeri meg a többséget. Rendkivüli hatalmat tudott ám kifejteni a király is a zsinaton: egy követet, a kit a káptalanok küldtek oda, hogy kiváltságaikat védelmezze, az ő emberének sikerült eltávolítania; annyi egyházi javadalma volt osztogatni való, hogy mindenki ovakodott vele rossz viszonyba kerülni. A szóbeli szavazáskor kedvezőtlen eredmény mutatkozott a káptalanokra nézve. Nevezetes dolog, hogy micsoda kisegítő módhoz nyúltak a

[1]) E felől a legjobb feljegyzések, a hol nem is keresné az ember, Baininak Vita di Palestriná-jában I, 199, találhatók, authentikus levelezésekből. Servantio naplója is, melyet Mendham felhasznál (p. 304), érinti a dolgot.

pápai legátusok. Arra határozták, hogy a szavazásokat ezúttal irásban adatják be; csak a szóbeli nyilatkozatokon, melyek a királynak oly számos hívei jelenlétében tétettek, uralkodott a Spanyolországra való tekintet, nem pedig az irásbelieken, melyek a legátusok kezébe jutottak. Ilyformán csakugyan tetemes többséget nyertek a pápai nézet és a káptalanok részére. Erre támaszkodva aztán, Guise közbenjárásával, új alkudozásokba bocsátkoztak a spanyol praelatusokkal, a kik utoljára is jogaiknak sokkal csekélyebb kibővítésével beérték, mint szándékozták vala.[1])

Még fontosabb volt a curiára a beneficiumok pluralitásáról szóló második czikkely. Régtől fogva szó volt a bibornokok intézményének reformjáról, s számosan voltak, a kik annak romlásában vélték felismerni minden baj eredetét: de épen ők sokszor egész sereg javadalmat ruháztattak magukra; már most az volt a czél, hogy e részben a legszigorúbb törvények által korlátozva legyenek. Könnyü átlátni, mily nehezére esett volna ez irányban a curiának minden újítás: csak az erről való komoly tanácskozást is félve kerülte. Fölötte sajátságos itt is az a kitaláló út, melyre Morone tért. A bibornokok reformját összecsapta a püspökökre vonatkozó czikkelyekkel. »Kevesen látták be«, úgymond ő maga, »a dolog fontosságát, s ily módon ki lőn minden szirt kerülve.«

[1]) Paolo Sarpiból VIII, 816, — ezen a dolgon nem igazodunk el egészen. Nagyon kivánatos Morone authentikus magyarázata: »L'articolo delle cause e dell' essenzioni de canonici fu vinto secondo la domanda degli oltramontani: poi facendosi contra l'uso che li padri tutti dessero voti in iscritto, furono mutate molte sententie e fu vinto il contrario. Si venne al fin alla concordia che si vede nei decreti, e fu mezzano Lorena, che gia erat ornato da Roma, tutto additto al servitio di S. Beatitudine et alla fine del concilio.«

Midőn így a pápa a római udvarnak eddigi alakjában való megtartását szerencsésen kivitte, arra is késznek mutatkozott, hogy a fejedelmeknek szándék szerinti reformatióját elejti; ebben engedett a császár óhajtásának. [1])

Alapjában véve amolyan békecongressus volt az egész. Míg az alárendelt érdekű kérdéseket a theologusok készítették elő általános végzésekké, a fontosabbak iránt az udvarok alkudoztak. Szakadatlanúl közlekedtek a gyorsposták. Egyik concessiónak a másik volt a díja.

A pápának mármost az volt a főgondja, hogy mihamarabb befejeződjék a zsinat. Egyideig még vonakodtak a spanyolok ebbe beleegyezni: a reformmal még nem érték be: sőt a spanyol követ egy ízben mintha protestálni akart volna; de minthogy a pápa hajlandónak nyilatkozott, hogy sürgetősség esetén új zsinatot hív egybe, [2]) minthogy épen nem tartották tanácsosnak, hogy megnyílt zsinat mellett sedis vacantiát várjanak ki, végre, minthogy kiki el volt törődve s haza vágyott, tehát utoljára ők is engedtek.

Az oppositio szelleme jóformán le volt győzve. Épen az utolsó epochájában mutatott a zsinat legnagyobb megalázkodást. Rábirta magát, hogy a pápát végzései megerőerősítésére kérje; határozottan kimondotta, hogy minden reformdekrétumok, bárhogy hangozzanak szavaik, avval a czéllal vannak szerkesztve, hogy általuk a pápai szék tekintélye csorbát ne szenvedjen. [3]) Mily messze szakadtak íme

---

[1]) Hogy a curiának, a bibornokoknak, a conclavénak szigorú reformja nem jött létre, szorosan összefügg a fejedelmek reformatiójának abbahagyásával. Kivonatok a legatusok levelezéséből Pallavicininél 23, 7. 4.

[2]) Pallavicini 24, 8, 5.

[3]) Sessio XXV, c. 21.

Tridentben attól, hogy a kosztniczi és baseli igényeket a pápai hatalom fölötti superioritásra megújítsák! Azon acclamatiókban, melyekkel az üléseket befejezték, s melyeket Guise bibornok készített, még különösen is elismertetett a pápának egyetemes püspöksége.

Ilyenképen szerencsés végre jutott a dolog. A zsinat, melyet oly hévvel követeltek, oly sokáig kerültek, két ízben feloszlattak, melyet a világnak annyi vihara meg-megrázkódtatott, s mely a harmadik összejövetelkor újból tele volt veszedelemmel, immost a katholikus világnak közegyetértésével fejeződött be. Könnyű megérteni, hogy a praelatusok, midőn 1563. deczember 4-ikén utolszor voltak együtt, mind meg voltak hatva s ellágyúlva az örömtől. Az eddigi ellenfelek is szerencsét kivántak egymásnak; ez öreg emberek közül nem egynek szemében lehetett könnyet látni.

De ha ennyi engedékenység és politikai ügyesség kellett, a mint említettük, ahhoz, hogy ily eredményre lehetett jutni, azt kérdezhetnők, nem vesztette-e a zsinat ezáltal szükségesképen hatásából is?

Ha nem valamennyi zsinatok között, hát az újabb századokbéliek között mindenesetre, a tridenti marad a legfontosabbik.

Két nagy mozzanatban tömörül össze a jelentősége.

Az elsőben, melyet fentebb érintettünk, a smalkaldi háború alatt, a dogma sok ingadozás után örökre elkülönödött a protestans nézetektől. A megigazulásnak akkoriban felállított tanából emelkedett ki utóbb a katholikus dogmatikának egész rendszere, úgy a mint mai nap is fentartatik.

A másodikban, melyet utoljára vettünk tekintetbe, Moronénak a császárral volt értekezletei után, az 1569-ik év nyarán és őszén, a hierarchia, elméletileg a papi szent-

ségről szóló dekrétumok által, gyakorlatilag pedig a reformvégzések által ujonnan megalapíttatott.

Fölötte fontosak s azok is maradnak e reformok.

A hivők ismét kérlelhetetlen egyházi fenyítéknek s szükség esetén az excommunicatio kardjának vettettek alá. Seminariumokat alapítottak s rajta voltak, hogy azokban a fiatal papokat szigorú fegyelemben és isteni félelemben neveljék. A papi állomásokat újból szabályozták, a szentség és prédikáczió kezelésébe szoros rendet hoztak, a szerzetes papok közreműködését határozott törvényekhez kötötték. A püspököknek hivataluk kötelességeit, kiváltkép a klerusra való felügyeletet, rangjuk különböző foka szerint, jól eszökre adták. Nagy messze hatott az, hogy a püspökök egy különös hitvallás által, melyet aláírtak s esküjökkel fogadtak, ünnepélyesen a tridenti határozatok megtartására s a pápa iránt engedelmes hódolatra kötelezték magukat.

Csakhogy azt a szándékot, mely eleinte minden bizonynyal ennél az egyházi gyűlésnél is megvolt, hogy t. i. a pápa hatalmát korlátozzák, ezzel nem érték el. Sőt ez, mi több, gyarapodva és erősbödve kelt ki a harczból. Minthogy megtartotta azt a kizárólagos jogot, hogy a tridenti határozatokat értelmezhesse, mindenkor rajta állt a hit és élet normáit megszabnia. A helyreállított fegyelemnek minden fonala Rómában futott össze.

A katholikus egyház elismerte a korlátozottságát: a görögökre és Keletre ügyet se vetett többé; a protestantismust számtalan átkokkal taszította el magától. A korábbi katholicismusban benne rejlett a protestantismusnak valamely eleme; most ez örökre kivettetett. De ezen magára szorítkozás által egyúttal egyesítette és összeszedte a katholicismus minden erejét.

Csak a legelőkelőbb katholikus fejedelmekkel való egyetértés által jutott, a mint láttuk, idáig a dolog. A fejedelemséggel való imez egyesülésben a legfontosabb feltételek egyike rejlik az egész későbbi fejlődésre nézve. Analogiája van ennek a protestantismusnak azon törekvésével, hogy fejedelmi és püspöki jogokat egyesítsen. Csak lassanként fejlődött az ki a katkolikusoknál. Könnyű átlátni, hogy ebben új meghasonlás lehetősége is benne van; egyelőre azonban ettől nem volt mit tartani. Egyik tartományban a másik után elfogadták már a gyűlés végzéseit. Épen az által világtörténetileg fontos IV. Pius, hogy ezt kivitte: ő volt az első pápa, a ki a hierarchiának a fejedelmi hatalommal ellenkező törekvésével öntudatosan felhagyott.

Ezzel az eredménynyel immár élete művét befejezettnek gondolta. Nevezetes, hogy a zsinat bevégződésével lelke feszültsége engedett. Úgy tetszett, mintha az isteni tiszteletet elhanyagolná, nagyon is szeretne jól enni-inni, fényes udvartartásban, pompás ünnepélyekben, drága építkezésben tulságos kedve telnék. A buzgólkodók különbséget vettek észre közte s elődje közt, kit keseregve emlegettek. [1])

Azonban ettől valami különös visszahatást várni többé nem lehetett. Oly törekvés fejlődött vala ki a katholicis-

---

[1]) Paolo Tiepolo: »Doppo che questo (il concilio) hebbe fine, liberato da una grande sollecitudine fattosi fermo e gagliardo nell' autorità sua, incominciò piu liberamente ad operare conforme alla sua inclinatione e pensieri: onde facilmente si conobbe in lui animo piu tosto da principe che attendesse solamente al fatto suo, che di pontefice che avesse rispetto al beneficio e salute degli altri.« Panviniusnál ugyanez van megjegyezve.

musban, melyet immár se visszaszorítani, se feltartóztatni nem volt lehetséges.

Ha egyszer fel van költve a szellem, ki volna képes neki előre kiszabni az útjait? Azoknak, a kik képviselői a szellemnek, ennek szabályától való csak legcsekélyebb eltérése is a legfeltünőbb symptomákat fogja előidézni.

Az a szellem, a mely a szigorú-katholikus irányban fejlődött, magának e pápának nyomban veszedelmére fordúlt.

Élt valami Benedetto Accolti Rómában, katholikus a rajongásig, ki sokat beszélt holmi titokról, melyet Isten közlött vele: majd kinyilatkoztatja és bizonyságúl, hogy igazságban jár, az összegyűlt nép szemeláttára a Piazza Navonán sértetlenül fog egy égő máglyán keresztűlmenni,

Az volt a titka, hogy előre vélte tudni, hogy nemsokára egyesülés jön létre a görög és római egyház közt; ez az egyesült katholikus egyház a törököket s mind az elszakadtakat ujból maga alá fogja vetni: a pápa szent ember leszen, egyetemes kormányzásra viszi s az egyetlenegy tökéletes igazságosságot fogja behozni a földön. Ez a gondolat töltötte el őt egész a fanatismusig.

Ugyde azt találta, hogy IV. Pius, kinek világias magaviselete az ő ideáljától véghetetlenűl messze esett, ily nagy vállalatra nem termett. Benedetto Accolti azt hitte, Isten rendelése, hogy a keresztyénséget ettől az alkalmatlan fejétől megszabadítsa.

Feltette magában, hogy a pápát maga öli meg. Akadt egy czinkostársa, kit Istennek és az eljövendő szent monarchának jutalmazásával kecsegtetett. Egy nap felkerekedtek. Már látták a pápát közeledni egy processio közepett, hozzáférhetőleg, békésen, gyanú és védelem nélkül.

Accolti, a helyett hogy megrohanta volna, reszketni

kezdett s elsápadt. Egy pápa környezetében van valami, a minek egy ily vakhitű katholikus emberre hatással kell lennie. A pápa elhaladt.

Mások azonban észrevették Accoltit. Társa, a kit megnyert, névszerint Antonio Canossa, nem volt valami szilárd elhatározásu: most rá hagyta magát beszélni, hogy máskor hajtsák végre a dolgot, majd meg arra érzett magában kisértést, hogy mindent elárul. Nem hallgattak egészen. Végre elfogták és halálra itélték őket. [1])

Látni, micsoda szellemek munkáltak a mozgalmas életben. Bármennyit tett is IV. Pius az egyház újjászervezéséért, mégis sokan voltak, a kiknek ez korántsem volt elég, s a kik még egészen más terveket forgattak.

V. Pius.

Azonban a szigorú gondolkodás hivei csakhamar véletlenül nagy sikert arattak. Oly pápa választatott, a kit mindenképen magukénak mondhattak: V. Pius.

Nem akarom itt azokat a többé-kevésbbé kétes tudósításokat ismételni, melyeket a conclavékről szóló könyv s néhány akkorbéli történetiró e választás felől közölnek. Van Borromeo Károlytól egy levelünk, mely elégséges felvilágosítással szolgál. »Elhatároztam«, így szól benne, — s

---

[1]) Ezeket az adatokat, melyekre másutt sehol sem akadtam, a Corsini-féle könyvtárnak egy MS-ából veszem (Róma Nr. 674), melynek ily czíme van: Antonio Canossa. Questo è il sommario della mia depositione per la qual causa io moro, quale si degnerà V. S. mandare alli miei sri padre et madre. — IV. Pius 1565-ben decz. 9-én halt meg.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

bizonyos, hogy őneki volt legnagyobb befolyása a választásra, — »hogy semmire se tekintek annyira, mint a vallásra és a hitre. Minthogy az alessandriai bibornoknak — később V. Piusnak — jámborsága, feddhetetlensége és szent érzülete ismeretes volt előttem, hát azt gondoltam, hogy ő kormányozhatná legjobban a keresztyén köztársaságot, s neki szenteltem minden fáradozásomat.« [1]) Egy oly tökéletesen vallásos érzületű emberről, mint a minő Borromeo Károly volt, nem is lehet más tekintetet várni. II. Fülöp, kit követe ugyanezen bibornok részére nyert, még köszönetet is mond Borromeónak az ezen választásban kifejtett fáradságáért. [2]) Épen egy ily férfiúra van, úgy hitték, szükség. IV. Pál hivei, kik pedig eddig mind csak hallgattak, örültek a szerencsének. Maradtak tőlük többrendbeli levelek. »Rómába, Rómába jertek«, ezt irta egyik a másiknak, »bizodalommal, haladék nélkül, de egész szerényen; Isten feltámasztotta számunkra IV. Pált.«

Michele Ghislieri — immár V. Pius — alacsony származású volt s Boscóban, Alessandriától nem messze 1504-ben születvén, már tizennegyedik évében egy dominikánus klastromba ment. Ott, testestől-lelkestől, neki adta magát a

---

[1]) Clis Borromeo Henrico Cli Infanti Portugalliae. Romae 26 Febr. 1566. Glussiani Vita C. Borromei, p. 62. V. ö. Ripamonti Historia urbis Mediolani, lib. XII, p. 814.

[2]) Ezt egy Dispaccio-ban találom di Soranzo ambre in Spagna. Non essendo conosciute le qualità di S. Sà da questo Sermo re, mentre era in cardinalato, il detto commendator (Luigi Requesens Comm. maggior) sempre lo laudò molto, predicando questo soggetto esser degno del pontificato, con il che S. M. si mosse a dargli ordine che con ogni suo potere li desse favore. Ezzel magától elesik az a történetke, melyet Oltrocchi a Giussanóhoz való jegyzetekben a 219. lapon elbeszél. A választás 1566. január 8-kán.

szerzetesi szegénységnek és jámborságnak, melyet a rendje tőle követelt. A kapott alamizsnából annyit se fogott magának, hogy egy köpönyeget csináltathatott volna; a nyár heve ellen pedig, úgy találta, hogy legjobb szer: keveset élvezni. Ámbár egy mailandi governator gyóntatója volt, mindig gyalog utazott, hátán a zsákja. Ha tanított, szabatosan és jóakarattal tette; ha valamely klastromot kelle, mint perjelnek, igazgatnia, szigorú volt és takarékos; nem egyet tisztított ki az adósságból. Fejlődése azon esztendőkbe esett, midőn Italiában is az eddigi tan küzdött a protestans mozgalmakkal. Ő a régi tan szigorúsága mellett fogott: azon 30 vitapont közűl, melyeket 1543-ban Parmában védelmezett, a nagyobb rész a római pápa tekintélyére vonatkozott s az új vélekedésekkel ellentétben állt. Csakhamar inquisitori hivatallal ruházták fel. Épen nagy veszedelmű helyeken, Comóban és Bergamóban,[1]) hol svájcziakkal és németekkel az érintkezést nem lehetett elkerűlni, Valtellinben, mely Graubündten alatt állt, kellett tisztében eljárnia. Hivatalában egy rajongónak makacsságát s bátorságát tanúsította. Néha Comóba érkeztekor kődobálásokkal fogadták; gyakran, csak hogy életét megmentse, éjszaka parasztkunyhókban kellett rejtőzködnie, s titkon szöknie; de semmi veszedelem se hozta ki sodrából: della Trinita gróf azzal fenyegette, hogy kútba dobatja; azt felelte, hogy

---

[1]) Paolo Tiepolo: Relazione di Roma in tempo di Pio IV et V. In Bergamo li fu levato per forza dalle prigioni del monastero di S. Domenico, dove allora si solevano mettere i rei, un principale heretico, nominato Giorgio Mondaga (még egy név az olasz protestansok lajstroma számára) con gran pericolo suo e de' frati. Nella medesima città poi travagliò assai par formare il processo contra il vescovo allora di Bergamo.

az történik, a mit Isten akar. Igy ő is bele volt bonyolodva a szellemi s politikai erők azon harczába, mely akkoriban Olaszországot izgatta. Minthogy az az irány, melyhez állt, diadalmaskodott, vele ő is felülkerekedett. Az inquisitio commissariusává lett Rómában; csakhamar azt mondta IV. Pál, hogy Fra Michele nagy Isten-szolgája s főfő tisztségekre méltó; kinevezte őt Nepi püspökévé — mert lánczot akart lábára vetni, hogy valamikor egyszer vissza ne vonúlhasson valamely kolostor nyugalmába [1]) — 1557-ben pedig bibornokká. Ghislieri ez új méltóságában is megtartotta a maga szigorúságát, szegénységét és alázatosságát; azt mondta a háziaknak, hogy azt kellene hinniök, hogy valami kolostorban laknak. Csak buzgólkodásainak s az inquisitiónak élt.

Egy ily érzületű emberben tehát Borromeo, II. Fülöp s az összes szigorúbb párt az egyház üdvét vélték látni. A római polgárok talán nem voltak annyira megelégedve. V. Pius ezt megtudván, így szólt: »annál jobban keseregjenek utánam, ha meghaltam.«

Mint pápa is szerzetességének teljes szigorúságában élt; a bőjtöket egész terjedelmökben pontosan megtartotta; nem járt volna finomabb szövetű ruhában; [2]) gyakran olvasott, hallgatni meg mindennap hallgatott misét; de gondoskodott róla, hogy a vallási gyakorlatok a közügyekben

---

[1]) Catena, Vita di Pio V, melyből itt a legtöbb adatot veszszük, tartalmazza ezt is. V. Pius maga beszélte el a velenczei követeknek, a mint ezek — Suriano Mih., Tiepolo Pál 1568. október 2. — fölemlítik.

[2]) Catena. Tiepolo: Nè mai ha lasciato la camisia di rassa, che come frate incominciò di portare. Fa le orationi divotissimamente et alcune volte colle lacrime.

ne akadályoztassák; siestát nem tartott, s nagyon korán kelt. Ha kételkednénk, vajjon az ő vallásos komolyságának volt-e benne mélyebb alapja, ennek bizonyságára lenne, hogy azt találta, hogy a pápaság neki nem szolgál a kegyesség előmozdítására: a lélek üdvére, a paradicsom dicsőségének elérésére nincs segítségül; úgy hitte, hogy ez a teher imádság nélkül rá nézve elbírhatatlan volna. A buzgó áhitat szerencséje, az egyedüli, melyre képes volt, oly áhitaté, mely őt gyakran könnyekre is indította, s a melyet azzal a meggyőződéssel hagyott félbe, hogy meg van hallgatva, mindhalálig meg volt adva néki. A nép el volt ragadtatva, ha őt proczessziókon mezítláb s hajadon fővel, arczán igaz kegyesség kifejezésével, hosszú hószín szakállal látta; azt tartották, hogy soha sem volt még ily kegyes pápa; beszélgették, hogy a puszta látása protestansokat térített volna meg. De Pius jóságos és leereszkedő is volt; régibb szolgáival a legbizodalmasabban bánt. Mily szépen viselte magát ama Della Trinita gróf irányában, ki egyszer életét fenyegette vala, s a kit aztán egyszer követül küldöttek hozzája! »Lám«, így szólt hozzá, midőn ráismert, »így segíti meg Isten az ártatlanokat«; különben semmit sem éreztetett vele. Adakozó volt eleitől fogva: volt neki egy listája a római inségesekről, kiket állásuk szerint rendesen gyámolíttatott.

Alázatosak, odaadók, gyermekiesek az efféle természetek, — de mihelyt ingerlik és megbántják őket, szörnyen felgerjednek, sőt kérlélhetetlen haragra gyúlnak. Az ő gondolkozásukat kötelességnek, főfő kötelességnek tekintik, melynek nemteljesítése indulatba hozza s feháborítja őket.

V. Pius érezte magában, hogy mindenkor az egyenes úton járt. Az, hogy ez az út őt a pápaságig vitte, oly

önbizalommal töltötte el, mely teljességgel fölül emelte minden tekinteten.

Nézeteiben szerfölött makacs volt. Tőlük — tapasztalás szerint — még a legnyomósabb okok se birták őt eltéríteni. Ellenmondásra hamar felfortyant: nekivörösödött s a leghevesebb szókra fakadt. [1]) Mivelhogy pedig a világ és állam dolgaihoz keveset értett s inkábbára a mellékkörülmények által hagyta magát egy vagy más módon afficiáltatni, azért fölötte nehéz volt vele valamire menni.

Személyes viszonyokban nem indúlt ugyan mindjárt az első benyomás után; de ha kit egyszer jónak vagy gonosznak tartott, ebben aztán semmi sem volt őt képes megtántorítani. [2]) Azonban mindenkor inkább azt hitte, hogy rosszabbodik, mint hogy javul az ember: a legtöbb iránt gyanúsággal volt.

Feltűnt, hogy a bűnügyi itéleteken sohasem enyhített, sőt ezeket rendszerint még súlyosabbaknak kivánta volna.

Nem érte be vele, hogy az inquisitio az új bűnöket büntesse: nyomoztatta a tiz, sőt húsz esztendő előttieket is.

Ha volt oly hely, a hol kevesebb büntetés történt, azt koránsem tartotta azért tisztának: a hatóságok hanyagságának rótta fel a dolgot.

Halljuk csak, mily keményen kivánta kezeltetni az

[1]) Informatione di Pio V (Bibl. Ambrosiana, Mailandban F. D. 181). La S^{a} S. naturalmente è gioviale e piacevole, se ben per accidente pare di altra dispositione, e di qui viene che volontieri onestamente ragiona con Mr Cirillo suo maestro di casa, il quale con le sue piacevolezze essendo huomo destro et accorto diletta S. Beatitudine e sempre profitta a se stesso et altri.

[2]) Informatione di Pio V: E piu difficultoso di lasciar in cattiva impressione che la buona, e massimamente di quelle persone che non ha in pratica.

egyházi fegyelmet. »Megtiltjuk«, így szól egyik bullájában, »minden orvosnak, a kit valamely fekvő beteghez hívnak, hogy három napnál tovább ne látogassa, ha csak aztán bizonyítványt nem kap róla, hogy a beteg ujból meggyónta a bűneit.« [1]) Egy másik bullája büntetést szab a vasárnap megszentségtelenítésére és istenkáromlásokra. Az előkelőkre nézve pénzbirságok ezek. »Egy közönséges ember azonban, a ki nem tud fizetni, első ízben egy napig a templom ajtaja előtt álljon, keze hátra kötve; másod ízben korbácsoltassék végig a városon; harmad ízben fúrják keresztül a nyelvét s küldjék gályára.«

Ilyen általában az ő rendeleteinek irálya: hányszor nem mondották neki, hogy nem angyalokkal, hanem emberekkel van dolga! [2])

A világi hatalmakra most oly sürgőssé vált tekintet se tartóztatta ebben: az »In Coena Domini« bullát, mely ellen a fejedelmek régtől fogva panaszolkodtak, nem csak ujonnan kihirdettette, hanem még új toldalékokkal szigorította is: általán véve megtagadja benne a kormányoktól azt a jogot, hogy uj adókat rójanak ki.

Magától értetődik, hogy ily sérelmes beavatkozásokra nem maradt el a többszörös visszahatás sem. Nemcsak, hogy azok a követelések, melyekkel ily túlságosan szigorú ember a világ irányában előállani merészel, soha ki nem elégíthetők, de szándékos ellenszegülés is kezdett mutatkozni: ezernyi ujjvonás fordúlt elő. Bármily hódolatos volt

[1]) Supra gregem dominicum. Bull. IV, II, p. 281.

[2]) Az Informationi politiche-ben (XII) van p. egy Epistola a N. S. Pio V nella quale si esorta S. S. tolerare gli Ebrei e le corteggiane, valami Bertanótól, a mely ide megy ki. A caporioné-k legalább a végső türelemre kérték a pápát. Ez azt felelte, hogy inkább odahagyja Rómát, mintsem szemet húnyjon.

különben II. Fülöp, egy ízben mégis értésére adatta a pápának, hogy nem jó lesz megpróbálnia, mire képes egy béketűréséből kivett fejedelem.

Ezt ismét a pápa a maga részéről a legmélyebben érezte. Gyakran boldogtalannak tartotta magát méltóságában. Azt mondta, megunta az életet: azzal, hogy mellék-tekintetek nélkül jár el, csak ellenségeket szerzett magának; mióta pápa, csupa kellemetlenség és üldöztetés az élete.

De bármint legyen is a dolog s bárha V. Pius csak oly kevéssé vitte, mint más ember, teljesen kielégítő végre, mindamellett bizonyos, hogy az ő magatartása és gondolkozása módja véghetetlen befolyást tett a kortársaira s egyháza egész fejlődésére. Miután oly sok történt holmi szellemibb törekvés megteremtésére s előmozdítására, miután oly sok végzés hozatott, hogy eme tendenczia általános uralkodásra jusson, épen egy ily pápa kellett hozzá, hogy az mindenfelé ne csak ismeretessé legyen, hanem életre is jőjjön: az ő buzgalma és példája e czélra véghetetlen hatással voltak.

Látták, hogy az udvarnak annyiszor emlegetett reformácziója, ha nem is a javasolt formákban, de valóban létrejön. A pápai udvartartás költségeit roppantúl megszorították: V. Pius maga csekélylyel beérte, s nem egyszer mondta, hogy »a ki uralkodni akar, annak magán kell kezdeni.« Szolgáiról, a kik, úgy hitte, jutalom reménye nélkül, pusztán szeretetből, teljes életében hűk maradtak hozzá, gondoskodott, ha nem is bőkezűséggel; azonban a hozzátartozóit keményebb zabolán tartotta, mint bármelyik pápa elődje. Bonelli unokaöcscsét, kit csak azért tett meg bibornoknak, mert azt mondták neki, hogy ezt a fejedelmekkel való bizalmasabb viszony úgy kívánja, nem valami bőven látta el: midőn az egyszer Rómába hozatta az atyját, ezt ő

még azon éjjel, azon órában kényszerítette a város elhagyására: a többi rokonait soha sem akarta a középrenden felül emelni, s jaj volt annak, a ki valami vétségen, ha csak hazugságon is, rajta kapatta magát: meg nem bocsátott volna neki, kegyelem-irgalom nélkül elkergette magától. Mily messze voltak ekkor attól az atyafikegyeléstől, mely évszázadok óta a pápai történetnek oly tetemes részét tette vala! Egyik legkomolyabb bullájában megtiltotta V. Pius jövendőre a római egyház valamely birtokának másra ruházását, bármi czimen vagy örvvel történjék is: előre kiátkozta azokat, a kik ilyest csak javasolnának is; ezt a rendeletét valamennyi bibornokával aláiratta. [1]) A visszaélések megszüntetését buzgón folytatta: ő kevés dispensatiót, még kevesebb compositiót adott; az elődeitől hirdetett bűnbocsátást sokszor megszorította. Főauditorát megbízta, hogy mindazon érsekeket és püspököket, a kik nem tartózkodnának dioecesiseikben, menten pörbe fogja s neki jelentést tegyen, hogy az engedetlenek letételéhez láthasson. [2]) Minden papnak megparancsolja, hogy súlyos büntetés terhe alatt gyülekezetükben megmaradjanak s az isteni tiszteletet végezzék; továbbá azokat a dispensatiókat, melyeket ez iránt régebben netán kaptak volna, visszaveszi. [3]) A klastromok rendét is buzgón visszaállítani igyekezett. Egyfelől megerősítette adók és mindenféle terhek, p. a beszállásolás alól ment voltukat: nem akarta nyugalmukat háborítani; de egyúttal megtiltotta a szerzeteseknek, hogy a püspök engedelme és vizsgálata nélkül ne gyóntathassanak: minden

[1]) Prohibitio alienandi et infeudandi civitates et loca S. R. E. Admonet nos: 1567. 29 Mart.

[2]) Cum alias: 1566. 10 Junii. Bull. IV, II. 303.

[3]) Cupientes: 1568. 8 Julii. Ib. IV, III. 24.

uj püspök ismételhesse a megvizsgálást.[1]) A legszigorúbb zárkozást (clausurát) rendelte el, az apáczákra nézve is. Ezt nem igen illették dicsérettel. Panaszolkodtak, hogy szigorúbb szabályokra szorítja őket, mint a melyekre magok kötelezték magokat: némelyeket bizonyos kétségbeesés fogott el, mások elszöktek.[2])

Mindezt először is Rómában és az egyházi államban vitte ki. A világi hatóságokat csak úgy rákötelezte az ő egyházi intézkedéseinek teljesítésére, mint az egyháziakat.[3]) Egyébiránt maga gondoskodott, hogy erős és pártatlan igazságszolgáltatás legyen.[4]) Nemcsak, hogy a hatósági személyeket különösen is buzdította erre; hanem a hónapnak minden utolsó szerdáján nyilvános ülést tartott a bibornokokkal, melyen kiki előadhatta a törvényszékek elleni sérelmeit. Máskülönben is fáradhatatlan volt az audiencziaadásban. Kora reggeltől fogva ott ült a székén: mindenkit elébe eresztettek. Valóban ennek a buzgóságnak a római élet tökéletes reformja lett a következése. »Rómában«, úgymond Tiepolo Pál, »most másképp folynak a dolgok, mint

[1]) Romani: 1571. 6 Aug. Ib. IV, III, 177.

[2]) Tiepolo: Spese volte nel dar rimedio a qualche disordine incorre in un' altro maggiore, procedendo massimamente per via degli estremi.

[3]) Bull. IV, III, 284.

[4]) Informatione delle qualità di Pio V e delle cose che da quelle dependono. (Berlini könyvt.) Nel conferire le gratie non si cura delle circonstanze, secondo che alle volte sarebbe necessario per qualsivoglia rispetto considerabile, nè a requisition d'alcuno la giustitia si ha punto alterata, ancora che sia senza dar scandalo e con esempio d'altri pontefici potesse fare. Soriano úgy találja, hogy soha se mutat kegyelmet intés nélkül: il che mi parse proprio il stilo de' confessori, che fanno una gran riprensione al penitente, quande sono per assolverlo.

eddig szokásban volt. Az emberek nagyban megjavultak, vagy legalább jobbaknak tűnnek föl.«

Többé-kevésbbé hasonló ment végbe egész Olaszországban. A zsinat végzéseinek kihirdetésével mindenütt az egyházi fegyelem is szigoríttatik; oly kész engedelmességgel viseltetnek a pápa iránt, a minővel nem tudom melyik előde dicsekedhetett.

Florenczi Cosimo herczeg tétova nélkül kezébe adta az inquisitio vádlottait. Carnesecchi, még ama literátusok közül való, kik Olaszországban a protestantismusnak első mozgalmaiban részt vettek, mindeddig szerencsésen keresztül evezett; mármost sem a személyes tekintélye, sem családja jóhire, sem az összeköttetés, melyben magával az uralkodó házzal állt, nem tudták tovább védeni: bilincsre verve szolgáltatták át a római inquisitiónak s tűzhalált kellett szenvednie. [1]) Cosimo teljesen hódolt a pápának. Támogatta őt valamennyi vállalataiban s vallási követeléseit mindenkép jóváhagyta. A pápa viszont kötelezve érezte magát, hogy őt toscanai nagyherczeggé nevezze ki és koronázza. A szent széknek efféle rendszabályhoz való joga nagyon is kétséges volt: a herczeg erkölcsei méltó botránkozást szültek; de az a hódoló készség, melyet a szent szék iránt tanúsított, a szigorú egyházi intézkedések, melyeket országában behozott, a pápa szemében érdemek érdeme voltak.

A Mediciek régi ellenei, a Farnesék, vetélkedtek velök ez irányban: Ottavio Farnese sokat tartott rá, hogy a pápa parancsait első intésre teljesítette.

Nem oly jól volt Pius a velenczeiekkel. Ezek sem oly dühös ellenségeik nem voltak a törököknek, sem oly elnézők a klastromok iránt, vagy oly buzgó hívei az inquisitiónak,

[1]) 1567. Cantini: Vita di Cosimo p. 458.

mint a hogy ő szerette volna. De azért nagyon ovakodott, hogy velök össze ne veszszen. Úgy találta, hogy »a köztársaság a hitre van alapítva, mindig is katholikus szellemet tanúsított: a barbarok özönétől csak ő maradt ment: Olaszország becsülete rajta nyugoszik;« kinyilatkoztatta, hogy szereti. Az is igaz, hogy a velenczeiek iránta több engedékenységgel voltak, mint akármely más pápa iránt. A mit máskor sohase tettek volna, — a szegény fanói Zanetti Guidót, a ki vallásos nézetei következtében vizsgálat alá került és Paduába vette vala futását, kezére szolgáltatták. Saját városi klerusuk közt, a mely már jó ideje mitse törődött az egyházi rendeletekkel, meglehetős rendet tettek. Azonfölül pedig a szárazföldön a veronai egyházat Giberti J. Matteo a legremekebbül szervezte volt. Az ő példáján igyekeztek megmutatni, hogy mikép kell élni egy igazi püspöknek; [1]) az ő intézkedései az egész katholikus világban mintául szolgáltak; a tridenti zsinat egyikét-másikát fel is vette. Borromeo Károly lefestette őt, hogy folyvást emlékezetében legyen az ő példás működése.

De még nagyobb befolyása volt Borromeo Károlynak magának. Többféle méltóságánál és hivatalánál fogva — többi közt nagypenitenciárius volt — mint azon bibornokok feje, kiket nagybátyja választott, fényes állást foglalhatott volna el Rómában; de ő mindenről lemondott, mindent visszautasított, hogy majlandi érsekségében egyházi kötelességeinek éljen. Rendkivüli erőfeszítéssel, sőt szenvedélylyel tette ezt. Összevissza járta a diöcesisét: nem volt

[1]) Petri Francisci Zini, boni pastoris exemplum ac specimen singulare ex Io. Matthaeo Giberto episcopo expressum atque propositum. 1556-ban iratott s tulajdonkép Angolországnak volt szánva. Opera Giberti p. 252.

annak helysége, a hol két-három ízben meg ne fordúlt volna; a legmagasabb hegységtől, a legfélrébb eső völgyektől sem riadt vissza. Rendszerint előtte járt volt már egy vizitátor, s vele volt annak jelentése: már most saját szemével vizsgált meg mindent; kiszabta a büntetéseket, megtette a szükséges javításokat.[1]) Hasonló eljárásra serkentette a papjait is; hat provinciális zsinat tartatott az ő elnöklete alatt. Ezentul saját egyházi hivataloskodásában is fáradhatatlan volt. Prédikált és misézett; napokhosszat osztogatott ur vacsoráját, avatott fel papokat, iktatott be szerzetes nőket, szentelt oltárokat. Egy oltárszentelés nyolcz óráig szokott tartani: körülbelől 300-at szentelt fel időfolytában. Intézkedései közűl, igaz, nem egy csupa külsőséges volt: névszerint az épületek helyreállítását, a ritus egyeztetését, az ostya felállítását és tiszteletét illette. Fődolog a szigorú fegyelem, melyben a papságot tartja, melyben viszont ennek vannak az egyes gyülekezetek alávetve. Nagyon jól ismerte az eszközöket és módokat, hogy mikép tétessen eleget a követeléseinek. A svájczi vidékekben felkereste a legrégibb tisztelet helyeit, ajándékokat osztogatott a népnek, az előkelőket asztalához méltatta. Ellenben a makacskodókkal is el tudott bánni. A valcamonicai földnépe várt rá, hogy áldását vegye. De mert egy darab óta nem fizetett dézsmát, tovább ment, a nélkül, hogy kezét mozdította vagy valakire csak rá is nézett volna. Az emberek elszörnyedtek s ráadták fejöket, hogy régi tartozó kötelességüket lerójják.[2]) Néha

[1]) Glussianus de vita et rebus gestis S. Caroli Borromaei. Mediol. p. 112 a »ritus visitationis«-ról s mindezekről igen bőven szól.

[2]) Ripamonte: Historia urbis Mediolani, Graeviusnál II, I, p. 864. Egyébiránt Ripamonte történetének egész második részét (lib. XI—XVII) Borromeo Károlynak szentelte.

azonban makacsabb s elkeseredett ellenszegülésre talált. Azzal, hogy a humiliatusok rendjét reformálni akarta, ennek tagjait, kik csak azért állottak a szerzetbe, hogy kincseit zabolátlanul élvezhessék,[2]) olyannyira elbúsította, hogy érseküknek élete után törekedtek. Míg kápolnájában imádkozott, rá lőttek. De soha semmi sem volt rá nézve hasznosabb, mint ez a merénylet. A nép csodának tartotta megmaradását s ettől a pillanattól kezdte őt csak igazán tisztelni. Minthogy buzgalma ép oly tiszta és földi czéloktól zavartalan volt mint állhatatos, minthogy a vész órájában, a pestis idején is, fáradhatatlan gondoskodással volt a rábízott hivek lelki-testi üdvösségéről, minthogy egész valója odaadást és kegyességet mutatott: tehát napról-napra nőtt a befolyása és Majland teljességgel más alakot öltött. »Hogy magasztaljalak, te legszebb város«, így kiált fel Paleotto Gábor Borromeo kormányzásának vége felé, »csudálom a te szentségedet és vallásodat; második Jeruzsálemet látok benned.« Ily lelkesedett felkiáltások a majlandi nemesség minden világiassága mellett se történhettek semmiképen ok nélkül. A savoyai herczeg az érseknek ünnepélyesen szerencsét kivánt fáradozásai sikeréhez. Már most ez jövőre is meg igyekezett állapitani a rendelkezéseit. Egy congregatiónak állott tisztében a ritus egyformaságát biztosítani; egy külön szerzet, a rendes clerikusokból álló ugynevezett oblatusok, kötelezte magát az érseknek és egyházának szolgálatjára; a barnabiták uj szabályokat kaptak

[2]) Mindössze 94 házuk volt, melyek közül mindegyik száz embert táplálhatott volna; de a tagok oly csekély számmal voltak, hogy kettő-kettő esett egy-egy házra. A rend eltöröltetett s gazdagságaiknak utóbb Borromeo alapítványai, valamint a jezsuiták látták hasznát.

s ezóta elsőben is itt, utóbb mindenfelé, a hol meghonosultak, kötelességöknek ismerték a püspököket lelkészi teendőikben támogatni.[1]) Oly intézkedések ezek, melyek a rómaiakat kicsiben ismétlik. Egy collegium helveticumot is alapítottak Majlandban a katholicismusnak Svájczban leendő helyreállítására, valamint Rómában egy germanicumot Németország számára. A római pápa tekintélyének ezáltal csak erősbödnie kellett. Borromeo, ki pápai brevét soha se vett át, csak hajadon fővel, ugyanily hódolatot plántált egyházába is.

Azonközben V. Pius Nápolyban is rendkivüli befolyásra tett szert. Pápaságának mindjárt első napján magához hivatta Tomaso Orsino da Folignót s a római egyházak reformáló vizitatiójával bízta meg. Ez megtörténvén, ugyanőt Strongoli püspökévé nevezte ki s azon szándékkal Nápolyba küldötte. E tisztelettel eltölt népnek sürű részvétele mellett hajtotta végre Orsino a visitatióját a fővárosban s a királyság nagy részében.

Egyébiránt a pápának Nápolyban és Majlandban nem ritkán huzavonái voltak a királyi hatóságokkal. A király nehéz néven vette az »In Coena Domini«-bullát: a pápa nem akart tudni az »exequatur regium«-ról; amannak az egyházi hatóságok kelletinél többet tettek, emennek a királyiak kelletinél kevesebbet: a viczekirályok és az érsekek közt örökös surlódások voltak. A madridi udvarban, a mint mondottuk, nem egyszer valódi elégületlenség uralkodott, s a király gyóntatója hangos panaszra fakadt. No de félreértésszülte kitörésre még se került a dolog. Mindakét fejedelem

[1]) Ripamonte 857. Az első alapitók szerinte Beccaria, Ferraria és Morigia. Guissanó-nál a 442. l. a közönséges nevek vannak.

a másik hatóságainak és tanácsosainak rótta fel jobbrészint a történteket. Ők maguk, személyük szerint, meghitt viszonyban maradtak egymással. Midőn II. Fülöp egyszer beteg volt, V. Pius égre emelte kezeit s kérte Istent, hogy szabadítsa meg betegségétől: az öreg ember azon könyörgött, hogy vegyen el isten ő tőle egypár esztendőt s adja a királynak, a kinek élete drágább az övénél.

Különben is Spanyolországot teljességgel az egyházi restauratio szellemében kormányozták. A királyt egy pillanatig hányta a hab, vajjon a tridenti végzéseket menten elismerje-e vagy ne, s a pápai hatalmat legalább abban a jogában, hogy ama végzésekkel ellenkező engedményeket tehessen, meg szerette volna szorítani; — de monarchiájának egyházi jelleme minden efféle kísértésnek ellene volt: átlátta ő, hogy a római székkel való komolyabb egyenetlenségnek még látszatát is kerűlnie kell, ha azt akarja, hogy a saját maga iránt tanusított engedelmesség meg ne tántorodjék. A zsinat határozatait mindenfelé kihirdették s rendeleteit behozták. A szigorúan-dogmatikus irány itt is felülkerekedett. Carranza, toledói érsek, az ország első egyházi méltósága, azelőtt a tridenti zsinat tagja, a ki Poole-lal egyetemben legtöbbet tett arra, hogy a katholicismus Angolországban Mária királyné alatt ujfent lábra álljon, ő, annyi czim osztályosa, mégse menekülhetett ki az inquisitió körme közül. »Nekem«, úgymond, »soha sem volt más szándékom, mint hogy az eretnekséget lebírjam; isten e részt meg is segített. Én magam több eltévelyedettet megtérítettem; néhány főfő eretnek testét kiásattam és elégettettem; mind katholikusok, mind protestansok a hit első oltalmazójának neveztek.« Azonban ez az oly kétségtelenül katholikus bizonyság mind nem használt az inquisitió ellen. Műveiben

16 czikkelyt találtak, melyekben a protestansok nézeteihez, főkép a megigazulásra nézve, közeledni látszott. Miután Spanyolországban sokáig fogva tartották s a pörrel untig gyötörték, Rómába vitetett; — nagy kegyelemnek látszott, hogy megszabadulhatott a veszélyes ellenségeitől; de azért végre ott se tudta elfordítani magáról a halálos ítéletet.

De ha ez egy ily magas állásu férfiún, egy ily kétséges esetben megtörtént, könnyű elgondolni, mily kevés hajlandóságot mutathatott az inquisitió, tagadhatatlan eltéréseket alrendű személyekben tűrni meg, a mint ilyenek helylyel-helylyel Spanyolországban is előfordúltak. Azt az egész szigorúságot, melylyel addig zsidó és muhammedán nézetek maradványait üldözték volt, most a protestans nézetek ellen fordították — egymást érték az autodafék — mignem azoknak teljességgel magvok veszett. Az 1570-iki év óta jóformán csak külföldieket találunk protestantismus miatt az inquisitió elé idézve. [2])

Spanyolországban nem kedvezett a kormány a jezsuitáknak. Ugy találták, hogy jobbára zsidó-keresztyének, nem a tiszta spanyol vérből valók: feltették róluk azt a gondolatot, hogy mindazon méltatlan bántalmakért, melyeket valaha szenvedtek, egyszer hadd álljanak boszút. Ellenben Portugalliában e szerzet tagjai mihamar korlátlan hatalomra jutottak: ők kormányozták az országot Sebestyén király nevében. Minthogy Rómában is, V. Pius alatt is nagy becsületük volt, tehát tekintélyükkel amaz országban a curia szempontjai szerint éltek.

---

[1]) Llorente ennek az eseménynek három hosszú fejezetet szentelt a »Historie de l'inquisition«-jában (III, 183—315.).

[2]) M'Crie, History of the progress and suppression of the reformation in Spain p. 336.

Igy hát V. Pius teljesebben uralkodott a két félszigeten, mint akármelyik elődje: mindenfelé életbe léptek a tridenti rendeletek; minden püspök a »professo fidei«-re tett esküt, a mely a zsinat dogmaticus tételeinek foglalatja. V. Pius pápa közzétette a római katekizmust, melyben helylyel-közzel még jobban ki vannak fejtve: eltörülte mindazon breviariumokat, melyeket nem egyenesen a római szék adott, vagy melyek kétszáz évesnél nem régibb használatúak, s egy újat tett közzé, mely Róma főegyházainak legrégiebbjei után készült, s azt kívánta, hogy mindenütt behozzák;[1]) nem mulasztott el egy új missalét is, »a szent atyák szertartása szerint valót«[2]), közhasználatra kiadni; a papnevelő intézetek megteltek; a klastromok valójában reformáltattak; az inquisitio könyörületlen szigorúsággal őrködött a hit egységén és illethetetlenségén.

De épen ez által mindez országok és államok közt szoros egyesülés képződött. Nagyban előmozdította ezt az a körülmény, hogy Francziaország, belháborúkba bonyolódván, Spanyolországgal volt régi ellenségeskedését vagy abban hagyta vagy még se űzte már többé oly élénken. A franczia zavaroknak még más hatásuk is volt. Valamely kor eseményeiből mindig egynehány általános politikai meggyőződés kerül fölszinre, melyek aztán a világon valójában uralkodnak. A katholikus fejedelmek eszökbe vették, hogy maga vesztibe rohan az az állam, mely a vallásban változtatásokat enged. Ha IV. Pius azt mondogatta, hogy az egyház nem

[1]) Remotis iis, quae aliena et incerta essent. — Quoniam nobis: 9 Juli. 1568.

[2]) Collatis omnibus cum vetustissimis nostrae Vaticanae bibliothecae aliisque undique conquisitis emendatis atque incorruptis codicibus.

boldogulhat a fejedelmek nélkül, most a fejedelmek győződtek meg arról, hogy őrájuk nézve is okvetetlen szükséges az egyházzal való egyesülés. Szünes-szüntelen prédikálta ezt nekik V. Pius. Csakugyan meg is érte, hogy ez a déli keresztyén világ, mi több: egy közös vállalatra körűle gyülekezett.

Az ozmán hatalom még mind erős gyarapodásban volt: uralkodott a Közép-tengeren; vállalatai, melyeket előbb Malta, majd Cyprus ellen intézett, mutatták, mily komoly szándéka az eddig le nem bírt szigeteket meghódítani; Magyar- és Görögországból Olaszországot fenyegette. Sikerűlt V. Piusnak a katholikus fejedelmeket erről a veszélyről végre-valahára igazán meggyőződtetni; a Cyprusra tett támadáskor megvillant agyában a szövetkezésök gondolata: egyrészről a velenczeieknek, másrészről a spanyoloknak javasolt ilyen szövetséget. »Midőn engedelmet kaptam, hogy ez iránt alkudozhatok, s azt vele közöltem«, mond a velenczei követ, »kezét égre emelvén, hálát mondott Istennek; megígérte, hogy egész lelkét s minden gondolatját ennek az ügynek fogja szentelni.« [1]) Tömérdek fáradságába került, míg elháríthatta azokat a nehézségeket, melyek a két tengeri hatalom egyesülésének utjában állottak; Olaszország többi seregét hozzájuk csatlakoztatta; ő maga, bár eleinte se pénze, se hajója, se fegyvere nem volt, módot lelt benne, hogy pápai gályákat is csaphatott a hajósereghez; részt vett Don Juan d'Austria vezérré választásában: annak becsvágyát s hódoló készségét egyszersmind fel tudta tüzelni.

[1]) Soriano: Havuta la risolutione — andai subito alla audienza, benche era di notte et l'hora incommoda et S. Sª travagliata, per li accidenti seguiti quel giorno per la coronatione del duca di Fiorenza ed il protesto dell' ambasciatore Cesareo: (ellenben) e communicata la commissione che haveva, S. Sª si allegrò tutta.

Igy virradt fel a legszerencsésebb csatanap — Lepantónál —, melyet a keresztyének valaha üllöttek. Annyira benne élt a pápa ebben a vállalatban, hogy a csata napján amolyan elragadtatásában látni vélte a győzedelmet. Ennek kivívásán büszke önbizalomra zsendült s merészebbnél merészebb terveket forgatott agyában. Bizton remélte, hogy egypár év mulva porig lesznek alázva az ozmanok.

Azonban nem csak ily nyilván dicsőséges vállalatokra használta a közbenjárását. Vallásossága oly kizárólagos és parancsoló volt, hogy a más hitű keresztyének ellen a legkeserűbb gyülölettel viseltetett. Hogy az ártatlanság és alázat vallása, hogy az igaz kegyesség üldözzön, mily ellenmondás! V. Pius, kit az inquisitió hozott, ki ennek eszméiben öregedett meg, nem talált abban ellenmondást. Ha már az eltérő mozgalmak maradványait, melyek a katholikus tartományokban voltak, fáradhatatlan buzgósággal irtogatta: a tulajdonképeni, szabaddá lett vagy még harczban lévő protestansokat még vadabb dühhel üldözte. A franczia katholikusokat nem csak egy kis hadi erővel segítette, hanem vezéröknek, Santafiore grófnak, mi több: azt a hallatlan utasítást adta, hogy »egy hugenottát se ejtsen fogságba, mindenkit, a ki kezébe kerül, legott öljön meg.« [1]) A német-alföldi zavargások alkalmával eleinte tétovázott II. Fülöp, hogy mikép bánjon a tartományokkal; a pápa fegyveres beavatkozást tanácsolt neki. Igy okoskodott: ha a fegyverek nyomatéka nélkül alkudozunk, akkor mások adnak törvényt: de ha fegyver van kezünkben, akkor mi szabunk azt. Jóváhagyta Albának vérengző rendszabályait: azért küldött neki

[1]) Catena, Vita di Pio V. p. 85. Pio si dolse del conte che non havesse il comandamento di lui osservato d'ammazzar subito qualunque heretico gli fosse venuto alle mani.

szentelt kalapot és kardot. Nem lehet megbizonyítani, hogy a Bertalan-éjre való készületekben tudós lett volna; de tett olyanokat, hogy nincs kétség benne: ő is, mint utódja, mindent helybenhagyott volna.

Mily keveréke az egyszerüségnek, nemeslelküségnek, személyes szigoruságnak, odaadó vallásosságnak és rideg kirekesztésnek, keserű gyülöletnek, vérengző üldözésnek!

Ebben az érzületben élt és halt meg V. Pius. [1]) Midőn halálát közeledni látta, még egyszer meglátogatta a hét templomot, »hogy«, a mint mondta, »e szent helyektől búcsut vegyen«: háromszor megcsókolta a Scala santa utolsó lépcsőit. Egykor megigérte, hogy egy Angolország elleni vállalatra nem csak az egyház javait, kelyheket és kereszteket se véve ki, oda áldozza, hanem ő maga, személye szerint áll a vállalat élére. Utközben egynehány Angolországból kiüzött katholikus járult eléje; azt mondta: vérét kész értök ontani. Főképen a ligáról beszélt, melynek szerencsés gyarapodására mindent készen hagy hátra: az utolsó pénz is, melyet kiadott, neki volt szánva. [2]) Vállalatainak szellemei véglehelletéig körüllebegték. Szerencsés előmentökről nem kételkedett. Hitte, hogy isten a kövekből is feltámasztja azt a férfiút, a kire szükség lesz.

Ha elvesztését jobban érezték is, mint ő maga hitte volna, meg volt mégis alkotva egy egység, volt egy hatalom, melynek belső ösztönei a megkezdett irányban kellett, hogy tovább haladjanak.

---

[1]) 1572. május elsején halt meg.

[2]) Informatione dell' infermità di Pio V. Havendo in sua stanza in una cassettina 13^{m} sc. per donare e fare elemosine di sua mano, due giorni avanti sua morte fece chiamare il depositario della camera e levarli, dicendo che sarieno boni per la lega.

NEGYEDIK KÖNYV.

ÁLLAM ÉS UDVAR. XIII. GERGELY ÉS V. SIXTUS IDEJE.

Megifjodott, ujonnan egyesített erővel állt már most a katholicismus a protestans világgal szembe.

Ha egészben egymással össze akarnók hasonlítani úgy a katholicismusnak már az is kiváló elsőségül szolgált hogy volt középpontja, feje, a mely mozgalmainak mindenfelé irányt adott.

Nem csak hogy a pápa a többi katholikus hatalmasságok erejét közös célokra tudta egyesíteni; de volt külön állama is, elég erős arra, hogy lényegesen közreműködjék.

Uj jelentőségben tűnik fel most már előttünk az egyházi állam.

Azért alapíttatott, mert a pápák nemzetségeiket fejedelmi hatalomra akarták emelni, vagy pedig maguknak túlnyomó tekintélyt törekedtek szerezni a világ s különösen Olaszország államai között. Sem az egyiket, sem a másikat nem érték el abban a mértékben, a hogy kivánták volna: most pedig örökre lehetetlenné vált ezen törekvéseket megújítani. Külön törvény tiltotta meg egyházi javak eladását: sokkal hatalmasabbak voltak a spanyolok Olaszországban, semhogy velük versenyezni lehetett volna. Az állam ellenben az egyházi hatalom támaszává lett. A financzialis eszközökkel, melyeket nyujtott, az általános fejlődésre fontossá vált. Mielőtt tovább mennénk, szükséges, hogy igazgatását, a mint az a tizenhatodik század folyamában lassanként kifejlődött, közelebbről szemügyre vegyük.

Az egyházi állam igazgatása.

Szép fekvésű, gazdag, gyönyörü föld volt a pápák osztályrésze. A tizenhatodik század tudósításai nem győzik termékenységét magasztalni. Mily szép síkságok terülnek el Bologna körül, végig az egész Romagnán! Az Apenninek mentén termékenységgel bájt egyesít. »Mi«, mondják a velenczei követek 1522-ben, »Maceratától Tolentinóig a legszebb vidéken utaztunk át: gabonával borított halmok és lapályok: 30 migliónyira semmi más nem nőtt; miveletlen földet egy talpalatnyit sem lehetett volna találni; lehetetlennek látszott annyi gabonát betakarni nemhogy felhasználni.« Romagna évenkint 40,000 stara gabonával többet termett, mint a mennyire magának szüksége volt; nagyon keresték; ha Urbino, Toscana és Bologna hegyes vidékei már el voltak látva, némelykor még 35,000 starát szállítottak el tengeren. Mig Velencze Romagnából és a Markából, [1]) addig a másik tenger mellett rendesen Genua, sőt némelykor Nápoly is Viterbo és a Patrimonium területéről fedezte szükségletét. V. Pius pápa az 1566. évbeli bullái egyikében magasztalja az isteni kegyelmet, a mely megengedte, hogy Róma, mely az előtt nem lehetett el idegen gabona nélkül, most nemcsak bővelkedik benne, hanem még ki is vihet campagnájáról szomszédainak és külföldieknek, szárazon és vizen. [2]) Az 1589. évben az egyházi állam

---

[1]) Badoer, Relatione 1591. Romagnának barátsága azon belátáson alapúl »quanto importa la vicinità di questa città par ben vendere per l'ordinario le loro biade, vini, frutti, guadi et altre cose, riportandone all' incontro boni danari.«

[2]) Jurisdictio consulum artis agriculturae urbis — 9 Sept. 1566. — Bullar. Cocquel. IV. II, 314.

gabonakivitelét évenkinti 500,000 sc-ra becsülik. [1]) Egyes vidékek még különös terményekről voltak hiresek: Perugia kenderéről, Faenza lenéről, Viterbo mind a kettőről,[2]) Catena boráról, melyet tengeren elszállítottak, Rimini olajáról, Bologna festőfüvéről, S. Lorenzo mannájáról; a montefiasconei szőlő világhirrel birt. Campagnában volt bizonyos lófaj, a mely nem sokkal állt a nápolyi mögött; Nettuno és Terracina felé pompásan vadászhattak, különösen vaddisznókra. Nem volt hiány haldús tavakban; voltak só-, timsóbányák, márványfejtők; úgy látszott, hogy minden bőségben van, a mit szeme-szája kíván az embernek.

A világgal való közlekedéstől sem voltak elzárva. Ancona virágzó kereskedelemmel bírt. »Szép hely ez«, mondják ama követek 1522-ben, »tele kereskedővel, főképen törökkel és göröggel: — bizonynyal erősítették, hogy némelyikök a mult évben 500,000 aranynyi üzletet csinált.« Az 1549-ki évben 200 görög családot találunk ott letelepülve, kiknek saját templomuk van, mindnyája kereskedő. A kikötő telve levanti caravellákkal. Vannak ott örmények, törökök, florenczíek, luccaiak, velenczeiek, zsidók keletről s nyugatról. Az itt becserélt árúk selyem, pamut, bőr, flandriai ólom és posztó voltak. A fényűzés mindinkább

[1]) Giovanni Gritti, Relatione 1589. »La Romagna e la Marca sola si mette che alcune volte abbia mandato fuori 60 m. rubbia di grano e piu di 30 m. di menudi. Il paese di Roma e lo stato di là dell' Alpi quasi ogni anno somministra il viver al paese di Genova ed altri luoghi circonvicini: onde dell' uscita di grani e di biade dello stato ecclesiastico si tien per cosa certa che ogni anno entri in esso valsente di 500 m. sc. almeno: nè all' incontro ha bisogno di cose di fuori se non di poco momento et in poca stima, che sono specierie e cose da vestirsi di nobili e persone principali.

[2]) Voyage de Montaigne II. 488.

lábra kapott; a házbér emelkedett; több orvost, több tanítót alkalmaztak s nagyobb fizetéssel, mint eddig. [1])

De az egyházi állam lakosainak mozgékonyságánál és kereskedelmi tevékenységénél még jobban magasztalják az ő bátorságukat: sőt némelykor ezt különféle fokozatában tüntetik fel előttünk. A perugiaiak derekasan megfelelnek kötelességöknek a szolgálatban; a romagnaiak bátrak, de vigyázatlanok; a spoletóiak telvék hadi csellel; a bolognaiak merészek, de nehezen fegyelmezhetők; a márkaiak szivesen fosztogatnak; a faenzaiak mindenek fölött képesek a rohamot kitartani s a visszavonuló ellenséget üldözni; nehéz gyakorlatok kivitelében a forlibeliek, s lándzsavetésben Fermo lakosai érdemlik az elsőséget. [2]) »Az egész nép«, mondja egyike a mi velenczeieinknek, »hadra termett és szilaj természetü. Mihelyt ezen emberek szülőföldjüket egyszer elhagyták, minden haditettre alkalmasak, ostromra ép úgy, mint nyilt csatára: könnyen elviselik a tábori élet fáradalmait.« [3]) Velencze még mindig a Márkából és Romagnából kapta legjobb csapatjait; azért volt egy urbinói herczeg barátsága a köztársaságra nézve oly fontos: mindig találunk e vidékről való hadnagyokat szolgálatában. Azt mondták azonban, hogy a világ minden fejedelme számára vannak itt kapitányok; felemlítették, hogy innen indult ki szt. Györgynek a csapatja, a melylyel Bar-

[1]) Saracini, Notizie istoriche della città d'Ancona. Roma 1675. p. 362.

[2]) Landi, Quaestiones Forcianae, Neapoli 1536: oly könyv, mely telve van jó és ritka jegyzetekkel Olaszország akkori állapotáról.

[3]) Soriano 1570: »Quanto a soldati, è commune opinione che nello stato della chiesa siano i migliori di tutto il resto d'Italia, anzi d'Europa.«

bianói Albérik a külföldi zsoldos seregeket kiirtotta és az olasz fegyverek dicsőségét megújította: azon emberek faja és magva még ez, kik egykor a római birodalom alapítását oly nagy mértékben elősegítették.[1]) Ujabb időkben az ily magasztaló dicséret kevésbbé találtatott igaznak; de, mint mondják, az utolsó vezér, ki e legénységet hazáján kivül használta, a többi olasz hadak és franczia csapatjai jó része felett is nekik föltétlen elsőséget adott.

Mind e gazdag tartomány, e bátor népség most a pápa békés, egyházi hatalmának volt alávetve. Magunk elé kell már most idéznünk alapvonásaiban az állam természetét, a mely alatta fejlődött.

Mint az olasz állam általában, ez is többé vagy kevésbbé hathatós korlátozásán alapult a municipalis függetlenségnek, a mely a századok folyamában majdnem mindenütt képződött.

Még a tizenötödik században a viterbói priorok a városház ajtaja előtt levő kőüléseiken fogadták a podesta esküjét, kit a pápa vagy helyettese küldött hozzájuk.[2])

Midőn az 1463. évben Fano városa közvetlenül alávetette magát a pápai széknek, előbb feltételeket szabott: nemcsak közvetlenséget kötött ki magának minden korra, de azon jogot is, hogy podestáját maga választhassa további megerősítés nélkül, hogy 20 évre minden új tehertől fel legyen mentve, a sóeladás nyereségét és több más kiváltságot.[3])

[1]) Lorenzo Priuli, Relatione 1586: »Lo stato pieno di viveri per darne anco a popoli vicini, pieno di huomini bellicosi«: — említi a Gengákat, Carpagnákat, Malatestákat. — »Pareno tutti questi popoli nati et allevati nella militia. E molto presto metteria insieme molto buona gente toccando il tamburo.«

[2]) Feliciano Bussi, Istoria di Viterbo p. 59.

[3]) Amiani, Memorie istoriche della città di Fano T. II. p. 4.

Még oly erőszakos uralkodó, mint Borgia Caesar, sem tudta kikerülni, hogy a városoknak, melyekből uraságát összeállította, előjogokat ne adjon. Sinigaglia városának még olyan jövödelmeket is engedett át, a melyek addig a fejedelmet illették. [1])

Mennyivel inkább kellett II. Gyulának igy cselekedni, kinek az volt becsvágya, hogy a zsarnokságtól szabadítónak tűnjék fel! Ő maga emlékeztette a perugiaiakat arra, hogy ifjuságának virágkorát az ő falaik közt töltötte. Midőn Baglionét kiűzte Perugiából, megelégedett azzal, hogy a kivándorlottakat visszaiktassa, hogy a priorok békés tanácsának visszaadja hatalmát s hogy az egyetem professorait jobb fizetésekkel örvendeztesse meg; régi szabadságaikhoz nem nyúlt. Még sokára ezután a város nem adózott egyebet pár száz aranynyi recognitiónál: még VIII. Kelemen idejéből találok egy számadást arról, hogy mennyi katonaságot állíthat táborba, mintha csak egészen szabad község volna. [2])

Épen oly kevéssé volt Bologna leigázva. Ő a formákkal minden időben a municipalis függetlenség sok lényeges attributumait is megőrizte. Szabadon intézkedett bevételeiről; saját katonasága volt; a pápa legatusa a várostól fizetést kapott.

A velenczei háborúban II-dik Gyula meghódította Romagna városait. Egyetlen egyet sem vett birtokába, a nélkül, hogy megszorító feltételekre ne kötelezte volna magát, vagy hogy határozott uj kiváltságokat ne adott volna: az akkor kötött capitulátiókra később mindig vissza-

---

[1]) Siena, Storia di Sinigaglia. App. n. VI.

[2]) Súriano, Relatione di Fiorenza 1533.

mutattak. Az egyházi szabadság czimét adták azon államjogi viszonynak, a melybe léptek. [1])

Ha az ily módon összekerült államot egészben fogjuk fel, nagy hasonlóságot találunk a velenczeivel. Az egyikben úgy, mint a másikban az államhatalom eddigelé a községek kezében volt, melyek rendszerint kisebb községeket vetettek vala maguk alá és uralkodtak fölöttük. A velenczei tartományban ezen uralkodó municipalitások, a nélkül, hogy az által függetlenségüket minden tekintetben elvesztették volna, nagyon pontosan meghatározott föltételek alatt a velenczei nobilik uralma alá vetették magukat. Az egyházi államban a kuria fenhatósága alá kerültek; mert a minő felsőséget ott a nemesség, olyant képezett itt az udvar. A főpapi méltóság ugyan e század első felében még a legfontosabb állásokra nézve sem volt nélkülözhetetlen kellék: Perugiában világi vicelegatusokat találunk; Romagnában szinte szabály, hogy világi elnök viszi az igazgatást; laikusok szerezték meg maguknak néha a legnagyobb hatalmat és föltétlen tekintélyt, mint VII. Kelemen alatt Jacopo Salviati; no de ezek szintén a curiához tartoztak: egy pápa hozzátartozói voltak, s ezáltal tagjai ama testületnek; azután a városok nem szerették a világi kormányzókat; ők maguk praelatusokat kivántak: tisztességesebbnek tünt fel előttük főpapoknak engedelmeskedni. Valamely német fejedelemséggel s annak kifejlődött rendi mivoltával összehasonlítva, az olasz első pillanatra majdnem jognélkülinek látszik. De tényleg itt is a különféle szabadságok nevezetes tagoltsága létezett: egy város nemességeé az államhatalommal szemben, a polgároké a nobilikre

[1]) Rainaldo említi, de nagyon röviden. Ravennáról Hieronymi Rubei Historiarum Ravennatum lib. VIII. p. 660.

nézve, az alávetett községeké a legelőkelőbb irányában, a parasztoké a város ellenében. Feltünő, hogy Olaszországban majd seholsem fejlődtek tartományi különjogok. Az egyházi államban is tartottak ugyan tartományi gyüléseket: a sokat mondó parlament névvel szokták őket nevezni; de kell, hogy bizonyos tekintetben az ország szokásaival és az olasz jellemmel ellentétben állott légyen ily intézmény kifejlesztése: hathatós munkásságra, érvényre sohasem emelkedtek.

De ha csak a municipalis alkotmány fejlődött is volna tökéletesen ki, a mint ez neki lehetséges is volt és a mi felé látszólag tartott is, akkor, egyfelől az államhatalom korlátozása, másfelől a községek positiv jogai s nagy hatalma, s a nagy számu egyes privilegiumok mellett, az állandóság elvét — egy külön jogosultságok és kölcsönös korlátozás által meghatározott állami létet — a legerősebb mértékben mutatta volna fel.

A velenczei tartományban e tekintetben nagyon sokra haladtak, sokkal kevesebbre az egyházi államban.

Ennek már a kormányzási formák eredeti különbségében van az oka. Velenczében örökös, saját magát kormányzó testület volt az, a mely a kormányzói jogokat tulajdonul tekintette. A római kuria ellenben nagyon mozgékony volt: minden uj conclave után uj elemek csatlakoztak hozzá; a különféle pápák földieinek mindenkor nagy rész jutott az ügyekből. Ott minden választás a kormányzóság valamely állására a testületből magából indult ki; itt az a fő kegyétől függött. Ott a kormányzókat szigorú törvények, éber felvigyázat és syndicatio tartották féken; itt a személyiséget kevésbbé korlátozta a büntetéstől való félelem, mint az előléptetés iránti remény, a mely azonban mégis nagyon füg-

gővé volt téve a kegytől és jóindulattól, és így az egyén nagyobb hatáskörrel bírt.

A pápai kormány már kezdettől fogva szabadabb állást kötött ki magának. Ez irányban nevezetes eredményre jutunk, ha valahol római engedményeket velenczeiekkel hasonlítunk össze. Többek között könnyen tehetjük ezt Faenzával, mely csak pár évvel előbb, hogysem a pápáé lett, a velenczeieknek adta meg magát s mind a kettővel szerződést kötött. [1]) Mindkét esetben p. o. azt követelte, hogy soha se szabadjon új adót behozni a faenzai nagytanács jóváhagyása nélkül; a velenczeiek habozás nélkül beleegyeztek; a pápa azonban hozzátette e záradékot: »hacsak fontos és észszerü okokból ő máskép nem határoz.«

Nem akarom ez egyezkedéseket sorra venni; ugyanazon viszony mutatkozik mindenütt; elég, ha még egy eltérésről szólok. A velenczeiek egyáltalában megengedték, hogy a bűnügyi itéletek a podesta és kuriája által tétessenek; a pápa általánosságban szintén beleegyezett; csak egy kivételt tett: »felségsértés, vagy hasonló, nyilvános megbotránkozást költhető büntettek esetében, a kormányzó tekintélye lépjen közbe.« Láthatjuk, hogy a pápai kormány mindjárt eleitől fogva a souverain hatalom sokkal erősebb befolyását tartotta feun magának. [2]) Nem lehet tagadni, hogy ezt neki a másik oldalról nagyon megkönnyítették.

[1]) Historie di Faenza, fatica de Giulio Cesare Tonduzzi, Faenza 1675, a velenczeiekkel 1501-ben kötött egyezményeket p. 569, a II. Gyulával 1510-ben kötötteket p. 587tartalmazzák.

[2]) Milyen eszközöket használt fel, arra III. Pál mutat, midőn azt mondja (1547): ceux qui viennent nouvellement au papat viennent pauvres, obligés de promesses, et la depense, qu'ils font pour s'asseurer dans les terres de l'église monte plus que le profit des premières années.« Le cardinal de Guise au roy de France Ribiernél II, 77.

Az alávetett városokban az idő szerint a középrend, a polgárok, még ha birtak is annyi jövedelemmel, hogy belőle élhettek, a kereskedők és kézművesek nyugodtak s engedelmesek voltak; örökös mozgásban látjuk azonban a patriciusokat, a nemeseket, pedig az ő kezükben volt a municipalis hatalom. Mesterséget nem űztek; földmiveléssel keveset törődtek; se magasabb műveltségre, se a fegyverforgatásban gyakorlottságra nem igen törekedtek: csak villongásaik s ellenségeskedéseik foglalkoztatták őket. A guelf és gibellin nemzetségek régi pártoskodásai még mindig fennállottak; az utolsó háborúk, a melyek majd eme, majd ama oldalról idézték elő a meghódíttatást, csak táplálták azokat; ismertek minden családot, a mely az egyik vagy a másik párthoz tartozott. Faenza-, Ravenna- és Forliban a gibellinek, Riminiben a guelfek voltak erősebbek; de azért mindegyik városban az ellenkező factiók is tartották magukat: Cesenában és Imolában egyenlők voltak. A külső nyugalom mellett mindig folytattak titkos háborút: mindenki azon volt, hogy a másik párton levő ellenfelét lefogja, árnyékba helyezze. [1]) A vezérek a legalsóbb osztályból is rendelkeztek párthívekkel: erős, elszánt emberekkel, kóborló bravókkal, kik maguk felkeresik azokat, kikről tudják, hogy félnek ellenségeiktől, vagy valami sértésért akarnak boszut állani: mindig készek pénzért gyilkolni.

[1]) Relatione della Romagna (Bibl. Alt.) »Li nobili hanno seguito di molte persone, delle quali alcune volte si vagliono ne' consegli per conseguire qualche carica o per se o per altri, per potere vincere o per impedire all' altri qualche richiesta: ne' giudicii per provare et alcune volte per testificare nelle inimicitie per fare vendette, ingiurie: alcuni ancora a Ravenna, Imola e Faenza usavano di contrabandare grano.«

Ez általános ellenségeskedéseknek az volt a következményük, hogy mig mindegyik párt irígyelte a másiktól a hatalmat s nem hitt egymásnak, a városok maguk nem valami szigoruan őrizték a kivánságaikat. Ha az elnök vagy legatus a tartományba jött, nem kérdezték, vajjon meg akarja-e tartani a municipalis jogokat; csak azt siettek kikutatni, hogy melyik párttal tart. Nem lehet kimondani, mennyire örültek a kegyeltek, mennyire busultak a többiek. A követnek nagyon résen kellett lennie. A legtekintélyesebb emberek könnyen csatlakoztak hozzá, kedvét keresték, nagy buzgóságot mutattak az állam érdekei iránt, s jóváhagytak minden rendszabályt, a melyekhez azoknak előmozdítása végett nyultak; de mindezt gyakran csak azért tették, hogy befolyásra tegyenek szert nála, hogy behizelegjék magukat, s hogy aztán a gyülölt pártot annál érzékenyebben ronthassák, üldözhessék.[1])

Kissé más helyzetben volt a falusi nemesség. Rendszerint szegények voltak, de bőkezüek s becsvágyók, úgy, hogy nyilt házat vittek s kivétel nélkül erejüket meghaladó fényt üztek.

A városokban még mindig voltak párthíveik, a kiket olykor törvényellenességekre használtak fel. Legfőbb gondjuk volt, hogy parasztjaikkal, kik a föld legnagyobb részét birták, bár szintén nem voltak gazdagok, jó viszonyban éljenek. A déli országokban adnak ugyan a születés tekintélyére, a vér elsőségére, de a rendek különbsége korántsem oly erős, mint az északiakban: nem zárja ki a legszorosabb, személyes bizalmat. E bárók parasztjaikkal szintén inkább

[1]) Relatione di Monsre Revmo Giov. P. Ghisilieri al P. Gregorio XIII. tornando egli dal presidentato di Romagna. Tonduzziból látjuk (historie di Faenza p. 673.), hogy Ghisilieri 1578-ban jött a provinciába.

a testvéri alárendeltség viszonyában éltek: nem lehetett megmondani, az alattvalók voltak-e készebbek az engedelmességre és szolgálatra, vagy pedig a bárók a segítségre: még volt valami patriarchalis összeköttetésükben. [1]) Ennek oka többek között az volt, hogy a báró mindenek előtt ki akarta kerülni, hogy zsellérei az államhatalomhoz ne folyamodjanak. A pápai szék hűbéruraságáról nem igen akart tudni. Hogy a legatus a második, sőt időnként az első bíróságot vette igénybe, azt a hűbéresek nem tekintették annyira jognak, mint inkább egy szerencsétlen politikai körülmény következményének, a mely nem soká fog tartani.

Voltak még hellyel-közzel, különösen Romagnában egészen szabad paraszt birtokok. [2]) Nagy nemzetségek voltak ezek, kik *egy* törzsből származtatták magukat: urak falvaikban: mind fölfegyverezve, különösen gyakorlottak a horgas puska használatában: rendszerint félig elvadult állapotban.

Azon szabad görög vagy szláv községekhez lehet őket hasonlítani, kik a velenczeiek alatt fenntartották függetlenségüket, vagy az elvesztettet a törökök alatt visszaküzdötték, a minőket Candia-, Morea- és Dalmatiában találunk. Az egyházi államban ők is a különféle pártokhoz tartoztak. A Cavinák, Scardoccik, Solarolik gibellinek voltak, a Man-

---

[1]) Relatione della Romagna: »Essendosi aggiustati gli uni all' humore degli altri.«

[2]) A parasztok a városok uralmát gyakran csak mostanában rázták le. Ghisilieri: Scossi da quel giogo e recati quasi corpe diverso da quelle cittá (pl. Forli, Cesena) si governano con certe loro leggi separate sotto il governo d'un protettore eletto da loro medesimi, li quali hanno amplissima autorità di far le resolutioni necessarie per li casi occorenti alli contadini.«

bellik, Cerronik és Serrák guelfek. A Serrák területén volt egy magaslat, a mely asylum-féle gyanánt szolgált azoknak, kik valami bűnt követtek el. Mindnyája között legerősebbek voltak a Cerronik, kik még a florenczi területen is laktak. Két ágra szakadtak, a Rinaldi- és Ravagliakra, kik rokonságuk ellenére folyvást villongtak egymással. Öröklő összeköttetésfélében állottak nem csak a városok előkelő nemzetségeivel, hanem a jogtudósokkal is, kik az egyik vagy a másik pártot gyámolították versengéseiben. Az egész Romagnában nem volt oly hatalmas család, a melyet könnyen sértés ne érhetett volna e parasztoktól. A velenczeiek mindig tartottak valamely vezért köztük, hogy háború esetén biztosítva legyenek segítségükről.

Ha, mint mondtuk, mind e lakosság egy akarattal birt volna, a római főpapoknak nehezükre esik, az államhatalmat érvényesíteni.

De viszálkodásuk megerősítette a kormányt. A Romagna egy elnökének XIII. Gergely pápához intézett tudósításában a következő szavakat találom: »nehéz ott kormányozni, a hol a nép nagyon is összetart; ellenben ha viszálkodó, könnyen lehet rajta uralkodni.« [1]) De ezenkivül még egy párt alakult ez országokban a kormány javára. Ama békés emberek voltak ők, kik a nyugalmat kivánták, ama középosztály, a melyet a pártok nem ragadtak magukkal. Fanoban összeköttetésre léptek a szent szövetség czíme alatt, kényszerítve voltak rá, mert, mint az alapitmányi oklevélben olvasható, »városszerte rabolnak és gyilkolnak s nem csak azok nem élnek bátorságban, kik az ellenségeskedésekbe

[1]) Ghisilieri: »Siccome il popolo disunito facilmente si domina cosi difficilmente si regge quando è troppo unito.«

bebonyolódtak, hanem még azok se, kik szívesen arczuk verejtékében ennék kenyeröket«: a templomban eskü mellett egyesülnek testvérekül életre és halálra, hogy a város nyugalmát fenntartják és zavaróit megsemmisítik. [1])

A kormány pártolta őket s jogot adott nekik a fegyverhordozásra. Az egész Romagnában a Pacifici név alatt találjuk őket: lassankint olyan plebejus tanács félét képeznek. A parasztok között is voltak a kormánynak hivei. A Monbelliek a legatus udvarához huzódtak. Bandítákat szereztek határvédeni s ez ismét szomszédaik között nem csekély tekintélyt kölcsönzött nekik. [2]) Szomszédsági féltékenység, a falusi községek ellentéte a városok irányában és több más belső viszszásság ezen kivül segítségére vált a kormánynak.

Így tehát, ama törvényesség, nyugalom és állandóság helyett, a mire az eszme szerint ezen alkotmány kifejlődhetett volna, pártok élénk mozgását, a kormány befolyását találjuk, a mig azok viszályban vannak: a municipálitások ellenhatását, mihelyest egyesülnek: erőszakot a törvény mellett, erőszakot a törvény ellen. Mindenki csak azt nézi, hogy mennyire viheti.

Mindjárt X. Leo alatt a flórenczieknek, kiknek kezében volt nagyrészt a kormány, a kuria hatalmát nyomasztó mó-

[1]) Hasonló a hermandadhoz. Amianinál, Memorie di Fano II.146, megvan a formulájuk, a mely ezen a mondáson alapszik: Beati pacifici, quia filii dei vocabuntur. Innen eredhet nevök más városokban.

[2]) A Relatione della Romagna szerint lakóhelyüktől még huomini da Schieto-nak is nevezték magukat: — »huomini,« mondja az, che si fanno molto riguardare, sono Guelfi: la corte di Romagna si è valuta dell' opera loro molto utilmente, massime in havere in mano banditi et in ovviare alle fraudi che si fanno in estrarre bestiami dalle montagne.«

don érvényesítették. Egymás után mentek a városok küldöttségei Rómába, hogy sérelmeik orvoslását kérelmezzék. Ravenna kinyilatkoztatta, hogy inkább a törököknek adja meg magát, semhogy ily kormányzat folytatását türje. [1])

A sedisvacanciák alatt még gyakran visszajöttek a régi urak; csak nagy bajjal kergethették el őket a pápák. Más részről attól is féltek a városok, hogy ismét alienáltatnak. Majd egy biboros főpap, majd a pápának egy rokona, majd egy szomszédos fejedelem akarja bizonyos összeg pénzért, melyet a kamrának fizet, egyik vagy másik városban a kormányjogokat kezére keríteni. A városok ugyanezért ügyvivőket és követeket tartanak Rómában, hogy minden efféle tervet, mihelyt megfogamzott, megismerjenek, mihelyt kivitelére kerülne a dolog, meghiusitsanak. Rendesen sikerül is nekik. De néha abba a helyzetbe is jutnak, hogy pápai tekintélyek, sőt pápai csapatok ellen erőszakkal élnek. Majdnem mind e helység történetében találunk példát a durva ellenszegülésre. Faenzában egyszer, az 1521-dik év nyarán, Leo pápa svajcziai és a polgárok között valóságos harczra került a dolog, ütközet-félére az utczán. A svajcziaknak sikerült még a piazzán egyesülniök; de minden odatorkolló utczának kijárása polgárok által el volt torlaszolva, és a svajcziak örülhettek, hogy azoknak egyikét megnyitották és bántatlanul hagyták őket elvonulni. Faenzában ezt a napot azóta sok éven át vallásos szertartásokkal ünnepelték meg. [2]) Jesi, a mely nem épen nevezetes város, mégis birt

[1]) Marino Zorzi, Relatione di 1517. »Le terre di Romagna è in gran combustione e desordine: li vien fatta poca justitia: e lui orator ha visto tal x man di oratori al cardinal di Medici, che negotia le facende lamentandosi di mali portamenti fanno quelli rettori loro.«

[2]) Tonduzzi, Historie di Faenza p. 609.

annyi bátorsággal, hogy az alkormányzót, ki bizonyos tiszteletnyilvánításokat követelt, a miket nem akar neki megadni, az 1528. év november 25-én palotájában megtámadja. Polgárok és parasztok egyesültek és 100 albant, kik közelben voltak, zsoldjukba vettek. Az alkormányzó minden hivatalnokával megszökött. »Hazám,« mondja e város különben nagyon katholikus-buzgó krónikása, »a mely ilyenformán eredeti szabadságát visszavívta, elhatározta, hogy ezt a napot évenként közköltségen ünnepélyesen megüli.« [1]

Ebből, természetesen, semmi más nem következhetett, mint új leveretés, büntetés és nagyobb korlátozás. Oly városok ellenében, melyek a régi szabadságnak még nevezetes maradékival birtak, a kormány kapott az ily alkalmakon, hogy azokat tőlük elvegye, hogy őket végkép alávesse.

Hogymikép történt ez, arra nézve különösen Ancona és Perugia feljegyzésre méltó példákat szolgáltat.

Ancona is csak évenkénti recognitiót fizetett a pápának. Annál elégtelenebbnek látszott ez, minél inkább gyarapodott a város. Az udvarnál Ancona bevételeit 50,000 scudira becsülték, és türhetetlennek találták, hogy az ottani nemesség ezen a pénzen maga osztozik. Minthogy a város egyszersmind új adók alól kivonta magát és egy kastélyt, a melyhez közét tartotta, erőszakkal bevett, nyilt egyenetlenség tört ki. Jegyezzük meg, abban az időben hogyan érvényesítették néha a kormányok jogaikat. A pápai tisztviselők az anconai határból elhajtatták a marhát, hogy adójuk értékéhez jussanak; ezt repressaliáknak nevezték.

VII. Kelemen azonban nem elégedett meg ennyivel.

---

[1]) Baldassini, Memorie istoriche dell' antichissima città di Jesi. Jesi 1744. p. 256.

Csak alkalmas perczre várt, hogy Ancona valódi urává tegye magát. Nagy-furfangosan törekedett azt előidézni.

Midőn Anconában várat parancsolt építeni, azon ürügygyel állt elő, hogy azt csupán csak azért teszi, mert a török hatalom, a mely egyiptomi és rhodusi sikerei után az egész földközi tengeren annyira gyarapodik, rövid idő mulva kétségkivül Olaszországra is rá veti magát. Mily veszély volna ez akkor, ha Ancona, hol különben is mindig nagyszámu török hajó van, semmiféle várművel nincs megvédve. Antonio Sangallot küldte el, a várat megkezdeni. A munkálatok nagy-gyorsan haladtak; nem sokára némi legénység szállt ott meg. Ez volt a pillanat, a melyre a pápa várt. Midőn ennyire voltak, az 1532. év september havában, egy nap a Márka kormányzója Monsignore Bernardino della Barba, ki pap létére harczkedvelő volt, az anconai területen tekintélyes haddal jelent meg, a melyet a szomszédok féltékenysége gyüjtött neki össze, bevett egy kaput, rögtön előnyomult a vásártérre, és csapatjait a palota elé állította fel. Gondtalanul tanyáztak itt, a legfőbb méltóság jelével, a csak minapában sorsolás utján kijelölt anzianók. Monsignor della Barba belépett katonai kisérettel és tartózkodás nélkül kijelentette, »hogy a pápa azt kivánja, hogy Ancona kormányzata korlátlanul kezébe adassék.« És valóban, nem lehetett neki ellenszegülni. A fiatalabb nemesség sietve némi hozzájuk hű legénységet parancsolt be a falukról; de mihez foghattak volna, mikor a pápai csapatok az uj erődítvények által minden esetre felsőbbséggel birtak? Az idősebbek nem akarták a várost pusztitás és fosztogatás veszélyének kitenni. Belenyugodtak az elkerülhetetlenbe.

Az anzianók elhagyták a palotát; rövid idő mulva megjelent az új pápai követ, Benedetto delli Accolti, ki az

apostoli kamra részére az anconai kormányzás jogaiért 20000 scudit ajánlott meg évenként. Az egész áliapot megváltozott. Minden fegyvert ki kellett szolgáltatni; 64 tekintélyes nobile száműzetett. Uj inbossolatiókat csináltak: a nem nemeseknek, a vidéken lakóknak részt engedtek a hivatalokból; nem a régi statutumok szerint szolgáltatták már az igazságot.

Jaj volt annak, ki e rendeletek ellen csak mocczanni is mert! Néhány fő az összeesküvés gyanujába esett: rögtön elfogattak, elítéltettek s lefejeztettek. Másnap szőnyeget terítettek ki a piaczon; arra fektették a holttetemeket; mindegyik mellett égett egy fáklya: úgy hagyták őket naphosszat.

III. Pál ugyan később ráállt némi könnyebbítésre; de a meghódítás ez által nem volt megszüntetve: esze ágában se forgott, hogy a régi szabadságokat helyreállítsa. [1])

Sőt épen tulajdon azon Bernardino della Barbát használta fel, hogy egy másik városának szabadságait eltörölje.

A pápa a só árát felével felemelte. Perugia városa privilegiumai által feljogosítva érezte magát, hogy ezen adónak ellene szegüljön. A pápa kimondta az interdictumot: a templomokban összegyült polgárok »huszonöt védő«-ből álló tanácsot választottak maguknak; kapuik kulcsait a piaczon egy feszület előtt tették le. Mind a két fél készülődött.

Általános mozgalmat idézett elő, hogy ily nevezetes város lépett fel a pápa uralma ellen. Ennek fontos következményei lettek volna, ha Olaszországban még másutt is van háború. De minthogy minden csendes volt, egy állam sem nyujthatott neki segítséget, a melyre pedig számított.

---

[1]) Saracini, Notizie istoriche della città d' Ancona. II. XI. p. 335.

Mert ámbár Perugia nem volt hatalom nélkül, korántsem bírt annyi erővel, hogy oly hadnak ellenálljon, a minőt Farnese Péter Lajos gyüjtött s a mely 10,000 olaszból s 3000 spanyolból állt.

S azután a huszonötnek kormányzata inkább erőszakosnak s hevesnek, mint meggondoltnak s védőnek mutatkozott. Még pénzt sem tartottak készen a csapatok zsoldjául, a melyeket egy Baglione hozott nekik. Egyetlen szövetségesük, Ascanio Colonna, ki ugyanazon adónak szegült ellene, megelégedett azzal, hogy az egyházi területről marhát hajtson el; komoly segítségre nem határozta el magát.

S így a városnak, rövid szabadság után, 1550-ben junius 3-án, ismét meg kellet magát adnia. Hosszú gyászruhában, nyakukon kötél, jelentek meg a követek szent Péter csarnokában a pápa lábai előtt, kegyelmet kérni.

Megadta ugyan nekik, de szabadságaikat immár feldulta vala. Minden kiváltságaikat megszüntette.

Ama Bernardino della Barba Perugiába ment, hogy úgy rendezze be, mint Anconát. A fegyvereket kiszolgáltatták, a lánczokat, melyekkel eddig az utczákat elzárták, félretették, a huszonötnek házait, kik még idejekorán megszöktek, földig lerontották: azon a helyen, hol a Baglionék laktak vala, erősséget építettek. Maguknak a polgároknak kellett erre adózni. Tanácsot adtak nekik, a melynek már neve megmondja, micsoda czélra volt szánva. Az egyházi engedelmesség conservatorainak nevezték. Egy későbbi pápa visszaadta neki a priorok czímét, de egyikét sem a régi törvényes jogoknak. [1])

---

[1]) Mariotti, Memorie istoriche civili ed ecclesiastiche della città di Perugia e suo contado, Perugia 1806, ezen eseményeket

Azalatt Ascanio Colonnát is elborította ugyanazon sereg és kiűzte erősségeiből.

Ennyi szerencsés csapás által a pápai hatalom az egyházi államban véghetetlenül gyarapodott: neki ellenszegülni sem a városok, sem a bárók nem mertek többé; a szabad községek közül egyik a másik után alávetette magát; az ország minden segédforrását a maga czéljaira használhatta.

Nézzük már most, hogymikép tette ezt.

Pénzügyek.

Mindenek előtt szükséges, hogy a pápai pénzügyek rendszerét magunk elé képzeljük: — azon rendszert, mely nemcsak ezen államra, de példája által egész Európára nézve fontossággal bir.

Ha észrevettük, hogy a középkor váltóüzletei kifejlődésüket főleg a pápai bevételek mivoltának köszönhették, melyek a világ minden részében esedékesek voltak s melyeket mindenhonnan a kuriához kellett beküldeni, úgy nem kevésbé feljegyzésre méltó az is, hogy az államadósság léte-voltja, mely e pillanatban mindnyájunkat körülvesz s föltétele és szabályozója az összes forgalomnak, először az egyházi államban fejlesztetett ki rendszeresen. Bármily joggal panaszkodtak is a zsarolások miatt, miket Róma magának a tizenötödik század folyamában megengedett, mégis szemmellátható, hogy jövedelmeikből kevés jutott a pápa keze közé. II. Pius Európa általános obediencziáját élvezte; mindazonáltal egy időben pénzszüke miatt magának és környezetének napjában egyszeri evésre kellett szorit-

---

I. p. 113—160 okmányok alapján és kimerítően beszéli. Még később is megemlékezik róluk, pl. tom. III. p. 634.

kozniok. A tervezett török háborúhoz szükséges 20,000 aranyat is úgy kellett kölcsön vennie. Sőt azon, több pápa által használt kicsinyes eszközök is, hogy egy fejedelem-, püspök-, vagy nagymestertől, kinek valami ügye volt az udvarnál, holmi ajándékot, például egy aranyokkal telt aranyserleget vagy valami drága bőrt kinyerjenek [1]) — csak azt bizonyitják, hogy tulajdonképen nyomoruságos volt a gazdálkodásuk.

A pénz, ha nem is oly rendkivüli összegekben, mint beszélték, de minden bizonynyal tetemes mennyiségben jutott ugyan az udvarhoz; de itt ezerfelé oszlott el. Elnyelték a hivatalok, melyeket már huzamos idő óta adogatni szoktak. Többnyire díjakra voltak alapítva: a tisztviselők ügyességének tág tér maradt nyitva. A pápa csupán a vételárt húzta belőlük, ha megüresedtek.

Ha a pápa valamely költséges vállalathoz akart fogni, rendkivüli eszközökhöz kellett nyulnia. Épen azért nagyon kedvelte a jubiläumokat és bünbocsánatokat: a hivők jámborsága tiszta jövedelmet juttatott neki általuk. Még egy másik eszközhöz is könnyen lehetett folyamodni. Hogy nagyobb összegekről rendelkezhessék, nem kellett mást tennie, mint uj hivatalokat alkotni s azokat eladni. Különös módja a kölcsönnek, melynek kamatait az egyház felemelt adózás által bőven lerótta. Már régóta divatja volt ennek. A Chigi ház egy hitelreméltó jegyzéke szerint az 1471-dik

[1]) Voigt, Stimmen aus Rom über den päpstlichen Hof im 15ten Jahrhundert, Fr. v. Raumer Historisches Taschenbuch-jában 1833, nagy mennyiségü jegyzetet tartalmaz efelől. Kinek kezénél van e könyv: Schlesien vor und seit dem Jahre 1740, ott II. 483 nem rossz satirát talál a tizenötödik század ez ajándékozó garázdálkodására: Passio domini papae secundum marcam auri et argenti.

évben 650 vásárolható hivatal volt, melyeknek jövedelme körülbelül 100,000 scudira rugott. [1]) Ezek majd mind procuratorok, registratorok, abbreviatorok, correctorok, jegyzők, irnokok, sőt kengyelfutók s ajtónállók is, kiknek növekedő száma egy bulla, egy breve költségeit mind magasabbra emelte. Épen erre voltak utalva; dolguk keveset vagy semmit sem ért.

Könnyen érthető, hogy a következő pápák, kik oly mélyen belebonyolódtak az európai üzelmekbe, mohón kaptak ily kényelmes eszközön pénztáruk megtöltésére. IV. Sixtus e tekintetben Sinolfo protonotariusa tanácsával élt. Egyszerre egész collegiumokat állított fel, hol az állomásokat pár száz aranyért adogatta. Különös czímek jelennek itt meg, pl. egy 100 jancsárból álló collegium, a kik 100,800 aranyért neveztettek ki, és a bullák s annaták jövedelmére voltak utalva. [2]) Jegyzőségeket, protonotariatusokat, a kamránál procuratori állásokat, mindent eladott IV. Sixtus; annyira űzte, hogy e rendszer alapítójának tartották. Legalább az ő ideje óta terjedt el igazán. VIII. Incze, ki zavaraiban a pápai tiára elzálogosításáig ment, új collegiumot alapított 26 titkár számára 60,000 scudiért, s más hivatalokat is bőven. IV. Sándor 80 breve-irnokot nevezett ki, mindegyiknek 750 scudit kellett fizetnie: II.

---

[1]) Gli ufficii piu antichi. MS. Bibliotheca Chigi N. II. 50. Van 651 hivatal és 98.340 sc. fin alla creatione di Sisto IV. Oly kevéssé igaz az, a mit Onuphrius Panvinius mond, hogy IV. Sixtus adta először őket el: p. 348.

[2]) Voltak ott stradiotok és mameluckok is, de ezek később eltöröltettek. »Adstipulatores, sine quibus nullae possent confici tabulae.« Onuphrius Panvinius. Az ufficii antichi jegyzék szerint ezen creatio csak 40,000 aranyat jövedelmezett volna.

Gyula még 100 levéltári irnokot csatolt hozzá ugyanazon árért.

A forrás azonban, melyből a tisztviselők e százai jövedelmeiket huzták, végre is nem volt kimerithetetlen. Láttuk, hogy majdnem minden keresztyén állam egyszerre kisérletet tett a pápai udvar befolyásának korlátozására. Épen akkor történt ez, midőn a pápák nagy vállalkozásaik következtében szokatlan költekezésre voltak kényszerítve.

Szerencse volt tehát rájuk nézve, hogy az államot megszerezték s általa, bármily csinján bántak is vele kezdetben, sok uj jövedelmet is. Nem csodálkozhatunk, hogy ezeket ugyanazon módon kezelték, mint az egyháziakat.

Ha II. Gyula az említett irnokokat az annatákra utalta, azért mellékelt számukra még egy utalványt a dogánára és az állami pénztárra. Egy collegiumot állitott fel az annóna 141 elnökéből, melyet egészen az állami pénztárból javadalmaztak. Az ország jövedelmeinek fölöslegét e szerint arra használta fel, hogy kölcsönöket alapitson rája. A többi hatalmasságok e pápán azt találták oly jelesnek, hogy annyi pénzt tud előteremteni, a mennyit csak akar. Nagy részt ez volt politikájának alapja.

Gyulánál azonban sokkal nagyobb szükségletei voltak X. Leónak, ki szintúgy háborúkba volt bonyolódva és sokkal pazarlóbb s rokonaitól függőbb volt. »Hogy a pápánál valaha 1000 arany megmaradhasson,« mondja róla Vettori Ferencz, »ép oly lehetetlen volt, mint hogy egy kő magától felrepüljön.« Azzal vádolták, hogy három pápaságot vesztegetett el, elődjéét, kitől tetemes kincset örökölt, saját magáét és utódjaét, kinek tömérdek adósságot hagyott hátra.

Nem elégedett meg azzal, hogy a meglévő hivatalokat eladja; a biboros főpapoknak nagy számu kinevezése

jókora összeget hajtott be neki; s az egyszer választott úton, hogy uj hivatalokat teremtsen, csupán csak az eladás végett, merészen előrehaladt.

Ő egymaga többet állított fel, mint 1200-at.[1]) Mind ezen portionarii, scudieri, cavalieri di S. Pietro vagy a hogy még nevezik őket, lényege nem más, mint hogy egy összeget fizetnek, a mely után aztán élethossziglan ama czím alatt kamatokat huznak. Hivataluknak nincs más jelentősége, mint hogy a kamatok élvezetét még apró prärogativumokkal szaporítja. Lényegében ez semmi más, mint kölcsön életjáradékra. Leo azon hivatalokból többet húzott, mint 900,000 scudit. A kamatok, melyek pedig tetemesek voltak, minthogy évenkint a tőke nyolczadrészét tették ki,[2]) egy részben egyházi adók csekély emelésére voltak ugyan utalványozva: főkép azonban a nem régiben meghódított tartományok kincstárából folytak, azaz, a municipalis igazgatások fölöslegéből, a mely az állampénztár javára szolgált, a timsóbányák jövedelméből, a sóeladásból és a római doganából: Leo a hivatalok számát 2150-ig vitte; évenkénti jövedelmüket 320,000 scudira becsülték, a mi egyaránt az egyházra és államra nehezedett.

Bármennyire megrovandó volt is magában véve ezen pazarlás, Leót ebben megerősítette talán az is, hogy egyelőre inkább kedvező, mint káros hatást idézett elő. Hogy

[1]) Sommario di la relation di M. Minio 1520: »Non ha contanti, perche è liberal, non sa tenir danari: poi li Fiorentini, (che) si fanno e sono soi parenti, non li lassa mai aver un soldo: e diti Fiorentini è in gran odio in corte, perche in ogni cosa è Fiorentini.«

[2]) A 612 Portionarii di ripa — aggiunti al collegio dei presidenti — 286,200 aranyat fizettek és kaptak évenként 38816-ot; a 400 Cavalieri di S. Pietro 400,000 aranyat fizettek s kaptak évenként 50,610-et.

Róma városa ez időben annyira emelkedett, nagy részben a pénzzel való ilyen gazdálkodásnak is köszönhető. Nem volt a világnak helye, a hol az ember oly jól helyezhette volna el tőkéjét. A nagymennyiségű alapítások, az üresedések és az ujra adományozások által a kurián oly mozgalom támadt, mely mindenkinek a könnyen boldogulás lehetőségét nyujtotta.

Ebből még az a jó is származott, hogy máskülönben az államot nem kellett új adókkal terhelni. Az egyházi állam akkor kétségen kivül Italia minden országa, Róma pedig minden városa közt legkevesebbet adózott. Már régebben szemére vetették a rómaiaknak, hogy minden más város nehéz kölcsönöket és gabellákat fizet az urának, míg az ő urok, a pápa, őket inkább meggazdagítja. VII. Kelemen egy titkára, ki a conclavet, melyben e pápa megválasztatott, nem sokára azután leirta, csodálkozását fejezi ki azon, hogy a római nép nem hódolatosabb a szent szék irányában, holott oly keveset szenved az adóktól. »Terracinától Piacenzáig,« igy kiált fel, »az egyház Olaszországnak egy nagy és szép részét birja; uralma nagymessze terjed; s mégis annyi virágzó tartomány és gazdag város, melyeknek egy más kormány alatt nagy seregeket kellene adójokkal eltartani, a római pápának alig fizet annyit, hogy abból az igazgatás költségei kitelnek. [1])

[1]) Vianesius Albergatus, Commentarii rerum sui temporis (semmi más mint ama conclave leirása): Opulentissimi populi et ditissimae urbes, quae, si alterius ditionis essent, suis vectigalibus vel magnos exercitus alere possent, Romano pontifici vix tantum tributum pendunt, quantum in praetorum magistratuumque expensam sufficere queat.« Zorzi tudósitásában 1517-ben Armellin Ferencz egy adata szerint Perugia, Spoleto, a Márka és Romagna bevétele összesen 120,000 aranyra van számítva. Ennek fele a pápai kamrába ment.

A dolog természete szerint ez azonban csak addig tarthatott, míg még az állami pénztárokból fölösleg volt. Már Leo sem birta kölcsöneit mind elhelyezni. Aluise Gaddi 32,000, Bernardi Bini 200,000 aranyat előlegezett neki; Salviati Rid olfi, szolgái és rokonai minden lehetőt elkövettek, hogy pénzt teremtsenek számára; bőkezüsége és fiatalsága viszafizetést és fényes hálát reméltetett velük. Hirtelen halála következtében mindannyian tönkre mentek.

Általában kimerülést hagyott hátra s ezt utóda érezte.

A közönséges gyülölet, melyet szegény Adorján magára vont, onnan is származott, hogy nagy pénzszükségében egyenes adó kirovásához folyamodott. Egy-egy tüzhelyre fél-aranynyi essék. [1]) Ez annál is inkább rossz vért csinált, mert az ilyen követelésekhez épen nem voltak hozzá szokva.

De VII. Kelemen sem bírt legalább új indirect adókat kikerülni. Zúgolódtak Armellin bibornok ellen, kit feltalálójuknak hittek; különösen elégületlenek voltak az élelmiszerekre vetett kapuvám felemelése miatt: de bele kellett nyogodniok. [2]) A dolgok oly állapotban voltak, hogy még egészen más segédeszközökhez is kellett nyulni.

A kölcsönöket eddig vásárolható hivatalok alakjában tették; a tiszta kölcsönhöz először VII. Kelemen közeledett

---

»Di quel somma la mità è per terra, per pagar i legati et altri officii, e altra mità ha il papa.« Fájdalom, a tudósítás leirásában Sanutónál nem kevés a hiba.

[1]) Hieronymo Negro a Marc Antonio Micheli. 7 April 1523. Lettere di principi I, 114.

[2]) Foscari, Relatione 1526. »E qualche murmuration in Roma etiam per causa del cardinal Armellin, qual truova nuove invention

azon elhatározó pillanatban, midőn V. Károly ellen készült, az 1526. évben.

A hivataloknál a tőke a halállal elveszett, ha csak a család nem szerezte meg ujonnan a pápai kamarától. Most Kelemen 200,000 aranynyi tőkét vett fel, a mely nem hajtott ugyan oly magas kamatokat, mint a hivatalok, no de azért elég tetemeseket, 10 perc., és a mellett átszállt az örökösökre. Ez egy Monte non vacabile, a Monte della Fede. A kamatok a doganára utalványoztattak. A Monte az által is nagyobb biztosítékot nyújtott, hogy a hitelezők a dogana igazgatásában mindjárt részt vehettek. Ebben ismét az van, hogy a régi formától nem távoztak el tökéletesen. A Montisták collegiumot képeztek. Néhány vállalkozó kifizette az összeget a kamrának s aztán e collegium tagjainál egyenként elhelyezte.

Mondhatjuk-e, hogy az állam hitelezői, a mennyiben az általános bevételre, az összes munka productumára joguk van, ez által közvetve részt nyernek az államhatalomban? Ugy látszik legalább, hogy Rómában ezt akkor igy fogták fel s ilyen részvétel formasága nélkül a tulajdonosok nem akarták pénzüket kikölcsönözni.

Ez azonban, mint látni fogjuk, a legmesszebbreható pénzügyi műveleteknek volt kezdete.

III. Pál csak mérsékkel folytatta őket. Beérte a Kelemen-féle Monte kamatjainak alábbszállításával; minthogy sikerült ujabbakat utalványoznia, a tőkét majd felével magasabbra emelte. Uj Montét azonban nem alapított. 600 uj

---

per trovar danari in Roma, e fa metter nove angarie, e fino chi porta tordi a Roma et altre cose di manzar paga tanto: la qual angaria importa da duc. 2500.«

hivatal alkotása kártalaníthatta e mérsékletért. Más volt az a rendszabály, mely által az egyházi állam pénzügyi történetében nevezetessé tette magát.

Láttuk, mily mozgalmat idézett elő a só árának általa foganatba vett emelése. Ettől is elállt. Helyébe azonban s azon határozott igérettel, hogy elhagyja, a sussidio egyenes adóját hozta be. Ez ugyanazon adó, melyet akkoriban annyi déleurópai országban szedtek, s melyet Spanyolországban servicio, Nápolyban donativ, Milanoban mansuale, másutt más néven találunk. Az egyházi államban eredetileg három évre hozták be és 300,000 scudiban állapították meg. Mindjárt Rómában meghatározták minden tartomány járulékát; a tartományi parlamentek összegyültek, hogy a különböző városokra s ezek ismét a kisebb városokra és vidékekre vessék ki. Mindenkinek hozzá kellett járulni. A bulla határozottan elrendeli, hogy a római egyház minden világi alattvalója, ha adómentes, ha kiváltságos is, marchese, báró, hűbéres és tisztviselő, kivétel nélkül fizesse le ezen contributio rája eső illetékét. [1])

Nem történt azonban a fizetés élénk ellenmondás nélkül, különösen midőn észrevették, hogy minden három év mulva ujra prorogáltatik, a mint hogy soha sem is szüntették meg. Nem is gyűlt be soha teljesen. [2]) Bologna, melyre 30,000 scudit róttak, elég okos volt, hogy egy tüstént lefizetett összeggel magát mindenkorra megváltsa. Parma és

---

[1]) Bullar. Az 1537. évben előadja a franczia követeknek »la débilité du revenu de l'eglise (t. i. az állam) dont elle n'avoit point maintenant 40 m. escus de rente par an de quoi elle puisse faire estat.« Ribiernél I, 69.

[2]) Bulla: Decens esse censemus. 5 Sept. 1543. Bull. Cocq. IV, I, 225.

Piacenza alienáltattak s nem fizettek többet; hogy-mint történt más városokban, arra Fano szolgáltat példát. Azon ürügy alatt, hogy nagyon magas illetéket szabtak rá, e város egykorig megtagadta a fizetést. Erre III. Pál indíttatva érezte magát, hogy a lefolyt terminusokat neki elengedje, de csak azon föltétel alatt, hogy ugyanazon összeget falainak helyreállítására fordítja. Később is illetékének egyharmad részét e czélra mindig elengedték. Mindazonáltal a késő utódok is panaszkodtak a tulságosan magas illetékkiszabás miatt; a falusi községek is szakadatlanul nehezteltek a városok által rájuk rótt rész miatt. Kisérleteket tettek, hogy a tanács iránti engedelmesség alól kivonják magukat, s míg ez függetlensége mellett kardoskodott, ők szivesen alávetették volna magukat az urbinói herczegnek. — Nagyon messze vinne, ha e kis érdekeket tovább űznők-fűznők. Elég, ha tudjuk, hogy a sussidiónak alig folyt be fele. [1]) Az 1560-ik évben az egész jövedelmet 165,000 scudira becsülik.

Bár így állottak a dolgok, e pápa az egyház jövedelmeit mégis tetemesen gyarapította. II. Gyula alatt 350,000 scudira, Leo alatt 420,000 scudira, VII. Kelemen alatt 1526-ban 500,000 scudira számították. Nyomban III. Pál halála után egy hiteles jegyzék szerint, melyet Dandolo, a

---

[1]) IV. Pál bullája: Cupientes indemnitati 15 April 1559. Bullar. Cocq. IV. I, 358. »Exactio, causantibus diversis exceptionibus, libertatibus et immunitatibus a solutione ipsius subsidii diversis communitatibus et universitatibus et particularibus personis nec non civitatibus, terris, oppidis et locis nostri status ecclesiastici concessis, et factis diversarum portionum ejusdem subsidii donationibus, seu remissionibus, ad dimidium summae trecentorum millium scutorum hujusmodi ascendit.«

velenczei követ szerzett meg magának a kamrából, 706,473 scudi van felszámítva.

Mindazonáltal az utódok nem sok javulást találtak. Instructiói egyikében III. Gyula panaszkodik, hogy elődе az összes jövedelmet alienálta — kétségen kivül a sussidio kivételével, melyet nem lehetett eladni, minthogy névleg legalább, mindig csak három évre volt előirányozva — s azonkivül még 500,000 függő adósságot hagyott hátra. [1])

Minthogy III. Gyula azért mégis háborúba elegyedett a franciákkal és Farnesékkel, a legnagyobb zavarokba kellett bonyolodnia. Habár a császáriak neki akkori időkhöz nem jelentéktelen pénzsegélyt adtak, levelei mégis telvék panaszszal. »Anconában 100,000 scudira számított: 100,000 bajocchit sem kapott; Bolognából 120,000 scudi helyett csak 50,000-et küldtek; genuai s luccai pénzváltók igéreteiket hirtelen visszavonták; a ki csak egy carlin birtokában van, visszatartja s nem akarja koczkára tenni.« [2])

Ha a pápa seregét együtt akarta tartani, nyomatékosabb rendszabályokhoz kellett nyúlnia; arra határozta magát, hogy egy új Montét alapít. Oly módon tette ezt, a melyet azután majdnem mindig követtek.

Új adót rótt ki: két carlint vetett egy rubbio lisztre; mindennek levonása után ez neki 30,000 scudit jövedelmezett. Ezt az összeget egy rögtön felvett tőke kamatjaira utalványozta. Igy alapította a Monte della Fariná-t.

Észrevehetjük, hogy mily közel járt ez az ezelőtt követett pénzügyi operatiókhoz: épúgy, mint ezelőtt egyházi hiva-

[1]) Instruttione per voi Monsignore d'Imola: ultima di Marzo 1551. Informationi politiche tom. XII.

[2]) Il papa a Giovamb. di Monte 2 April 1552.

talokat alkottak s azokat a kuria megszaporítandó adójára utalványozták, csupán csak azon czélból, hogy ama hivatalokat eladhassák s az épen szükséges összeghez jussanak, úgy most az állam jövedelmét új adó által emelték, melyet azonban egy máskép meg nem szerezhetett nagy tőke kamatjául használtak csak fel. A következő pápa mind így cselekedett. Ezek a monték vagy non vacabile-k voltak, mint a Kelemen-félék, vagy pedig vacabile-k, azaz a hitelező halála után a kamatfizetés kötelezettsége megszünt; a kamatok ekkor még magasabbak voltak, s a montisták collegialis viszonya következtében még szorosabban csatlakoztak a hivatalokhoz. IV. Pál a Monte novennale de' Frati-t oly adóra alapította, a melyre a regularis szerzetes rendeket kényszerítette. IV. Pius egy quadrint vetett egy font húsra s ennek jövedelmét arra használta fel, hogy tüsténti a Monte Pio non vacabile-t állítsa fel, mely neki aztán 170,000 scudit hajtott. V. Pius még egy quadrint vetett a hús fontjára s ebből a Monte Legá-t alapította.

Ha ezt a fejleményt szemügyre veszszük, legelőször is az egyházi állam általános jelentősége ötlik fel. Mily szükségletek kényszerítették a pápákat arra, hogy a kölcsön ily különös neméhez folyamodjanak, mely országuk közvetlen megterhelését zárja magában? Rendszerint általában a katholicismus szükségletei. Amint a tisztán politikai tendenciáknak végük szakad, nincs más, mint egyházi czél, melyet kivinni szándékozhatnának. A katholikus hatalmasságok támogatása a protestansokkal való harczaikban s a törökök ellen való vállalkozásaikban majd mindig az első alkalom, a mi új pénzügyi műveletekre készt. V. Pius Monte-ját azért nevezik Monte Legá-nak, mert az általa szerzett tőke e pápának Velencze és Spanyolország szövet-

ségében viselt török háborújára fordíttatott. Ez mindegyre tovább fejlődött. Minden európai mozgalom az egyházi államot ezen alakban érintette. Csaknem minden esetben valamely új teher által kellett az egyházi érdekek védelmében részt vennie. Ép azért volt a pápák egyházi állására nézve oly fontos, hogy az államot birták.

Mert csupán csak a montékkal nem érték be; a régi módokat sem hagyták abba. Folyton állítgattak új hivatalokat, vagy cavalieratokat különös előjogokkal, úgy, hogy a remuneratiók új adók által fedeztettek egyaránt, vagy hogy az akkor nagyon is érezhető szállása a pénz értékének jelentékenyebb összegeket szolgáltatott a kamarának. [1])

Igy történt tehát, hogy a pápák jövedelmei, a IV. Pál háborúi okozta rövid sülyedés után, folyton emelkedtek. Még Pál alatt 700,000 scudira rúgtak; Pius alatt 898,482 scudira becsülték. Tiepolo Pál csudálkozik rajta, hogy 1576-ban, kilencz évi távollét után, 200,000 scudival szaporodva, 1.100,000 scudira emelkedve találja. Csak az volt a különös, a mi azonban nem is lehetett máskép, hogy azért a pápák tulajdonkép többet nem vettek be. Az adókkal az eladások is szaporodtak. Kiszámították, hogy III. Gyula 54,000, IV. Pál 45,960, sőt IV. Pius, ki minden eszközt felhasznált, 182,550 scudit adott el jövedelméből. IV. Pius a megvásárolható hivatalok számát is negyedfélezerre vitte, természetesen a monték kivételével, melyeket nem számítottak a hivatalokhoz. [2]) E pápa alatt az alienatiók ösz-

[1]) Igy 1580-ban sok luoghi di monte 100 helyett 130-on állt, a vacabili-k kamatjai 14-ről 9-re szállíttattak alá, a mi egészben tetemes megtakarítás volt.

[2]) Lista degli ufficii della corte Romana 1560. Bibl. Chigi N. II, 50. Több más egyes jegyzék különféle évekből.

szege ötödfélszázezerre emelkedett; s még mindig növekvőben volt: 1576-ban 530,000 scudira szaporodott. Bármennyire növekedett is a bevétel, ez mégis majdnem a felét tette. [1])

Figyelemreméltó látványt nyújtanak az ez időbeli pápai jövedelmekről való jegyzékek. Miután minden tételnél megvan nevezve az összeg, melynek beszolgáltatására kötelezte magát a bérlő — a bérlőkkel a szerződés rendesen 9 évre köttetett — fel van említve, hogy mennyit adtak el belőle. A római dogána pl. 1576-ban és a következő években 133,000 scudinyi tekintélyes összeget jövedelmezett; ebből azonban 111,170 scudi assignálva volt; több más levonás után a kamara nem kapott többet 13,000 scudinál. Gabonára, húsra és borra vetett nehány gabella tisztára el. fogyott; a monték rájuk voltak utalványozva. Több, tezoreriáknak nevezett, tartományi pénztárból — melyeknek egyszersmind a tartomány szükségleteit kellett fedezniök — pl. a Márkából és Camerinóból, egy bajocco sem folyt be a pápai kamrába. S a sussidiót gyakran mégis oda csapták hozzájok. Sőt a tolfai timsóhányákra is, melyekre azelőtt kiválóan számítottak, oly erős assignatiók tétettek, hogy a jövedelem egy pár ezer scudival csekélyebb lett. [2])

Személyére s udvartartására nézve a pápa főleg a datáriára volt szorúlva. A datariának kétféle jövedelme volt. Egyik része inkább egyházi természetü volt: compositiók,

[1]) Tiepolo úgy számít, hogy azonkivül 100,000 scudi kell zsoldra, 270,000 kastélyokra és nunciaturákra, úgy, hogy a pápának még mindig 200,000 marad. Utánaszámít, hogy a pápák a török háború szükségleteinek ürügye alatt 1.800,000 scudit vettek be s arra mégis csak 340,000-et adtak ki.

[2]) Pl. Entrata della reverenda camera apostolica sotto il pontificato di N. S. Gregorio XIII fatta nell'anno 1576. MS. Gothana n. 219.

határozott pénzbeli fizetések, melyekért a datarius regressusokat, reservatiókat s egyik javadalomról a másikra átmenetel alkalmával holmi canonikus rendetlenségeket, szabálytalanságokat engedett meg. IV. Pál szigorú eljárása által nagyon megfogyatta őket; [1]) lassanként azonban megint gyarapodásnak indultak. A másik rész inkább világi természetű volt. Ez az üresedések, a cavalieratusok, megvásárolható hivatalok és állások új átruházása alkalmával folyt be a monti vacabili-be; abban a mértékben gyarapodott, a melyben ezek száma nőtt. Az 1570-iki évben azonban mind a kettő együtt véve nem tett többet, csak hogy belőle a háztartás napi szüksége szűken kitellett.

A dolgok ilyetén fejlődése által az egyházi állam már most egészen más helyzetbe jutott. Ha azelőtt azzal dicsekedett, hogy az olasz államok közt ő van legkevésbbé terhelve, most ép oly nyomasztók voltak itt a körülmények, sőt nyomasztóbbak, mint másutt [2]) s a lakosok hangos panaszokra fakadtak.

A régi municzipális függetlenségből már csak kevés maradt meg. Az igazgatás mind szabályosabbá vált. A kormányzói jogok azelőtt gyakran kegyelt bibornokoknak és főpapoknak engedtettek át, kik ebből nem csekély hasznot húztak. A pápák földiei, mint a Mediciek alatt a flórenczieK,

---

[1]) Mocenigo szerint 1560. a dataria azelőtt hónaponként 10,000 és 14,000 aranyat hozott. IV. Pál alatt 3000—4000-ra szállt alá.

[2]) Paolo Tiepolo, Relatione di Roma in tempo di Pio IV e Pio V, azt mondja már: »L'impositione allo etato ecclesiastico è gravezza quasi insopportabile per essere per diversi altri conti molto aggravato; — — d'alienare piu entrate della chiesa non vi è piu ordine, perche quasi tutte l'entrate certe si trovano gia alienate e sopra l'incertò non si trovaria chi desse danari.«

IV. Pál alatt a nápolyiak, IV. Pius alatt a milanóiak a legjobb állomásokhoz jutottak. V. Pius ezt megszüntette. Ama kegyeltek úgysem vitték maguk az igazgatást, mindig átengedték valami doctor jurisnak [1]); V. Pius ezt a doctort maga tette meg s a nyereséget, mely amazokra hárámlott, a kamra számára biztosította. Minden rendesebb, csöndesebb lett. Azelőtt néphadat szerveztek és 16,000 ember volt bejegyezve; IV. Pius egy szakasz könnyü lovasságot is tartott magának. V. Pius mindkettőt eltörölte: a lovasságot megszűntette; a néphadat bomlásnak hagyta indulni. Egész fegyveres hatalma nem volt több 500 embernél; a zömét 350 ember képezte Rómában, jobbára svájcziak. S ha nem kellett volna a partokat a törökök betörései ellen védeni, teljesen elszoktak volna a fegyvertől. E harczias népesség, úgy látszik, egészen békéssé akart válni. A pápák az országot nagy urodalomkép kivánták kormányozni, melynek jövedelme részben ugyan házuknak javára, főleg azonban az egyház szükségire fordíttatott volna.

Látjuk majd, hogy e tekintetben még egyszer nagy nehézségekre bukkantak.

XIII. Gergely és V. Sixtus ideje.

XIII. Gergely.

XIII. Gergely — Hugo Buoncompagno Bolognából — mint jogász s világi szolgálatban emelkedve fel, vidám és életvidor természettel bírt; volt egy fia, ki ugyan akkor szü-

[1]) Tiepolo, ibid. »Qualche governo o legatione rispondeva sino a tre, quatro o forse sette mila e piu scudi l'anno. E quasi tutti allegramente ricevendo il denaro si scaricavano del peso del governo col mettere un dottore in luogo loro.

letett, mikor még nem viselte a papi méltóságot, de mégis házasságon kivül. Habár azóta rendes életmódot folytatott, azért sohasem volt scrupulozus, s a szigor egy bizonyos neme iránt inkább rosszalását nyilvánította; úgy látszott, hogy inkább IV. Piusnak, kinek miniszterét bele is vonta mindjárt az ügyekbe, mint közvetlen elődjének példáján akar indúlni.[1]) De ezen a pápán láthatjuk, mire képes egy uralkodásra jutott gondolkozásmód. Száz évvel azelőtt legfölebb VIII. Incze módjára uralkodott volna; most azonban oly férfiú, mint ő, sem vonhatta már ki magát a szigorú egyházi tendenciák alól.

Az udvarnál volt egy párt, a mely mindenek előtt azon czélt tűzte maga elé, hogy e törekvéseket fentartsa és védelmezze. Jezsuiták, theatinusok és barátjaik voltak ezek. Monsignore Frumentot, Cornigliát, Toledo Ferenczet, a rettenthetetlen prédikátort és Contarell datariust emlegetik. Annál inkább hatalmukba kerítették a pápát, mint hogy összetartottak. Azt mondták neki, hogy V-ik Pius nagy tekintélye kiváltkép személyes magaviseletének következménye volt. Minden levélben, melyet neki felolvastak, csak az elhúnyt szent életének emlékéről, reformjainak és erényeinek dicsőségéről volt szó. Minden ellenkező nyilatkozatot távol tartottak. XIII. Gergely ambiciójának tökéletesen egyházi szinezetet adtak.[2])

---

[1]) Azt várták, hogy máskép fog uralkodni, mint elődjei: »mitiori quadam hominumque captui accomodatiori ratione.« Commentarii de rebus Gregorii XIII. (MS. Bibl. Alb.).

[2]) Relatione della corte di Roma a tempo di Gregorio XIII. (Bibl. Corsini 714) 20 Febr. 1574, erre nézve nagyon tanulságos. A pápa érzületéről azt mondja a szerző: »non è stato scrupuloso nè dissoluto mai e le son dispiaciute le cose mal fatte.«

Mily könnyű szerrel előre segíthette, fejedelmi méltóságokra emelhette volna a fiát! De mindjárt az első, neki nyújtott kedvezésből — S. Angelo castellanjává s az egyház gonfalonierjává nevezte ki — barátai lelkiismeretben járó dolgot ütöttek. Az 1575-diki jubilaeumon nem tűrték volna Giacomot Rómában; csak midőn ennek vége volt, engedték meg, hogy visszatérjen s akkor is csak azért, mert a fiatal, magasra törekvő férfiúnak kedveszegettsége az egészségét támadta meg. Gergely őt azután megházasította; megengedte, hogy a velenczei köztársaság nobilé-jává,[1]) s a spanyol király hommes d'armes-jainak generalisává nevezte ki. De azért még mindig rövid pórázon tartotta. Midőn egyszer eszébe jutott, hogy egyetemi barátainak egyikét kiszabadítsa a fogságból, a pápa újolag kitiltotta s minden hivatalától meg akarta fosztani. Fiatal nejének esdeklései ezt még megakadályozták, De hosszú időre fel kellett hagyni nagyobb reményekkel.[2]) Csak a pápa utolsó éveiben volt Giacomonak befolyása apjára s akkor is sem a fontos állam-

[1]) Itt származásának kényes voltát kellett megjelölnie. Velenczei ügyesség bizonyításául hozták fel, hogy őt signor Giacomo Buoncompagnonak, ő szentségével szoros viszonyban levőnek, nevezték. Ezt a módot tulajdonkép Como bibornok gondolta ki. Midőn szó volt a dologról, a követ kérdezte a minisztert, vajjon Giacomot ő szentsége fiának nevezzék-e. »S. Sgria Illma prontamente, dopo avere scusato con molte parole il fatto di S. Sà, che prima che havesse alcuno ordine ecclesiastico generasse questo figlivolo, disse: che si potrebbe nominarlo per il Sr Jacomo Boncompagno Bolognese strettamente congiunto con Sua Santità.« Dispaccio Paolo Tiepolo 3 Marzo 1574.

[2]) Antonio Tiepolo, Dispaccio Agosto Sett. 1576. 1583-ban (márcz. 29.) ezen sürgönyök egyikében ez áll: »il Signor Giacomo non si lascia intromettere in cose di stato.«

ügyekben sem föltétlenül. [1]) Ha közbenjárását kérték, vállat vont.

Hogy ha a dolgok így álltak fiával, mennyivel kevésbbé számíthattak más rokonok szabályellenes kedvezésre, vagy a hatalomban részvételre! Két unokaöcscsét felvett Gergely a bibornokságba; V. Pius is tett ehhez hasonlót: de a harmadiktól, a ki szintén beállított, megtagadta a kihallgatást; kényszerítette, hogy két nap alatt ismét eltávozzék. A pápa fitestvére is felkerekedett, hogy azon szerencse látását élvezze, a mely házát érte. Már Orvietóig jutott; de itt az udvar egy küldöttjével találkozott, ki avval a parancscsal jött, hogy térjen vissza. Könny gyült az öregnek szemébe, s nem tudta magát visszatartóztatni, hogy ne tegyen még egy darabka utat Róma felé; de egy második parancsra csakugyan visszatért Bolognába. [2])

Elég az hozzá, e pápát nem lehet azzal vádolni, hogy a nepotismust előmozdította, családjának törvényellenes módon kedvezett volna. Midőn egy ujonnan kinevezett bibornok azt mondta, hogy ő szentsége háza és nepotjai iránt hálás lesz, kezével karszékére ütött s így kiáltott fel: »Istennek tartoztok hálával és a szent széknek.«

Ennyire át volt már hatva a vallásos tendenciáktól. V. Piust buzgóságban nemcsak elérni, de meg is akarta

---

[1]) Csak az utóbbi időről áll róla az a vélemény, mely igen elterjedt s a melyet én pl. Richelieu memoire-jaiban is találok: »prince doux et benin fut meilleur homme que bon pape.« Látjuk majd, mily kis mértékben igaz ez.

[2]) A jó ember arról panaszkodik, hogy testvérének pápasága többet árt neki, mint használ, mert több költségre kényszeríti őt, mint a mennyire Gergely pótléka rúg.

haladni.[1]) Pontificatusának első éveiben hetenként háromszor maga olvasott misét, s vasárnap sohasem mulasztotta el. Élete nemcsak feddhetetlen, de épületes is volt.

Soha sem tett egy pápa is hivatala némely kötelességeinek hívebben eleget, mint Gergely. Jegyzéket tartott minden országnak a püspöki méltóságra alkalmas férfiairól; minden előterjesztésnél jól értesültnek mutatkozott. Nagy gonddal igyekezett e fontos hivatalok betöltését vezetni.

Mindenekelőtt arra törekedett, hogy a szigorú egyházi oktatást előmozdítsa. A jezsuita collegiumok virágzását rendkivüli bőkezűséggel gyámolította. A római szerzetes háznak tetemes ajándékokat adott; házakat vett, utczákat zárt el, bevételeket ajánlott föl, hogy az egész collegiumnak megadja azt az alakját, melyben még mai nap is látjuk. Husz hallóteremre és 360 tanulók-czellájára volt tervezve: minden nemzet seminariumának nevezték; s hogy kimutassák, hogy szándékuk az egész világra terjed, mindjárt az első alapításkor 25 beszédet tartattak különféle nyelven, még pedig mindegyiket mindjárt latin tolmácsolással.[2]) A már azelőtt alapított collegium germanicum, bevétel hiánya miatt, a feloszlás veszélyének volt kitéve. A pápa nemcsak a S. Apollinare nevü palotát s a Monte Celion levő S. Stefano bevételeit adta neki, hanem még 10,000 scudit is utalványozott neki a pápai kamrára; Gergelyt ez intézet igazi alapítójának tekinthetjük, melyből azontúl évről-évre a

[1]) Seconda relazione dell' ambasciatore di Roma Cl^mo M. Paolo Tiepolo Cav^re 3 Maggio 1576. »Nella religione ha tolto non solo d'imitar, ma ancora d'avanzar Pio V: dice per l'ordinario almeno tre volte messa alla settimana. Ha avuto particolar cura delle chiese, facendole non solo con fabriche et altri modi ornar, ma ancora colla assistentia a frequentia di preti accrescer nel culto divino.«

[2]) Dispaccio Donato 13 Genn. 1582.

katholicismusnak számos bajnoka került ki Németországba. Angol collegiumot is alapított Rómában, s módot talált rá, hogy berendezze. Saját pénzéből gyámolította a bécsi és gráczi collegiumokat, s talán nem volt a világon jezsuitaiskola, mely egyik vagy másik módon ne dicsekedhetett volna bőkezűségével. A sitiai püspök tanácsára görög collegiumot is alapított. Tizenhárom—tizenhat éves fiatal embereket akartak oda felvenni, nemcsak oly országokból, melyek még keresztyén főhatóság alatt álltak, hanem Konstantinápolyból, Moreából és Salonichiből is. Görög tanitókat kaptak; kaftán s velenczei baret volt az öltözetük; egészen görög módra akarták őket tartani: mindig emlékezetükben maradjon az, hogy hazájukba vissza kell majd térniök. Szertartásaikat ép úgy meg akarták nekik hagyni, mint nyelvüket; azon zsinat tantételei szerint, melyben a görög és latin egyház egyesíttetett, akarták őket a hitben oktatni. [1])

Ezen, az összes katholikus világot átölelő gondossághoz még az is hozzá tartozik, hogy Gergely a naptárt reformálta. A tridenti zsinat kivánta ezt; az a körülmény, hogy a nagy ünnepek az évszakokhoz a zsinati végzések által megállapított viszonyuktól eltértek, tette szinte elkerülhetetlenné. Minden katholikus nemzet részt vett ezen reformban. Luigi Lilio, különben kevéssé ismert calabriai, halhatatlan dicsőséget szerzett magának az által, hogy a legkönnyebb módszerre utalt, melylyel a bajról tenni lehet. Minden egyetemmel, többek között a spanyolokkal, Salamanca- és Alcalával is, közölték javaslatát; minden oldalról jöttek véleményadások. Egy bizottság Rómában, melynek leg-

[1]) Dispaccio Antonio Tiepolo 19 Marzo 1577. — »accio che fatto maggiori possano affettionatamente e con la verità imparata dar a vedere ai suoi Greci la vera via.«

tevékenyebb és legtudósabb tagja a mi földink Clavius volt,[1]) azután új vizsgálatnak vetette alá, és végleges határozatot hozott. Az egész mozgalomra a tudós Sirleto bibornoknak volt legnagyobb befolyása. Bizonyos titokszerüséggel fogtak hozzá: az új naptárt senkinek, még a követeknek sem mutatták, mig azt a különböző udvarok helyben nem hagyták.[2]) Azután Gergely ünnepélyesen megismertette. A reformot olyannak magasztalja, mint a melylyel isten az ő egyháza iránti véghetetlen kegyelmének adta bizonyságát.[3])

Azonban e pápának nem minden fáradozása volt ily békés természetű. Boldogtalanná tette, hogy először a velenczeiek, majd még II. Fülöp király is fegyverszünetre léptek a törökkel. Ha ő rajta áll, a liga, mely a lepantói diadalt kivívta, soha se omlott volna szét. A németalföldi, francziaországi zavarok, a németországi pártsurlódások tevékenységének tág tért nyitottak. Fáradhatatlan volt a protestánsok ellen való terveléseiben. A lázadásokat, melyekkel Erzsébet királynénak Irhonban küzdenie kellett, majdnem mindig Róma szította. A pápa nem is titkolta, hogy Angolország ellen általános vállalatot szeretne létrehozni. Évről-évre alkudoznak nunciusai e felől II. Fülöppel s a Guise-kkel. Nem volna érdek nélküli, ha mindezen alkudozást és kisérletet, melyekről gyakran azok nem is tudtak, kiknek romlását czélozták s melyek végre az armada nagy vállalatát megteremtették, egyszer összeállítanák. Gergely a legélénkebb buzgósággal űzte őket. A francziaországi ligue,

[1]) Erythraeus: »in quibus Christophorus Clavius principem locum obtinebat.«

[2]) Dispaccio Donato 20 Dec. 1582. 2 Giugno 1682. Magasztalja a bibornokot, mint a ki »huomo veramente di grande litteratura.«

[3]) 1582-ki év febr. 13-ki bulla. § 12. Bullar. Cocq. IV. 4, 10.

mely III. és IV. Henrikre oly veszélyessé vált, e pápának a Guisekhez való viszonyából veszi eredetét.

Ha már most igaz, hogy XIII. Gergely az államnak nem esett nagyon terhére rokonaival, mégis ily messzeható, természetüknél fogva költséges vállalatokból az következik, hogy segédforrásait azért csak oly mértékben igénybe vette. Mikor még Stukleynek oly kisszerű expeditiójára is, a mely azután Afrikában hajótörést szenvedett, tetemes összeg pénzt áldozott. IX. Károlynak is egyszer az egyházi állam városainak közvetlen adakozásából 400,000 aranyat küldött. Gyakran segítette a császárt, a máltai rend nagymesterét pénzösszegekkel. De békés törekvései is tetemes költekezést kivántak. Kiszámították, hogy fiatal emberek gyámolítása tanulmányaikban 2 milliójába került. [1]) Mennyi pénzében lehetett csak a 22 jezsuita collegium, melyek neki köszönhették eredetöket!

Az állam pénzgazdálkodása miatt, mely a nagyobbodó bevételek daczára se mutatott fel soha szabad fölösleget, nem egyszer zavarban kellett lennie.

A velenczeiek, csakhamar trónlalépte után, kisérletet tettek, hogy kölcsönre bírják. Növekedő figyelemmel hallgatott Gergely a követ részletes előadására; midőn végre látta, hogy mit akar, így kiáltott fel: »Hol vagyok én, követ uram? A congregatio minden nap összegyül, hogy pénzt teremtsen elé, de sohasem talál alkalmas módot.« [2])

[1]) Baronius számítása. Possévinus: Ciacconius Vitae Pontificumá-ban IV, 37. Lorenzo Priuli kiszámítja, hogy évenként 200,000 scudit fordított opere pie-kre. Legrészletesebbek és leghitelesebbek erről azon kivonatok, melyeket Cocquelines közöl Como bibornok és Musotti tudósításaiból Maffei annaleseinek végén.

[2]) Dispaccio 14 Marzo 1673. Ez egy Congregatione deputata sopra la provisione di danari.

XIII. Gergely államigazgatása immost kitünő fontosságúvá lett. Már odáig jutottak, hogy az alienatiókat s új adók kivetését kárhoztatták: tökéletesen átlátták az ily rendszer bajos, sőt veszedelmes voltát. Gergely azt a feladatot tűzte ki a congregatiónak, hogy pénzt teremtsen számára, de sem papi concessiók, sem új adók, sem pedig egyházi jövedelmek eladása által.

De mily módot lehetett még ezeken kivül kigondolni? Nagyon nevezetes, hogy milyen intézkedéseket tettek s ezek minő hatásokat idéztek azután elő.

Gergely, ki mindig valami föltétlen jogfogalmat követett, úgy gondolta, hogy az egyházi fejedelemség még sok joggal bir, melyeket ő neki csak érvényesíteni kell, hogy új segédforrásokat nyerjen. [1]) Eszébe sem jutott, hogy útjában álló privilegiumokat kiméljen. Minden tekintet nélkül megszüntette a velenczeiek által bírt azon jogot, hogy Márkából és Ravennából bizonyos kedvezményekkel gabonát vihessenek ki. Azt mondta, méltányos, hogy a külföldi annyi adót fizessen, mint a bennszülött. [2]) Minthogy nem adták meg mindjárt magukat, Ravennában raktáraikat erőszakkal felnyittatta, tartalmukat elárvereztette, a tulajdonosokat elfogatta. Ez azonban még mind semmi: csak az útat jelöli, a melyen ezentúl haladni szándékozott. Sokkal fontosabb volt az, hogy országának nemessége közt oly visszaéléseket gondolt észrevenni, melyeket az állampénztár javára meg lehet szüntetni. Kamarabiztosa, Bonfiglivolo Rudolf, oly hűbérurasági jogoknak, a melyekre már alig is gondoltak, messzeható kiterjesztését és megújítását hozta javaslatba. Utalt arra, hogy az

[1]) Maffei, Annali di Gregorio XIII. I, p. 104. Ugy számít, hogy az egyházi állam csak 160,000 scudi tiszta jövedelmet adott.

[2]) Dispaccio Antonio Tiepolo 12 April 1577.

egyházi állam bárói kastélyainak és jószágainak nagy része visszaszállt a pápára, némelyek, a tulajdonképen megadományozott ág magvaszakadtával, mások, mert a bért, melyre kötelezve vannak, nem fizették le. [1]) A pápának, ki már több hasonló jószágot visszaszállás utján vagy pénzen megszerzett, semmi sem jöhetett volna jobban kapóra. Mindjárt munkához látott. Romagna hegységeiben elvette Castelnovot a cesenai Iseiktől, Corcanát az imolai Sassetelliktől. A szép dombon fekvő Lonzano, s a sikságon Savignano a modenai Rangonoktól elkoboztatott. Alberto Pio önkényt lemondott Bertinoróról, hogy kikerülje a pert, melylyel a kamara fenyegette; de ez nem érte be vele: elvette tőle még Verucchiót is s más egyéb helységeket. Ezután minden Péter napján kínálta haszonbérét; de bizony sohasem fogadták már el. Ez csak magában Romagnában történt. Épen így tettek azonban a többi tartományban is. Nemcsak oly jószágokhoz tartották közüket, melyekről nem rótták le a hűbéresi kötelezettségeket; voltak mások, melyek eredetileg a báróknak csak ugy adattak zálogba. De már régóta feledésbe ment ez az eredet: a birtok, mint szabad tulajdon, kézről-kézre bírt és a réginél sokkal jobb karba helyeztetett; most a pápának s kamarabiztosának kedve támadt azokat megint visszaváltani. Igy kerítették hatalmukba Sitiano kastélyt, 14,000 scudi zálogösszeg letétele által, a mely összeg korántsem ütötte meg az akkori értékét. [2])

[1]) Dispaccio A. Tiepplo 12 Genn. 1579. »Il commissario della camera attende con molta diligentia a ritrovare e rivedere scritture per ricuperare quanto dalli pontefici passati si è stato obligato o dato in pegno ad alcuno, e vedendo che S. Sª gli assentisse volontieri, non la speragna a porta rispetto ad alcuno.«

[2]) Elenchus omnium locorum, bonorum et possessionum, quae olim ad Romanis pontificibus in feudum concessa et a Gregorio

A pápa ezen vállalatokkal igen nagyra volt. Azt gondolta, egy érdemmel többet szerez az ég kegyelmére, mihelyt sikerült neki, az egyház jövedelmeit bár 10 scudival szaporítani, föltéve, új adó nélkül. Kedvtelve számítgatta, hogy az egyházi állam jövedelmei rövid idő alatt törvény utján 100,000 scudival szaporodtak; mennyivel képesebbek lesznek ez által eretnekek és hitetlenek elleni vállalatokra! Az udvarnál nagy részt egy értelemben voltak vele. »E pápa neve az éber« (ez »Gregorius« értelme), mondja Como bibornok, »éber akar lenni s a magáét visszaszerezni.« [1])

Az országban azonban, az aristocratia közt, e rendszabályok más benyomást keltettek.

Sok nagy család egyszerre kitudva látta magát oly birtokból, melyet egészen jogosnak tartott. Mások fenyegetve érezték magukat. Rómában minden nap átkutattak régi papirokat és minden nap új igényeket támasztottak belőlük. Nem sokára senki sem hitte magát biztosságban, és sokan elhatározták magukat, hogy jószágaikat inkább fegyverrel védik, mintsem a kamarabiztosnak kiszolgáltassák. Egyike ezen hűbéreseknek a pápának szemébe mondotta: veszteség így is, úgy is veszteség; a védelmezésben legalább némi gyönyörűséget talál az ember.

A nemesség befolyásánál fogva parasztjaira s a szom-

PP. XIII. sive extinctione investiturae, sive alia transactione recuperata et acquisita fuere, ab eoque camerae apostolicae incorporata, a Tydeo de Marchis. ejusdem camerae notario et archivi illius custode, jussu Gregorii XIII confectus, adjectis a nobis vero rescissis singularum recuperationum ac acquisitionum instrumentis Theinernál: Codex diplomaticus dominii temporalis S. Sedis T. III. 547. l.

[1]) Dispaccio 21 Ott. 1581. »Sono molti anni che la chiesa non ha havuto pontefice di questo nome Gregorio, che secundo la sua

szédos városok nobilijeire ez az egész országban forrongást idézett elő.

Hozzájárult még, hogy a pápa más, rossz számítású rendszabályok által egynéhány városnak igen érzékeny veszteséget okozott. Többek között Anconában a vámot felemelte abban a hitben, hogy a felemelés a kereskedőkre, nem pedig a tartományra hárul. Ezáltal a városra oly csapást mért, melyből soha sem birt fölocsúdni: a kereskedelem menten elpártolt tőle; csak keveset használt, hogy az adót visszavonták és nevezetesen a ragusaiaknak megújították régi szabadságaikat.

Egészen váratlan és szerfölött sajátságos az ez által előidézett eredmény.

Az engedelmesség minden, de leginkább az ilyen békés országban önkénytes alárendelésen nyugszik. Itt a mozgalom elemei nem voltak eltávolítva, nem elnyomva; a kormánynak rajtok terjedő uralkodása által csak el voltak takarva. A mint az alárendelés egy helyen meglazult, ez elemek mindnyájan felszinre jöttek és szabad harczban mutatkoztak. Az ország mintha csak egyszerre megemlékezett volna arról, mily harczias, fegyverben jártas, pártoskodásokban független volt évszázadokig, a papok és doctorok e kormányát meg kezdte vetni: oly állapotba csapott vissza, a mely természete volt.

Nem mintha a kormánynak egyenesen ellenszegültek, ellene fellázadtak volna: elég volt, hogy mindenütt feltámadtak a régi pártok.

Az egész Romagna megszakadozott ismét általuk. Ravennában Rasponik és Leonardik, Riminiben Ricciardellik

etimologia greca vuol dire vigilante: questo che è Gregorio è vigilante, vuol vigilare e ricuperare il suo, e li par di far un gran servitio, quando ricupera alcuna cosa, benche minima.«

és Tignolik, Cesenában Venturellik és Bottinik, Furliban Numaik és Siruglik, Imolában Vicinik és Sassatellik voltak egymás ellen: az először nevezettek mindig ghibellinek, az utóbbiak mindig guelfek voltak; midőn az érdekek már tökéletesen megváltoztak, a nevek mégis felébredtek újolag. Gyakran a pártok külön negyedeket, külön templomokat birtak; kis jelvények által különböztették meg magukat: a guelf kalapján a tollat mindig jobb, a ghibellin bal felől viselte;[1]) a szakadás a legkisebb faluig elterjedt; senki se kímélte volna még testvérének életét se, ha az az ellenkező párton lévőnek vallja magát. Egyik-másik gyilkosság által szabadította meg magát feleségétől, hogy oly nemzetségből vehessen nőt, a mely az ő pártjához tartozott. A pacificik nem használtak többé semmit, már azért sem, mert kedvezésből kevésbbé alkalmatos egyéneket vettek fel a társulatba. A pártok maguk láttak egymás közt törvényt. Gyakran ártatlanoknak nyilvánították azokat, kik a pápai törvényszékek által elitéltettek. Feltörték a börtönöket, hogy kiszabadítsák barátjaikat; azonban ellenségeiket felkeresték itt is, s másnap néha a kútra tűzve lehetett látni levágott fejeiket.[2])

Minthogy a nyilvános hatalom oly gyenge volt, Márkában, Campagnában, minden tartományban a kilépett banditák csapatai kis seregekké tömörültek.

Élükön jártak Alfonso Piccolomini, Roberto Malatesta és más fiatal emberek a legelőkelőbb nemzetségekből.

[1]) A Relatione della Romagna a különbségeket »nel tagliar del pane, nel cingersi, in portare il pennacchio, fiocco o fiore al capello o all' orecchio« találja.

[2]) A Sixtus V Pontefice M. MS-ában (Altieri Bibl. Rómában) ez állapot részletes leirása található. Kivonat a függelékben.

Piccolomini bevette a monte-abboddói városházat; minden ellenét felkerestette s anyjuk s feleségük szeme láttára végeztette ki: csak Gabuzio nevűnek kilencznek kellett meghalni; az alatt kisérete tánczolva mulatott a piaczon. Az ország uraként járta be a vidéket. Egyszer váltóláza volt, de ez nem aggatott neki: mikor lelte a hideg, gyalog hintóban hordoztatta magát csapatjai előtt. Corneto lakosainak tudtokra adatta, hogy siessenek az aratással: majd megmegy s ellenségének, Latino Orsininak vetéseit felégeti. Ő, személyére nézve még tartott valamit bizonyos tisztességre: egy futártól elvette leveleit, de a nála volt pénzhez nem nyúlt. Annál több kapzsiságot, rabló kedvet mutattak társai. A városok követei mindenünnen jöttek Rómába segítséget kérni.[1]) A pápa megszaporította hadi erejét; akkora teljhatalmat adott Sforza bibornoknak, mekkorával Albornoz bibornok óta senki se bírt: kiváltságra való tekintet nélkül, nem kötve semmi jogrendhez, sőt minden per nélkül, manu regia járhasson el.[2]) Giacomo Boncompagno táborba szállt; sikerült is a bandákat szétrobbantani, az országot tőlük megtisztítani; a mint azonban eltávoztak, mögöttük ujra felemelte fejét a régi garázdálkodás.

Egy különös körülmény még nagyban hozzájárult ennek orvosolhatatlanságához.

E pápa, kit gyakran nagyon is jámbornak tartanak, mind fejedelmi, mind egyházi jogait mégis nagy-szigorúan

---

[1]) Dispacci Donato del 158.

[2]) Breve Sforza számára, közölve a dispaccikban. »Omnimodam facultatem, potestatem, auctoritatem et arbitrium contra quoscunque bannitos, facinorosos, receptatores, fautores, complices et sequaces etc. nec non contra communitates, universitates et civitates, terras et castra et alios cujuscunque dignitatis vel praeeminentiae,

őrzötte..[1]) Nem kímélte sem a császárt, sem a spanyol királyt; szomszédai iránt nem volt semmi tekintettel. Nemcsak Velenczével volt ezerféle viszálkodása, Aquiléja ügyében, templomaik megvizsgálása s más pontok felett: — a követek nem győzik szóval, mennyire felfortyan ez ügyeknek csak említésére is, mily belső keserűséget mutat: — ép igy volt Toscanával és Nápolylyal; Ferrara sem tapasztalt jó indulatot; Parma csak a minap jókora összegeket vesztett pörös ügyeiben. Mind e szomszédok örömmel látták a pápát ily kellemetlen bonyodalmakban: a banditákat szó nélkül befogadták országukba, kik azután, mihelyest alkalom nyilt rá, ismét visszatértek az egyházi államba. A pápa mind csak hiába kérte őket, hogy ne tegyék többé. Különösnek találták, hogy Rómában senkivel sem törődnek, de azért mindenkitől figyelmet kivánnak.[2])

Igy hát Gergely sohasem tudott erőt venni a pártütőkön. Semmi adótsem fizettek; a sussidio elmaradt. Az or-

---

Barones, Duces et quavis auctoritate fungentes, et extrajudicialiter et juris ordine non servato, etiam sine processu et scripturis, et manu regia illosque omnes et singulos puniendi tam in rebus et bonis quam in personis.

[1]) Már 1576-ban megjegyezte ezt P. Tiepolo. »Quanto piu cerca d'acquistarsi nome di giusto, tanto piu lo perde di gratioso, perche concede molto meno gratie extraordinarie di quel che ha fatto altro pontefice di molti anni in qua: — la qual cosa, aggiunta al mancamento ch' è in lui di certi offici grati et accetti per la difficultà massimamente naturale che ha nel parlar e per le pochissime parole che in ciascuna occasione usa, fa ch' egli in gran parte manca di quella gratia appresso le persone.«

[2]) Dispaccio Donato 10 Sett. 1581. »E una cosa grande che con non dar mai satisfatione nissuna si pretende d'avere da altri in quello che tocca alla libertà dello stato suo correntemente ogni sorte d'ossequio.«

ságban általános elégületlenség terjedt el. Még bibornokok is feltették a kérdést, nem volna-e jobb, valami más államhoz csatlakozni.

A kamarabiztos rendszabályainak folytatására ily körülmények között gondolni nem lehetett. Az 1581-dik év deczember havában a velenczei követ világosan azt jelenti, hogy a pápa a confiscatiók ügyében minden eljárást megszüntetett.

Meg kellett engednie, hogy Piccolomini Rómába jött s könyörgő levelet nyújtott át. [1]) Elszörnyedt, midőn a gyilkosságok e hosszú sorát átolvasta, melyekért bocsánatot várnak, s az írást az asztalra tette. De azt mondták neki, hogy három dolog közül szükséges az egyik: vagy fiának Giacomonak kell Piccolomini kezétől a halált várni, vagy neki magának kell emezt megölnie, vagy pedig Piccolomininak bocsánatot kell nyernie. Laterani szt. János gyóntató atyái kinyilatkoztatták, hogy, bár nem szabad a gyónás titkát elárulniok, annyit mégis lehet mondaniok, hogy, ha nem történik valami, hát nagy szerencsétlenség következik be. A pápa végre, mélyen szomorodott szivvel ugyan, de határozott s aláirta a feloldozás brevéjét.

De a nyugalmat ezzel még mind nem állította helyre. Saját fővárosa tele volt banditával. Annyira jutott a dolog, hogy a conservatorok várostanácsának kellett közbelépni s a pápa rendőrségének engedelmességet szerezni. Valami Marianazzo nem fogadta el az ajánlott bocsánatot: »Ked-

[1]) Donato 9 April 1583. »Il sparagnar la spesa e l'assicurar il Signor Giacomo, che lo desiderava, et il fuggir l'occasione di disgustarsi ogni dì piu per questo con Fiorenza si come ogni dì avveniva, ha fatto venir S. Sª in questa risolutione.«

vezőbb rá nézve«, mondta, »a banditaság, igy nagyobb bátorságban érzi magát.[1])

Az öreg, életunt és gyenge pápa égre tekintett s igy kiáltott fel: kelj fel, uram, és könyörülj Sionon.

V. Sixtus.

Ugy látszik néha, mintha magukban a bonyodalmakban valamely titkos erő rejlenék, mely azt az embert képezi és felemeli, a ki rajtok uralkodni képes.

Míg az egész világon örökös fejedelemségek vagy aristocratiák nemzedékről nemzedékre hagyták az uralkodást, az egyházi fejedelemség avval különböztette meg magát, hogy benne az emberi társaság legalsóbb fokáról a legmagasabb rangra vihette az ember. Épen a legalacsonyabb sorsból emelkedett most föl egy pápa, a kinek ereje is volt s szinte rátermett, hogy véget vessen e garázdálkodásoknak.

Az ozmánok első szerencsés előnyomulásakor a dalmát és illyr tartományokba, ezek sok lakosa Olaszországba menekült. Látták őket megérkezni, s a mint csoportosan a parton üldögéltek és kezöket ég felé terjesztgették. Ily menekülőkkel jött át valószinüleg V. Sixtus őse, Zanetto Peretti is: szláv nemzetbeli volt. De menekültek köz sorsához képest sem ő, sem utódai, kik Montaltóban telepedtek le, nem dicsekedhettek uj hazájukban valami különös szerencsével: sőt Piergentili Perettinek, V. Sixtus atyjának, adós-

[1]) »Che il viver fuoruscito li torni piu a conto e di maggior sicurtà.« XIII. Gergely 1572-ki május 13-kától 1585-ki április 10-éig uralkodott.

ságok miatt el is kellett hagyni e várost; csak házassága által jutott olyan helyzetbe, hogy Fermo mellett Grotte a Marében, egy kertet bérelhetett. Ez nevezetes egy helyiség volt: a kerti növények közt Cupra, az etrusk Juno templomának romjaira bukkant az ember; nem volt hiány a legszebb déli gyümölcsökben, a mint hogy Fermo szelidebb éghajlatnak is örvend, mint a többi Márka. Itt született Perettinek 1521-ben deczember 13-án egy fia. Kevéssel azelőtt úgy tetszett neki álmában, mintha őt, a mint különféle ügyeit-bajait panaszolja, egy szent hang azon biztosítással vigasztalná, hogy fia lesz, ki majd szerencséssé teszi házát. Álmadozó, a szükség által fokozott, már különben is a titokteljesség régiói felé forduló önérzetének teljes élénkségével kapott e reményen: a fiút Felixnek nevezte el. [1])

Hogy minő állapotban volt a család, látni való, midőn pl. a gyermek egy tóba esik s a tónál mosó nagynénje kihúzza; a fiúnak vigyáznia kell a gyümölcsre, sőt a disznókat is őriznie; a betűket azon ábécéskönyvekből tanulja

---

[1]) Tempesti, Storia della vita e geste di Sixto V 1754 hősének eredetére nézve átkutatta a montaltoi levéltárt. Tempestinek kimutatásait megerősíti és bővíti Hübner: Sixte V, I, 204. Authentikus a Vita Sixti V, ipsius manu emendata, MS. az Alfieri könyvt. Rómában. Sixtus akkor született, »cum pater Ludovici Vecchii Firmani hortum excoleret, mater Dianae nurui ejus perhonestae matronae domesticis ministeriis operam daret.« Ezen Diana, késő aggkorban, megérte Sixtus pontificatusát. »Anus senio confecta Romam deferri voluit, cupida venerari eum in summo rerum humanarum fastigio positum, quem olitoris sui filium paupere victu domi suae natum aluerat.« Különben »pavisse puerum pecus et Picentes memorant et ipse adeo non diffitetur, ut etiam prae se ferat.« Az Ambroziana R.-ban 124 található F. Radice dell' origine di Sixto V, egy értesítés Rómában 1585-ben május 4-én keltezve, a mely azonban csak keveset mond.

meg, melyeket más gyermekek nála felejtettek, kik a földeken keresztül az iskolába mentek s onnan visszajönnek; az apának nincs öt bajocchija, a mennyit a legközelebbi iskolamester havonként fizettet magának. Szerencsére a családnak van egy egyházi állásbeli tagja, egy ferenczrendi, Fra Salvatore, ki végre rábírja magát, hogy megfizesse az iskolapénzt. Most tehát a kis Felix is tanulni ment a többivel; egy darab kenyeret adtak vele, délben ezt azon kútnál költötte el, mely vizzel szolgált neki hozzá. Ily sanyarú körülmények daczára, az apának reményei nemsokára átszállottak a fiára is; midőn ez nagyon korán, tizenkettedik évében, — mert még nem tiltotta meg egy tridenti zsinat az ily korai fogadalmakat, — a ferenczek szerzetébe lépett, megtartotta a Felix nevet.

Fra Salvatore szigorúan bánt vele; a nagybátya tekintélyét használta, ki egyszersmind apja helyett apja volt; de azért iskolákra is elküldötte. Gyakran tanult Felix, a nélkül, hogy vacsorát evett volna, egy lámpás fényénél a keresztfolyosón, vagy ha ez kialudt, a lámpa mellett, mely a templomban az ostya előtt égett; nem igen találunk arról valamit feljegyezve, a mi benne eredeti, vallásos szemléletre, vagy valami mélyebb tudományos irányra vallana, csak annyit tudunk meg, hogy gyors előhaladást tett mind a fermói iskolában, mind pedig a ferrarai és bolognai iskolákon és egyetemeken; sok dicsérettel nyerte el az akademiai méltóságokat. Kiváltkép dialektikai tehetség fejlődött ki benne. Azt a szerzetesi ügyességet, mely bonyolult theologiai kérdéseket eligazít, nagy mértékben megszerezte. A ferenczek nagygyűlésén 1549-ben, a hol irodalmi versenyeket is tartottak, egy Telesius hivével, Antonio Persicóval Calabriából, ki akkortájt Perugiában nagy hirre tett

ügyességgel és lélekjelenléttel állt vitát. [1]) Ez szerzett neki először bizonyos tekintélyt; a rend protectora, Pio bibornok Carpiból, ezóta buzgón gyámolította.

Tulajdonképi szerencséje azonban más esettől származik.

Az 1552. évben a bőjti szónoklatokat a római S. Apostoli templomban legnagyobb tetszés közt tartotta. Előadását élénknek, szavakban bővelkedőnek, folyékonynak, czifrázat nélkülinek, jól rendezettnek találták; érthetően s kellemesen beszélt. Midőn egyszer ott, számos hallgatóság közt, olaszországi szokás szerint, beszéde közepén megállapodott és pihenés után a begyült beadványokat, melyek különféle kérelmeket szoktak magokban foglalni, rendre elolvasta, egy olyanra bukkant, mely lepecsételve találtatott a szószéken s egészen mást tartalmazott. Peretti eddigi beszédeinek főtételei, kivált a praedestinatió tanára vonatkozók, fel voltak abban jegyezve; mindenik mellett nagy betűvel ez állott: hazudsz. Peretti nem birta csudálkozását egészen elrejteni; sietett befejezni a beszédjét; hazaérkeztekor rögtön elküldte az iratot az inquisitióhoz. [2]) Nem sokára

---

[1]) Sixtus V pontifex Maximus: MS. Altieri könyvtárban »Eximia Persicus apud omnes late fama Perusiae philosophiam ex Telesii placitis cum publice doceret, novitate doctrinae tum primum nascentis navitum ingenii lumen mirifice illustrabat. — Montaltus ex universa theologia excerptas positiones cardinali Carpensi inscriptas tanta cum ingenii laude defendit, ut omnibus admirationi fuerit.«

[2]) Ugyanazon kézirat elbeszélése. »Jam priorem orationis partem exegerat, cum oblatum libellum resignat ac tacitus, ut populo summam exponat, legere incipit. Quotquot ad eam diem catholicae fidei dogmata Montaltus pro concione affirmarat, ordine collecta continebat singulisque id tantum addebat, literis grandioribus: Mentiris. Complicatum diligenter libellum, sed ita ut consternationis manifestus

megérkezett szobájába a főinquisitor, Michel Ghislieri. Megkezdődött a legszigorúbb vizsgálat. Peretti azután gyakran elbeszélte, mily félelembe ejtette őt e férfiú látása, szigorú szemöldökeivel, bennülő szemeivel és éles vonásaival. De összeszedte magát, jól felelt és sehogy sem engedett magához férni. Midőn Ghislieri látta, hogy a fráte nemcsak ártatlan, de a katholikus tanban oly otthonos és biztos volt, mintegy más emberré vált: könnyek közt ölelte meg; második pártfogója lett.

Fra Felix Peretti ezóta a leghatározottabb módon azon szigorú párthoz csatlakozott, mely nemrégiben kapott fel az egyházban. Ignatio, Felino, Filippo Nerivel, kik mind a hárman szent nevet szereztek maguknak, bizalmas viszonyban állt. Hogy rendjénél, melyet reformálni igyekezett, ellenkezésre talált és rendtársai által egyszer Velenczéből kikergettetett, csak növelte tekintélyét a hatalomra jutott gondolkodás képviselőinél. Bemutatták IV. Pálnak és sokszor kikérték tanácsát fogas esetekben, a congregatióban mint theologus dolgozott a tridenti zsinat számára, mint consultor az inquisitiónál; nagy része volt Carranza érsek elitéltetésében; nem sajnálta azt a fáradságot, hogy a protestansok irataiban felkeresse azon helyeket, melyeket Carranza az övéibe fölvett: V. Pius bizalmát tökéletesen megnyerte. E pápa őt a ferenczieк érseki helytartójává nevezte ki — világosan abból a szándékból, hogy őt a rend reformácziójára felhatalmazza — s valóban Peretti hatalmasan hozzálátott: a főbiztosokat letette, kiknek eddigelé legnagyobb hatalmok volt; visszaállította a régi alkotmányt,

multis esset, ad pectus dimittit, orationemque brevi praecisione paucis absolvit.«

mely szerint az a provinciálisokat illette s a legszigorúbb vizsgálatot vitte végbe. Pius nemcsak teljesedve, de túlhaladva látta várakozását; a Peretti iránt érzett hajlamát isteni sugallatnak tartotta: a nélkül, hogy az őt üldöző rágalmakra hallgatott volna, szent Ágota püspökévé nevezte ki, s az 1570-diki évben bibornokká.

Fermo püspöksége is neki adományoztatott. Az egyház biborában tért Felix Peretti hazájába vissza, a hol egykor gyümölcsre vigyázott és marhát őrzött; de atyjának jövendölései és saját reményei még nem voltak egészen beteljesedve.

Számtalanszor ismételték ugyan, hogy minő cselszövényekhez folyamodott Montalto bibornok — igy nevezték őt most — hogy a tiarához jusson: mily alázatosnak mutatta magát, hogy járt görnyedten, köhögve s botjára támaszkodva; — de a hozzáértő előre is megitélheti, hogy nem sok igaz van ebben: nem ily módon szerezni meg a legfőbb méltóságokat.

Montalto csendesen, takarékosan és szorgalmasan élt magában. Abban lelte gyönyörüségét, hogy Santa Maria Maggiore melletti vignájában, melyet még most is látogatnak, fát, szőlőt plántált, s szülővárosával némi szives jót tett. Komolyabb óráiban Ambrosius munkáival foglalkozott, melyeket 1580-ban kiadott. Bármennyi szorgalmat fordított is rá, mégis kissé önkényes volt az eljárása. Különben jelleme épen nem mutatkozott oly ártatlannak, mint hiresztelték: már egy 1574-iki tudósítás Montaltót tudományosnak és eszesnek, de álnoknak és gonosznak is mondja. [1])

[1]) Egy Discorso sopra i soggetti papabili XIII. Gergely alatt ezt mondja Montaltóról: »La natura sua, tenuta, terribile, imperiosa et arrogante, non li può punto conciliare la gratia.« Látjuk, hogy olyan

De rendkivüli önuralmat tanusított. Midőn öcscse, Vittoria Accorambuona férje, meggyilkoltatott, ő kérte első a pápát, hogy hagyja abba a vizsgálatot. Ezen mindenki által csodált magatartása talán legtöbbel járult ahhoz, hogy előtte megnyiljék a pápasághoz vivő út. Mert a gyilkosság

---

volt a bibornokságban, mint minővé lett pápa korában. XIII. Gergely gyakran mondta övéinek: »caverent magnum illum cinerarium.« Farnese őt a két dominicanus Trani és Justinian közt látta, kik szintén reménykedtek. Sixtus V. P. M. szerzője azt mondatja vele: »Nae, Picenum hoc jumentum magnifice olim exiliet, si duos illos, quos hinc atque illinc male fert, carbonis saccos excusserit.« Hozzáteszi, hogy épen ezen kilátás miatt ment Accorambuona Sixtus öcscséhez nőül. Különben Ferencz toscanai nagyherczegnek nagy része volt e választásban. A flórenczi követnek, Albertinak egy sürgönyében az 1585. év május hó 11-dikéről (Roma Filsa n. 36) következők állanak: »V^ra Altezza sia sola quella che come conviene goda il frutto dell' opera che ella ha fatta« (e választásról beszél) »per avere questo Pontifice amico e non altro se ne faccia bello.« Egy másik flórenczi Dispaccióban ez áll: »Il papa replica, che il gran duca aveva molte ragioni di desiderargli bene, perche egli era come quel agricoltore che pianta un frutto che ha poi caro insieme di vederlo crescere et andare avanti lungo tempo, aggiungendoli che egli era stato quello che dopo il Signor Iddio aveva condotta quest' opera, che a lui solo ne aveva ad aver obligo, e che lo conosceva, se ben di queste cose non poteva parlar con ogn' uno.« Látjuk, hogy itt még egészen más valami történt a szinfalak mögött, a miről keveset, vagy semmit sem tudunk. Igy irtam 1837-ben. Azóta Hübner báró ez ügyet bőven tanulmányozta, és Sixte-Quint-jében (1870) a conclave körülményes elbeszélését tette közzé, a mely a legkülönfélébb országok levéltári aktáiból van merítve. (I. 81.) Látható abból, hogy a toscanai nagyherczeg testvére, Medici Ferdinand bibornok, vezette s hozta létre a választást. Különösen fontos az a tudósítás, melyet még a választás napján (1585. ápr. 24.) küldött testvérének. (II, 459.) Ebből van merítve leginkább, a mit közbe iktattam, s a mi által a jelen kiadás a többiektől különbözik.

a Medici-ház egyik legközelebbi rokonának, Paolo Giordano Orsininak tulajdoníttatván, abban a hiszemben voltak, hogy Montalto most e házzal engesztelhetetlenül meghasonlott. Nem akarták hinni, hogy a Medici-háznak eszébe juthasson oly férfiút a pápaságra emelni, kinek az által módjában lesz a rajta ejtett sérelemért boszút állnia. S mégis ez az eset állt be. A toscanai nagyherczeg már régóta barátságos összeköttetésben állt Montaltóval; testvéréről, Medici Ferdinand bibornokról maga magától tudjuk, hogy eleitől fogva első sorban Montaltót vette szemre.[1]) Tulajdonképen legtöbb kilátása lett volna a nép szerette, a spanyol királylyal rokon Farnese bibornoknak, ki III. Pál öcscse s a legidősebbb volt a collegiumban. De a Mediciek, kik a Farnesekkel majdnem nyilt ellenségeskedésben éltek, épen őt semmi áron sem akarták a pápaságra juttatni. Ebben Este bibornok, ki a franczia házhoz ép oly közel állt, mint Farnese a spanyolhoz, egyetértett velök. Tulajdonképeni ellentét azonban nem forgott fenn e választásnál Spanyol- és Francziaország között. II. Fülöp nem volt Farnese mellett s a franczia követ befolyása Rómában csak csekély volt.

A választásra a legfőbb politikai hatás a nagy olasz családoknak egymás közt való viszonyából származott. Medici és Este mindketten Farnese ellen voltak. De hogy Montaltót ne tegye már eleve lehetetlenné, Medici Ferdinándnak nemcsak elrejtenie kellett hozzá hajlandóságát, de el is tagadni; mert Farnese oly tekintélylyel bírt, hogy eleinte Montalto kirekesztését valószinüleg kivihette volna. E tervet már semmi sem segítette annyira elő, mint a Montalto

---

[1]) Io haveva sempre havuta la mira mia a Montalto principalmente.

és Medici-ház közti viszály, melyet bevégzetlennek s engesztelhetetlennek tartottak. Farnese azért nem vetette el Montaltót előre, mert nem hitte, hogy a Mediciek gyámolíthatnák. Farnese által nem háborítva, Ferdinand bibornok a tekintélyét és mindenkor tulajdonúl bírt praktikus tehetségét már-most felhasználhatta titokban. A bibornokok, mint mindig, a különböző pápák szerint, kik őket felemelték, kiknek teremtményeik voltak, pártokra voltak szakadva. Medici Ferdinand először is Altemps bibornokot nyerte meg, ki IV. Pius nepotja, Chiara nővérének fia volt, a ki körül csoportosúltak e pontificatus bibornokai. Altemps attól félt, hogy a pártok viszálkodásában társainak leggyülöltebbike, Ceneda, emelkedhetik fel a tiaráig. Hogy ezt kirekessze, némi meggondolás után, ráállt Medici ajánlatára, de azon feltétel alatt, hogy ő rá is háramoljék a választás érdeme s hogy biztosítva legyen a jövendő pápa kegyéről. Azután V. Pius pápa azon nepotjához fordultak, kit annak teremtményei követtek, Alessandrino bibornokhoz. Az ezen pápa által felemeltekhez tartozott azonban Montalto is. Alessandrino szivesen beleegyezett megválasztatásába. Most már csak az volt hátra, hogy az utolsó pápa számos teremtményét, a Gregorianusokat, nyerjék meg. Vezetőjük, San-Sisto bibornok nem mutatott kedvet, hogy mellette nyilatkozzék. De pártjának ő nem volt tökéletesen ura. A Gregorianusok tetemes részét, nevezetesen az utolsó pápa nepotjait megnyerte Medici. Azután tudtul adták San-Sistónak, hogy akarja, nem akarja, a választás végbe fog menni, úgyhogy ő is hozzájuk csatlakozott. Még Farnese sem mert ellenállni. Montalto, Medici tanácsára, nyugodtan viselte magát: mindenről tudomása volt; de a választást az ő hozzájárulása nélkül vitték véghez. Midőn április 24-én a kápolnában

összegyülekeztek, nem scrutinium, hanem, a mint maguka kifejezték, adoratio által választották az egyház fejévé Tudta, hogy mennyit köszönhet ebben Medici bibornoknak, s nyilván megmondta neki, hogy azért az ő kedvelt fia lesz. Ferdinand bibornok arra kérte az uj pápát, hogy csak Farnese hiveit ne alkalmazza a fontos hivatalokban, a mire rá is állt;[1]) a legelső intézkedésekben mindenütt benn volt Medici keze. Altemps bibornokról is gondoskodtak.[2]) Paolo Giordano biztosságára nézve már különös megállapodásokra jutottak; mindjárt másokról is gondoskodtak. Az uj pápa kinyilatkoztatta, hogy az ő rokonai a Medici-ház rokonai is egyszersmind.. A választás kivitelében nemcsak Montalto kitünő tulajdonságaira s a nagy hirre voltak tekintettel, melyet szerzett vala; arra is néztek, a mint a történet hamisítatlan elbeszélése tudtunkra adja, hogy a körülményekhez képest — 64 éves volt — még eléggé friss erőben van és testalkata szivósságra mutat. Mindenki elismerte, hogy az akkori körülmények közt mindenekelőtt erőteljes férfiúra volt szükség.

És igy Fra Felice czélnál látta magát. Emberhez méltó érzés is lehetett, ily magasztos és jogos becsvágyat teljesedve látni. Minden feltűnt lelke előtt, a miben valaha magasabb rendeltetést vélt felismerni. Ezt választotta magának jelmondatul: »Születésem óta, oh Istenem, te vagy védelmezőm.« Ezentúl is minden vállalatában Isten által kegyeltnek hitte magát. Mihelyt trónra lépett, kijelentette, hogy a banditákat és gazokat kiirtja. Ha saját magának

[1]) Mi rispose non esser conveniente servirsi di chi non volesse bene a casa nostra.

[2]) A mit Tempesti I, 78. Santorio vita-jából felemlít, nem igen egyezik Medici bibornok elbeszélésével.

nem volna hozzá elég ereje, tudja ő, hogy Isten angyalok legióit fog segítségül küldeni. [1])

Elszántan s meggondolva látott nyomban e nehéz munkához.

A banditák kiirtása.

Gergely emlékét nem szerette: nem volt kedve rendszabályait folytatni. A meglevő csapatok nagy részét elbocsátotta; a sbirreket felényire leszállította. A kézre került bűnösöknek azonban kérlelhetetlen megfenyítésére határozta el magát.

A rövid fegyverek, különösen a puskák bizonyos nemének hordozása már régen el volt tiltva. Négy corai fiatal ember, közeli rokonok, mégis ily fegyverekkel fogattak meg. Másnap volt a koronázás s ily örvendetes esemény alkalmul szolgált, hogy értök szót tegyenek. Sixtus azt felelte: »mig ő él, minden gonosztevőnek meg kell halnia.« [2]) Még az nap mind a négy *egy* akasztófán volt látható az angyalhid mellett.

Egy fiatal tiberentúli halálra itéltetett, mert ellenállt a sbirreknek, kik egy szamarát akarták elvinni. Mindenki tele volt részvéttel, midőn a fiút sirva vitték ily csekély vétség miatt a vesztőhelyre; felhozták fiatalságát a

---

[1]) Dispaccio Priuli 11 Maggio 1585. A pápa beszéde a consistoriumban. »Disse di due cose che lo travagliavano, la materia della giustitia e della abondantia, alle quali voleva attender con ogni cura, sperando in dio che quando li mancassero li ajuti proprii e forastieri, li manderà tante legioni di angeli per punir li malfattori e ribaldi, et esortò li cardinali di non usar le loro franchigie nel dar ricapito a tristi, detestando il poco pensier del suo predecessor.«

[2]) »Se vivo facinorosis moriendum esse.«

pápa előtt. »Adok neki néhány évet az enyéimből«, szólt volna ő, s az ítéletet végrehajtatta.

V. Sixtusnak ez első tettei mindenkit megfélemlitettek: azután kiadott rendeleteinek hatalmas nyomatékot szereztek.

Bárók és községek utasíttattak, hogy kastélyaikat s városaikat tisztán tartsák a banditáktól; — a banditák okozta kárt azon ur vagy község tartozik megtéríteni, kiknek területén történik. [1])

Szokás volt valamely bandita fejére jutalmat kitűzni. Sixtus elrendelte, hogy ezen jutalmat többé ne a kamara fizesse, hanem a bandita rokonai, vagy, ha ezek nagyon szegények, a község, melyből származik.

Világos, hogy az urak, községek, rokonok érdekét saját czéljaira kivánta felhasználni. Még a banditák érdekét is törekedett felébreszteni. Mindegyiknek, ki egy társát élve vagy halva kiszolgáltat, nemcsak magának igért kegyelmet, de még néhány általa megnevezendő barátjának is, s azonkivül pénzbeli ajándékot.

Midőn ez intézkedések megtétettek és szigorú kezelésüket tapasztalták néhány példán, a banditák üldözése rövid idő mulva más alakot nyert.

Szerencse volt, hogy mindjárt kezdetben sikerült ez néhány főnökkel.

A pápát nem hagyta nyugodni, hogy Prete Guercino, ki magát Campagna királyának nevezte, ki egyszer a viterbói püspök alattvalóinak megtiltotta, hogy uroknak ne engedelmeskedjenek, még mindig űzi mesterségét és épen most új fosztogatásokat tervez. »Kérte az istent«, mondja Galesinus, »hogy szabadítsa meg az egyházi államot

---

[1]) Bull. T. IV, p. IV, p. 137. Bando Tempestinél I, IX, 14.

ettől a rablótól«: másnap jött a hír, hogy Guercino fogva van. Fejét aranykoronásan az Angyalváron tűzték ki; a kézrekerítő megkapta jutalmát, 2000 scudit; a nép dicsérte ő szentségének jó törvénylátását.

Egy másiknak, della Farának, mégis volt annyi merészsége, hogy egyszer éjjel a Porta Salarán lévő őröket elődurgatta; megnevezte magát és kérte őket, hogy adják át a pápának s a governatorénak tiszteletét. Sixtus erre megparancsolta rokonainak, hogy teremtsék elő; saját fejökre parancsolta meg nekik. Egy hónap sem telt el, s már meghozták Fara fejét.

Néha azonban szinte több is volt már puszta igazságnál, mit a banditák ellen elkövettek.

Urbino mellett egy ormon harminczan elsánczolták magukat; a herczeg élelemszerekkel megrakott öszvéreket hajtatott közelükbe; persze nem mulasztották el a csapatot kifosztani. De az élelemszerek meg voltak mérgezve: a rablók mindnyájan meghaltak. Ennek hire, mondja V-dik Sixtus egy történetirója, a pápának nagy gyönyörüségére szolgált. [1])

Rómában apát és fiút vesztőhelyre vittek, ámbár mindkettő váltig erősítette ártatlanságát. Az anya útjokba állt; csak egy kis késedelemért könyörgött: övéinek ártatlanságát mindjárt be tudja bizonyítani. A senator megtagadta kérését. »Ha tehát vért szomjuhoztok«, kiáltott, »lakjatok jól«, s kivetette magát a capitolium ablakán. Azalatt a másik kettő kiért a vesztőhelyre. Mindegyik előbb akart halált szenvedni: az apa a fiút, a fiú az apát nem

[1]) Memorie del ponteficato di Sisto V.: »Ragguagliato Sisto ne prese gran contento.«

akarta halni látni; a nép felkiáltott szánalmában; a vad hóhér szitkozódott haszontalan késedelmezésök miatt.

Személyválogatás nélkül jártak el. Pepoli János gróf, Bologna első házainak egyikéből, ki azonban a banditákkal egy czimboraságban volt, börtönében megfojtatott: jószágait, készpénzét elkobozta a fiscus. Egy nap nem mult el kivégzés nélkül: minden helyütt, erdőn, mezőn karókra bukkant az ember, melyekre banditafők voltak tűzve. Legatusai s governatorai közül csak azokat dicsérte a pápa, kik e részben kedvére tettek, és sok főt küldtek be. Van valami keletiesen-barbár is ez igazságszolgáltatásban.

Ha volt még rabló, kit nem ért utól, azok saját társaik által estek el. A pápa igéretei egyenetlenséget támasztottak a banditák közt: egyik sem hitt a másiknak; egymást gyilkolták. [1])

Ilyenformán egy év nem telt el, s az egyházi állam mozgalmait ha nem is fojtották el forrásaikban, de kitörésükben erőt vettek rajtuk. 1586-ban hire jött, hogy az utolsó vezéreket, Montebrandanót és Ararát is megölték.

Boldognak érezte magát a pápa, ha immár az érkező követek azt jegyezték meg, hogy államában mindenütt biztos, békés vidéken utaztak keresztül. [2])

---

[1]) Disp. Priuli már 1585-ben jun. 29-én. »Li fuorusciti s' ammazzano l'un l'altro per la provision del novo breve.«

[2]) Vita Sixti V, ipsius manu emendata. »Ea quies et tranquillitas, ut in urbe vasta, in hoc conventu nationum, in tanta peregrinorum advenarumque colluvie, ubi tot nobilium superbae eminent opes, nemo tam tenuis, tam abjectae fortunae sit, qui se nunc sentiat cujusquam injuriae obnoxium.« Gualterius szerint, Vita Sixti V, ő ezt a mondást alkalmazta: »fugit impius nemine persequente.«

Kormányzási mozzanatok.

Minthogy azonban a visszaélésnek, mely ellen a pápa harczolt, még más forrása is volt, mint a felügyelet hiánya, tehát a nyert eredmény is még más, általa tett, lépésekkel volt összefüggésben.

V. Sixtust néha az egyházi állam rendje egyedüli megalapítójának tekintik; oly intézkedéseket tulajdonítanak neki, melyek már régóta fennálltak előtte; a pénzügyek hasonlíthatatlan mesterének, legnagyobb mértékben előítélet nélküli államférfiúnak, a régiségek helyreállítójának magasztalják. Oly természete volt, mely az emberek emlékezetébe bevéső dött, és mesés, nagyhangu elbeszéléseknek hitelt szerzett.

Ha nincs is minden úgy, mint mondják, kormányzása mégis mindig fölötte nevezetes marad.

Különös viszonyban állott a Gergelyé ellenében. Gergely általános rendszabályaiban szigorú, egyoldalú volt; az engedetlenség egyes eseteire szemet húnyt. Épen az, hogy egy felől az érdekeket maga ellen felizgatta, más felől meg mégis páratlan bűntetlenséget hagyott lábra kapni, épen az idézte elő a vészthozó fejlődést, melyet megért. Sixtus ellenben egyes esetekben kérlelhetetlen volt: törvényei fölött kegyetlenséggel határos szigorúsággal őrködött; általános rendszabályaiban azonban szelidnek, engedékenynek és kérlelhetőnek találjuk. Gergely alatt az engedelmesség semmit sem használt, az ellenszegülés semmit sem ártott. Sixtus alatt mindentől lehetett tartani, mihelyt ellenszegülést mutatott az ember; ellenben kegyelmének jeleit várhatták, kik vele jó egyetértésben voltak. Szándékait semmi sem mozdította ennél jobban elő.

Mindjárt eleitől fogva megszűntette mindazon villongásokat, melyekbe elődje az ő egyházi igényei miatt keveredett szomszédaival. Kinyilatkoztatta, hogy egy pápa a fejedelmeknek adott kiváltságokat fentartani és nagyobbítani tartozik. A milanóiaknak pl. visszaadta azt a helyet a rotában, melyből XIII. Gergely ki akarta tudni. Midőn a velenczeiek végre egy brevével álltak elő, mely az aquilejai ügyet az ő igényük javára döntötte el, nagyon megelégedettnek mutatkozott. Elhatározta magát, hogy az In Coena Domini bullában lévő botránkoztató clausulát eltörli. Az egyházi törvénykezésbeli congregatiót, melyből legtöbb viszálkodás származott, egyenesen megszüntette.[1] Bizonynyal, van valami nagyszerű abban, ha valaki kétségbevont jogokról önkénytesen lemond. Ez az eljárás őt rögtön a legszerencsésebb sikerekhez juttatta. A spanyol király azt jelentette a pápának sajátkezüleg irt levelében, hogy megparancsolta milanói s nápolyi minisztereinek, hogy a pápai rendeleteknek csak ugy engedelmeskedjenek, mint az övéinek. Sixtust könnyekre indította, hogy a világ legnagyobb monarchája, őt, mint magát kifejezte, szegény szerzetest, ennyire megtiszteli. Toscana hódolatot mutatott, Velencze ki volt elégedve. E szomszédok már most más politikát követtek. Minden oldalról küldözgették most a pápának a szomszédos határokba menekült banditákat.

---

[1]) Lorenso Priuli, Relatione 1586. »E pontefice che non cosi leggiermente abbraccia le querele con principi, anzi per fuggirle ha levata la congregatione della giurisdittione ecclesiastica;« más helyütt azt mondja, tekintettel főleg Spanyolországra: »e stima di potere per questa via concluder con maggior facilità le cose e di sopportare con manco indegnità quelle che saranno trattate secretamente da lui solo.«

Velencze szigorúan eltiltotta nekik az egyháziállamba visszatérést s hajóinak is erősen meghagyta, hogy partraszálláskor szökevényeket fel ne vegyenek. A pápa el volt ragadtatva. Azt mondta, hogy majd máskor meghálálja a köztársaságnak; bőrét huzatja le, igy fejezi ki magát, vérét ontja érte. Épen azért lett urává a banditáknak, mert sehol[2] sem fogadták be, segitették már őket.

Országában is távol tartotta magát azon szigorú intézkedésektől, melyeket Gergely a kamara hasznára tett. Miután a bűnös hűbéreseket megbüntette, a többi bárót inkább magához vonni és megnyerni igyekezett. A Colonnák és Orsiniknak nagy családját házasság által kötötte össze házával és egymással. Gergely várakat vett el a Colonnáktól: Sixtus maga szabályozta háztartásukat és előlegezett is nekik. [1]) M. A. Colonna contestabilenek az egyik, Virginio Orsini ducának a másik unokahugát adta. Mindegyiknek egyenlő hozományt és nagyon hasonló kedvezményeket biztosított; elsőségi viszálkodásaikat ugy egyenlítette ki, hogy mindig a két ház legidősebbjének itélte oda az elsőrangot. Pompásan vette ki magát azután Donna Camilla, a pápa nőtestvére, gyermekei közt, ily nemes vők és férjes unokái közt.

Sixtusnak általában kedve telt a kiváltságok osztogatásában. Különösen a Márka iránt mutatta magát jóakaró földinek. Az anconaiaknak visszaadta néhány régi törvényes jogukat; Maceratában az egész tartomány számára legfelsőbbb törvényszéket állitott fel; ezen tartomány ügyvédeinek collegiumát új engedmények által tüntette ki: Fermót érsekségre, Tolentinót püspökségre emelte; Mon-

[1]) Dispacci degli ambasciatori estraordinarii 19 Otto. 25 Nov. 1585.

talto helységét, melyben ősei legelőször telepedtek meg, külön bulla által várossá s püspökséggé tette: »mert«, úgymond, »ő adta születésünknek szerencsés eredetét.« Még bibornok korában alapított vala ott egy tudós iskolát; most mint pápa aMontalto-collegiumot alkotta a bolognai egyetemen ötven márkabeli tanuló számára, kik közül csupán csak Montalto nyolczat, a kis Grotte a Mare kettőt ajánlhatott. [1])

Loretót is elvégezte magában, hogy várossá emeli. Fontana fölhozta ennek nehézségeit. »Ne gondolj vele, Fontana«, szólt ő; »nehezebb volt magamat elhatározni, mint a minő lesz a kivitel.« A föld egy részét megvették a recanaiaktól; völgyeket töltöttek ki, dombokat egyengettek el; azután megjelölték az utczákat; a Márka helységeit biztatták, hogy mindegyik építsen ott egy házat magának; Gallo bibornok uj városi tisztviselőket iktatott be a szent kápolnában. A pápa ez által eleget tett hazafiságának és egyszersmind hódolatának a szent szűz irányában.

A többi tartományokbeli városokról is mindről gondoskodott. Intézkedett, hogy adósságaik szaporodása meggátoltassék, s korlátozta alienátióikat s kezeskedéseiket; összes pénzügyüket pontosan megvizsgáltatta. Az ő ren-

---

[1]) A szomszédos helységeket is Montaltóhoz számította. Vita Sixti V, ipsius manu emendata. »Porculam Patrignorum et Mintenorum, quia Montalto haud ferme longius absunt quam ad teli jactum et crebris affinitatibus inter se et commerciis rerum omnium et agrorum quadam communitate conjunguntur, haud secus quam patriae partem Sixtus fovit semper atque dilexit, omniaque iis in commune est elargitus, quo paulatinu velut in unam coalescerent civitatem.«

dezkedéseinek tulajdonítható, hogy a községek lassanként ismét gyarapodásnak indultak.[1])

A földmivelést mindenütt előmozdította. Vállalatba vette az orvietói Chiana, a pontini mocsarak kiszáritását. Az utóbbiakat személyesen meglátogatta; a Fiume Sisto, VI. Pius előtt a legjobb, mi érdekükben történt, neki köszöni eredetét.

És így az ipart is szerette volna emelni. Valami Valencia Péter, római polgár, ajánlkozott, hogy selyemgyárakat hoz működésbe. Jellemző e pápára nézve, mily hathatós rendelettel törekedett segítségére lenni. Megparancsolta, hogy egész államában, minden kertben és szőllőben, minden mezőn és erdődarabon, minden völgyben és dombon, hol nem terem gabona, szederfát ültessenek; minden rubbio földre ötöt állapított meg; mulasztás esetében a községet tetemes pénzbirsággal fenyegette.[2]) A pamutmunkákat is törekedett emelni, »hogy a szegények«, azt mondta, »kereshessenek valamit;« az első vállalkozót a kamara pénztárából segítette: ennek fejében bizonyos mennyiség posztót szállítson.

[1]) Gualterius: »Ad ipsarum (universitatum) statuum cognoscendum, corrigendum, constituendum quinque camerae apostolicae clericos misit.« A memoriékban is felemlítik ez intézkedések hasznát. »Con le quali provisioni si diede principio a rihaversi le communità dello stato ecclesiastico: le quali poi de tutto ritornorono in piedi: con quanto l'istesso provedimento perfezionò Clemente VIII.«

[2]) Cum sicut accepimus: 28 Maji 1586. Bull. Cocq. IV, 4, 218. Gualterius. »Bombicinam sericam lanificiam vitreamque artes in urbem vel induxit vel amplificavit. Ut vero serica ars frequentior esset, mororum arborum seminaria et plantaria per universam ecclesiasticam ditionem fieri praecepit, ob eamque rem Maino cuidam Hebreo et bombicibus bis in anno fructum et sericam amplificaturum sedulo pollicenti ac recipienti maxima privilegia impertivit.«

Igazságtalanok volnánk Sixtus elődjei iránt, ha ilynemű gondolatokat egyedül ő neki tulajdonítanánk. V. Pius és XIII. Gergely is kedveztek a földmívelésnek és iparnak. Nem annyira azzal különböztette meg magát Sixtus, hogy egészen új utat tört, hanem inkább azáltal, hogy a már törtön gyorsabban és tevékenyebben működött. Ez az oka nyilván, hogy megmaradt az emberek emlékezetében.

Ha azt mondják, hogy ő alapította a bibornokok congregatióit, azt nem kell szóról szóra venni. A hét legfontosabb, az inquisitió, az index, a zsinati, püspöki, szerzetesi ügyek, a segnatura és consulta számára, már fennállt. Ezeknél az állam sem volt egészen figyelmen kivül hagyva; a két utólján említett magában foglalta az igazságszolgáltatást és az igazgatást. Sixtus elhatározta tehát, hogy a meglévőkhez még nyolcz uj congregatiót csatol, melyek közül azonban csupán csak kettő foglalkozzék még az egyház ügyeivel [1]) — az egyik új püspökségek alapításával, a másik egyházi szokások kezelésével és megujításával: a többi hatot a kormányzat egyes ágaira szánta: az annona, útépítés, nyomasztó adók megszüntetése, hadihajók építése, a vaticani nyomda, a római egyetem számára. [2]) Látni, mily kevéssé rendszeresen járt el ebben a pápa, mennyire egy rangba tett mulékony érdekeket állandókkal; mindazon-

---

[1]) »Congregation de sacri riti e cerimonie ecclesiastiche, delle provisioni consistoriali: a questa volle appartenesse la cognitione delle cause dell' erettione di nove cattedrali.«

[2]) »Sopra alla grascia et annona — sopra alla fabrica armamento e mantenimento della galere — sopra gli aggravi del popolo — sopra le strade acque ponti e confini — sopra alla stamperia Vaticana« (az egyházi nyomda első tulajdonosának lakást adott a Vaticánban és 20,000 scudit 10 évre) — »sopra l'università dello studio Romano.«

által fejére talált a szegnek, és intézvénye csekély változtatásokkal évszázadokig fentartotta magát.

Magukról a bibornokokról egyébiránt magas fogalmat állított fel. Mind kitünő férfiu legyen, erkölcsük példás, szavuk oraculum, mondásaik mások életének s gondolkodásának szabályozója: a föld sava, a gyergyatartó világa. [1]) De azért ne higyjük, hogy a kinevezéseknél nagyon lelkiismeretesen járt el. Gallo mellett, kit e méltóságra emelt, semmi mást nem tudott felhozni, mint azt, hogy szolgája, kihez nem egy oknál fogva jóindulattal van, s ki őt egyszer egy útjában nagyon szivesen fogadta. [2])

Azonban itt is szabályt adott, melyet később, ha nem követtek is mindig, de többnyire gondolatban tartottak. A bibornokok számát hetvenben állapította meg; »valamint Mózes«, azt mondta, »hetven aggastyánt választott az egész népből, hogy velök tanácskozzék.«

A nepotismus eltörlését is nem ritkán e pápának tulajdonították. De közelebbről tekintve, evvel is máskép áll a dolog. A mint láttuk, már IV. Pius, V. Pius és XIII. Gergely alatt nagyon megcsökkent a nepotok kegyelése. Ha egyiköket e részben dicséret illeti, úgy V. Pius az, ki az egyházi javak alienatióját határozottan eltiltotta. Mint mondtuk, a nepotismus e korábbi

[1]) Bulla: Postquam verus ille. 8 Dec. 1586. Bullar. M. IV, IV, 279.

[2]) Minthogy Sixtus nem tűrt más ellenmondást, tapasztalta a prédikáczióét. Toledó Ferencz jezsuita így szólt egy ilyenben: vétkezik az ember, ha valakinek privátszolgálatokért nyilvános állást ad. »Non perche«, igy folytatta, »uno sia buon coppiere o scalco, gli si commette senza nota d'imprudenza o un vescovato o un cardinalato.« Gallo épen konyhamester volt. Memorie del ponteficato di Sisto V.

neme már V. Sixtus előtt véget ért. A következő század pápái alatt azonban egy másik alakja fejlődött ki. Volt mindig két kitüntetett nepot, kik közül az egyik bibornokká emelve, az egyházi és politikai ügyek legfőbb vezetését kapta kezébe, a másik pedig világi állásu volt, gazdagon házasodott, fekvő jószágok és Luoghi di Monte bőviben majoratust szerzett és fejedelmi házat alapított. Ha már most azt kérdjük, hogy mikor lépett fel ez az alak, akkor úgy találjuk, hogy lassanként fejlődött, de V. Sixtus alatt vette első indulatját. Montalto bibornok, kit a pápa gyengéden szeretett, úgy hogy még természetes hevességét is mérsékelte irányában, bejutott a consultába és a külügyekben legalább részt vehetett; testvére Michele pedig marchese lett, s fényes, dús házat alapított.

De ha azt gondolnók, hogy Sixtus evvel kegyeltek uralmát hozott be, tökéletesen csalódnánk. A marchesenek semmi befolyása sem volt, a bibornoknak vajmi kevés.[1]) Ez ellenkezett volna a pápa gondolkodásmódjával. Kegyeiben van valami naiv és bizalmas: megszerzik neki a nyilvános és privát jóakarat alapját; de a gyeplőt sohasem bocsátja ki kezéből: mindig maga uralkodik. Bármennyire pártolta is látszólag a congregatiókat, bármennyire kihívta szinte még az őszinte nyilatkozatokat, mégis mindannyiszor tűrelmetlenné és indulatossá lett, valahányszor valaki élt evvel az engedelemmel.[2])

---

[1]) Bentivoglio, Memorie p. 90. »Non aveva quasi alcuna partecipatione nel governo.«

[2]) Gualterius: »Tametsi congregationibus aliisque negotia mandaret, ille tamen ipse cognoscere atque conficere consuevit. Diligentia incredibilis sciendi cognoscendique omnia, quae a rectoribus urbis, proviniciarum, populorum omnium, a ceteris magistratibus sedis apostolicae agebantur.«

Akaratát mindig makacsul végrehajtotta. »Nála«, mondja Giovanno Gritti, »jóformán senkinek se volt tanácsadó, nem hogy döntő szava.« [1]) Mindama személyes és provinciális kegyelések ellenére is kormányzatának szigorú, sőt önkényes jelleme volt.

Seholsem inkább, mint financiális részében.

Pénzügyek.

A Chigi-ház Rómában V. Sixtusnak egy sajátkezü kis emlékkönyvét őrzi, melyet szerzetes korában tartott vala magának. [2]) Nagy érdeklődéssel nyitja fel az ember. A mi fontosat tapasztalt életében, hol prédikált mindig a bőjtben, micsoda megbizásokat kapott és hajtott végre, a birtokában lévő könyveket, s melyek egyesek és melyek vannak összekötve, végre egész kicsiny szerzetesi háztartását nagy gondosan belejegyezgette. Olvasható pl., hogy Baptista sógora 12 bárányt vett számára: hogy ő, a frate, először 12, azután még egyszer 2 florent és 20 bolognint fizetett rá, úgy hogy az ő tulajdona voltak: a sógor magánál tartotta őket, mint Montaltóban szokásos, fele haszonért. E módon folytatódik. Látjuk, mily takarékosan bánik kis szerzeményeivel, mily gondosan beszámolt rólok, mig azután az összegek apródonként néhány száz florenra nőttek: gyönyörködéssel és részvéttel követi ezt az ember: ugyanazon gazdálkodó szellem ez, melyet e ferenczi nem sokára azután a pápai állam igazgatásába is bevitt. Takarékossága olyan tulajdonsága, melylyel minden bullában, a hol csak szerit ejthette, és sok

[1]) Gritti, Relatione. »Non ci è chi abbi con lui voti decisivo, quasi ne anche consultivo.«

[2]) Memorie autografe di papa Sisto V.

föliratban dicsekszik. És valóban, egy pápa sem kormányzott annyi eredménynyel sem előtte, sem utána.

Trónraléptekor tökéletes kimerülést talált: keservesen panaszkodik Gergely pápa ellen, ki elődjének s egyszersmind utódjának pontificatusából jó részt felhasznált.[1]) Oly rossz véleménynyel lett iránta, hogy egyszer miséket rendelt érte, mert álmában túlvilági büntetéseket látta szenvednie; a jövedelem már a következő októberig előre el volt zálogosítva.

Annál buzgóbban rajta volt ő, hogy megtöltse pénztárait. Ez várakozáson felül sikerült neki. Az 1586-ik év április havában, pontificatusának egy éve után, már egy millió scudit szerzett aranyban, 1587. novemberben második milliót, 1588. áprilisban harmadikat. Ez ezüstben $4^1/_2$ millió scudinál többet tett ki. A mint együtt volt egy milliója, letette az angyalvárban, ajánlva, az ő kifejezése szerint, a szent szüznek Máriának, Isten anyjának, és Péter és Pál szent apostoloknak. »Jól látja ő«, mondja egyik bullájában, »nemcsak a habokat, melyeken Péter kis hajója most néha hányódik, de a távolból fenyegető viharokat is: kérlelhetetlen az eretnekek gyülölete; a hatalmas török, Isten haragjának vesszeje, fenyegeti a hivőket: az Isten, a kiben ő bízik, egyszersmind arra serkenti, hogy a gazdának éjjel is kell őrködnie. Követi az ó-testamentom atyáinak példáját, kik szintén jó összeg pénzt tartogattak az

[1]) Vita e successi del cardinal di Santaseverina. MS. Bibl. Alb. »Mentre gli parlavo del collegio de' neofiti e di quel degli Armeni, che havevano bisogno di soccorso, mi rispose con qualche alteratione, che in castello non vi erano danari e che non vi era entrata, che il papa passato havea mangiato il ponteficato di Pio V e suo, dolendosi acremente dello stato nel quale haveva trovato la sede apostolica.«

ur templomában.« Megállapította, mint tudjuk, az eseteket, mikor szabad csak e kincshez nyúlni. Ezek a következők: ha háborút kezdenének a szent föld meghódítására, vagy közönséges hadat indítanának a török ellen — ha éhség és pestis támad — ha a katholikus keresztyénség valamely tartománya az elvesztés nyilvánvaló veszélyében forogna — ellenséges becsapáskor az egyházi államba — vagy ha egy várost, a mely a római szék birtoka, vissza lehetne szerezni. A mindenható Isten és szent Péter és Pál apostolok haragjával kötelezte utódjait, hogy ez esetekhez ragaszkodjanak. [1])

Ne tekintsük egy pillanatra e határozatok értékét: legelőször is azt kérdezzük, mily eszközökkel élt Sixtus, hogy azon időhöz képest ily roppant kincset gyűjthessen össze.

Nem volt ez a tiszta jövedelem megtakargatása: maga Sixtus gyakran mondta, hogy a pápai széknek nincs többje 200,000 scudinál. [2])

Megtakarításainak sem lehet ezt egyenesen tulajdonítani. Gazdálkodott, igaz: asztalára elég volt neki napjában hat paoli: az udvarnál sok haszontalan állást megszüntetett: a csapatokat kevesbítette; de nem csupán csak a velenczei Delfino tanuságát birjuk, hogy mind ez a kamara kiadását csak 150,000 scudival szállította alább; Sixtus maga egyszer csak 146,000 scudiba [3]) számítja a könnyebbséget, melyet a kamara neki köszönhetett.

[1]) Ad clavum: 21 Apr. 1586. Cocq. IV, IV, 206.

[2]) Dispaccio Gritti 7 Giugno 1586. A pápa megrótta III. Henriket, hogy 14 millió bevétel mellett semmit sem takarít meg. »Con addur l'esempio di se medesimo nel governo del ponteficato, che dice non haver di netto piu di 200,000 sc. all' anno, battuti li interessi de' pontefici passati e la spese che convien fare.«

[3]) Dispaccio Badoer 2 Giugno 1589.

Igy tehát minden megtakarításai mellett is, saját nyilatkozata szerint, tiszta jövedelme csak negyedfélszázezer scudira rúgott. Még csak az építkezéseire is szűken volt ez elég, nemhogy belőle oly tömérdek kincset verhessen élire.

Fentebb láttuk azt a különös pénzgazdálkodást, a mely ezen államban fészket vert: az adók és terhek folytonos emelkedését, a nélkül, hogy a tiszta jövedelem gyarapodott volna, a kölcsönök sokféleségét hivatal-vásár és montik által, az állam nőttön növő megterhelését az egyház szükségei miatt. Világos, hogy mily bajok voltak ezzel összekötve, és ha a V. Sixtusra bőven pazarlott magasztalásokat halljuk, azt vélhetnők, hogy ő e bajokat orvosolta. Menynyire nem vész rajta csudánk, ha látjuk, hogy ő is azt az utat követte, még pedig a legkíméletlenebb módon, és ezt a pénzgazdálkodást annyira meggyökereztette, hogy neki gátat vetni többé soha sem lehetett.

Legfőbb pénzforrásainak egyike a hivatalok eladása volt. Először is a már eladottak közül soknak felemelte az árát. Például szolgálhat erre a kamara kincstárnokának hivatala. Eddigelé 15,000 scudiért árusították el: ő először valami Justiniannak 50,000 scudiért adta el; midőn azt bibornokká nevezte ki, valami Pepolinak 72,000 scudiért kelt el; s midőn ennek is a bibort adományozta, e hivatal jövedelmeinek teljes felét levonta s egy Montenak utalványozta: ennyivel kisebbítve még mindig 50,000 scudi aranyért kelt el. — Másodszor oly hivatalokat kezdett eladni, melyeket azelőtt mindig ingyen adományoztak vala: jegyzőségeket, ügyészségeket, a főbiztosnak, a kamara sollicitatorának, a szegények ügyvédének helyeit: gyakran tetemes áron, a főbiztosságot 20,000, a jegyzőségeket 30,000 scudiért. — Végre még egy sereg uj hivatalt állított fel, köztük

gyakran igen fontosakat, a datariának kincstári hivatalát, a börtönök praefecturáját, 24 előadói hivatalt, 200 cavalieratust, az állam főhelyein jegyzőségeket: mindnyáját eladta.

Ily módon minden esetre tekintélyes összegeket teremtett össze: a hivatalok eladása 608,510 scudi aranyat, 401,805 scudi ezüstöt, tehát összesen vagy másfél millió ezüstöt jövedelmezett neki;[1]) de ha a vásárolható állások már azelőtt is nyavalyája voltak az államnak — ebben, mint már érintettük, kölcsön alapján a kormányzói jogok közlése rejlett, melyeket épen azért a fizetésre kötelezettek irányában teljes szigorral érvényesítettek, a nélkül, hogy a hivatal munkáját bevárták volna — mennyivel nagyobbodott még a baj ez által! Épen ez volt az oka, hogy, mint mondtuk, a hivatalt birtoknak tekintették, a mely jogokat ád, nem kötelességnek, mely fáradsággal jár.

Azonkivül Sixtus még a montékat is rendkivül szaporította. Ő három monte non vacabile-t és nyolcz monte vacabile-t állított fel; többet, mint elődjeinek bármelyike.

Láttuk, hogy a montékat mindig uj adókra kellett utalványozni. V. Sixtus sem talált más módot, bár eleinte idegenkedett tőle. Midőn a bibornokok consistoriumában először hozta szóba a kincs elhelyezését, Farnese bibornok azt vetette neki, hogy az ő nagyapjának, III. Pálnak is szándéka volt ez, de átlátta, hogy nem lenne lehetséges uj adó nélkül: azért is elállt tőle. Sixtus hevesen rátámadt. Annak érintése, hogy egy előbbi pápa okosabb volt nálánál, tüzbe hozta. »Az volt annak az oka«, igy felelt vissza,» hogy III. Pál pápa alatt volt számos nagy tékozló, a minő, hála az Istennek, a mi időnkben már nincsen.« Farnese elpirult és hall-

[1]) Egy részletes MS. számítása a római pénzügyekről VII. Kelemen alatt. (Bibl. Barberina Rómában.)

gatott. [1]) De bizony ugy történt, a mint mondta. 1587-ben Sixtus már semmire sem volt tekintettel. Azoknak fáradságos keresményét pl., kik a Tiber hajóit bivalyokkal és lovakkal viz ellen vontatták, a legnélkülözhetetlenebb életszükségleteket, pl. a tüzifát s a foglietta számra árult bort uj adóval terhelte s haladék nélkül montékat alapított rájuk. Megrosszabbította a pénzt, s minthogy erre minden utczasarkon nyomban kis váltóüzletek keletkeztek, ezt is felhasználta, hogy a rá való szabadalmat eladja. [2]) Bármennyire kedvezett is a Márkának, az anconai kereskedelmet mégis megterhelte a behozatalra vetett két százalékkal. Az alig éledő iparnak, legalább közvetve, hasznot kellett neki hajtania. [3]) Volt neki egy Lopez nevü portugal zsidaja, ki az inquisitiótól féltében megszökött vala Portugalliából, ki a datarius, Donna Camilla, sőt végre a pápa bizalmát is meg-

[1]) Memorie del ponteficato di Sisto V. »Mutatosi per tanto nel volto mentre Farnese parlava, irato piu tosto che grave gli rispose: »Non è maraviglia, Monsignore, che a tempo di vostro avo non si potesse mettere in opera il disegno di far tesoro per la chiesa con l'entrate e proventi ordinarii, perche vi erano di molti e grandi scialaquatori (sokszor használt kedvelt szava), i quali non sono dio gratia a tempi nostri: notando amaramente la moltitudine di figli e figlie e nepoti d' ogni sorti di questo pontefice. Arrossì alquanto a quel dire Farnese e tacque.«

[2]) Egy régi guilióért 10 bajocchin kivül (melyeket ő vert), még 4—6 quadrin ráadást kaptak.

[3]) Kormányzásának igazi példája. Le stesse memorie: »Ordinò non si vendesse seta o sciolta a tessuta in drappi nè lana o panni se non approbati da officiali creati e tal effetto, nè si estraessero senza licenza degli stessi: inventione utile contro alle frandi, ma molto piu in prò della camera, perche pagandosi i segni e le licenze se n' imborsava gran denaro dal pontefice.« Ez az iparra nézve sem lehetett nagyon nyereséges.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

nyerte, s ki ezen és hasonló műveleteket ajánlott neki. Farnese letorkolása után egy bibornok sem mert többé ellenmondani. Midőn szóba került az említett borvám, azt mondta Bergamói Albano: »én mindent helyeslek, a mi Szentségednek tetszik; de még jobban helyesleném, ha Szentségednek nem tetszenék ez az adó.«

És igy Sixtus annyi uj jövedelmet teremtett elő, hogy a montékba harmadfél millió scudi aranyat, pontosan 2.424,725, vehetett föl s láthatta el kamattal.

De valljuk meg, hogy ebben az államgazdálkodásban van valami megfoghatatlan.

Az új adók és annyi hivatal által az országra uj és minden esetre nyomasztó terhek háramlanak: a hivatalok dijakra vannak utalva, a mi az igazságszolgáltatás és administratio menetét csak akadályozhatja; az adók a nagy és kis kereskedésre esnek s kell, hogy ártsanak a forgalom élénkségnek. S végre is mihaszna a jövedelem?

Ha felszámítjuk, hogy mennyit hajtottak egészben a monték és hivatalok, ez körülbelől ugyanakkora összeget tesz ki, mint a mekkorát a várba zártak: ötödfél millió scudit, kevéssel többet. Minden vállalatát, melyek e pápát hiressé tették, megtakarításainak jövedelmével végbe vihette volna.

Hogy feleslegeket gyűjtenek és vernek élire, az érthető: hogy kölcsönöket csinálnak, hogy a jelen valamely szükségéről tegyenek, az is rendes dolog: de kölcsönöket csinálni és terheket róni fel, hogy egy kincset jövendő szükségekre erős várba zárjanak, az egészen rendkivüli jelenség.

S mégis ez az, a mit a világ V. Sixtus pápában mindenkor leginkább csodált.

Való, hogy XIII. Gergely rendszabályaiban volt valami gyűlöletes, erőszakos és rossz hatást keltő. Mind-

azonáltal azt gondolom, ha annyira vitte volna, hogy a pápai pénztár jövőben ellehessen új adók és kölcsön nélkül, ez fölötte jótékony hatást idéz elő, s az egyházi állam talán szerencsésebben fejlődik.

De Gergely, különösen a későbbi években, híjában volt az erőnek gondolatai kivitelére.

Épen ezen végrehajtó erő által különböztette meg magát Sixtus. Kölcsönök, hivatalok eladása és uj adók által való kincsgyűjtése terhet teherre halmozott; majd látni fogjuk ennek következményeit; de hogy ez sikerült, az elvakította a világot, és egy időre a pápaságnak valóban uj jelentőséget adott.

Oly államok közepett, melyek többnyire pénz szükében voltak, a pápák egy kincs birtokánál fogva magukban több bizalmat, mások előtt szokatlan tekintélyt nyertek.

Valóban, ez az államigazgatás is igazán azon kor katholikus rendszeréhez tartozott.

Az által, hogy az állam minden financziális erejét az egyházi fő kezébe tette, csak azáltal avatta őt az egyházi hatalom igazi organumává.

Mert mire fordíthatták volna másra ezt a pénzt, mint a katholikus vallás védelmére és terjesztésére?

V. Sixtus folyton erre czélozó tervekkel foglalkozott. Néha a keletre és törökökre vonatkoztak ezek, gyakrabban a nyugatra és protestansokra. A két rendszer, katholikus és protestans között, háború ütött ki, melyben a pápák szerfölött élénk részt vettek.

A következő könyvben tárgyaljuk ezt. Egyelőre állapodjunk meg még egy pillanatra Rómánál, mely ujolag általános hatást tudott a világra gyakorolni.

V. Sixtus építkezései.

Harmadszor történt, hogy Róma külsőleg is a világ fővárosának bizonyította magát.

Ismerjük az antik Róma pompáját és nagyságát: romokból és elbeszélésekből sokféleképen törekedtek őt elévarázsolni. A középkor is megérdemelne egyszer ilyen szorgalmat. Dicső volt a középkori Róma is bazilikáinak nagyszerüségével, barlangjainak és katakombáinak tiszteletével, a pápa patriarchiumaival, melyekben a legkorábbi keresztyénség emlékeit tartogatták, a még mindig pompás császári palotával, mely a német királyoké volt, a megerősített várakkal, melyekben, annyi hatalom közepett, független nemzetségek tanyáztak nagy-daczosan.

A pápáknak Avignonban távolléte alatt ez a középkori Róma szintúgy összeomlott, mint a hogy az antik már régen romokban hevert.

Midőn IV. Jenő az 1443. évben Rómába visszatért, ez tehénpásztorok városává volt sülyedve: lakosai nem különböztek a vidék parasztjaitól és pásztoraitól. Régóta odahagyták vala a dombokat: a sikságon, a Tiber kanyarulatain laktak: a szük utczákon nem volt kövezet: erkélyek és bolthajtások által, melyek házat házhoz támasztottak, még inkább el voltak sötétítve: a marhák csak úgy elbitangoltak, mint falun. S. Sylvestertől a Porta del Popoloig minden kert és mocsár volt: vadkacsára vadásztak itt. Az ó-korra már az emlékezet is jóformán elenyészett. A capitolium a kecskék hegyévé, a Forum Romanum a tehenek mezejévé lett: néhány megmaradt emlékhez a legsajátságosabb mondákat fűzték. Péter templomát az összedülés veszélye fenyegette.

Midőn végre Miklós az összes keresztyénség hódolatát visszanyerte, meggazdagodva a jubilaeumra özönlő zarándokok adományaiból, arra határozta, hogy Rómát annyira felékesíti épületekkel, hogy mindenki önként meggyőződjék, hogy ez a világ fővárosa.

De nem volt ez egyetlenegy férfiú műve. A következő pápák századokon keresztül munkálkodtak rajta.

Nem akarom itt életrajzaikban feljegyezve található fáradozásaikat sorra mind ismételni. Legfontosabbak voltak eredményükre, de ellentétükre nézve is II. Gyula és Sixtusunk korszakai.

II. Gyula alatt a Tiber partjaira vonult alsó várost teljesen megujították. Miután IV. Sixtus a folyamon túl s innen lévő két részt ama, travertinóból való egyszerü jó hid által összekötötte, mely még mai nap is nevét viseli, mindkét félen a legnagyobb serénységgel épitkeztek. A tulsó oldalon Gyula nem érte be az alatta hatalmasan felemelkedő Péter templomának vállalatával: a vaticáni palotát is megújitotta. A régi épület s a VIII. Incze falusi laka, a belvedere közti mélyedésben a loggiákat épitette, egyikét a lehető legjobban kigondolt műveknek. Nem messze onnan unokaöcscsei, a Riarik, és kincstárnoka, Agostino Chigi, versenyeztek, melyikök épít szebb házat. Kétségen kivül Chigi nyerte el a dijat: övé a Farnesina, csodálatraméltó már magában is, de Raphael keze által páratlan müvészettel feldiszítve. Az innenső félen II. Gyulának köszönhetjük a cancellaria befejezését cortiléjával, a mely tiszta, szerencsés arányokkal van kivive, a világ legszebb belső udvara. Bibornokai, bárói utána törekedtek: Farnese, kinek palotája nagyszerű bejárata által a római paloták legtökéletesebbjének hirét szerezte meg, de Rio

Ferencz, ki azt a dicséretetet mondta az övéről, hogy állani fog, mig a teknősbéka átutazza a földet. Az irodalom s müvészet minden kincsével volt telve a Mediciek háza; az Orsiniak is felékesítették campofiorei palotájukat kivül-belül szobrokkal és képekkel. [1])

E szép idő emlékeinek, melyben az ó-kort törekedtek elérni — a Campofiore és a Farnese-tér körül — az idegen nem szenteli mindig azt a figyelmet, a melyet megérdemelnek. Verseny, geniusz, virágzás volt az: általános jólét. Minthogy a nép szaporodott, tehát a Čampo Marzón, Augustus mausoleuma körül épitkeztek. Leo alatt ez még jobban kifejlődött: de már Gyulának nyilt alkalma arra, hogy a tulsó részen Lungarát, szemközt az innensőn a Strada Juliát vonja.

Látható még az a felirat, melyben a conservatorok dicsérik, hogy uj utakat mért ki és nyitott meg, »az ujonnan szerzett uralom méltóságához képest.«

A pestis, a meghódítás által megint csökkent a népesség: a IV. Pál alatti mozgalmak a városnak ujra nagy kárt okoztak; csak azután gyarapodott fel ismét; a katholikus világ megujult engedelmességével a lakosok száma is emelkedett.

Már IV. Pius gondolt arra, hogy az elhagyott dombokat ismét beépíti. A Capitoliumon a conservatorok palotáját emelte: a Viminalison Michel Angelo Diocletian thermái romjaiból épitette számára a S. Maria degli Angeli templomot; a Porta Pia a Quirinalon még most is viseli jelét. [2]) XIII. Gergely is épitkezett itt.

---

[1]) Opusculum de mirabilibus novae et veteris urbis Romae editum a Francisco Albertino 1515, különösen a második részben, de nova urbe.

[2]) Luigi Contarini, Antichità di Roma p. 76, mindenek előtt IV. Pius fáradozásait magasztalja: »S'egli viveva ancora 4 anni. Roma sarebbe d'edificii un altra Roma.«

Ezek azonban, a dolog természete szerint, hiábavaló fáradozások voltak, míg a dombok vizben szükölködtek.

S épen ebben tűnik ki V. Sixtus. A városban minden többi pápa fölött dicső emléket szerzett neki az, hogy e szükséget szemügyre vette, s elhatározta, hogy a hiányzó vizet colossalis vizvezetékekben vezeti oda. Azért tette ezt, mint mondja, »hogy ezen dombok, melyek még a keresztyén időkben bazilikák által ékesittettek, s egészséges levegőjük, bájos fekvésük és kellemes kilátásuk által tünnek ki, megint lakhatókká legyenek.« — »Azért«, függeszti hozzá, »semmi nehézség, semmi költség által nem hagytuk magunkat visszariasztani.« Valójában eleitől fogva azt mondta az építőmestereknek, hogy oly művet akar, a mely a császári Róma régi pompájával vetekedhessék. Huszonkét mértföldre, az Agro Colonnától kezdve, minden akadály ellenére, részint a föld alatt, részint magas íveken, vezette az Aqua Martiát Rómába. Nagy elégtétellel látta végre a pápa e viz sugarát vignájába ömleni: továbbvezette S. Susannáig a Quirinálon: keresztnevéről Aqua Felicenek nevezte; nem csekély önérzettel Mózest ábrázoltatta a kutnál, a mint botjának ütésére kiömlik a viz a sziklából. [1])

Azon vidékre s az egész városra nézve nagy nyereség volt ez. Az Aqua Felice 24 óra alatt 20,537 köbméter vizet ád és 27 kutat táplál.

Valóban, erre ujra megkezdették a halmokat beépíteni. Sixtus erre külön privilegiumokkal hivta föl a népet. Trinita de Monti mellett elegyengette a talajt, s megvetette a spanyol téren levő lépcső alapját, a mely az alsó

[1]) Tassotól birjuk: Stanze all' acqua felice di Roma. (Rime II, 311), a mint a viz elsőben sötét úton halad, s azután vigan feljön a napfényre, hogy Rómát úgy lássa, a mint Augustus látta.

városból e magaslatra a legközelebbi közlekedésül szolgál.[1]) Itt alapította a Via Feličet és a Borgo Felicet; az utczákat, melyek még most is S. Maria Maggiore felé vezetnek, minden oldalról megnyitotta: szándéka volt, hogy minden bazilikát széles és nagy utakkal köt ezzel össze. A költők dicsőitve zengik, hogy Róma mintegy megkétszereződik és ujra felkeresi régi lakóhelyeit.

Azonban nemcsak a magaslatok beépítése által különbözik Sixtus az előbbi pápáktól. Olyan szándékai voltak egyszersmind, a melyek a régiekkel merőben ellenkeztek.

Amolyan vallásos érzéssel tekintették X. Leo alatt a régi Róma omladékait: elragadtatással észlelték rajtok az antik szellem isteni szikráját: mennyire szivén feküdt ama pápának fentartása annak, »a mi a dicsőség ős anyjáról, és Itália nagyságából még egymaga megmaradt.« [2])

---

[1]) Gualterius: »Ut viam a frequentioribus urbis locis per Pincium collem ad Exquilias commode strueret, Pincium ipsum collem ante sanctissimae Trinitatis templum humiliorem fecit et carpentis rhedisque pervium reddidit scalasque ad templum illud ab utroque portae latere commodas perpulcrasque ad modum extruxit, e quibus jucundissimus in totam urbem prospectus est.«

[2]) Helyek Castiglionenak X. Leohoz intézett ismert irásából: Lettere di Castiglioni Padova 1796 p. 149. A régi város tervszerü felásásának vázlatából ezen levélben semmit sem találhatok. Nyilvánvalónak tünik fel nekem, hogy előszó az Rómának egy leirásához, melyhez terv is van csatolva: folyton utalás történik e leirásra és e tervre: nagyon valószinü marad, hogy magának Raphaelnek egy munkájához akart ez előszó lenni. Különösen a Raphael halálára irt ismeretes epigrammban és e levélben előforduló egyező kifejezésekből tünik ez ki. Pl. »vedendo quasi il cadavero di quella nobil patria cosi miseramente lacerato« — »urbis lacerum ferro, igni annisque cadaver Ad vitam revocas.« — Ez nyilván visszaállitást jelent, de csak az ideában, a leirásban. E vélemény az eddig nyilvánított nézeteket nem

E szellemtől V. Sixtus ég s föld messzeségre volt. Az ó-kor maradványainak szépsége iránt e franciscanusnak semmi érzéke nem volt. Severus septizoniuma, ez a föiötte nevezetes mű, mely annyi évszázad minden viharai közt egész az ő koráig fenmaradt, nem talált kegyelmet előtte. Tőből lerontatta és néhány oszlopát szent Péter temlomába vitetett. [1])

Ép oly heves volt a rombolásban, mint buzgó az építésben. Mindenki attól tartott, hogy ebben sem tart kellő mértéket. Hallgassuk csak, mit beszél a santa severinai bibornok: hihetetlennek tetszenék, ha nem maga tapasztalta volna. »Midőn látták«, ugymond, »hogy a pápa teljességgel a római régiségek elpusztítását vette czélba: egy nap néhány római nemes ember jött hozzám, s arra kértek, tegyem meg a tőlem telhetőt, hogy ő Szentségét ily szertelen gondolatról leverjem.« A bibornokhoz fordultak, ki akkor kétségkivül maga is a legnagyobb zelotának volt tekinthető. Colonna bibornok hozzá csatlakozott. A pápa azt felelte nekik, hogy ő a rút régiségeket akarja eltávolítani, a többieket azonban, a mennyiben szükségük van rá, restaurálni.

Képzeljük el, mit tarthatott ő rútnak! Szándéka volt Cäcilia Metella sírját, mely már akkor a köztársasági idők

---

semmisíti meg lényegökben, csak közelebbről meghatározza. Feltehetjük, hogy a munka, melylyel Raphael életének utolsó szakában foglalkozott, már meglehetősen előrehaladt, minthogy már dedicatiót hozzá az ő nevében írtak. Mily névvel volna evvel több az astygraphok között! A papirok és a terv talán Fulvius kezébe jutottak, ki a vizsgálatokban alkalmasint nagy részt vett.

[1]) Gualterius: »Praecipue Severi Septizonii, quod incredibili Romanorum dolore demoliendum curavit, columnis marmoribusque usus est, passimque per urbem caveae videbantur, unde lapides omnis generis effodiebantur.«

egyetlen egy nevezetes maradványa volt, ezt a csudálatraméltó, fenséges emléket, menten eldusztítani. Mennyi nem mehetett ő alatta tönkre! Hisz alig tudta magát arra bírni, hogy a Laocoont és a belvederi Apollót megszivelje a Vaticanban! Az antik szobrokat, melyekkel a római polgárok a capitoliumot feldiszítették, nem tűrte meg ott. Kinyilatkoztatta, hogy lerombolja a capitoliumot, ha nem távolítják el őket. Volt ott egy Jupiter tonans, Minerva és Apollo között. A másik kettőt valóban el kellett távolítani, csak a Minervának volt kegyelem. De Sixtus azt akarta, hogy Rómát, még pedig a keresztyén Rómát példázza. Elvette tőle a dárdáját, s egy rettenetes keresztet adott a kezbe. [1])

Ily szellemben restaurálta Traján és Antonin oszlopait: amattól is elvetette az urnát, a mely, közhit szerint a császár porait tartotta: Péter apostolnak szentelte, a másikat pedig Pál apostolnak, kiknek szobrai azóta e szellős magasságban, az emberek házai felett, egymásnak átellenben állanak. Abban volt, hogy ezzel a keresztyén hitnek diadalt szerez a pogányság felett. [2])

Azért hordta ugy szivén az obelisk felállítását szent Péter előtt, »mert a hitetlenség emlékeit ugyanazon a helyen kívánta a kereszt alá vetve látni, a hol hajdan a keresztyéneknek kereszthalált kellett szenvedniök. [3])

Valóban nagyszerű vállalat, de a melyet egészen a

[1]) Idézet Vita Sixti V ipsius manu emendata-ból, lenyomtatva Bunsennak Beschreibung von Róm-jában I, 702. l.

[2]) Igy fogja fel ezt többek között J. P. Maffei, Historiarum ab excessu Gregorii XIII. lib. I, p. 5.

[3]) Vita Sixti V. i. m. e.: »ut ubi grassatum olim suppliciis in Christianos et passim fixae cruces, in quas innoxia natio sublata teterrimis cruciatibus necaretur, ibi supposita cruci et in crucis versa honorem cultumque ipsa impietatis monumenta cernerentur.«

maga módján vitt végbe: különös keverékével az erőszaknak, nagyságnak, pompának és zelotismusnak.

Az építőmestert, Domenico Fontanát, ki az ő szemei alatt vergődött fel kőmivesinasból, még büntetéssel is fenyegette, ha nem sikerülne neki és az obeliskben kárt tenne.

Minden nehéz volt: ott, a hol állt, a régi Pétertemplom sekrestyéje előtt, talapjáról megemelni, lebocsátani, új helyre vinni s ott ismét felállítani.

Azzal az érzéssel fogtak hozzá, hogy oly munkára vállalkoznak, a mely minden évszázadon át hires lesz. A munkások azzal kezdték, hogy misét hallgattak, gyóntak és megáldoztak. Azután arra a térre mentek, melyet a munka számára kerítéssel különítettek el. A mester magasabb ülőhelyet foglalt el. Az obelisk gyékénynyel s gerendákkal volt beburkolva, melyeket erős vasgyűrűk fogtak körül: 35 csigának kellett a roppant gépezetet mozgásba hozni, a melynek az volt a rendeltetése,hogy hatalmas kenderkötelekkel felemelje: mindegyik csigán 2 ló és 10 ember dolgozott. Végre jelt adott egy trombita. Mindjárt az első rántás pompásan sikerült: az obelisk felemelődött talapzatáról, a melyen 1500 év óta nyugodott: a tizenkettediknél $2^3/_4$ arasznyira volt felemelve és megtartva: az építőmester a roppant tömeget, mely burkolatával többet nyomott egy millió római fontnál, hatalmában látta. Gondosan feljegyezték, hogy ez 1586-ban április 30-án, délután három felé, a huszadik óra körül történt. S. Angelo várából örömjeleket adtak: a város minden harangját meghuzták: a munkások mesterüket szakadatlan éljenek közt, diadalmasan körülhordozták a kerítés körül.

Hét nap múlva az obelisket nem kevesebb ügyességgel lebocsátották: azután hengereken uj helyére szállították.

Csak a forró hónapok elmultával bátorkodtak isméti felállításához fogni.

A pápa ezen vállalathoz szeptember 10-ét választotta, szerdát, mely napot ő mindig szerencsésnek tapasztalt, a legközelebbit a kereszt felmagasztalásának ünnepe előtt, a melynek épen az obelisket szentelni akarták. A munkások most is avval kezdtek napi dolgukhoz, hogy Istennek ajánlották magukat: térdre borultak, midőn a keritett helyre léptek. Fontana nem tette volt intézkedéseit a nélkül, hogy egy obelisknek Ammianus Marcellinus által leirt, utolsó felemeltetésére ne lett volna tekintettel: de ő 140 ló erejével elsőségben volt. Különös szerencsének tartották azt is, hogy az ég e napon be volt borulva. Minden kivánság szerint ment. Három izromban mozdították meg az obelisket: egy órával naplemente előtt lebocsátkozott talapzatára, a négy bronz oroszlán hátára, a melyek őt tartani látszanak. Leirhatatlan volt a nép ujjongása; a pápa a legteljesebb megelégedést érezte: elődjei közül annyian akarták, annyi irásban óhajtották: ő most már véghez vitte. Naplójában feljegyeztette, hogy a legnagyobb és legnehezebb munka sikerült neki, a mit az emberi szellem kigondolhat; érmeket veretett; költeményeket nyujtottak át neki minden nyelven; a külhatalmakhoz tudósítás ment róla. [1])

[1]) Gritti »Dispacci« 3, 10. Maggio 12. Luglio 11 Ottobre-ról e felállítást tárgyalják. Nem rosszul festi a hatást a Vita Sixti V. ipsius manu emendata: »Tenuitque universae civitatis oculos novae et post 1500 amplius anno relatae rei spectaculo, cum aut sedibus suis avulsam tolleret molem, uno tempore et duodenis vectibus imdulsam et quinis tricenis ergatis, quas equi bini, homines deni agebant in sublime elatam, aut cum suspensam inde sensim deponeret extenderetque humi junctis trabibus atque ex his ingenti composita traha,

Különösen hangzott a fölirat, a melyben avval dicsekszik, hogy elragadta ezt az emléket Augustus és Tiberius császároktól s a legszentebb keresztnek ajánlotta. Egy keresztet állíttatott hegyébe, a melybe egy darab fa volt zárva Krisztusnak állítólag igazi keresztjéből. Ez kifejezte egész érzületét. A pogányság emlékei maguk is a kereszt dicsőítésére szolgáljanak.

Szivvel-lélekkel ezen építkezéseinek adta magát. Kertben és mezőkön felnőtt pásztorfiú létére a városokat szerette: villegiaturáról semmit sem akart hallani; azt mondta: »neki az az üdülése, ha sok háztetőt lát.« Azt értem ebből, hogy építkezései okoztak neki legnagyobb gyönyörüséget.

Sok ezer kéznek volt szakadatlanul foglalkozása; semmi nehézség sem riasztotta őt vissza.

Szent Péter templomáról még mindig hiányzott a kupola, és az építőmesterek 10 évet kivántak befejezésére. Sixtus nem sajnálta rá a pénzét, de maga is akarta még szemét e művön legeltetni. Hatszáz munkást alkalmazott: éjjel sem hagyott pihenőt; a 22-ik hónapra elkészültek. Csak az ólomtető feltételét nem érte meg.

De az ilynemü munkákban sem vetett határt erőszakoskodásának. A pápai patriarchium maradékait a Lateran mellett, melyek épenséggel nem értéktelenek, sőt kiváló nevezetességüek voltak, régiségeit azon méltóságnak, melyet ő maga viselt, irgalom nélkül leromboltatta, hogy helyökbe az ő laterani palotáját emelje, melyre nem is volt szük-

---

quae jacentem exciperet, aut cum suppositis cylindris (sunt hae ligneae columnae teretes et volubiles) quaternis ergatis protracta paulatim per editum et ad altitudinem basis cui imponenda erat excitatum aggerem atque undique egregie munitum incederet, denique cum iterum erecta librataque suis reposita sedibus est.«

ség, és a mely csak a modern építészet egyhangu szabályosságának egyik első példájaként tett szert kétséges nevezetességre.

Hogy megváltozott a viszony, melyben az ó-korhoz voltak! Versenyeztek vele azelőtt is, most is; de azelőtt a forma szépségében és kellemében törekedtek elérni: most azon iparkodtak, hogy tömeges vállalatokban érjék utól vagy halaják meg. A legcsekélyebb emlékben is az antik szellem nyomát tisztelték azelőtt: most ezen nyomokat jobb szerették volna megsemmisíteni. Egy eszmét követtek, a melyet egyedül tartottak érvényesnek, a mely mellett semmi mást nem ismertek el. Ugyanaz ez, mely az egyházban uralkodásra jutott, mely az államot az egyház organumává tette vala. A modern katholicismusnak ez eszméje áthatja az élet minden erét legkülönbözőbb irányaiban.

A szellemi irány megváltozása általában.

Mert nem kell ám azt hinnünk, hogy csak a pápa fölött uralkodott ez a szellem; a század végével minden téren bizonyos irány kerekedik fölül, egészen ellenkező azzal, a mely elejét jelölte.

Főmozzanat, hogy a régiek tanulmányozása, a melyből akkor minden kiindult, most már véghetetlenül hanyatlásnak indult. Most is megjelent egy Aldus Manutius Rómában és az ékesszólás professzorává lett. De sem görögjén, sem latinján nem kapott jóformán senki. Felolvasásának idején egyik vagy másik hallgatójával lehetett őt látni, a mint az egyetem kapuja előtt fel- és alájárkált; ezek voltak az egyedüli érdeklődők. Mily hihetetlen módon haladt a század elejével a görögnek tanulmányozása! Vége felé nem találkozott már Italiában egy neves hellenista sem.

Nem akarnám ezt teljességgel sülyedésnek nevezni: bizonyos tekintetben összefügg ez a tudományos fejlődés szükséges haladásával.

Ha t. i. a tudományt azelőtt közvetlenül a régiekből merítették, ez most már nem volt lehetséges. Egyfelől az anyag roppantul felszaporodott. A természettudományi ismeretek mily egészen más tömegét gyüjtötte össze egy hosszú élet szüntelen fáradozásával és hosszas utazásain p. Ulisse Aldrovandi, mint a minővel bármely ó-korbeli birhatott vala; muzeumában valódi teljességre törekedett: a mi naturaliákban hiányzott, azt képekkel pótolta; minden darab körülményes leirást nyert. A föld ismerete mennyire bővült így az antik világ minden fogalmán felül! Másfelől mélyebbre ható kutatás is kezdődött. A mathematikusok eleinte csak a régiek által hagyott hézagokat igyekeztek kitölteni. Commandin pl. azt hitte, hogy Archimedes vagy olvasott vagy épen irt is valamit a nehézkedés pontjáról, a mi azután elveszett: ez ok volt arra, hogy a tárgyat magát megvizsgálja. De ép ezáltal sokkal messzebbre jutottak: a régiek által még vezetve, már elszakadtak tőlük: oly felfedezéseket tettek, melyek az általuk leirt körön túl feküdtek, és további vizsgálódásnak nyitottak uj ösvényeket.

Kivált a természet megismerésének adták magukat önálló buzgalommal. Még egy pillanatig ingadoztak a dolgokban levő titok elismerése és a tüneményeket bátran kutató vizsgálat közt. De az utóbbi, a tudományosabb irány, már túlsúlyban volt. Már kisérletet tettek, hogy a növényországot okszerüen oszszák fel: Paduában élt egy professzor, kit az emberi test Columbusának neveztek. Minden irányban toyább iparkodtak: az ó-kor művei már nem zárták magukba a tudományt.

Ebből, ha nem csalódom, önként következett, hogy az antik tanulmányozása, melynek a tárgy tekintetében már nem engedhették át magukat teljes odaadással, forma tekintetében sem tehette azt a hatást, melylyel régebben bírt.

Tudományos művekben az anyag fölhalmozását kezdték czélba venni. A század elején Cartesius a scholastikus bölcselet lényegét, bármily merevnek mutatkozott is, egy jól irt, classikus, szellemmel és elmésséggel tölt munkában közölte; most valami Natal Conte egy antik tárgyat, a mythologiait, mely a legszellemesebb, legnagyszerűbb tárgyalásra lett volna alkalmas, egy élvezhetetlen quartansban állította össze. E szerző egy történelmet is irt: a sentenciákat, melyekkel könyvét fölszereli, majd mindig közvetlenül a régiekből származtatja és idézi a helyeket: de bizony az igazi előadásnak még a fogalmától is messze esett. A kortársak beérték avval, hogy az események nagy halmazban legyenek összegyüjtve. Mondhatjuk, hogy oly mű, mint Baronius annalesei, teljesen formátlan — latin, de az eleganczia minden nyoma nélkül még csak az egyes kifejezésekben is — a század elején képzelhető se lett volna.

A mig ilyenformán a tudományos törekvésekben, de még inkább a formában és előadásban a régiség ösvényéről letértek, a nemzet életében oly változások álltak be, melyek minden irodalmi és művészi törekvésre kiszámíthatatlan hatást gyakoroltak. Először is a köztársasági, önuraságára hagyott Olaszország, melynek sajátságos állapotaiban gyökereztek a korábbi fejlődések, még a szelleméi is, immár tönkre ment. A szellemi együttlét minden szabadsága és naivitása elenyészett. Megjegyzendő, hogy a titulaturák jöttek divatba. Már 1520. körül boszúsággal látták néhányan, hogy mindenki urnak akarná magát czimeztetni: a spanyolok be-

folyásának tulajdonították ezt. Az 1550-iki év körül már nehézkes tiszteletnyilvánítások szorítják ki az egyszerű megszólítást levélben és beszédben. A század vége felé lábra kaptak a marchese és duca czímek: mindenki kívánta, mindenki excellenciás akart lenni. Hiába mondják, hogy ez semmit sem jelent: hisz még most is megvan a hatása, noha már e divat régóta elavult: mennyivel inkább akkor, midőn felkapták. De minden más tekintetben is az állapotok szigorúabbak, erősebbek, elzártabbak lettek: a régebbi viszonyok vidám elfogulatlansága, a kölcsönös érintkezések közvetlensége oda volt.

Bármi oka van is ennek, legyen bár a lélek természetén alapuló változás, annyi nyilvánvaló, hogy minden alkotásban már a század közepe felé más szellem lengedez, hogy a társadalomnak is, egész léte-voltában, más szükségletei vannak.

E változást jelező összes tünemények közül tán legszembeötlőbb az az átdolgozás, melyet Berni Bojardo Orlando innamorato-jából készített. Ugyanazon mű ez, s mégis egészen más. Az eredeti költemény minden bája, minden üdesége el van mosódva. Ha egy kissé mélyebbre hatolunk, azt fogjuk találni, hogy a szerző mindenütt az individualis helyett általános érvényt, egy szép és eleven természet egyenes kifejezése helyett a társadalmi decorum egy nemét csusztatta be, a minőt az akkori és későbbi olasz világ megkivánt.[1]) Ezzel tökéletesen eltalálta. Műve hihetetlen tetszést aratott: az átdolgozás az eredeti költeményt végkép kiszorította. És mily gyorsan ment végbe ez az átváltozás! Az első kiadás óta még nem mult el 50 év.

[1]) Ezt a fentebb említett akadémiai értekezésben igyekezem részletesen kimutatni.

E megváltozott alaphangot, egy más szellemnek ez erét azon idő legtöbb alkotásában követhetjük.

Nem épen tehetséghiány az, a mi Alamanni és Bernardo Tasso negy költeményeit oly élvezhetetlenné, oly unalmassá teszi, legalább az utóbbinál nem. De mindjárt conceptiójuk hideg. Egy ugyan épen nem nagyon erényes, de komolylyá vált és tartózkodó publikum követelése szerint kifogástalan hősöket választottak maguknak: Bernardo az Amadist, melyről az ifjabb Tasso ezt mondja: »Dante visszavonta volna a lovagregényekről mondott rosszaló ítéletét, ha galliai vagy gräciai Amadist ismerte volna: annyira tele van ez alak nemességgel és állhatatossággal«; — Alamanni Giron le courtoys-t dolgozta fel, minden lovagi erény tükörét. Kimondott czélja vele az, hogy az ifjuságnak megmutassa e példán, hogyan kell éhséget és virrasztást, hideget és napmeleget tűrni, hogyan kell fegyverrel bánni, mindenki iránt igazságot és jámborságot tanúsítani és ellenségeinek megbocsátani. Minthogy ezen morális-didactikus czél mellett szintén Berni módjára járnak el, és meséjöket költői alapjától, melylyel bír, készakarva megfosztják, az a következés, hogy műveik rendkivül hosszadalmasak és szárazak lettek.

Ugy látszott szinte, mintha a nemzet a költői képzetek összegét, melyek multjából, a középkor eszméiből termettek számára, mind felhasználta, feldolgozta volna, sőt már nem is értené őket. Valami újat keresett. De sem teremtő geniuszok nem akartak megjelenni, sem az élet nem nyújtott fris tárgyakat. A század közepe tájáig a próza — természeténél fogva tanulságos — még szellemes, meleg, hajlékony és kellemes. Lassanként azonban szintén megmerevül és fagyossá lesz.

A mint a költészetben, úgy volt a művészetben is. Elvesztette azt a lelkesedést, melyet hajdan az egyházi, s

nemsokára azt is, melyet a profán tárgyai gerjesztettek benne. Leginkább csak a velenczeieknél maradt meg belőle valami. Mennyire elszakadnak Raphael tanitványai, egyetlen egyet kivéve, Raphaeltől! Őt utánozván, a csinált szépségbe, szinpadias állásokba, affectált grácziába vesznek, és műveiken érzik, hogy mily hideg, nem szép hangulatban vannak foganva. Michel Angelo tanitványai se tettek különben. A művészet már mitsem tudott tárgyáról: feladta az eszméket, melyeket azelőtt formába igyekezett önteni: csak a methodus külsőségei maradtak meg neki.

A dolgok ilyetén állásában, midőn az ó-kortól már rég eltávoztak vala, formáit már nem utánozták, tudományából kinőttek, — midőn az ó-nemzeti költészetet és egyszersmind az irodalom és művészet vallásos képzetmódját megvetették, — történt az egyház uj felemelkedése: hatalmába kerítette a szellemeket akaratjukkal vagy akaratjuk ellenére; minden irodalmi és művészeti dologban is gyökeres változást idézett elő.

De az egyháznak, ha nem csalódom, egészen más befolyása volt a tudományra, mint a művészetre.

A bölcselet és tudomány általában igen fontos korszakot értek meg még egyszer. Miután a valódi Aristotelest ismét helyreállították vala, mint más régiek más alkotásaiban történt, a bölcseletben tőle is el kezdtek válni: a legfőbb problemák szabad megfejtése felé haladtak. A dolog természete szerint az egyház nem kedvezhetett ennek. Ő maga már a legfőbb elveket oly módon állapította meg, a mely semmi kételynek nem engedett helyet. Ha azonban Aristoteles követői gyakran egyházellenes, naturalistikus véleményeket vallottak magukéinak, megtámadóitól is valami hasonlót lehetett várni. Mint egyikök magát kifejezte, ők

az eddigi tanitók dogmáit isten eredeti kéziratával, a világgal és a dolgok természetével akarták összehasonlítani. Oly vállalat ez, melynek eredménye elláthatatlan volt, melynél igen kényes tartalmú felfedezéseknek vagy tévedéseknek kellett előfordulni, a melyet az egyház ép azért nem hagyott lábra kapni. Habár Telesius tulajdonképen nem emelkedett a physika fölé, mégis teljes életében kis szülővárosára kellett szorítkoznia; Campanellának számkivetetten kellett élnie, és a torturát szenvednie; s mindnyájuk között a legmélyebb elméjűt, Giordano Brunót, ezt a valódi bölcsészt, sok üldözés és hosszas bolyongás után végre, a mint az okiratban hangzik, »nemcsak mint eretneket, hanem mint häresiarchot, ki oly dolgokat irt, a melyek a vallásra vonatkoznak és a melyek nem illenek«,[1]) az inquisitio kérdőre vonta,

[1]) Egy velenczei M. S. a bécsi levéltárban e rubrika alatt: Roma, Espositioni 1592. 28. Sett. egy protokollum eredetije található Giordano Bruno kiszolgáltatásáról. A collegium előtt megjelennek a patriarcha vicariusa, az inquisitor atya, és az inquisitio assistense, Morosini Tamás. A vicarius előadja: »li giorni passati esser stato ritenuto e tuttavia ritrovarsi nelle prigioni di questa città deputate al servicio del santo ufficio Giordano Bruno da Nola, imputato non solo di heretico, ma anco di heresiarca, havendo composto diversi libri nei quali laudando assai la regina d'Inghilterra et altri principi heretici scriveva alcune cose concernenti il particular della religione che non convenivano se bene egli parlava filosoficamente, e che costui era apostata, essendo stato primo Frate domenicano, che era vissuto molt' anni in Ginevra et Inghilterra e che in Napoli et altri luoghi era stato inquisito della medesima imputatione: e che essendosi saputa a Roma la prigionia di costui, lo ill^mo Santa Severina supremo inquisitore haveva scritto e dato ordine che fusse inviato a Roma — — con prima sicura occasione.« Ily alkalom most van. Nem kapnak mindjárt feleletet. Ebéd után az atyainquisitor ismét megjelenik és igen sürgetőlődik, mert a bárka már el akar indulni. De a savio-k ezt felelték: »che essendo la cosa di momento e consideratione e le occupatione di

elfogatta, Rómába vitette és tüzhalálra itélte. Kinek lett volna még ilyformán szabad szellemi mozgásra kedve? Az ujítók közül, kiket e század létre hozott, csak egy, Francesco Patrizi, talált Rómában kegyelmet. Ő is megtámadta Aristotelest, de csak azért, mert ezen réginek tantételei az egyházzal és a keresztyénséggel ellenkeznek. Az aristotelesi véleményekkel ellentétben, valódi bölcseleti traditiót igyekezett kimutatni, az állitólagos Hermes Trismegistustól kezdve, kinél a szent háromságnak még világosabb magyarázatát vélte találni, mint magukban a mózesi iratokban, a következő századokon végig: ezt kivánta ő felfrissíteni, megujítani és az aristotelesi helyébe tenni. Munkáinak minden dedicatiójában ezt a szándékát s kivitelének hasznát, szükségét adta elő. Különös egy szellem ez, nem kritika nélkül való, de csupán csak arra nézve, a mit elvet, nem arra nézve, a mit elfogad. Rómába hivták s itt nagy tekintélynek örvendett munkáinak egyházkedveszerinti sajátságánál és irányánál, nem pedig hatásánál fogva, a mely csekély volt.

A bölcseleti vizsgálódásokkal akkortájt physikaiak és természettudományiak szinte meg nem különböztethetőleg voltak egygyé olvadva. Az eddigi képzetek egész rendszere kérdésbe tétetett. Valóban, ezen korszak olaszai között nagy törekvés mutatkozik: keresés, előrenyomulás, magasztos sejtelem. Ki mondhatja meg, hová jutottak volna? De az egyház vonalat huzott eléjük, melyet nem volt szabad átlépniök. Jaj volt annak, a ki azon túl merészkedett!

---

questo stato molte e gravi non si haveva per allhora potuto fare risolutione.« És igya bárka ezúttal fogoly nélkül ment el. Nem tudtam megtalálni, vajjon később a valódi kiszolgáltatás uj tárgyalások által motiváltatott-e?

Ha e szerint, nincs kétség benne, a katholicismus restauratiója a tudományra nyomasztólag hatott, a művészet- és költészetben épen az ellenkező történt. Hiával voltak a tartalomnak, az eleven tárgynak: az egyház megadta azt nekik.

Mennyire hatalmába kerítette a vallás megújulása a kedélyeket, Torquato Tasso példáján láthatjuk. Atyja egy erkölcsileg feddhetetlen hőst keresett magának; ő egy lépéssel tovább ment. Valamint e korszak még egy másik költője is tárgyául a keresztes hadjáratokat választotta, »azért mert többet ér, való anyagot keresztyénileg tárgyalni, mint valami koholtban kevéssé keresztyén dicsőséget keresni«, úgy tett Torquato Tasso is: nem mesebeli hőst, hanem történetit, keresztyént választott magának. Gottfried több Aeneasnál; ő egy szent, ki megúnta a világot és a mulandó dicsőséget. De nagyon száraz mű vált volna belőle, ha a költő egy ilyen személyiseg rajzolásával megelégszik. Tasso egyszersmind megragadta a vallásnak érzelmes, ábrándos oldalát, a mi azután nagyon jól talál a tündérvilághoz, melynek tarka szálait szövevényébe fonta. A költemény itt-ott kissé el van nyujtva: a kifejezés nem mindenütt esik talpra; de mégis költemény — tele fantaziával és érzéssel, nemzeti érzülettel, a kedély igazságával, mi által Tasso földieinek tetszését és csudálatát mind maiglan nagy mértékben biztosította magának. De mily ellentét Ariostóval. A költészet azelőtt elszakadt vala az egyháztól: a megifjodott vallásnak ismét aláveti magát.

Nem messze Ferrarától, a hol Tasso költeményét irta, Bolognában, nem sokára azután a Caracciak iskolája kelet! kezett, a melynek divatja általános átalakulást jelez a festészetben.

Ha azt kérdezzük, hogy min alapult ez, akkor a bolognai akademia anatomikus tanulmányait eklektikus utánzását, művészeti modorának tudományosságát emlegetik. És e buzgalom, melylyel az ő módjuk szerint a természet tüneményeihez hozzá férni iparkodtak, bizonyára nagy érdem. De nem kevésbbé fontosnak vélem azt is, hogy mily feladatokat választottak, hogy mikép fogtak megoldásukhoz.

Lodovico Caracci sokat foglalkozott a Krisztusideállal. Nem mindig, de néha, mint például Máté meghivásában, sikerül neki a szelid, komoly férfiút igazsággal, melegséggel, kegyelemmel és felséggel ábrázolni, kit is aztán oly gyakran utánoztak. Felfogásmódjára jellemző, hogyan jár el, ha maga is utánoz. Raphael transfiguratiója egyszer nyilván szeme előtt van, de annak motivumait felhasználván, hozzátesz még egy magáét is: Krisztusával kezét tanitólag emelteti Mózes felé.

Agostino Caracci remekműve szent Jeromos, egy agg, halál révén, ki már nem tud mozdulni, és utolsó lehelletével a feléje nyujtott ostyát áhítja.

Annibale Caracciról azt kell mondanunk, hogy leghiresebb műveiben Lodovico Krisztusideálját egy más fokon ismétli. Szenvedésben jelenik meg az Ecce Homo-ban a Borghese-knél, erős árnyékkal, finom átlátszó bőrrel, könnyek között. Csudálatraméltóan, ifjui nagysággal tűnik fel még a halál merevedésében is, a Pietá-ban, mely műben különben is a vigasztalan esemény uj érzéssel van felfogva és kifejezve.

Habár ezen mesterek profán tárgyakra is adták magukat, mégis, mint láttuk, a szent tárgyakhoz különös buzgósággal fordultak; itt azután nem egészen külső érdem emeli őket magasra: a fődolog az lesz, hogy tárgyuktól ismét élén-

ken át vannak hatva, hogy a vallásos képzeteknek, melyeket megjelenítenek, rájuk nézve megint értékük van.

Épen ez az irány különbözteti meg tanitványaikat is. Agostino feltalálására, ama Jeromos eszméjére, Domenichino oly szerencsés szorgalmat fordított, hogy a csoportosítás sokféleségében és a kifejezés tökélyében a mestert még talán fölül is haladta. De a mit saját maga teremtett is, ebben a szellemben van. Szent Nilus fejét dicsőnek találom, vegyülve rajta a fájdalom és elmélyedés: nőprófétái tele vannak ifjusággal, ártatlansággal és mélyelműséggel. Főképen szerette a menny kéjét a föld kínjával ellentétbe tenni: mint kivált a Madonna del Rosarióban a kegygyel teljes mennyei anyát a nyomorúlt emberrel.

Néha Guido Reni is megragadja ezt az ellentétet, ha csak úgy is, hogy az örök szépségben pompázó szüzet búgyötört szerzetesi szentekkel állítja szembe. Guido emelkedettséggel és saját conceptióval bír. Mily dicső az ő Juditja, a mint egészen el van merűlve a sikerült tett és hála érzelmeiben, melylyel az égi segítségért tartozik! Ki ne ismerné Madonnáit, melyek el vannak ragadtatva s elragadtatásukban kissé elmosúlók? Szentjei számára is egy érzelmesrajongó ideált teremtett magának.

Ezzel azonban nem jelöltük még meg ezen irány egész sajátságát: van neki még egy másik, nem oly vonzó oldala. E festők alkotásai olykor valami különös-idegenszerűt kapnak. A szent család szép csoportja, például, egyszer oly fejlődést vesz, hogy szent János a Jézuskának szinte lábát csókolja, vagy hogy megjelennek az apostolok, hogy a szüznek, a mint mondani szokás, condoleáljanak, arra készen, hogy könnyeiket letöröljék. Azután hányszor ábrázolják a borzasztót legkisebb kimélet nélkül! Domenichino szent Agnetéjénél

látjuk a vért a kard alól kibuzogni; Guido a bethlehemi gyermekgyilkolást teljes iszonyatosságában fogja fel: az asszonyokat, kik mindnyájan kiáltásra nyitják szájukat; a fene poroszlókat, kik gyilkolják az ártatlanságot.

Ismét oly vallásossá lettek, mint az előtt: de nagy különbség forog fenn. Azelőtt az előadás érzékileg naiv volt: most gyakran valami barokk és erőszakos van benne.

Guercino tehetségétől senki sem tagadja meg csudálatát. De milyen az a János, melyet tőle a sciarrai képtár őriz! Széles, ideges karjai, tömérdek meztelen térdei, sötétes és mindenesetre lelkesült; de nem mondhatnók meg, lelkesültsége vajjon égi, vagy földi természetű-e? Pietro Martyre-t Guercino úgy állítja elé, a mint a kard még fejében mered. Amaz aquitani herczeg mellett, kire szent Bernát csuhát ölt, még egy másik szerzetest is fölléptet, a ki egy apródot térít meg, s szándékolt devotiónak látjuk magunkat kérlelhetetlenül oda adva.

Nem akarjuk itt vizsgálni: vajjon ily tárgyalás által — mely néha túlvilágiasan eszményi, néha kemény és természetellenes — mennyiben lépték át a művészet határait; elég az, ha megjegyezzük, hogy az egyház teljesen hatalmába kerítette az uj emelkedést vett festészetet. Megelevenítette költői ihlettel és a positiv vallás alapja által: de egyszersmind egyházi, papi, modern-dogmatikus jellemet kölcsönzött neki.

Még könnyebben megtehette ezt az építészettel, a mely közvetlenül szolgálatában állott. Nem tudom, megvizsgálta-e már valaki azt a haladást, mely a modern építkezésekben az antik utánzásától azon kánonig vitt, melyet Barozzi a templomok építésére feltalált, s a mely azóta Rómában s az egész katholikus világban fentartotta magát.

A könnyüség és szabad genialitás, melylyel az évszázad megkezdődött, itt is komolysággá, pompává s hódolatos fénynyé változott át.

Csak *egy* művészetre nézve maradt sokáig kétség, vajjon az egyház czéljainak alá fogja-e magát vetni.

A zene a XVI. század közepe táján a legczikornyásabb mesterkéltségbe sülyedt. Meghosszabbítások, propositiók, utánzások, talányok, fugák képezték a zeneszerző dicsőségét. A szavak értelme már nem volt irányadó: egy sereg misét találunk abból az időből, melyek ismert világi dallamok themája szerint vannak dolgozva: az emberi hanggal csak ugy bántak mint hangszerrel. [1])

Nem csoda tehát, ha a tridenti zsinat ilyetén zenedaraboknak a templomban előadásán megbotránkozott. Tárgyalásai következtében IV. Pius egy commissiót állított egybe, hogy egyenesen azon kérdésről tanácskozzék, türhető-e a templomban a zene vagy nem. Az ügy eldöntése nagyon kétséges volt. Az egyház a szavak érthetőségét, a zenei kifejezésnek vele összhangzását követelte: a zenészek azt állították, hogy müvészetük törvényeinél fogva ezt nem lehet elérni. Borromeo Károly benn volt a commissióban, s ezen egyházi fő szigorú érzülete miatt könnyen valami kemény végzés kerülhetett volna ki.

Szerencsére ezúttal is megjelent a kellő férfi kellő időben.

Az akkori római zeneszerzők közt volt Pier Luigi Palestrina.

A szigorú IV. Pál kitudta őt a pápai zenekarból,

[1]) Guiseppe Baini: Memorie storico-critiche della vita e delle opere di Giovanni Pier Luigi di Palestrina, Roma 1828, közli azon adatokat, melyeket felhasználtam.

mert házas volt; visszavonultan és feledve élt azóta szegényes kunyhójában a Monte Celio szőlői között. Oly szellem volt ő, kit bal viszonyok nem birtak legörnyeszteni. Épen ezen magányban szentelte magát művészetének oly odaadással, mely a benne rejlő teremtő erőt szabad és eredeti alkotásokra késztette. Itt irta az improperiákat, melyek a sixtusi kápolnában még minden évben dicsőitik a nagypéntek ünnepét. Talán sohasem fogta föl zenész szellemiebben az irott szöveg mély értelmét, annak symbolikus jelentőségét, s a kedélyre s vallásra való alkalmazását.

Ha volt valaki arra való, hogy megkisértse, lehet-e ezt a módszert a mise terjedelmes zeneművére is alkalmazni, úgy ez a mester volt az: a commissio meg is bizta vele.

Palestrina egészen átérezte, hogy oly kisérlet volt ez, a melyen a misék nagy zenéjének ugyszólván élete-halála állott; öntudatos erőmegfeszítéssel látott hozzá; kéziratán e szavakat találták: »Uram, világositsd meg szemeimet!«

Nem mindjárt sikerült neki: két első munkája nem esett talpra; végre azonban, szerencsés pillanatokban, megteremtette azt a misét, mely Marcellus pápa miséje néven ismeretes, a melylyel minden várakozást felülmult. Telve van egyszerü dallammal és mégis változatosságban régebbi misékkel bátran mérkőzhetik; karok szétválnak s ismét egyesülnek: a szöveg értelme felülmúlhatatlanul ki van fejezve: a Kyrie hódolat, az Agnus alázat, a Credo fenség. IV. Pius pápa, a ki előtt előadták, el volt bűvölve. Azokhoz a mennyei dallamokhoz hasonlította, a minőket János apostol hallhatott elragadtatásában.

Ezen egy nagy példa által a kérdés mindenkorra el volt döntve: oly pálya nyilt meg, a melyen a legszebb, a más-

hitűekre nézve is legmeghatóbb művek teremtettek. Ki hallhatja őket lelkesülés nélkül? Ugy van, mintha a természet hangot nyerne, mintha az elemek beszélnének, és a közönséges élet hangjai szabad harmoniában imádásra adnák magukat: majd tengerként hullámozva, majd ujjongó örömmel ég felé szállva. A dolgok összes érzetében a lelket vallásos elragadtatás emeli szárnyon.

Épen ez a művészet, a mely az egyháztól talán legmesszebb távozott vala, most legszorosabban csatlakozott hozzá. Semmi sem lehetett ennél fontosabb a katholicismusra nézve. Hisz még a dogmába is, ha nem csalódunk, belső szemléletet és valami rajongásszerűt vett fel. A bűnbánás és épülés leghatásosabb könyveiben ez volt az alaphang. Vallásos érzelmesség és elragadtatás volt a költészet és festészet legkiválóbb tárgya. Közvetlenebbül, erősebben, ellenállhatatlanabbúl, mint minden oktatás és minden más művészet, s az eszményi kifejezés birodalmában egyszersmind tisztábban, alkalmasabban adta ezt elő a zene s evvel úr lett a szíveken.

A kuria.

Ha már ily módon az élet és szellem minden elemét megragadta és átteremtette az egyházi irány: hát a római udvar is, a melyben mind összetalálkoztak, nagyban megváltozott. Már IV. Pál alatt észrevehető volt ez; V. Pius példája rendkivűl hatott; XIII. Gergely alatt pedig mindenki szemmel láthatta. »Az egyház javának«, mondja P. Tiepolo 1576-ban, módnélkül előmozdítására szolgál az, hogy több pápa egymás után feddhetetlen életet élt; a többiek is mindnyájan jobbakká lettek ezáltal, vagy legalább

olyan színt mutattak. Bibornokok és főpapok szorgalmasan látogatják a misét: háztartásuk mindent kerülni törekeszik, a mi megbotránkoztató lehetne; az egész város sokat elhagyott régi felsemvevéséből; erkölcseiben és életmódjában sokkal keresztényiebb, mint azelőtt. Állíthatjuk, hogy Róma vallás dolgában azon tökéletességtől, a melyet az emberi természet általában elérhet, nincs nagyon messze.«

De azért nem állott ám ez az udvar csupa szenteskedőkből és képmutatókból: kétségkivül kitünő emberek képezték — kik azonban nagy mértékben magokévá tették ama szigorúan egyházi gondolkodásmódot.

Ha magunk elé idézzük, hogy milyen volt V. Sixtus idejében, a bibornokok között nem kevés ült, ki a világ ügyeiben tevékeny részt vett: Comoi Gallio, ki két pontificatus alatt vitte a kormányt mint első miniszter, s kinek meg volt az a tehetsége, hogy közölte a vágást, ugy uralkodott: most már csak nagy jövedelmeinek egyházi alapítványokra való fordítása által keltett maga iránt figyelmet: — Rusticucci, már V. Pius alatt is hatalmas, Sixtus alatt sem befolyás nélküli, éles eszű s jóságos férfiú, munkás, de annál meggondoltabb és feddhetetlenebb erkölcseiben, minthogy reményt táplált a pápaságra; Salviati, ki Bolognának derekasan vitt kormányzása által hiresedett el: feddhetetlen és egyszerü, még inkább szigorú, mint csupán komoly; — Santorio, Santa Severina bibornoka, az inquisitio embere, minden egyházi ügyben már régóta vezérlő befolyású, véleményeiben makacs, szolgái iránt szigorú, rokonai iránt ís fölötte kemény, hát még mások iránt, mindenkinek hozzáférhetetlen; — ellentéte Madruzz, ki mindig az osztrák ház mind spanyol, mind német ágának politikáját védte, kit a collegium Catójának neveztek,

de csak a tudományosság- és feddhetetlen erényre nézve, nem censori fenhéjázásban; mert ő maga volt a szerénység. Még Sirleto is élt, korának bibornokai között kétség kivül a legtudományosabb s egyszersmind a legnagyobb nyelvismerő, élő könyvtár, mint Muretus mondta, ki azonban, ha könyvei mellől felkelt, néha a fiúkat is felhívta, kik rőzse fájukat télen a piaczra hozták, a hit titkaiban oktatta őket, és azután megvette fájukat: ritka jószivü és irgalmas ember. [1]) Sokat tett Borromeo Károly példája, kinek emléke lassanként a szent hirévé dicsőült.

Frederico Borromeo természettől hirtelen és heves volt: de nagybátyja példája szerint egyházi életet élt, és a nem ritkán tapasztalt módositások által nem hagyta magát nyugalmából kizavarni; azonban különösen Agostino Valier emlékeztetett reá: egy ép oly nemes és tiszta természetü, mint rendkivül tudományos férfiú, ki csak lelkiismeretét követte, és most késő aggkorában az első századok püspökeinek képét látszott előállítani.

A bibornokok példája szerint képződött a többi főpapság is, mely a congregatiókban mellettök állt s arra volt hivatva, hogy egyszer helyökbe lépjen.

A legfőbb törvényszék, az Auditori di Rota tagjai közt abban az időben különösen kettő tüntette ki magát, bár ellenkező jellemekkel: Mantica, a ki csak könyvek és akták között élt, jogi munkái által a forumnak s az iskolának szolgált, s röviden, himezés nélkül szokta magát kifejezni, és Arigone, ki idejét nem annyira a könyveknek,

[1]) Ciaconius, Vitae Paparum III. p. 978. Itt Sirleto sírirata is található, melyben »eruditorum pauperumque patronus«-ának van nevezve. Cardellánál: Memorie storiche de' cardinali csak Ciaconius adatai vannak olaszul egybeállítva.

mint a világnak, az udvarnak és az ügyeknek szentelte, itélőtehetséget és simulékonyságot mutatott: de mindketten egyformán azon iparkodtak, hogy feddhetetlenségük és vallásosságuk hirét megóvják. Az udvarnál tartózkodó püspökök közt leginkább azok tűntek föl, kik nunciaturákban próbálkoztak meg: Torres, kinek nagy része volt V. Pius ligája létrehozatalában a törökök ellen; Malaspina, ki a katholikus egyház érdekeit Németországban s északon védte; Bolognetti, ki a velenczei egyházak bajos vizitációjával bizatott meg: mindnyájan ügyesség és vallásuk iránti buzgalom által emelkedtek fel.

Fontos állást foglaltak el a tudósok: Bellarmin, professzor, grammatikus, a katholikus egyház legnagyobb vitatkozója, kit apostoli életűnek magasztalnak; egy másik jezsuita, Maffei, ki a portugal hódítások történetét Indiában, különösen a keresztyénség dél és kelet felé elterjedésének szempontjából, és Loyola életét, mondatról mondatra meggondolt lassúsággal és kimért elegancziával irta meg; [1]) néha idegenek, mint a mi Claviusunk, ki mély tudományosságot ártatlan élettel egyesített és mindenki tiszteletét élvezte; vagy a franczia Muret, azon kor legjobb latinistája; miután a pandektákat hosszú időn át eredeti és classikus módra magyarázta — ép oly elmés mint ékesenszóló volt — aggkorában még pappá lett, theologiai tanulmányokkal foglalkozott és minden nap misét olvasott; a spanyol kanonista Azpilcueta, kinek responsáit az udvarnál s az egész katholikus világban orakulum gyanánt tekintették; XIII. Gergely pápa sokszor órák hosszat is háza előtt állt kocsijával,

[1]) Vita J. P. Maffeji Serassio auctore. Maffei munkáinak kiadásában. Berg. 1747.

s elbeszélgetett vele; mindamellett ráért a kórházakban is a legalacsonyabb szolgálatok tételére.

Ezen nevezetes személyiségek között Filippo Neri, az oratorium congregatiójának alapitója, nagy gyóntató és lelkiatya, mély és kiterjedt befolyást szerzett magának; ő jószivű, tréfás volt, a fődologban szigorú, mellékesekben elnéző; — sohasem parancsolt, csak tanácsokat adott, ugyszólván kért; nem tanított, csak társalgott; birt azon éles elmével, a mely szükséges, hogy minden kedély külön irányát megkülönböztethessük. Oratoriuma nála tett látogatásokból támadt, nehány fiatalabb ember ragaszkodása által, kik tanitványainak tekintették magukat és vele kivántak élni. Leghiresebb köztük az egyház annalistája, Baronius Cäsar. Filippo Neri felismerte tehetségét, és rábirta, a nélkül hogy eleinte nagy hajlamot mutatott volna, hogy adja elő az oratoriumban az egyháztörténelmet. [1]) Harmincz évig folytatta Baronius ezt a munkát. Még mikor bibornokká lett is, mindig kora hajnalban kelt, hogy tovább dolgozzék rajta. Cselédeivel rendesen egy asztalnál evett: csak alázatot és Istenben megnyugvást lehetett rajta észrevenni. Mint az oratoriumban, úgy e méltóságban is a legmeghittebb viszony fűzte őt Tarugihoz, ki mint prédikátor és gyóntatóatya, nagy tekintélyre tett szert és ép oly ártatlan isteni félelmet mutatott; barátságuk eltartott holtokig: boldogok is voltak benne; egymás mellé temették őket. Filippónak egy harmadik tanitványa Silvio Antoniano volt, ki, igaz, szabadabb irodalmi irányt követett, költői munkákkal foglalkozott, s midőn később egy pápa brévéinek szerkesztésével bizta meg, ezt ritka irodalmi ügyességgel tette, de különben a

[1]) Gallonius: Vita Philippi Nerii. Mog. 1602. p. 163.

legszelidebb erkölcsökkel birt, alázatos és nyájas volt, csupa jóság és vallás.

Minden, a minek ez udvarnál disze volt, politika, államkormányzat, költészet, müvészet, tudományosság, egyazon színt mutatott.

Mily távol áll e század elején levő kuriától, midőn a bibornokok háborút viseltek a pápák ellen, a pápák fegyvert öltöttek, udvar és élet mindent lerázott magáról, a mi keresztyén rendeltetésükre emlékeztetett! Hogy Tosco bibornok, kinek egyszer legtöbb kilátása volt hozzá, még sem lett pápává, mindenek előtt az volt az oka, mert rá szokott néhány lombard példabeszédre, melyeken az emberek megbotránkoztak. Ily kizárólagos irányú, ily könnyű sértetű a köz szellem.

Ne hallgassuk azonban el, hogy e szellem, mint az irodalomban és művészetben, az életben is még egy másik, a mi érzésünkre nézve kelletlen oldalt fejlesztett ki. Csudák kezdődtek ismét, melyek régóta nem mutatkoztak. S. Silvestrónál egy Mária-kép beszélni kezdett: a mi a népre oly általános hatással volt, hogy a templom körül levő puszta vidék csakhamar beépült. A Rione de' monti-ban csudatevő Mária-kép jelent meg egy szénaboglyában, és a körüllakók ezt az ég oly világos kegyének tekintették, hogy fegyverrel szegültek ellen, midőn el akarták vinni; hasonló jelenségeket találunk Nerni-, Fodi,- San Severinóban, s az egyházi államból aztán az egész katholikus világra tovább terjednek. A pápák is ujonnan megkezdik a szentté-avatásokat, melyeket jó ideig abbahagytak vala. Nem minden gyóntatóatya birt annyi belátással, mint Neri: buta álszentessé get kegyeltek; az isteni dolgok képzete fantasztikus babonával vegyült össze.

Ha legalább azt a meggyőződést táplálhatnók, hogy ez által a tömegben is teljes odaadás vett erőt a vallás parancsai iránt!

De már az udvar természete magával hozta, hogy az egyháziak mellett a legélénkebb világi törekvések is megindultak.

A kuria nem egyházi intézmény volt egyedül; egy államon, közvetve a világ egy nagy részén kellett uralkodnia. Abban a mértékben, melyben valaki e hatalomban részt vett, szerzett tekintélyt, szerencsejavakat, munkakört és mindent, a mi után az emberek vágyódni szoktak. Az emberi természet nem változhatott meg annyira, hogy a társadalom és állam küzdelmi dijai után csak egyházi uton igyekeztek volna. Egészben itt is ugy fogták a dolgot,, mint más udvaroknál, csakhogy ismét e talajnak megfelelő, nagyon sajátságos módon.

A világ minden városa közt Rómának akkor valószinüleg a legváltozóbb népessége volt. X. Leo alatt már 80,000 lelken fölül emelkedett, IV. Pál alatt, kinek szigora elől mindenki menekült, 45,000-re apadt; utána mindjárt megint egy pár év alatt 70,000-re szökkent, V. Sixtus alatt 100,000-nél többre. Az volt a nevezetes, hogy a megtelepedettek nem voltak arányban ily nagy számhoz. Inkább hosszas együttlakás volt ez, mint meghonosulás; sokadalommal, országgyűléssel lehetett összehasonlítani: maradósság és törzsökösség, összetartó vérrokonság nélkül. Hányan folyamodtak ide, mert hazájukban nem tudtak zöld ágra vergődni! Az egyiket sértett büszkeség, a másikat korlátlan becsvágy ösztönözte. Sokan azt találták, hogy itt legszabadabban van az ember. Mindenki a maga módján igyekodott felkapni.

Még nem volt minden eléggé egy testté összeforradva: az egy vidékről valók még oly számosan és oly elkülönödve voltak, hogy a nemzeti és provinczialis jellemek különbségét az ember nagyon észrevehette. A figyelmes, tanulékony lombardiai mellett ott volt a génuai, ki mindent szerencséjével gondolt kivihetőnek, a velenczei, ki idegen titkokat iparkodott felfedezni. Ott látta az ember a takarékos, bőbeszédű flórenczit, a románt, ki ösztönszerü okosságával soha sem tévesztette hasznát szem elől; a fellátó és illedelmeskedő nápolyit. Az északiak egyszerüeknek viselkedtek és élvezni iparkodtak; még a mi Claviusunkat is gúny érte kétszeri s mindig nagyon bőséges reggelije miatt; a francziák elkülönözték magukat s legnehezebben mondtak le honi erkölcseikről, szokásaikról; sottanájába és köpönyegébe burkolva lépdelt a spanyol, telve praetensiókkal s becsvágyó szándékokkal, s mást mindenkit megvetett.

Semmi sem létezett, a mit ne kivánt volna mindenki. Gyönyörüséggel emlegették, hogy XXIII. János, midőn kérdezték, miért megy Rómába, azt felelte, hogy pápává akar lenni, s az is lett. Csak minapában emelkedett fel V. Pius és V. Sixtus a legalacsonyabb sorsból a legfőbb méltóságra. Mindenki mindenre képesnek tartotta magát és mindent remélt.

Sokszor megjegyezték akkoriban, s tökéletesen igaz is, hogy a főpapság- és kuriában volt valami köztársasági; s ez abban állt, hogy mindnyájan igényt tarthattak mindenre, hogy folyton csekély kezdetből a legmagasabb méltóságokra jutottak; de mégis legkülönösebb alkotmánya volt ezen köztársaságnak: az általános jogosultsággal szemközt állt egyetlenegynek absolut hatalma, kinek önkényétől függött minden kedvezmény, minden előmozdítás. S ugyan ki volt ez? Az, a ki

épenséggel kiszámíthatatlan combinatió által került ki győztesnek a választás küzdelmeiből. Eddig csekély létére most egyszerre a hatalom teljét kapta kezébe. Személyisége megtagadására annál kevésbbé érezhette magát indítva, mert meg volt győződve, hogy a szentlélek befolyása által választatott a legmagasabb méltóságra. Rendszerint mindjárt gyökeres változtatáshoz fogott. A tartományokban minden legatus, minden kormányzó változott. A fővárosban volt nehány állás, a mely úgy is mindig az illető rokonoknak jutott. Habár azon időkben, melyeket épen vizsgálunk, a nepotismus korlátok közt volt tartva, azért mégis minden pápa régi bizalmasait és hozzátartozóit kegyelte: hisz oly természetes, hogy nem tetszett lemondani arról, hogy tovább is velük ne éljen; a titkár, ki Montaltó bibornoknak régóta szolgált, Sixtus pápának is leginkább kedvére volt; azon vélemény követőit, melyet ők vallottak, magukkal szükségképen felemelték. Minden kilátásban, várakozásban, a hatalomhoz való uton s egyházi és világi méltóságokban azért minden uj pápa székfoglalása az átalakulás egy nemét idézte elő. »Olyan ez«, mondja Commendone, »mintha egy városban a fejedelmi kastélyt más helyre tennék, és mintha valamennyi utczáit feléje irányoznák: hány házat kellene lerombolni, hányszor kellene egy-egy palotán keresztül nyítni utat: uj utczák, uj átjárók kezdenének megélénkülni.« E hasonlat találóan rajzolja az átváltozás erőszakosságát és a mindenkori rendezkedések állandóságát.

Ez által szükségképen a legsajátságosabb állapot fejlődött ki.

Minthogy ez oly gyakran történt, a pápák idősebb korukban jutván a trónra, mint más fejedelmek, s minden pillanatban uj változás állhatott be, s a hatalom más kezekbe

juthatott, tehát úgy éltek, mint valami folytonos szerencsejátékban, mint itt, biztosra nem számíthatva, de szakadatlanul reményt táplálva.

Hogy felemelkedhessenek, polczra juthassanak, a hogy kiki óhajtotta, különösen személyes kegyelésektől függött; minden személyes befolyás rendkivüli mozgékonyságánál fogva a számitó becsvágynak, annak megfelelő alakot kellett öltenie és igen különös utakat választania.

Kézirati gyűjteményünkben egy sereg utasitás találtatik, hogy mikép kell ezen udvarnál az embernek magát viselnie. [1]) Nem tartom érdemetlennek a megfigyelésre, hogy űzik a dolgot s hogy törekszik mindenki szerencséjét megalapítani. Kimeríthetetlen az emberi természet az ő képzékenységében: minél feltételesebbek a viszonyok, annál váratlanabb alakokat vesz fel.

Nem mindenki választhat egy utat. A ki semmivel sem bír, annak szolgálatra kell fanyalodnia. Fejedelmeknél és bibornokoknál még fennállanak a szabad irodalmi házi társulatok. Ha az ember rá van kényszerülve, hogy ily viszonyba törődjék, akkor azon van, hogy mindenekelőtt urának kegyét biztosítsa magának. Érdemet igyekszik az ember körüle szerezni, titkaiba hatolni, nélkülözhetetlenné lenni. Mindent eltűr, még a szenvedett bántalmat is elnyögi, ha kell. Mily könnyen feljöhet a pápaság változásával az ő

---

[1]) Pl. Instruttione al signor cardinal di Medici, del modo come si deve governare nella corte di Roma. — Avvertimenti all' ill^mo cardinal Montalto sopra il modo col quale si possa e debba ben governare come cardinale e nepote del papa. Inform. XII. — Avvertimenti politici et utilissimi per la corte di Roma: 78 nagyon kényes tétel: Inform. XXV. — A legfontosabb: Discorso over ritratto della corte di Roma di Mr Illmo Commendone. Codd. Rang. Bécsben. XVIII.

csillaga is, a mely fényét aztán a szolgára is kiterjeszti. A szerencse emelkedik és száll: a személy ugyanaz marad.

Mások már eleitől fogva valami kis hivatal után nézhetnek, a mely nekik buzgalom és munka mellett bizonyos kilátást nyit. Persze, mindig kelletlen dolog — ott, mint minden más időben, minden más államban — először a haszonra, csak azután a becsületre nézni.

Mennyivel jobb dolguk van a vagyonosoknak! A montékból, melyekben részt vesznek, hónapról hónapra biztos jövedelmük van; valami állást vásárolnak maguknak, mely által közvetlenül bele jutnak a főpapságba, és nemcsak önálló létet szereznek, de tehetségüket is fényes módon fejleszthetik. A kinek van, annak adatik. Ez udvarnál kétszeres haszon valamit bírni, mert a birtok a kamarára esik vissza úgy, hogy a pápának magának érdekében áll az előléptetés.

Ebben az állásban az embernek nem kell már oly feltétlenül egy nagyhoz csatlakozni: sőt az ily nyilt pártoskodás az előhaladásnak inkább árthatna, ha a szerencse nem szolgálna neki. Mindenekelőtt arra kell ügyelni, hogy senkit se sértsen meg az ember. A legfinomabb, leggyöngédebb érintésekig átérzi és megfigyeli az ember ezen tekintetet. Óvatosan kerüli például, hogy valaki iránt több tiszteletet ne tanúsítson, mint a mennyi épen megilleti: a magaviselet egyenlősége különbözők irányában egyenlőtlenség volna, és rossz benyomást tehetne. A távollevőkről is csak jót beszél az ember: nemcsak azért, mert az egyszer kimondott szavak már nincsenek hatalmunkban: senki sem tudja, hová repülnek; hanem azért is, mert vajmi kevesen szeretik az éles vizsgálót. Ismereteit mértékkel használja, és óvakodik velök valakinek terhére esni. Kikerüli az ember, hogy rossz ujságot ne hozzon: a kellemetlen benyomás egy

része a hirhozóra esik vissza. Csakhogy ebben másrészt az a nehézség van, hogy annyit ne hallgasson az ember, hogy a szándék észrevehető legyen.

Ezen kötelességek alól nem ment fel az, hogy az ember magasabbra jutott, még az sem, hogy bibornokká lett: saját körében csak annál szorgosabban kell rájok ügyelni. Hogy is lehetne elárulni, hogy a coliegiumból egyiket kevésbbé méltónak tartja a pápaságra? Senki sem volt oly csekély, hogy a választás ne eshetett volna reá.

A bibornokra nézve mindenekelőtt az uralkodó pápa kegye volt a fő. Szerencse, tekintély és a szolgálni kész igyekezet ettől függenek. De csak nagy elővigyázattal fogja azt keresni. A pápa személyes érdekeiről mélyen hallgat, de azonban semmi fáradságot sem kimél, hogy azokat kikutassa, és titokban hozzájuk alkalmazkodjék. Csak nepotjait, hűségüket és tehetségüket szabad néha előtte dicsérni: ezt rendszerint szivesen hallja. Hogy a pápai ház titkait megtudja az ember, a szerzetesekhez fordul, kik a vallás örve alatt messzebbre hatolnak, mint bárki képzelné.

A személyes viszonyok befolyása- és gyors változásánál fogva különösen a követek vannak rendkivüli figyelemre kényszerülve. A követ jó kormányosként vigyázza, honnan fú a szél; nem kiméli a pénzt, hogy kémeket tartson: minden költekezését egyetlen jó hir megtéríti, mely az alkudozásra szükséges alkalmas pillanatot tudtára adja. Ha kérője van a pápától, akkor az a törekvése, hogy ennek más egyéb érdekeit észrevétlenül belefonja. Mindenekelőtt a nepotot igyekszik hatalmába keríteni s őt arról meggyőzni, hogy csupán csak az ő udvarától várhat kincseket és folytontartó nagyságot. A bibornokok hajlandóságát is iparkodik megnyerni. Senkinek sem igéri a pápaságot, de mindegyiket re-

ménynyel kecsegteti. Senkinek sem készköteles szolgája, de az ellenséges gondolkozásuaknak is juttat néha valami kedvezményt. Olyan ő, mint a vadász, ki hust mutat a héjának, de csak keveset és apránként ad neki.

Igy élnek és közlekednek egymással: bibornokok, követek, főpapok, fejedelmek, nyilvános és titkos hatalmasok: tele czeremóniával, a minek Róma classikus földévé lett, hódolattal, alárendelkezéssel: de testestől-lelkestől önzők; mindig csak mohón vágyakodva, hogy valamit elérjenek, kivigyenek, más kezéről elüssenek.

Csudálatos, hogy a verseny azért, a mit mindenki óhajt, hatalom-, tisztelet-, gazdagság-, élvezetért, mely verseny ellenségeskedést szokott költeni, itt szolgálatkészség gyanánt szerepel, — s mikép hizeleg kiki idegen szenvedélynek, melytől magát sem érzi tisztának, csakhogy a saját czélját elérhesse; a tartózkodás tele van mohó vágygyal, a szenvedély óvást lépked.

Láttuk a méltóságot, komolyságot és vallást, melyek az udvarnál uralkodtak; látjuk már most világi oldalát is: becsvágyat, kapzsiságot, színmutatást és álnokságot.

Ha a római udvart dicsérő szókkal akarnánk illetni, akkor ezen elemekből, melyek alkotják, csak az elsőt, ha támadást akarnánk ellene intézni, csak a másodikat ismernők el. De mihelyt az ember tiszta elfogulatlan szemléletre emelkedik, mind a kettőt egyformán igaznak, sőt az emberi természetnél s a dolgok állásánál fogva egyformán szükségesnek találja.

A világtörténeti fejlődés, melyet megvizsgáltunk, a méltóság, feddhetetlenség és vallás követelményeit élénkebben érvényesítette, mint valaha: egybeesik az udvar elvével: ennek a világhoz való állása rajta alapszik. Ebből szükség-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

képen következik, hogy mindenekelőtt azok emelkednek, kiknek valója e követelménynek leginkább megfelel; a nyilvános érzület nemcsak megtagadná, de tönkre is tenné magát, ha nem ezt valósitaná. De hogy az történik, hogy az egyházi tulajdonságokkal a szerencse javai oly közvetlenül össze vannak kötve, ez rendkivüli ingere e világ szellemének.

Nem kételkedhetünk az érzület originálitásában, minőnek figyelmes és okos tudósitóink nem ritkán rajzolják. De hányan lesznek, a kikre csak az szorúl, hogy látszat által bilincseljék le a szerencsét! Hány másban hatják át a világi törekvéseket félig fejlett motivumok sötétében az egyháziak!

Ugy vagyunk a kuriával, mint az irodalommal és művészettel. Minden elszakadt vala az egyháztól s a pogánysággal határos irányok felé vetődött. Ama világtörténeti fejlődés által az egyház elve újra felébredt: mintegy uj ihlettel érintette az élet erőit s az összes létnek más szinezetet kölcsönzött. Mily különbség Ariosto és Tasso, Giulio Romano és Guercino, Pomponazzo és Patrizi között! Nagy korszak fekszik közöttük. Mégis van bennük valami közös is, s a későbbiek a korábbiakon alapszanak. A kuria is fentartotta a régi formákat, s a régi szellemből sokat meghagyott. De ez nem gátolta, hogy egy más szellem ne vegyen rajta hatalmat. A mit ez nem tudott egészen átalakítani, magába olvasztani, annak legalább ösztönét adta.

Midőn a különböző elemek vegyületét nézem, eszembe jut a természet egy látványa, a mely azt talán holmi példázó képben elénk tűntetheti.

Terninél a Nerát erdő és mező közt, csendesen, egyenlő folyással látjuk a távolabb fekvő völgyből felénk jönni.

A másik oldalról a Velin tör le a magaslatokról, sziklák közé szorítva, irtózatos rohanással és végre pompás eséssel, tajtékozva és ezer szint játszva: nyomon éri a Nerát és legott közli vele zajlását. Zúgva habozva, rohanó sebességgel, ömlenek tovább az egyesült vizek.

Igy a katholikus egyház ujonnan fölébredt szelleme az irodalom és művészet minden organumának, sőt az életnek is általában uj ösztönt adott. A kuria hódolatos és nyughatatlan egyszersmind, egyházias és harcz-kedvelő: egyfelől tele méltósággal, pompával, szertartással, másfelől számító okosságával, sohasem fáradó uralkodásvágyával páratlan. Buzgósága és becsvágyó tervei, mindketten kizárólagos igazhitüség eszméjén alapulva, egymással egybeesnek. Igy még egy kisérletet tesz, hogy lebírja a világot.

Aláirási felhivás

A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatára.

Negyedik cyklus. 1884—1886.

A Magyar Tudományos Akadémia a folyó évvel könyvkiadó vállalatának uj cyklusát indítja meg. Feladatát nem látja kimeritve, s a mi kulturális viszonyaink között nem is láthatja, a tudományoknak szakszerü s csupán a szakkörök érdeklődésére számító mívelése által. Nemcsak gazdagítani törekszik a nemzet szellemi kincses házát, hanem a szónak minél igazibb értelmében, nemzeti tulajdonná tenni azt. Munkássága ennélfogva, a tudományok önálló mívelése mellett, a *tudományos ismeretek terjesztésére, a tudományos előadás művészi és népszerü formájának* kiképzésére is irányul. A könyvkiadó vállalat erre *a nagy, nemzeti jelentőségü czélra* törekszik. Oly eredeti és forditott munkák kiadását határozta benne, melyeknek megválasztásában *irodalmunk legszembetünőbb hiányainak betöltése és a müvelt közönség szükségleteinek kielégitése* a fő szempontok.

Első felhivásának kibocsátása óta a legkitünőbb munkák hosszú és becses sorát, a *tudomány klasszikusainak* egész kis könyvtárát adta a magyar közönségnek. *Az ó-kor klasszikus népeinek története*, politikai, társadalmi és müvészeti élete világhirü müvek teljességében ismertetvék. *A világirodalom története* kitünő monographiákban kezdve meg a francziával és angollal. *A magyar nyelvészet legfőbb kérdései* alapvető dolgozatokban tárgyalva. *A philosophia* jelenkori irányai, *a politikai, jogi és közgazdasági tudomány* ujabb vivmányai, felfogása és eszméi tanulságos munkák egész sorában mutatva be. E gazdag könyvtárban ott vannak *Macaulay, Carlyle, Mommsen, Curtius, Thierry Amadé* és *Symonds* történelmi, *Lewes* és *Stuart Mill* bölcseleti, *Boissier, Nisard* és *Taine* irodalmi, *Goethe* költői, *Müller* nyelvtudományi, *Bluntschli, Gneist, Laveleye* és *Todd* politikai, *Maine Sumner* és *Carrara* jogi, *Leroi-Beaulieu* pénzügyi munkái; az eredetiek közt *Arany János* prózai dolgozatai, *Hunfalvy Pál* és *Vámbéry Ármin* ethnographiai s nyelvészeti műve és *Pauler Tivadar* adalékai a magyar közjoghoz.

Az erkölcsi siker, melyről e sorozat tanuskodik, megfelelő külső eredménynyel párosúlt. Az Akadémia nemcsak a reá háruló kötelesség érzetével teljesitette feladatát, hanem azzal az örvendetes és biztató meggyőződéssel is, hogy a nemzeti mivelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönségnél méltó fogékonyságra talált.

E kötelességérzettel és e meggyőződésben indítja meg a vállalatnak új, már negyedik cyklusát s értesíti a közönséget programmjáról. Az emlitett általános szempontokon kivül, főleg a történelmi és irodalmi sorozatba felveendő munkák kijelölésénél, a Könyvkiadó Bizottság tekintettel volt arra, hogy *az eddig kiadott művekhez az ujak, tárgyokra nézve, folytatva vagy kiegészítve csatlakozzanak.* A jog- és államtudományi sorozat összeállításánál pedig figyelembe vette a *gyakorlati élet némely igényeit is,* melyeknek a tudomány szempontjából való kielégítése nem esik a könyvkiadó vállalat feladatán kivül.

Az új folyamnak ez irányelvek alapján összeállított programmja a következő:

Első sorozat. Történelem.

Mac-Carthy: *Korunk története.* Angol eredetiből fordítja Szász Béla Három kötet.

Ranke Leopold: *A római pápák, egyházuk és államuk a XVI. és XVII. században.* Fordítja Lehr Albert. Első kötet.

Symonds: *Az olaszországi renaissance művészete.* Fordítja Pulszky Károly. Egy kötet.

Thierry Amadé: *Római történet az ötödik században.* Fordítja Öreg János. Három kötet.

Második sorozat. Irodalom.

Alexander Bernát: *Kant.* (Eredeti.) Második kötet.

Beöthy Zsolt: *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.* (A Kisfaludy-Társaság pályázatán jutalmat nyert eredeti munka.) Egy kötet.

Heinrich Gusztáv: *A német irodalom története.* (Eredeti.) Első és második kötet.

Dante divina commediájából: *A pokol.* Szász Károly fordításában. Egy kötet.

Taine: *Az angol irodalom története.* Fordítja Csiky Gergely. Negyedik és ötödik Kötet.

Harmadik sorozat. Jog- és államtudomány.

Concha Győző: *Újkori alkotmányok.* (Eredeti.) Két kötet.

Gide Pál: *A nők joga.* Egy kötet.

Lavergne Leó: *A mezőgazdaság Angliában, Skóciában és Irlandban.* Fordítja Beksics Gusztáv. Egy kötet.

B. Krafft-Ebing: *Törvényszéki lélektan.* Fordítja dr. Schwarczer Ottó. Egy kötet.

A könyvkiadó vállalat első sorozatából évenkint *nyolczvan ív*, a másodikból *hatvan ív*, a harmadikból *ötven-hatvan ív*, angol díszkötésben fog 20—30 íves kötetekben megjelenni.

Az első sorozat egy évfolyamának ára *négy*, a második és harmadiké *három-három* forint. Ezenkivül az angol *vászonkötésért kötetenként 40 krajczár* fizetendő.

Egy-egy évfolyam aláírási ára előre bérmentve küldendő, ily czím alatt: *Akadémiai könyvkereskedés (Knoll K. és társa) Budapesten, az Akadémia épületében.*

Az aláírás egy sorozatra is elfogadtatik, de három évre kötelező.

Az évi illetmény ezentúl *minden esztendő november havában küldetik szét, esetleg már tavaszszal.*

Budapest, 1886. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.